

Karel Čapek:

**HOVORY S TGM**

# Dětství

## Domov

Mé nejstarší vzpomínky... To jsou jen takové nesouvislé obrazy. Jednou - to mi byly asi tři roky - viděl jsem v Hodoníně splašeného koně; hnál se po ulici, všechno se rozutíkalo, jen nějaké dítě mu upadlo pod nohy -, ale kuň je přeskočil a dítěti se nic nestalo; to mně tak utkvělo v hlavě. Potom si z té doby pamatuju, jak můj otec v Mutěnicích chytal do želez vrány, a le-dacos takového. Víím, že jsem chodil (v Mutěnicích) k panu rectorovi vyprosit si papír a kousky plavajzu a tím jsem čmáral, ještě než jsem se učil psát.

Můj domov, to byl ten kraj kolem Hodonína; tam všude byly císařské statky, a tož kam otce, který byl v počátku své služební dráhy na těch statcích kočím, poslali, tam jsme se stěhovali s ním. Hned v mém druhém roce jsme došli z Hodonína do Mutěnic, tam jsme byli do jara roku 1853; pak jsme se vrátili do Hodonína a bydleli v chalupě „na plese“. Tu dalekou rovinu, tu vidím i dnes před sebou, a myslím, že ten dětský dojem mně zůstal; proto mám rád roviny; hory mám rád z dálky, ale nežiju v nich rád, údolí mě tísní, a nevidět dost slunka.

V roce 1856 jsme přišli do Čejkovic do dvora; po dvou letech jsme museli na rok do Čejče, pak zase do Čejkovic, a tam jsme bydleli do roku 1862. Roku 1861 jsem se dostal na reálku do Hustopeče, a naši zatím zas přišli do Hodonína, ale už v roce 1864 byli znova posláni do Čejče, a odtud se za tři roky, to bylo v roce 1867, stěhovali pryč s císařských stat-

ků do soukromé služby v Miroslavi a na dvoře Suchokrdly - Socherle se říkalo německy., nejdéle byli v Kloboukách, od roku 1870 do 1882, a tam jsem za nimi jezdíval na prázdniny. Ale můj vlastní dětský domov, to byly Čejkovice. Matka měla na mne větší vliv než otec; otec byl nadaný, ale prostý, kapo v domě byla maminka. Byla Hanačka rodem, ale vyrostla mezi Němci v Hustopeči; a tož jí čeština dělala ze začátku potíže. Nás tři děti hasačerty měla ohromně ráda; snad jsem byl jejím miláčkem, ale spíš by toho byl zasluhoval bratr Martin, z nás tří nejhodnější, nejčistší, anima candida, jak se říká.

Matka byla chytrá a moudrá, znala kus světa, žila déle v „nejlepší společnosti“, třebaže jen ve službě bývala kuchařkou u pánů v Hodoníně; ale měli ji rádi, i později se k ní utíkali o radu a pomoc v těžkých okolnostech. Z té panské společnosti jí zůstala touha, abychom se my děti dostaly trochu výš na té společenské stupnici; k tomu ještě dobře znala tu bídu, v které tenkrát žil služebný a pracovní lid. Tož chtěla mít z nás dětí pány - to byla její zásluha, že jsem se dostal na školy.

Matka byla zbožná. Ráda chodila do kostela, ale neměla k tomu mnoho kdy, musela se dřít na rodinu. Slýchal jsem od ní: Herrendienst geht vor Gottesdienst. Na to jsem vzpomínal později, když jsem chápal politickou roli církve a Feuerbachovu teorii, jak náboženství slouží politice. Místo kostela odříkávala si matka modlitby podle modlitební knížky. ta knížka byla plna obrázků - pamatuju se na obrázek umučeného Krista krví se potícího, ten měla nejraději. A i já jsem se na něj rád zadíval.

Otec byl Slovák z Kopčan, narodil se jako nevolník a nevolníkem zůstal. Vedle matky měl na mne málo pozitivního vlivu. Byl nadaný od přírody, ale do škol nechodil; v Kopčanech

se naučil jen tak tak číst, a to se učil u staré ženy, vdovy po vojákoví, které obec dala tu funkci - škola tam totiž nebyla; za trochu toho čtení jí děti musely kopat brambory. Byl to tak docela venkovský, neměstský, přírodní člověk; žil stále v přírodě, zvláště když se dostal k hospodářství; přírodu znal, pozoroval a dobře pozoroval - měl takový zvláštní smysl pro jednotliviny přírody a života. Dosud si pamatuju, jak jednou v březnu nám přinesl za ňadry domů mladého zajíčka březňáčka, kterého našel schouleného v koňské šlépěji; tehdy nám tak podrobně, živě a zajímavě vyprávěl celý průběh zaječího života.

Sám byl neučený, ale schvaloval, abych se učil, a nestyděl se učit se mnou; to se rozumí, i to učení, jako všechno, bral utilitaristicky: co to člověku vynese. Zbožný nebyl, ale pekla se bál a občas chodil v neděli do kostela. Ve všech věcech rozhodovala matka, on se podroboval, i když jí odporoval.

Když nás mnohem později navštěvoval v Praze, zajímalo ho jen to, jak jsou okutí koně, jaké oje, nápravy a kola mají v Praze vozy a kočáry., malostranské paláce ho zajímaly jen svými portýry - za pár dní se seznámil se všemi a chodil za nimi na besedu. Za dva, tři dni měl Prahy dost, a nemohli jsme ho už udržet jen domů, na ves a do přírody!

Já jsem tak na otci vyciřoval a vyzozoroval účinky roboty, poroby; sloužil a pracoval s nechutí, z musu, před svými pány smekal, ale rád jich neměl. Na císařských statcích se de facto nevolnictví udrželo i po devětačtyřicátém roce; vemte si, že můj otec musel žádat panstvo o dovolení, abych směl jít na reálku. To byly tak mé první sociální dojmy, když jsem vídal, jak byli někteří panští úředníci na mého otce hrubí. Často jsem špekuloval, jak jim to oplatit a jak to udělat, abych jim za to natloukl. Když páni přijížděli na hony, nechávali si u nás

kožichy; a já jsem vám měl takovou chuť nějak si na těch kožichách vylít svou zlostičku. Po lovu jedli páni v lese v myslivně a sluhové házeli lidem zbytky, a ti se o ně prali. Jednou jim cosi hodili, byly to nejspíš makarony, lidé to neznali a říkali tomu hlísty, ale to jim bylo jedno, rvali se o to jako zvěř. Tož takové věci mně utkvěly.

## **Děti mezi sebou**

My tři bratři jsme se měli velmi rádi; ale můj poměr ke každému byl jiný. Martina, stářím prostředního - byli jsme všichni od sebe dvěma roky - jsem neměl jenom rád, ale ctil jsem ho jaksí; byl milý, důvěřivý, bez falše, nenáročný. Nejmladšího Ludvíka jsem dost komandoval a užíval jako poslíčka a tak. Na Martina dosud vzpomínám jako na ideálního hochu.

Bratři mně nebyli kamarády - šli jsme každý po svém. Kamarády jsem měl z hochů starších; býval jsem rád ve společnosti starších a poslouchal je. I s jedním, dvěma pacholky ze dvora jsem měl kamarádký poměr.

Já, tož do školy jsem začal chodit v Hodoníně, to byla německá škola, a pak v Čejkovicích. Ze svého prvního kantora v Čejkovicích vidím posud ty jeho ruce: takové chlupaté a kostnaté ruce, kterými nás tloukl. Doma se ode mne učil psát otec; dokud byl kočím, neuměl psát, ale potom, když se stal drábem a později hospodářem, potřeboval zapisovat práce a dělníky, co a jak dlouho pracovali. Ty občasné výkazy jsem mu psával já; zlinkoval jsem mu notes a udělal ty potřebné rubriky. To už víte, otec pracoval nerad, jen když musel, tak jako každý nevolník. To máte to nevolnictví, nechít a muset. Vesnický učitel za mých mladých let byl chudák; platu mnoho neměl, tož si vydělával všelijakým písařením

a kostelní službou, zpíval na pohřbech a chodil koledou. o vinobraní jsme my kluci chodili od jednoho vinného presu k druhému a sbírali pro učitele do soudku víno, kolik mu který sedlák odlil; ten soudek pak měl po celou zimu ve škole za kamny, protože sklepa neměl, a tam mu ten burčák kvasil. Taková žebrota to byla; to víte, sedlák, zvláště když to byl radní nebo starosta, nejednal s učitelem jinak než jako s nuzákem. To se rozumí, ten zotročený učitel neměl u dětí mnoho autority. Tož je řezal a řezal - to byl jeho hlavní výchovný prostředek. Otrok má vždycky metody otrokáře a mstí se, kde může. Teď si vezměte, jaký pokrok už je dnešní škola; ale ještě mnoho se dá na ní reformovat, aby vychovávala samostatné a sebevědomé lidi, lidi s kuráží do života. Reforma školy je právě také reformou učitele, učitelů; to znamená zvyšovat jejich sociální úroveň i vzdělání. Dnes už se učitelé sami domáhají toho, aby měli vzdělání vysokoškolské; což to by se mělo vyzkoušet, jaký poměr by měl takový učitel akademik k dětem. Hlavní věc je: mít děti rád, umět se vmyslit a vcítit do jejich duševního života, který je spíše konkrétní a obrazný než abstraktně vědecký; vyučovat názorně, připínat poučování k tomu, co děti konkrétně vidí ve svém okolí; a vyučování co možná individualizovat. Vůbec na školu, na výchovu a na vyučování by se mělo mnohem víc myslet... a taky dávat mnohem víc prostředků než dosud. Vývoj školy, v tom je vývoj demokracie.

Takový kluk na venkově má mnoho práce, jejej! Tož si to spočítejte: musí umět hvízdát na pysky, mezi zuby, na jeden prst, na dva a na pěstě; potom na dvojí způsob luskat prsty; musí umět všelijak zápasit, stát na hlavě, chodit po rukách a lámat kola; a dobře utíkat, to hlavně. Oblíbená hra-dřina bylo „glckání“ ... to se musí skákat na jedné noze, ruce zalo-

ženy křížem, a ramenem se drcá do ramene, aby sok musel napadnout na skrčenou nohu; obyčejně jsou dva proti sobě, ale i tři, čtyři a celý chumáč kluků. Potom musí umět střílet z praku a z luku, trefovat kamenem, jezdit na koni, práskat bičem a kocarem, vylézt na každý strom, chytat raky a škrobáky (brouky), plavat, ohníčky dělat, klouzat, sáňkovat, kulovat se, po chůdách chodit, a co já vím, co všechno. Jednou jsme začali vyhrabávat tunel, že v něm budeme jezdit vlakem sem a tam, ale kde vzít vlak, tím jsme si zatím hlavu nelámali. Jen si spočtete všechna klukovská řemesla: dělat bezové a brkové pukače; vyřezávat píšťalky z vrbového proutí nebo z husích kostí a klarinety z třešňového dříví; dělat trubky z obilních a dyňových stonků; vyrobit jednoduchý luk nebo kuši s šindelovou pažbou a k tomu šípy; potom pušky, šavle a čáky. zhotovit si míče, pěčky nebo jak vy tomu říkáte, špačky, potom blechy a palestry. vyřezávat mlýnky vodní i větrníčky nebo dokonce velkonoční klapačku; uvázat jakýsi gordický uzel a splést z koňských vláší prstýnky a celé řetězy - tomu nás učil německý chlapec na vexlu. A na to všechno má kluk jen za groš kudlu - kapesní nůž, my jsme říkali „fedrmsel“, byl ideál všech ideálů; kdo mohl, vypůjčil si doma pilku, dláto nebo sekyrku, a už něco řezal a tesařil. Každý hoch je kus inženýra.

Jednou jsem si o život přál mít „grumle“; to je takový cikánský hudební nástroj, trochu ve formě malé lyry, s kovovým jazýčkem, na který se fouká a prstem brnká. Tož takovou grumli jsem chtěl mít a poprosil jednoho cikána, aby mně ji udělal. Nu dobrá, řekl ten cikán, ale to mně musíš donést železo. - Já mu donesl železa, co jsem ve dvoře našel. - A teď mi musíš přinést chleba. - Tož jsem mu dal chleba, pak zase máslo a vejce - já už nevím, co všechno jsem tomu cikánovi musel donést, ale grumli jsem nakonec neviděl.

Dětských her bylo mnoho, všechny venku na vzduchu; docela nepacifisticky jsme si hrávali na vojáky, vlastně na vojnu. Anebo na raubíře; já jsem býval náčelníkem raubířů a syn ředitele panství náčelníkem šandárů; to se rozumí, když to šlo, nařezal jsem mu.

Takový kluk má svou klenotnici a v ní: barevné fazole, knoflíky, pěkné kamínky, paví a sojčí pírkó, kostky z broušených kousků cihly, barevné sklíčko, hranol nebo čočku z nějakého lustru, třeba kostelního, a jiné poklady. Aj svůj obchod mají kluci ; půjčují na vysoký úrok fazole, vyměňují si a někdy i prodají za krejcar.

Tož to se rozumí, vedle této klukovské organizace musí venkovský kluk pomáhat nejdřív mamince v domácnosti a potom otci na poli. Jak žijí děvčata, to z vlastní zkušenosti nevím, my, kluci, jsme neměli s děvčaty nic společného, žili jsme úplně odděleně. Jednou, to mně bylo asi osm let, vzala mě matka s sebou do Šaštína na pouť. Spali jsme tam u našich známých fořtů, ti měli dcerku asi mého věku; dva dny jsme tam pobyli, a my děcka jsme si spolu hrály od rána do večera. Když jsme se vrátili domů, strašně se mi po ní stýskalo.

Kluci ve městě už tolik těch her neužijí; snad jim to teď nahradí skauting. Děti se mají nechat trochu řídit; dítě vyrostlé venku je vynalézavější, samostatnější a praktičtější - dítě městské si často neumí ořezat ani tužku a vůbec nemůže vypěstít svou manuální dovednost. Tož celkem se mnoho neštěstí venku nestane; někdy se obrazí palec u nohy, někdy se dostane i kamenem do hlavy, to je pravda. Pamatuju se na troje vážné nehody. jeden kluk spadl s topolu, dost s vysoka, a říkalo se, že mu to škodilo na prsou. Jeden se otrávil blínem, když dělal koně a kluci ho krmili „makem“; a jeden se při koupání v rybníku utopil. Když ho donesli domů, byl jsem při tom, jak

matka k němu přiklekla a začala takovým táhlým a plačtivým hlasem vyzpěvovat Jozífkovy pěkné vlastnosti: Ty můj pěkný Jozítku, jak jsi byl hodný, už ťa nebudu kárat, a tak. Později jsem se dočetl, že takové oplakávání a chválení mrtvých je zvykem všech primitivů.

Dítě docela dobře cítí, jsou-li dorostlí svobodní a jaký k sobě mají poměr. Takové dítě v Americe je volnější než v Evropě, je naivnější a prostší ve styku s dětmi i dospělými; nebojí se dorostlých, vidí, že i oni jsou mezi sebou upřímní. To je vliv republiky a svobody; lidé nelžou a nebojí se pořádku, že je chce ten druhý napálit nebo jim něco udělat; tam nemá člověk z člověka strachu. Rád se teď dívám na děti a mluvívám s nimi; tak se mi zdá, že už dnes jsou kurážnější a přímější, a říkám si, že z nich vyrostou volní lidé. Republika, pane, to je ohromná věc!

A zas mě napadá otázka školy a učitele. Učitel na škole má dětem vštěpovat republikánství, demokratickou svobodu a rovnost; má se stát dítěti kamarádem. Jeho autorita má spočívat na rozdílu věku, na jeho převaze ve všech věcech vědění, praxe a charakteru. Já jsem vyzpověděl, že americké děti mívají k učitelům a učitelkám daleko kamarádštější poměr než u nás a že Američané po celý život rádi vzpomínají na své učitele a na školy. U nás si děti oddychnou, když vychodí školu; a přece poznávat, zvídat je pro zdravé děti radostí. Americký učitel hraje s kluky v kopanou a nebojí se, že si při tom zadá. Učitel byrokrat by nešel s dětmi sáňkovat nebo na led - měl by strach, že by se třeba svalil a ztratil svou důstojnost nebo autoritu.

Mezi učitelem a žákem, stejně jako mezi úředníkem a občanem, bývá taková umělá vzdálenost - cizota. Jen víc živosti, víc srdečnosti, a máte pravou demokracii. Škola Komen-

skému byla officina humanitatis; škola nepěstí člověka jen individuálně, ale i kolektivně, vychovává ho pro společnost, pro demokracii. Já bych místo té minulostní písničky „Bývali Čechové, bývali rekové“ slyšel raději písničku novou: „Kantoři, kantoři, buďme demokraty.“ Tím lépe, že už takové máme!

To se rozumí, to platí i o rodině. Ne slepá autorita rodičů, ne pasivní poslušnost dítěte, vymáhaná věčným okřikováním a hubováním, ale výchova příkladem.

## **Dítě a jeho svět**

Po mamince jsem byl silně pobožný. Býval jsem (v Čejkovicích) ministrantem u našeho kaplana, pátera France, Satora se jmenoval, a toho jsem přímo miloval; mně se vám tak líbil, jak měl bílý kolárek a tu přiléhající čemou, jak se tomu říká? - kleriku s takovými kulatými knoflíčky od krku až k nohám. Když jsem mu ministroval, zdálo se mi, že páter František je jako pánbůh a já jsem mu anděl; to bylo mé největší štěstí. Mnohem větší, než když jsem zpíval na kruchtě. Nu, to víte, byl jsem také pyšný na svou ministrantskou komži. Ten páter Satora byl zvláštní člověk, takový rozpolcený., typický Slovák, z Boršic u Uherského Hradiště. Někdy byl zrovna fanatic, a jindy se zdálo, že se trápí pochybnostmi; u církevní vrchnosti, ani u světské, nebyl dobře zapsán. Jednu dobu jsem slyšel ženy šuškat o páteru Francovi a paní rectorové, když se dostala do kouta; nerozuměl jsem tomu a lámal jsem si hlavu, co to může znamenat. A páter Franc měl jednu neděli kázání, že i kněz je hříchu podroben, a že si lidé nemají brát příklad z jeho života, ale z Krista a jeho slov, kterým je učí. Byla to jakási veřejná zpověď., já jsem tomu tenkrát nerozuměl, ale moc mě to kázání zarazilo, proč že si

lidé nemají brát příklad z jeho života. Teprve když jsem dozrával a díval se zpět na sebe v dětství, porozuměl jsem tomu i jiným věcem.

Postupem času, čtením a zkušenostmi jsem se počal na kněze dívat kritičtěji a rozednívalo se mi, že mezi náboženstvím a církví je rozdíl; katechetové sami na střední škole připouštějí, že církev je sice instituce Boží, ale že má některé stránky lidské, nepodstatné, změnitelné a proto podle národů a zemí různé. Ovšem, že těch stránek lidských mně stále přibývalo; ale nikdy jsem o Bohu a teleologii nepochyboval, vždycky jsem byl optimistou.

Nedovedl jsem si v té době ani představit, že může být nějaká jiná víra. V Čejkovicích jsem našel v nějakém starém kalendáři článek o Rusku; bylo v něm o pravoslavné církvi, a nemůžete si představit, jak jsem byl zneklidněn zprávou, že také jiná víra než naše má poutě, poustevníky, svaté a zázraky. Imponoval mně tenkrát argument, že katolíků je víc než protestantů a pravoslavných; ale znepokojovalo mě srovnání, že mohamedánů a pohanů je ještě víc.

Slyšel jsem také, že v nedalekých Kloboukách jsou protestanti, helvíti; zašel jsem tam na výzvědy na pouf a vloudil se do evangelické modlitebny. měl jsem hrozný strach, že se propadnu nebo že mne za trest zabije hrom - a nic. Ty holé stěny, pult místo oltáře, ta vážnost a prostota, to všechno na mne udělalo takový dojem, že jsem sotva dechu popadal. Slychal jsem tenkrát, jak evangelíkům vyčítali, že nevěří ve zvony; tehdy ještě protestanti nesměli zvonit, teprve sto let od tolerančního patentu dostali právo na zvony. Zaráželo mě, že katolíci protestanty uznávali jako vzdělanější, pořádnější a hospodárnější; vrtalo mně mozkiem, odkud to? Nebo jsem špekuloval, proč se říká: drží to jako helvítská víra. Těch zá-

had jsem si tenkrát nerozřešil, ale protestantismus mě znepokojoval dál a jaksi dráždil.

Židů, těch jsem se bál; věřil jsem, že potřebují křesťanské krve, a proto jsem si raději zašel o pár ulic, než abych šel podle jejich stavení; jejich děti si chtěly se mnou hrát, protože jsem trochu uměl německy, ale já ne. Teprve později jsem se se Židy jak tak smířil; to bylo na reálce v Hustopeči. Jednou jsme měli školní výlet do Palavských kopců. Když jsme po obědě v hospodě skotačili a dělali hlouposti, ztratil se nám spolužák Žid na dvůr. Já ze zvědavosti za ním, on se postavil za rozevřené křídlo vrat a tam se tváří ke zdi ukláněl a modlil. Tu jsem se nějak zastyděl, že se Žid modlí, zatím co my si hrajem. To mi tak nešlo do hlavy, že se modlí stejně vroucně jako my a že nezapomíná na modlitbu ani za hry...

A vidíte, po celý život jsem se snažil dávat pozor, abych nebyl k Židům nespravedlivý, proto se říkalo, že s nimi držím. Kdy že jsem v sobě překonal ten lidový antisemitismus? Panáčku, citem snad nikdy, jen rozumem. vždyť vlastní matka mě udržovala v krevní pověře.

To se rozumí, jako dítě jsem nevěřil jen v to, čemu nás učili ve škole a v kostele; můj katolicismus byl takový pověřčivý, prostoupený slováckou mythologií. Věřil jsem ve všechny možné a nemožné duchy a snad nejvíc v polednici a klekanici, to proto, že jsem při hrách zapomínal na čas a vracel se pozdě domů k obědu a k večeři. Hastrman byl mezi kluky zvlášť populární, kde který prý ho viděl, ale byly veliké spory o jeho podobě a barvě vlasů, vousů a šatů; také čarodějnice hrály velikou roli, potom smrt a čert; toho jsme jednou všichni slyšeli v kostele, když za mše zalomcovala jedním člověkem padoucnice. Také černokněžník mě znepokojoval, když jsem se o něm dočetl. Tak jsem žil v takovém dvojím, dvojakém

duchovním světě, řeknu orthodoxním a neorthodoxním. V tom neorthodoxním, v těch pověrách a rozmanitých anthropomorfismech (vlastně paedomodismech!) nebylo soustavy, ta klekáníce, ten hastman a ostatní bytosti a příšery byli každý jaksí pro sebe, bez souvislosti mezi sebou - divně jsem to pocíťoval. Věděl jsem dokonce, že je to pověra, ale hranice mezi pověrou a vírou jsem jasně neviděl a nedovedl jsem se těm pověrám jaksí ubránit; tak byly zakořeněny a obecně přijímány. Pan kaplan nás sic ve škole učil katechismu, ale sám také těm pověrám neodporoval. Byl bych snad mohl říci, že polednicí je vlastně příšerné ticho pravého poledne, klekáníci soumrak s klekáním, ale dětský rozum lpí na těch paedomodismech, dítěti se líbí poesie mythů. Ovšem od té poesie bývá brzy odtrhován: včera, když jsem přišel po klekání, matka hrozila, že ta klekáníce tě přece jednou vezme; dnes jsem musel na poli hlídat brambory až do tmy a bál jsem se klekáníce - ale dyť, chlapče, víš, že klekáníce není...

Ani ve škole, ani doma jsem neslychal hlubšího slova o duchovní podstatě náboženství; neslyšel jsem, že se o náboženství může a má přemýšlet. Náboženství lidové bylo, jako ty symboly a celý kult, hodně hmotné, docela objektivní, objektivistické. Že by náboženství nějak mělo prvky subjektivní, subjektivistické, to nám nikomu nepřišlo na um; náboženství nám bylo zjevenou pravdou boží, bylo příkázáními božími a církevními, a bylo, co Vincenc z Lerina klasicky formuloval: quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est. Sám jsem tenkrát špekuloval o takových zevních věcech, jako na příklad kdo je větší pán, císař nebo papež? Když jsem zavadil o Svatou Trojici, o vtělení Boha v lidské tělo a jiné nauky, kterým jsem nerozuměl, ptával jsem se na to a ono pátera France, ale musil jsem se spokojit stereotypní

odpovědí: že to je tajemství. To slovo zabránilo diskusi, ale neuspokojilo. Náboženství se prostě žilo a praktikovalo, učení církevní se prostě akceptovalo. Z Bible jsme se dovídali, jen co bylo ve školních knížkách a co jsme slyšeli v kostele; doma se Bible nečetla, jen někdy modlitební knihy.

Před časem se ve stáji na zámku oběsil pacholek Mně pak ukazovali branku, na které visel, a já jsem se vám té branky zrovna bál, s takovou hrůzou jsem se na ni díval a nikdy jsem prahu do té maštale nepřekročil. Mně připadalo strašné a nepochopitelné, jak si někdo může vzít život. Jen si to doopravdy představte, vzít si život! To je něco tak nepřirozeného, tak zvráceného! To mně pořád leželo v hlavě, zvláště když jsem později našel knížku o lidech, kteří snášeli život v nejhroznějších situacích; tak na příklad jeden bratr klášterník prý byl pochován v kryptě, ale byl mrtvý jen zdánlivě: probudil se a musil pak buď čekat, až ho vysvobodí nový pohřeb, nebo se usmrtit - žil dvacet let v podzemí, živil se hmyzem, který padal okénkem do krypty, a lízal vlhkost na zdi a rakvích - - já jsem si namítl sic, co bylo v zimě, když toho hmyzu není, ale kasuistika toho případu a podobných jiných přece mě držela a vštípila mně ten problém samovolné smrti. Můj spis o sebevraždě je odpovědí k těm dětským a pozdějším zkušenostem.

Kdež pak, o Praze a o Čechách jsem tehdy nevěděl. Pro Slováky v tom mém kraji bylo tenkrát jen jedno město, Vídeň. Do Vídně od nás chodili na učení a do práce. Občas přicházeli nastrojení z Vídně na návštěvu. Jednou tak přišel řeznický tovaryš z Pešti, v maďarském kroji, na botách ostruhy, v ruce čagan - jen škoda, že byl jednooký, jaksi se to k tomu mundúru nehodilo. Přišel do kostela, kde kdo se na něho dí-

val, jak mu ostruhy na dláždění řinčely. O Vídni nám jeden takový slovenský Vídeňák pečel, že je tam most z gumilastiky, tak prý se prohýbá, když po něm jdou a jedou. Čechům se říkalo „zlatí páni“, říkají prý stále „můj zlatej“. O Praze jsem se po prvé dověděl v knížce z Dědictví maličkých, kde se líčilo, jak nějaká potulná rodina jede s vozíkem do Prahy a jak ta Praha je krásná. Já jsem se cítil Slovákem. Babička z Kopčan mi vždycky darem přinesla bílé slovenské gatě; ale já chodil oblečen po městu. Když jsem šel na študie na reálku, dali mě ušít šaty z otcovy kočovské uniformy; byly modré s mosaznými knoflíky - v Hustopeči se mně kluci moc smáli.

Hodonín, to bylo pro mne už velké město; zvláště že měli věž, kdežto v Čejkovicích byla jen zvonice, kostel bez věže. Hustopeč jsem také brzy poznal, měli jsme tam matčinu rodinu. Jednou jsem tam byl na jarmaku a dostal jsem od strýce celý šesták, i koupil jsem si barvičky; byly to takové barevné koláčky i se štětičkou ve dřevěné škatulce; nesl jsem si to domů, tenkrát na Čejč, jako poklad. Cestou přišla bouře a liják; strčil jsem si barvičky pod paži, pod kabát a pod košili, aby nezmokly. Když jsem došel domů, měl jsem všechny barvy na košili a na těle. A tak se ze mne malíř nestal. Na reálce mně malování jaksi nešlo, kreslení lépe; později jsem na gymnasiu měl rád deskriptivu, té nás mimořádně učil profesor matematik Adam. Byl jsem slušný matematik, hájival mě na konferencích v těch mých potyčkách s jeho kolegy.

## Rok na vsi

Když si na všechno vzpomenu: co dojmů má dítě na takové vesnici! Zima: to chodí Mikuláš s čertem - čert je velice vlivná osobnost; ještě jako profesor jsem dělal svým dětem Mikuláše. Pak máte Vánoce a koledy. k nám jezdil, bůhví odkud, člověk s Betlémem, to byla podívaná pro celou vesnici. Potom Tři králové a o masopustě maškary... pořád ~ má dítě nač těšit. Nejvíc na draní peří; tehdy se sešlo a sesedlo až dvacet lidí - to bylo povídaček! My děcka jsme se štípali a žduchali, abychom neusnuli a nepřišli o nějakou tu strašidelnou historku, a pak se rozdávaly koláče nebo placky.

Sotva přijde jaro, první věc je shodit boty; ještě býval led, a tož jsme běhali bosky. Jak uschne země, začne se vysoká sezóna her s fazolemi nebo s palestrou; míč, my jsme říkali habán, byl velká vzácnost, když měl v sobě trochu gumilastiky, aby odskakoval od země nebo od zdi; gumilastika, to byla pro nás drahá mast, a tož kde jsme na nějakou káplí, uřízli jsme ji a dělali z ní habán. A už zas byly Velikonoce, to jsme běhali s klapáčkami; o velkonočním pondělí, na mrskut, chodili jsme s pletenou žilou šlehat děvčata a koledovat o vajíčka. I Vzkříšení je veliký svátek, největší ovšem v Hodoníně, protože tam stávali u Božího hrobu dva dragouni s tasenými šavlemi. Na těch jsem mohl oči nechat.

Pak je v máji procesí a litanie po polích, aby byla úroda, jsou visitace, kdy se sjedou faráři z okolí i s děkanem na trachtaci - celý týden kuchařky napřed pekly a smažily, a my kluci ministranti jsme jim nosili na stůl. Nebo oheň na vsi, to je také pro kluky svátek; když jsme seděli ve škole, sotva jsme zaslechli zvonění a troubení, vyskákali jsme okny, děvčata vy-

běhla dveřmi; ve školní jizbě byla kachlová kamna, z nich jsme vytáhli pár kachlíků, a tou dírou jsme utíkali ven. Někdy si kluk udělá svátek sám - jde za školu. Zvlášť můj bratr Martin rád chodil za školu - pak jsme ho hledali po celých Čejkovicích. Když jde kluk za školu, zažije takový zvláštní, skoro stísňující pocit toho ticha v obci, protože ostatní chasa sedí ve škole ve škamnech.

Přijdou vojáci do dědiny - zase událost. Veliký svátek je stavění máje o hodech - my kluci jsme pak na ni zkoušeli vylézt. O hodech si dorostlí chlapi volili svého starostu, stárka a stárku, a pak chodili po vsi vybírat, co kde dostali, kuřata, koláče nebo víno... Někdy přijeli komedianti a napjali si na návsi provaz pro své kumšty; my kluci jsme to pak dělali po nich, chodili jsme po zahradní zdi nebo po kalenici domů, třeba i na kostelní střeše. Tak spadnout, bylo na věky amen, ale nespadli jsme.

Zvláštní svátek na vsi je pohřeb, zvlášť když je s muzikou; v té veliké účasti spoluobčanů a hlavně spoluobčanek je pěkný cit, ale ovšem také vítaná příležitost nechat práce a něco si popovídat. K nám byla přifařena obec Podvorov. když od tamtud přišel pohřeb, položili nebožtíka před křížem u kostela a šli se do protější hospody „ohrát“, dokud se pan děkan nebo kaplan neoblékl - jeden musel venku číhat, až se velebný pán objeví, aby honem dopili a zvedli rakev. My kluci ministranti jsme zatím venku mrzli a počítali, co na hřbitově dostaneme - v nejlepším případě to byl čtyrák; když to byl jen krejcar, byli jsme, to se rozumí, nespokojeni a dovedli jsme si ulevit špičatým slovem.

Podzim, to jsou ohničky a vinobraní; vaří se povidla - den a noc aji déle se míchají tmky nad ohněm; při tom se moc nevypravuje, ale tím víc kluci olizují vařečku. Při kopání bram-

bor jsem musel někdy až do tmy hlídat - a já se tak bál kleká-nice! Ovoce se nehlídalo, nebylo proč; ještě bylo zelené, a už jsme je otrhali. Tehdy byl ovocný strom hospodáři leda přítěží; ovoce se ani nepovažovalo za potravu - na to museli přijít teprve učenci s těmi vitaminy. Zato vinohrady se hlídaly přísně, hlídač měl pušku; snad právě to nás ponoukalo, abychom chodili na hrozny - to se nás srotilo až dvacet a hleděli jsme, jak hlídače přelstít. Výpravu vedli hoši, kteří sami doma u rodičů měli vinice - jak se říká, kradené ovoce nejlíp chutná. T o se rozumí, jen jsem došel domů, a naši už věděli, kde jsem byl; otec namočil provaz do vody, aby líp při výplatě přilehl, ale matka trest zažehnala. Jenže den potom přišel hlídač žalovat do školy a ukazoval, ten, ten a ten tam byli, a žádná výmluva nepomohla; museli jsme na lavici a učitel nebo kaplan nám odměřili pětadvacet - nu ano, i pan kaplan.

Jak je ten rok na vsi krásně a bohatě rozčleněn, přírodně i nábožensky! Celý život na vsi je obřadnější než ve městě, je jako zasazen do náboženského rámu; nevadí, že jsou to namnoze pozůstatky ještě z pohanství. Ty všechny zvyky mají ráz institucí; život je jimi regulován, stává se řádem. Kdo v něčem poruší panující řád, toho se lidé téměř štítí. Na příklad byl takový nepsaný předpis, že si každá rodina sama dělá chleba; to se už ve tři hodiny ráno vstávalo, mouka podvečer zadělaná se kopistí mísila v díži - co práce s tím bylo! musela se vytopit pec a pohrablem vyčistit - pak se s chlebem nebo po něm napekly placky z chlebového těsta, pekanče, nebo jak vy říkáte, poplamenice - panečku, to byla s oškvarky dobrota! Tož která hospodyně chleba nepekla, ale kupovala, ta byla přímo v opovržení u ostatních. Myslím, že u nás na venkově se teď už chléb skoro obecně kupuje; i na vsi

se ten starý řád mění. Neděle, ta udává také takový obřadný rytmus života; podnes neděli světím.

Když jsem dospíval, študoval jsem vědomě ten život na vsi; býval jsem na prázdninách v Kloboukách u Brna, a tehdy - to jsem byl universitánem ve Vídni - chtěl jsem napsat román o životě dědiny. Tamní doktor, zajímavý člověk, měl být hrdinou a osou románu, a kolem něho se měla rozvíjet kronika vsi. Ještě nedávno jsem našel několik listů z toho svého pokusu.

Později, když jsem býval na Bystřičce na prázdninách, také jsem rok za rokem pozoroval, jak a čím taková ves žije. Kdyby naši doktoři, kněží a učitelé chtěli a dovedli pozorovat ten život na vsi, co by tu bylo zajímavého materiálu! Pastoři v Německu vydali takové publikace; nám to chybí. Aspoň, že máme pozorování romanopisců: Holečka, Baara, Herbena, Mrštíků, Terezy Novákové, Šoltésové. Dnes se ten život na vsi z gruntu mění; ale na to naši spisovatelé jaksi neberou — Bože, co je to u nás, v dědinách i městech, ještě nepoznaného života!

Nejen práce rolníková, ale celý život je regulován podnebím, měnou zimy a tepla, konec konců slunkem, poměrem země ke slunku; a přece o slunku lidé méně přemýšlejí než o měsíci, třeba si měsíc svítí jen světlem od slunka vypůjčeným. Ale na slunko se nemůžeš dívat jak na měsíc, kdežto měsíc v úplňku je jen chvilku a stále mění svou formu - jsme to my lidé divní, divní povrchníci. Ale ovšem, noc má pro člověka jiný význam než den, a tak i měsíc požívá zvláštního renomé - myslím, že se v našich národních písních měsíc častěji opěvuje než slunko; pravda, my mluvíme o měsíčku a sluníčku, to Němci a jiní tak nedovedou.

## O dětství a výchově

Já bych to shrnul tak: dítěti je první a hlavní školou rodina; a rodina, to se rozumí, ta míň vychovává a vyučí dítě tím, co mu přikazuje nebo zapovídá - u nás je ve všem, i v rodině, příliš kázání - jako spíš tím, co dítě doma vidí. Tedy jací jsou rodiče, matka i otec, jaký mají poměr k sobě a k okolí, to má největší vliv na dítě. Prosím vás, když takové děcko doma pozoruje nesoulad a hádky rodičů, hrubost, neúctu, nepravdivost, jak může z něho nepřemůže-li to v sobě úsilím, být slušný člověk? Ono se říká: čím hrneček navře, tím páchne. To platí i o rodině.

Stejně důležitý je poměr dětí mezi sebou, starších k mladším. Myslím, že není dobře být jedináčkem. Mezi sourozenci platí přirozené právo stařešinství: starší vede, mladší ho poslouchají nebo aspoň napodobují. A zas máte poměr sester a bratrů: starší bratr své sestry chrání, starší sestra je menším sourozencům skoro maminkou. Tak máte už mezi dětmi předobrazení dospělého života.

Potom tu máte příbuzné, kmotry, sousedy a jejich vliv - to všechno ve své plnosti a konkrétnosti představuje výchovný vliv rodu. Staré řády - organisovaný rod nebo záduha - zanikly, ale jejich pořádky trvají v jiné, volnější formě a působí na utváření dítěte. Ten bližší kruh příbuzných, to jsou první lidé, se kterými dítě přijde do styku a které pozoruje - někdy až příliš dobře pozoruje. Mně se nejvíc líbil můj strýc, pekař v Hustopeči; byl sice dost hrubý, bil ženu i děti, ale jinak takový pevný, rozšafný, pracovitý člověk, Slovák z Cáhnova, tehdy poněmčovaného; mne již tenkrát v Hustopeči zajímalo, jak že se mohl ze Slováka stát Němec, hustopečský občan - když

jsem byl později na gymnasiu, zašel jsem jednou o prázdninách k těm příbuzným v Cáhnově, abych to přenárodňování pozoroval.

Vliv školy není jenom didaktický, ale i mravní. Dítě prokoukne svého učitele, je-li hrubý, nespravedlivý, ledabylý; vidí jak se chová k svým představeným, na příklad k inspektorovi při inspekci, k panu starostovi, k panu děkanovi - to všechno má pak vliv na povahu i mravní přesvědčení dítěte. Pak máte vliv spolužáků a spolužaček, co se tu zas kříží rodinných a sociálních momentů! U nás byla koedukace z nouze - byla jedna světnice pro všechny, na jedné straně hoši, na druhé děvčata, ale při tom dva světy pro sebe. Potom si hoch najde kamaráda; s tím je pořád pohromadě, tomu se svěřuje, z toho si i bere příklad; ty své kamarády během let mění, jako by doplňoval a korigoval svou prvotní volbu.

Hotovým zjevením pro dítě jsou školní sbírky a knihy. V Čejkovicích jsem dostával knihy od pátera Satory, hlavně překlady z Nieritze a knížky z Dědictví. O školních sbírkách u nás nebylo zdání; až na reálce jsem poznal malý fyzikální kabinet, sbíral jsem brouky a dělal si herbář. Co to pro dítě znamená, může-li vlastní kraj poznat podle sbírek nerostů, rostlin a vycpaných zvířat! Arciže takové vyučování je také otázkou peněz - mít ve vesnici dostatečnou školu, mít dost učitelů (v mé době jsem o učitelkách ani neslyšel) a k tomu rozličné sbírky a knížky - dnes už by každá škola mohla mít tolik takových pomůcek; jen mít na to dost peněz, jen umět ty peníze na to věnovat! Ad vocem knížek pro děti: my si říkáme národ Komenského a máme tak málo literatury pro děti, a ještě míň té dobré! Moc jsem se o tom nauvažoval, jak to, odkud ten nedostatek. A to je nedostatek i mravní. Většina naší dětské literatury, to je fádni moralisování spisovatelé a spisovatelky

se nutí do tak zvané popularisace a jakéhosi žvatlání, ale nemají dost té psychologie, aby pochopili dětskou duši, její opravdovost a rozumovost při vši naivitě, její zájmy a horizont. Bývá mi trapné, když někam přijedu a tam mě osloví dítě, ne svými slovy, ale velkými pathetickými slovy, která mu vkládají do úst dorostlí; dítě by takových slov jak živo neužilo. Naše společnost, to je právě vidět na té její dětské literatuře, děti ještě dost nemiluje, i když se s nimi mazlí.

Ja, tož ty všechny vlivy - od rodiny až po školu a četbu- působí na výchovu dítěte; co tu je složek! Reformovat výchovu dětí, to neznamená jen zdokonalovat tu didaktiku ve škole; to znamená reformovat i život nás dospělých; my jsme půda, ze které rostou nové generace - záleží bodně na nás, budou-li lepší nebo šťastnější. Ten saský ministr měl pravdu, když řekl deputaci, která k němu přišla s návrhy o výchově dětí, že mu výchova dětí starosti nedělá, jen výchova dospělých. A zase a stále ta otázka peněz. Vemte si výchovu se stránky zdravotní, výchovu dětí úchylných nebo méně nadaných, výchovu dětí zpustlých; říká se, že dobrá škola ušetří peníze za kriminál, špitál a chudobinec. Dobrá výchova a dobré učení má být co nejindividuálnější; v tom děláme u nás řadu pokusů, ale já bych jich dělal ještě víc, ale právě individualisace školy vyžaduje - těch peněz!

Vemte si také sociální problém ve výchově - děti jsou nejstrašnější memento pauperismu. Bída a nouze, to není jen to nedostatečné stravování a šacení, ale to hrozné bydlení! V létě je hej, ale v zimě! Celá, a četrná, rodina pohromadě v jedné světnici - jaké v ní má dítě intimní a často hrozné zkušenosti, a jak ty zkušenosti jsou hlubší, osudovější než to abstraktní kantorování ve škole a kázání jednou za týden v kostele! Sociální otázka je zvlášť otázkou výchovy.

Otázka dětského zdraví! Já ani nechápu, že dosud nepamatujeme dost na hřiště, koupaliště a parky pro děti - čím chudší čtvrť, tím víc jich má být, protože tam je dětí víc. Říkáte, že při správném kropení můžeme mít stejná travnatá hřiště jako v Anglii; zas jde o to, mít na to peníze, to jest ukládat peníze do dětí to je ta nejúčelnější investice. Rozumí se, že je rozdíl venkova a města; na vsi je celá obec a okolí klukovi hřištěm.

To jsou problémy výchovy, vedle nich máte problémy didaktiky, jak čemu vyučovat; dobře, že se o nich hodně uvažuje. Hned na prvním místě - náboženství. Mně už jako chlapci bývalo směšné, když na vysvědčení dávali známku z "náboženství" - co je to? Zámka z toho, jak kluk odřikává katechismus - ale to přece není náboženství! To, čemu říká náboženská otázka, to je také a ve velké míře otázka školy, ale zas ne jenom školy; je to otázka celého života. Žijeme v době rozhodně přechodné; prožíváme hlubokou náboženskou krizi. Skepse a náboženský indiferentismus - vlastní nevěrectví není skepse, ale lhovost! - dotýká se přirozeně dítěte. Krize je právě všeobecná, je i v rodinách; obyčejně vidíte, že se otcové chovají nábožensky vlažněji než matky - dítě má dojem, že náboženství je jaksi pro ženy a děti; proto je shazuje, jak začne dospívat. A pokud běží o vliv školy, i když učitel nevystupuje proticírkevně, dostává dítě už od první třídy nepoměrně víc poučení a dojmů vědeckých než náboženských. A ty dojmy, to vědecké vědění, důsledně domyšlené, vede dítě a školáka k náboženským pochybnostem. Ve školách, v duších naší mládeže se odehrává právě ten historický proces, nazývaný konflikt vědy a víry, boj vědy a náboženství. To všechno jsem prožíval intenzivně, třeba bez otřesů; ale pro mnohé a mnohé bývala škola místem nejtěžší krize. Škola laic-

ká, kde je zavedena, nechává náboženství stranou; ale nedovedu si představit našeho člověka, který by rostl bez poznání Ježíše a jeho učení; vždyť i obsah Starého Zákona patří k základnímu kulturnímu majetku evropského člověka. Kdo by neznal obsahu křesťanství, byl by vlastně cizincem na naší kulturní půdě; a jak by kdo mohl pochopit evropské dějiny a řády, kdyby nebyl poučen o podstatě a vývoji církví? Ale tady je potíže, jak tomu učit, s jakého hlediska hodnotit historické fakty - těžké problémy pro školu. Já sám stále opakuju a zdůrazňuju, že náboženství je podstatným prvkem duchovního života a kultury, a proto mně je nejenom vyučování náboženství a o náboženství, ale i náboženská praxe velikou a nerozřešenou otázkou školské politiky.

Vidím a slyším, že slušný pokrok se udělal v umělecké výchově na národních školách. Jaké jen teď máme pěkné slabikáře s obrázky, dobré čítanky - jen mít ještě dobrou literaturu pro děti, obrazy a sošky v učebnách, aby si dítě ze školy odneslo živou potřebu umění. V mé době nás učitel učil hrát na housle a cvičili jsme se ve zpěvu hlavně církevním - to bylo něco; dnes se žaluje na nedostatek času, učební látka je víc než bývalo, a proto se na výchovu uměleckou zapomíná - tož, myslím, zdokonalit metody vyučovací, a času bude víc.

Na venkově, jako jsem rostl já, byla celá výchova jednodušší a primitivnější; venkovské dítě nepodléhalo, ani dnes ještě nepodléhá tolika dojmům jako ve městě. Ale dnes se venkov rychle mění a změšťuje ne všude stejně; Slovensko a Podkarpatská Rus zůstávají podnes daleko venkovštější než Čechy - na tyto rozdíly musí prozíravá kulturní politika dávat pozor. Už v dětství jsem slyšel, že venkov je zdravější než město, zdravější fyzicky i mravně; v pozdějších letech jsem poznal názory socialistů proti městu. Moje zkušenost je, že

město, ani velkoměsto není mravně horší a nemá na děti špatnější mravní vliv než venkov. Ani hygienicky není město horší než vesnice, spíš naopak - všimněte si malých dětí ve městě a na vsi! Městský člověk má poměrně lepší lékařskou pomoc a hlavně sportem a sokolováním větší kulturu těla. Při tom rychlém změšťování venkova je moderní výchova, hlavně moderní péče o tělo na venkově stejně potřebná jako ve městech - to je zavitý problém a. vláda i veřejní pracovníci by to měli dobře pozorovat. Pokud se jedná o mravnost vesnice a města, řekl bych, že nemravnost na vesnici je jiná než ve městě. Vesnice je ve všem prostější než město, tedy také v mravech a nemravech; vesnice je morálně hlubší, město rafinovanější. Pochybuju, že venkov je speciálně pohlavně mravnější než města. Co se o tom psává v povídkách, svědčí leda o špatném a povrchním pozorování i venkova i města. Ostatně o tom už je odborná literatura, která potvrzuje můj názor. Tedy - zas otázka výchovy. A ještě bych řekl: nevychoávají jen rodičové a učitelé dětí, navzájem se rodičové i učitelé vychovávají dětmi - víc než se myslívá. Pozorovat dítě s láskou a zájmem, z toho se dospělý mnohému naučí; a kdybychom ve škole vstúpili dětem svobodnější, demokratičtější zvyky - řekněme v pozdravování a styku, naučili bychom se tomu od nich.

Jak říkám, dnes je situace jiná, než byla v mém dětství. Naše společnost se víc diferencovala; vedle zemědělců, mezi kterými jsem žil, máme průmyslové dělníky a průmyslníky, přibývá studovaných lidí, přibývá i boháčů, co dřív nebylo. Vedle teorií socialistických vidíte pokusy zbudovat filosofii zemědělskou, průmysl a technika s sebou nesou ideály amerikanismu - pane, to jsou veliké problémy, které mají také vztah k výchově a škole.

Už se hodně pracuje v psychologii konkrétní a pedagogické, v pedopsychologii; máme spisy o schopnostech dítěte a mládeže, o testech a psychometrii, o dětské úchylnosti a zločinnosti - to všechno je sice teprve v začátcích, ale je to pokrok, že se o tom všem víc přemýšlí. Nejvíc je třeba, abychom své děti víc milovali, ne ústy, ale činy, abychom se o ně víc starali a víc s nimi žili. To platí zvláště o pánech otcích. Tak často vidět, jak takový člověk shrabuje peníze, aby prý se jeho děti měly lépe; ale v druhé, třetí generaci jsou peníze rozházeny a rodina vymírá - je nápadné, jak je u nás málo starých zámožných rodin. Tož raději se starat o rodinu tak, aby v ní rostli zdraví, slušní, samostatní lidé...

Často o tom uvažuji, jaký je rozdíl mezi vesnicí, a ovšem i městem, v době mého dětství a dnes! Dnes dítě je pod vlivem radia a gramofonu, novin a po případech dětských časopisů, pod vlivem nejrozmanitějších ilustrací, dnes se více a snadněji cestuje - - o tom všem jsme my děti neměly potuchy. Neměl jsem co číst, slychal jsem málo, cestovat jsem nemohl; proto tenkrát kostel byl nám důležitější než je dětem dnes, byla to jediná význačná budova vedle zámku, jenže do zámku jsme se nedostali, kdežto do kostela jsme chodili a viděli takto jednou za týden budovu vzdušnější, větší, vyzdobenou, kde jsme slyšeli kázání a hudbu, kde jsme se celá ves sešli - jak by dnes to kázání a celé ovzduší kostelní musilo být jiné, aby dorostlé a děti připoutalo tak, jako před sedmdesáti lety - zase jsme při dnešní náboženské krizi a vlivné její příčině!

## Na školách

### Na učení

To matka vymohla, že jsem šel na školy, abych se prý nemusil tak dřít jako oni ( rodiče ) ; když mě na visitaci pochválil sám pan děkan, dali mě študovat. Matka byla z Hustopeče, tož mě tam poslali na německou reálku; byl jsem tam na handl u tety, sestřenice šla za to k nám. Já na to nemyslíl, čím bych chtěl být; líbila se mi jeden čas, když u nás v domě nám šil krejčí, krejčovina, líbilo se mi kovářství, to jsem nejčastěji ze všech řemesel mohl v práci sledovat; je zvláštní, já byl tak pobožný, ale nikdy mě nenapadlo být panáčkem. Hoch v zapadlé vesnici nemá mnoho živých vzorů, kteří by mu ukazovali ven, nad ten okruh zemědělský a řemeslný - učitel, kaplan a děkan, doktor, páni na statku a jejich služebnictvo, nebo ještě kupec. Čím kluk bude, o tom nerozhodují tak vlohy jako spíš ta nejbližší příležitost.

Reálku v Hustopeči vedli otcové piaristi; vzpomínám si na rektora, to byl takový tělnatý, hezký, starší muž, a na profesora Vašatého - to byl bratr mladočeského poslance Vašatého, pěkný mladý člověk, pyšný na ten řeholní hábit s černým pásem - i děvčata ho ráda viděla. Toho Vašatého jsem tuze miloval; byl to první Čech z království, kterého jsem poznal, a tož mě zajímal; o ledačems se mnou hovořil. Zvlášť jeho chůzi mám dosud živě v paměti.

Učil jsem se dobře; velmi mě poutala fyzika, totiž mechanika. Ještě dnes si vzpomínám, jak jsem užasl, když nám profesor vykládal, že obyčejný trakař je jednoramenná páka a kolo a že odpovídá těm theoretickým mechanickým formu-

lím. To mně zrovna otevřelo nový pohled na praktický život - já měl vždycky zálibu vidět theorii v přírodním i společenském dění a v denní práci a najít v nich obecné pravidlo; tehdy to bylo pro mne jako prvé zjevení.

Po dvou třídách reálky jsem měl jít na učitelskou preparandu; ale tam přijímali hochy teprve od šestnácti let, a proto vznikl problém, co se mnou zatím? Potloukal jsem se a lajdákoval nějaký čas - to bylo v Hodoníně; proto mě rodiče dali na radu mých bývalých pánů na řemeslo, do Vídně na Kunstschlosserei, protože jsem uměl trochu kreslit. Tam mě mistr postavil k stroji na děláním podkůvek k botám; to se dal do strojku železný proutek, zatáhlo se za páku a vypadla ohnutá podkova. Když jsem to dělal den, dva dny, nu dobrá; ale když jsem to dělal týden, dva týdny, tři týdny - za tři týdny jsem utekl domů. Vždycky jsem rád pracoval, ale ta pořád stejná práce v továrně, pořád ten jeden nebo dva pohyby, to jsem nevydržel. Snad bych i byl ještě vydržel, ale jeden spoluučedník mi ukradl mé knížky z reálky vždycky po práci jsem ty knížky popadl a četl v nich. Když jsem o ně přišel, bylo mně tak teskno, že jsem utekl domů na Čejč. Zvlášť mně bylo těžko bez atlasu; na něm jsem každý večer cestoval po celém světě.

Na Čejči mě dal otec na učení k panskému kováři, našemu sousedu. Což o to, kovářství se mi líbilo! To je práce, na kterou je třeba síly a rychlosti a při které se nenadělá mnoho řečí; železo nesmí vychladnout. Tehdy byly ještě takové kasty; mistr byl v každé dílně velikou autoritou, po něm tovaryši podle stáří nebo podle toho, jak dlouho byli u mistra; tovaryš, ten už měl nějaká práva, a kdyby se učeň opovážil dělat něco, nač ještě práva neměl, třeba fajčit nebo chodit s děvčaty, dostal pohlavek, o je! V létě se pracovalo v kovárně často od tří ráno

do desíti nebo jedenácti v noci, když se spravovaly pluhy a kovali koně. Ale práce je to pěkná; kovář u ohně a u kovářiny je pánem tvrdé hmoty. Ještě jako gymnasista jsem na cestě z Brna překvapil kováře ve vsi, že jsem dovedl ukout hřebík na jedno zahřátí želízka. Tož to nevím, mám-li tyto prsty na pravé ruce tak nakřivo od práce s kladivem. Ještě v roce 1887, když jsem byl v Jasně Poljaně, zadíval se Tolstoj na mé ruce a optal se mě, byl-li jsem dělníkem.

Snad bych byl u tohoto kovářství zůstal; ale do toho mě přišla taková náhoda. Jednou jsem tam na Čejči nesl v putynkách vodu ze studny do kovářny, když šel cestou jeden pán a tak se na mne pozorně zadíval. Já ho poznal - byl to profesor (de facto učitel) Ludwig, který mě učil v Hustopeči na klavír - ale ani jsem se k němu nehlásil; zastyděl jsem se, že jsem tak ukoptěný, a na něm jsem viděl, že ze mne nečekal kovářského učně. Když jsem přišel domů, povídá maminka: "Byl tu profesor Ludvík a vzkazuje ti, abys šel k jeho otci, rectorovi, do Čejkovic za učitelského praktikanta." Tož tak se to rozhodlo. Mně bylo čtrnáct let, do preparandy jsem mohl jít teprve za dvě léta; proto jsem měl zatím pomáhat ve škole, to se rozumí bez platu, jenom mě rektor za to učil hrát na piano. Nu dobrá, učil jsem kluky a děvčata, jak jsem dovedl, hrál po nějakém čase ve všední dny v kostele na varhany a chodil zpívat na pohřby, jak to tehdy kantoři museli dělat. A když jsem tak na pohřbech odříkával latinu, vytýkal mi kaplan Satora, že ji vyslovuju špatně. Chtěl jsem taky rozumět tomu, co odříkávám. Tehdy jsem měl také první konflikt s církevní vrchností. Vykládal jsem dětem ve škole podle toho, jak jsem se tomu naučil na reálce, že slunce stojí a že se země točí kolem slunce. Děti to řekly doma, a matky si šly stěžovat k panu děkanovi, že jim kazím děti, že učím věci neslýchané

proti Písmu svatému. páter Franc to nějak urovnal; pár dní nato byl jarmak, sedláci dali hlavy dohromady a šli za mnou do školy. V mně hrklo, že bude zle, ale že se nedám. Tu jeden z nich vystoupil a povídá: „Pane učitel, dobře to těm dětem vykládáte; jen na ty naše baby nic nedejte a uče tak dál.“ Pak jeden po druhém sáhl do kapsy a nechal mně na pianě po čtyráku - nebo aspoň po krejcaru. Musím ovšem připomenout, že jsem jako dítě chodil do školy konkordátní, jejíž vlivy na venkově v letech. šedesátých ještě nevymizely.

Rád jsem ležel v knihách. V Čejkovicích na zámku zůstaly po jesuitech staré knihy, ze sedmnáctého a osmnáctého století, samá polemika proti protestantům; jedna z nich je dost známá, jmenuje se „Vogel, friss oder stirb“ a ukrutně popírá Luthera. Já jsem ty knihy zrovna hltal a byl jsem z toho tak zuřivý katolík, že jsem obrátil ženu kováře, u kterého jsem se učil, na katolictví. Byla to Němka - muž si ji přivedl až z Německa - a já do ní mluvil tak dlouho, až přestoupila. Byl mně to také prvý případ nábožensky smíšeného manželství - tehdy jsem to ovšem chápal čistě katolicky. V těch německých knihách byly latinské citáty, kterým jsem chtěl rozumět. To byl další důvod učit se latině. Začal jsem se učit sám. Memoroval jsem po pořádku podle starého slovníku slova od a až do zet; měl jsem a posud mám značnou kopii verborum, ale s gramatikou to šlo bledě. Páter Satora mně pak dával pravidelné hodiny z latiny. Na jeho radu jsem složil ve Strážnici zkoušku z primy gymnasia. Tož tak jsem se dostal na (německé) gymnasium v Bmě, roku 1865.

## V Brně

Ja, tož v Brně... Když jsem tam přišel do sekundy gymnasia, musel jsem se už sám živit; naši mi nemohli dávat pravidelné příspěvky, jen matka, bůhví odkud, vždycky mně něco seškrala. Bydlel jsem nejdřív u ševce v Nové ulici - bylo nás tam asi šest kluků; za dva zlaté měsíčně jsem měl byt, snídaní aji prádlo; jaké to kafe bylo, to si můžete představit, ale bylo to aspoň teplé. Tož jsem si musel sehnat nějaké kondice. Učil jsem kluka jednoho nádražního úředníka, tam mi dávali dvě zlatky měsíčně a v neděli oběd - já bych byl snědl takové obědy tři. Potom jsem pekařovi učil dcerku; neplatil mi, ale zato jsem si mohl vzít chleba, co jsem snědl. Ale byli to moc hodní lidé, spřátelili jsme se. Já jsem byl ve třídě primus, a proto jsem dostal doporučení za preceptora do rodiny policejního direktora Le Monniera, to byl skoro ten největší pán v Brně. Tam jsem později dostával jídlo denně, a tož jsem uživil i svého bratra na studiích; ale tomu nešlo učení do hlavy. Veselo nám hochům na bytě bylo až dost; večer po práci jsme dělali všelijaké špásy, v létě jsme se chodili někam do Zábrdovic koupat a večerřivali za šest nových v pivovaře, chleba, tvarůžek a žídlík piva. Pane, to byly časy!

V Brně se mi líbilo, protože jsem se dostal ke knížkám. To se rozumí, na německém gymnasiu mně padly do rukou knížky německé a katolické; ale to mně nevadilo, naopak, já jsem tehdy, jako předtím v Čejkovicích, katolickou literaturu zrovna hlтал. Na některé ty romány se dosud pamatuju; jeden se jmenoval „Fabiola“ a byl od Wisemana; ta Fabiola byla krásná Římanka, zemřela mučednickou smrtí. Druhý román byl také překlad z anglického a jmenoval se, tuším, „Die Mar-

tyrer von Tilbury“. ti mučedníci, to byli katolíci utracení za anglické reformace. Třetí kniha se jmenovala „Glaubenskraft und Liebesglut“ od nějaké paní Polko; jednalo se tam o mladém katolickém misionáři, který šel do Indie; tam se do něho zamiluje krásná Hindka, princezna Damajanti nebo co, ale jeho víra přemůže vášeň, a končí se to zas nějakou mučednickou smrtí. To se mi tehdy tak líbilo, to misionářství, ta propaganda víry a hlavně ta stálost ve víře a mučednictví; byl jsem toho plný.

Nu dobrá, kdybych vám měl přesně říci, co na mne v mládí z katolicismu nejvíc působilo, tož jsou to tyto věci: předně živější transcendentism; pak katolický universalism, ta mezinárodnost a světovost. Potom ten energický duch propagandy a misionářství. Pak máte to úsilí o jednotný názor na svět a na život. A konečně na katolicismu imponuje jeho církevní organizace a její autorita. To se rozumí, staršímu hochovi se dostanou do ruky protikatolické spisy, které ukazují na církevní absolutism, výlučnost a násilnictví; sami katechetové ve škole na ty proticírkevní a protináboženské autory upozorňovali tím, že s nimi polemisovali. Vyvíjel jsem se v době rostoucího liberalismu a jeho boje proti absolutismu politickému i církevnímu; to víte, nemohl jsem nemyslet o knihách jako Renanův Život Ježíšův a jiných...

Na gymnasiu v Brně jsme měli za katechetu pátera Procházku. Byl to jeden z tehdejších křesťanských socialistů; já jsem na schůze jeho a jiných chodil a to mě seznamovalo se socialismem. Asi v kvintě jsem ohlásil páteru Procházkovi, že nemohu jít k zpovědi. Páter Procházka mne měl rád, byl to dobrý a opravdu náboženský člověk; domlouval mi tak, až

plakal, ale já jsem si nedal říci. Mně se nelíbil ten formalismus; hoši se chlubil, jak se kdo chytře zpovídal, a pak mě trýznila běžná praxe: dnes je mně vina odpuštěna a zítra začnu hřešit znova. Vyznat se z hříchů, proč ne; člověk se potřebuje vyzpovídat příteli a hodnému, lidskému člověku vůbec; ale víc nehřešit, o to jde. Jak říkám, mně se nelíbilo, že je to tak pohodlné; a tož jsem k zpovědi nešel. Ovšem, zrály ve mně už pochybnosti o některých učeníh církevních.

Tehdy jsem taky měl první konflikty jako Čech. My jsme byli na škole Češi a Němci pohromadě, a to se ví, že jsme se hádali a přeli o výbornosti našich národů. My, Češi, jsme byli starší, protože jsme se rok - dva musili olámat v němčině, já jsem byl starší tím, že jsem byl na reálce a na řemesle. V pranicích - chlapeckých, neškodných - jsme Němcům obyčejně natloukli. Gymnasium bylo německé; ale za mých časů byl zástupcem ředitele Čech, nějaký Kocurek, autor latinského slovníku, z gruntu dobrák, ale nám klukům jen pro smích. Ten Kocurek se přižívoval výrobou barev; a jak měl bílé vlasy a licousy, otíral si o ně ruce od barev a pak přišel mezi nás modrý, zelený, červený. Učil nás češtině; ta byla nepovinná, a tož to bylo vždycky při jeho hodinách boží dopuštění. Kocurek nás proboha prosil, abychom byli tiše, aby aspoň nebylo slyšet náš křik v ostatních třídách; když nic nepomáhalo, řekl, že bude povídat anekdotu. Tož my jsme byli tiši jako pěny, a on začal vypravovat; znal, chudák, jen jednu anekdotu, takovou naivní, a tu protahoval, jak mohl, aby bylo dlouho ticho; ale jak řekl pointu, spustili jsme takový řehot, že se chytal za hlavu a bědoval, abychom přestali. No, kluci...

Po Kocurkovi přišel nový ředitel, takový ryšavý Germán, a s ním se začal ostře německý režim. Měli jsme učitele latiny a řečtiny, který se za Kocurkovy doby psal ještě Staněk, ale

teď se začal podpisovat po německém způsobu Staniek. Tož to mě dopálilo; a jednou, když mě zkoušel, jsem napsal plavajzem na okraj knihy. Staniek = Staněk. On mi vzal knihu z ruky a to se rozumí, bylo zle, o jej!

V kvintě jsme dostali na latinu a řečtinu profesora, jmenoval se Vendelín Forster, později slavený romanista, to byl teprve tvrdý Germán; tož ten vyslovoval řečtinu po německu a chtěl, abychom my to děláli také; tedy na příklad Cojs místo Zeus, pajthajn místo pejthejn, jak jsme to vyslovovali před ním. Jemu na truc jsem začal vyslovovat latinu po česku; ještě si vzpomínám, jak jsem četl v Liviovi „Haňibal eňim“ a tak. To se rozumí, Forster se rozzuřil, ale já jsem mu řekl: „Pane profesore, vy jste Němec a vyslovujete latinu a řečtinu po německu; já jsem Čech a vyslovuju po česku.“ A na tom jsem zůstal, i když si mě zavolal ředitel ad audiendum verbum. Tož pak jsem dostal pro neposlušnost a vzdorovitost pětku z mravů, a nakonec přišlo i consilium abeundi a musel jsem z Brna odejít - to ještě povím, proč. Na štěstí byl tehdy policejní ředitel Le Monnier přeložen do Vídně a vzal mě s sebou; tam mě přijali do sexty, ale jen po jeho přimluvě a zatím na zkoušku.

Jako chlapec jsem neznal nacionalismu, leda čejkovský. K Čejkovicím byla přifařena obec Podvorov, ale to se rozumí, my jsme jí říkali Potvorov, zato podvorovští kluci zpívali o nás písničku:

*Čajkováci srnci  
drápali sa v hrnci..*

a dál už nevím. Každou neděli jsme se s podvorovskou chasou seprali, kdo bude na zvonici zvonit. To máte nacionalism

v malém. V Brně jsem pochopil své češství; předtím, doma, jsem pociťoval primitivní socialism. Poznáním historie jsem si vědomí národní vytrýbil - a tu naši historii jsem poznával a hlídal v románech Herlošových. Považte si, jak vzrušující jsou naše dějiny; vemte si Přemyslovce a jejich celou politiku k Německu, jak správně pochopili naši mezinárodní situaci; vemte si potom reformaci, protireformaci, obrození - jak je ten celý zápas neobyčejně dramatický. a pak si vemte mapu a naši polohu na ní a považte, že jsme se udrželi! To samo už stojí za to. Jen si pořádně uvědomit naše dějiny. já nevím, které na světě jsou větší.

My vždycky budeme maličká minorita ve světě, ale když něco pořídí malý národ se svými malými prostředky, má to zvláštní a nesmírnou mravní cenu, jako ten vdoví groš. My nejsme horší než kterýkoli národ na světě, a v některých věcech jsme i lepší; i v cizině to už začínají vidět. To nevádí, že jsme národ malý; má to své přednosti, můžeme se líp znát a žít intimněji;

můžeme se víc cítit doma. Ale je veliká věc, když malý národ mezi velkými nezůstane pozadu a má podíl na práci k vyšší lidskosti. I my chceme zvonit na zvonici světa, jako ti podvovští na té čejkovské. To je problém malého národa: my musíme dělat víc než jiní a být šikovní; ale kdyby na nás někdo šel s násilím, tož se nedat... Nedat se, to je všechno.

I když nebylo českých knížek, byly aspoň lidové písně. My, čeští chlápci na gymnasiu, jsme se scházeli, zpívali jsme písničky, kdo jich víc umí, a ty, co jsme neznali, jsme si zapisovali. I dnes si na leckterou vzpomenu. Z Brna jsem chodíval domů pěšky ještě s jinými hochy z našeho kraje, a to jsme po celou cestu zpívali. Jednou jsme se na cestě stavili ve známé hos-

podě, a jeden z nás, nejstarší, veselý oktáván - však byl pak knězem - laškoval s hostinskou, mladou ještě a pěknou; ale byla divně vážná. Když ji pak ten náš kamarád vzal kolem pasu, neřekla nic a jen otevřela dveře do vedlejší komory; tam ležel její muž na slámě mrtvý, v hlavách hořící svíčka...

Jednou zas jsem se vracel z domova do Brna a nesl jsem si od maminky koblihů na přilepšenou - snad nějakých dvacet koblihů. A když jsem přišel do Brna na potravní čáru, zastavil mne financ, co to nesu. "Koblihů," povídám; a tu on, že z nich musím zaplatit potravní daň. Ja, co teď; peněz jsem neměl a koblihů mně bylo líto - tož jsem si sedl tam u šraňků a všechny koblihů jsme smetli, kamarádi se mnou; aji ten přísný financ si na nich pochutnal.

## **Vojny v letech padesátých a šedesátých**

To se rozumí, jako hochu mě nesmírně zajímala vojna, to tenkrát tak patřilo k výchově. Bylo těch vojen v mém dětství a mládí několik.

V roce 1859 se nám vrátil pacholek z taliánské vojny, umrzla mu tam noha, a toho jsem poslouchal bez dechu, jak povídal o těch patáliích. Politicky to měl divně spletené, patrně nevěděl, s kým vlastně bojoval a proč.

V třiašedesátém zas byla ta rebelie Poláků proti Rusku. Tehdy jsem už četl noviny, když jsem na nějaké kápl; byl jsem zuřivě na straně Poláků. V Olomouci byli internováni nějací polští rebelanti, také ta polská adjutantka Pustowojtówna, a o těch se u nás povídaly celé legendy. Já jsem ještě potom sháněl romány a krváky o polském povstání, měl jsem toho plnou hlavu. Později jsem dával kondice jednomu spolužákovi,

byl rodilý z Polska, a ten mi toho napovídal ještě víc;. tehdy jsem se začal učit polsky.

Ve čtyřiašedesátém byla ta šlesvická vojna, a tu jsem fanaticky držel s Dány, že se, malí, nedali dvěma velikým.

Když přišla vojna v šestašedesátém roce, vzali jsme si, nás několik českých hochů na brněnském gymnasiu, do hlavy, že se dáme dobrovolně na vojnu proti Prušákům. Proti Prušákům - to neznamenal přímo pro Rakousko. Tož jsme strkali hlavy dohromady a radili se, a jeden spolužák, nejstarší a nejsilnější, dal se opravdu ihned odvést. Potom zavřeli školy, a já jsem šel pěšky domů, do Čejče. Brzy Prušáci vyhráli u Hradce Králové, a rakouští vojáci ustupovali Moravou do Uher. Všude bylo plno strachu; říkalo se, že Prajzové chytají mladé hochy a odvádějí je s sebou jako vojáky. To mi leželo v hlavě, a tož jsem chodil za starším kamarádem v nedalekém Terezově a tlačil jsem na něho, abychom se podle slibu raději dali do rakouské armády. Frantík mi to rozmlouval, že raději utečeme a schováme se. To už rakouské regimenty utíkaly před Prušáky do Uher, a taky na Čejči táhla kolona furáže. Oficír, co ji vedl, ptal se, kudy je cesta na Hodonín; tož jsem se nabídl, že je dovedu. Šli jsme tedy, Frantík a já, s těmi vojáky., cestou jsem řekl oficírovi, že bych se chtěl dát na vojnu. On mi to rozmlouval, že jsem mladý a vychrtlý, že tu není doktor, aby mě odvedl, že už bude konec vojny, a tak ledacos. Když jsme vjížděli do Hodonína, chytl plamenem dům vedle cesty, a z toho byla panika, že to udělali Prušáci, že mají všude špióny. Z Hodonína vojáci táhli dál do Uher, a já jsem šel s sebou na Holič; ten celý kraj jsem dobře znal a byl jsem tam všude jako doma.

U Holiče nás dohonily pruské hlídky; tož byl alarm, a trochu pěchoty a jízdy se obrátilo proti Prušákům. V polích snopy

a kopy, rakouský velitel na koni za jednou kopou. Bylo už hodně k večeru, stmívalo se. Běžím s Frantíkem, nějakým Židem z Holiče a ještě jedním Holičanem na kopec ke hřbitovu, abych měl vyhlídku na tu srážku, a tam jsme se schovali za zdí. Frantík měl strach a lehl si do čerstvě vykopaného hrobu; Žid s ním. Ten Slovák a já jsme vykukovali přes zeď. viděli jsme táhnout a střílet kolonu pěchoty - ten Slovák říkal, že to jsou Taliani, ti že utekou. Potom se srazila jízda; vidíme, jak se šavlují a sekají do sebe, a v tom jede přímo k nám voják na koni. Když byl blíž, vidím, že to je ten oficír, co mě vzal s sebou, a že má rozseknutou tvář, takto, od skráně až po bradu. Já jsem na něho zavolal, on objel hřbitovní zeď k bráně. Ten Slovák, rozumný člověk, mně povídá: běžte do nejbližší chalupy, stáhněte s postele plachtu a namočte ji v studni. Tož jsem běžel, a zatím on s tím Židem Frantíkem zůstal ležet v hrobě - vedl oficíra za mnou. Já vzal v chalupě plachtu, pověsil ji na hák a namočil ve studni; ale namočená plachta byla těžší, než jsem čekal, a tož jsem se pevně opřel kolenem o roubení studny, abych ji mohl vytáhnout. Při tom jsem si roztrhl maso nad kolenem o hřebík, ale v rozčilení jsem toho nepozoroval; omyli a ovázali jsme oficíra a svlékli mu šaty - ty si ten Žid odnesl; teprve pak jsem pocítil ránu. Chtěl jsem utíkat dál, ale už to dobře nešlo; dostal jsem se na jeden z odjíždějících vojenských vozů, a ve vojenském polním obvazišti, už u Prešpurku, mě řádně obvázáli. Nato jsem s Frantíkem odešel do Kopčan k příbuzným. Tam jsem slyšel, že ten Žid se těmi oficírskými šaty prozradil, že byl od Prušáků zajat, a také ten raněný oficír. Ta srážka u Holiče, na Šibeničkách, byla tak kolem patnáctého července, tuším v pondělí; ale neručím za správnost data a také jsem už detaily zapomněl.

Toho šestašedesátého roku jsem měl ještě jedno dobrodružství. Chodíval jsem do Hovorán za páterem Satorou, který tam byl z Čejkovic přeložen. Jednou jsem se u něho zdržel až do tmy; měl slavnější pohřeb, byl jsem s ním. Šel jsem domů, v ruce svíci pohřební. Jak tak jdu, vidím, jako by se za škarpu za topolem schovával nějaký člověk. Měl jsem dost strachu, ale šel jsem dál; a jak jdu, člověk přeskočí škarpu a popadá mě za krk. To se semlelo tak rychle, že ani dobře nevím, jak to bylo; pamatuju se jenom, že jak mě chytal za krk, já do něho strčil, on se dostal jednou nohou do škarpy, já ho praštil tou svíci přes tvář. při tom mě bodl nožem nebo čím do boku. Já jsem se nato sebral a běžel jako šíp domů. Teprve doma při světle jsme viděli, že mi propíchl kabát i košili a udělal mi takový dlouhý škráb v boku; ale nic to nebylo. Myslím, ten člověk čekal na někoho jiného a spletl si mě s ním.

Když jsem později - to bylo už za prvních let v Praze - začal pracovat o svém románě ( mělo to být *Dichtung und Wahrheit*), tož jsem tato dobrodružství v něm zachytil, jak mně utkvěla, romanticky vypestřená (můj hrdina byl voják a tak dále). To už víte, že jsem se, toho románu dávno vzdal, a co bylo napsáno, spálil; ale i teď si jej někdy maluju, když tak ležím a nemohu usnout.

Nu dobrá, když už to chcete vědět, tož to nebyl můj první pokus o román; první jakýsi román jsem začal psát na gymnasiu v Brně Tehdy jsem se už sám živil, svého bratra jsem držel na študiích; byl jsem nejstarší ve třídě, měl jsem konflikty s kantory a poznal jsem lásku.... Zkrátka, myslel jsem, že už mám bůhvíjaké zkušenosti, a tož jsem začal psát román svého života. Když jsem měl napsáno několik kapitol, předčítal jsem to kamarádům před koupáním u řeky. to se ví,

kluci se chtěli raději koupat, byli netrpěliví, ale já jsem nepřestal, dokud jsem to nepřečetl celé. Pak mi jeden z nich, takový Hanák, řekl: „Tomášu, něco tak hlópyho sem jakživ neslyšel!“ Tož jsem to spálil.

O verše jsem se pokoušel ještě dřív, když jsem byl po těch dvou třídách reálky nějaký čas v Hodoníně; tam jsem psal milostné básně na jedno děvče, s kterým jsem hrával divadlo - muselo to být hrozně bez formy, já neměl ani ponětí o rytmu a o formě; hoši gymnasisté se mi proto smáli - tehdy jsem po prvé chápal, co je to humanitní vzdělání. Rád bych tak ty své tehdejší básně viděl! Potom v Brně mně přišla do rukou Sušilova Poetika; tož podle ní jsem zkoušel dělat básně na všechny možné formy, i na indické... Nu, pak jsem toho nechal; ale literatura mě držela po celý život.

Proč že jsem odešel z Brna? Nu, vlastně pro lásku. Když jsem byl v kvintě, chodila k mé bytné její švagrová, děvče asi mého věku; a my dva jsme se do sebe zamilovali - to byla má první a veliká láska. Já byl všecek chycen tou láskou, chtěl jsem si, to se rozumí, Antonii vzít a pořád jsem počítal, kdy to bude možné; tehdy jsem se už živil sám a byl jsem v třídě největší a nejstarší; krom toho jsem měl své potyčky s některými profesory - prostě jsem se cítil jako dospělý a samostatný člověk. Její rodiče jí, to se rozumí, bránili; scházeli jsme se potají, na ulici a tak. To se dozvěděli i ve škole; a protože na mne jinak nemohli, zavolal si mě ředitel a mluvil ošklivě o té mé lásce, jako bych tropil nějakou nemravnost. Mne to tak urazilo a rozčililo, že jsem o sobě nevěděl; když si na mne přivolal školníka, popadl jsem pohrabáč a křičel, že nenechám sobě ani tomu děvčeti tak křivdit. Tož proto jsem

dostal to consilium abeundi pro vzpurnost; jinak mně nic neudělali, protože ten ředitel sám musel cítit, že nebyl v právu..

To byla má první láska; od té doby jsem o lásce mnoho přemýšlel - vedla mě k tomu vlastní zkušenost i to, co jsem pozoroval kolem sebe, hlavně literatura; ta se přece v tak velké míře obírá láskou. O věci jsem dost řekl podle svých pozdějších zkušeností a pod vlivem své ženy - jen opakuju: láska, láska silná, láska pravá, láska muže a ženy pohlavně nezkažených je, jak stojí v Písni Písni, silná jako smrt - je silnější než smrt, protože udržuje život a rodí životy nové. Právem k ní literatura obrací svou pozornost největší - jenže je literatura a „literatura“ právě v tomto!

## Vídeň

Vídeň měla pro můj duchovní vývoj značný význam; strávil jsem v ní bezmála dvanáct let, od roku 1869 do 1882, mezi tím rok /1876-77/ jsem pobyl v Lipsku. Morava měla tenkrát spád do Vídně, a Brno bylo, jak se říkalo, předměstím Vídně. Po prvé jsem byl ve Vídni jako zámečnický učedník; jednou o prázdninách jsem jako gymnasista šel do Vídně pěšky. Po obakrát jsem odtamtud vlastně utekl, tak mně tam bylo teskno; pobytem v letech zralejších jsem si na město zvykl, tím spíše, že jsem v něm našel možnost pro své vzdělání a obživu.

Na vídeňské akademické gymnasium jsem přišel v sextě, maturoval jsem 1872. Střední škola se mně brzy stala trapnou; měl jsem, jak se říká, mnohé životní zkušenosti, byl jsem poměrně starší a musil jsem se sám žít. V prvních letech v Brně jsem ještě stál o vyznamenání na vysvědčení, také jsem po několik semestrů byl primusem; ale brzy jsem si řekl,

že stačí školu slušně absolvovat a raději se vedle ní zabývat jazyky, básníky, uměním a čtením historiků, filosofů a tak. Já jsem byl vždycky náruživý čtenář.

Silný popud, abych četl a myslel, dával mně zájem o náboženství, o politiku a národnost. V Brně jsem se páterem Procházkou dostal k teorii křesťanského socialismu, tam také jsem si mohl a musil uvědomit problémy národnostní, jak je podávala sama škola - tam se školáci a profesori roztřídňovali podle národnosti - a jak je podávalo českoněmecké prostředí Brna a ovšem i politika česká a německo-rakouská, pokud jsem ji mohl sledovat. Když jsem došel do Vídně, vyhledával jsem české spolky, zejména spolek akademický. Jako gymnasista jsem nemohl být jeho členem; shodl jsem se s výbory, že se ohlásím jako filosof, protože poslední dva roky na gymnasiu se ještě do nedávna nazývaly „filosofické klasy“ nebo krátce „filosofie“. Za nějakou dobu jeden z těch výborů, který měl nápad o té filosofii, proti mně vystoupil, že nemám práva být členem spolku; kluk měl pravdu a dostal jsem zase za vyučenou. Každá lež má krátké nohy, i fraus pia.

Na to, čím budu, jsem mnoho nemyslel. Jako gymnasista ve Vídni jsem chtěl být diplomatem, byl bych rád šel na orientální akademii; proto jsem chodil na praktické kursy arabštiny - když jsem pak viděl, že na orientální akademii přijímají jen šlechtice, nechal jsem toho. Myslím, že jsem si pod diplomacií příliš představoval cestování po dalekých zemích - já jsem vždycky rád cestoval, třeba jen po atlase - i dnes mám rád mapy; a vždycky mě zajímala statistika, jaké jsou kde poměry. Když jsem na gymnasiu dělal maturku, dal mi profesor zeměpisu otázku z národnostní a náboženské statistiky Uher; já toho věděl víc než on, a tak to jeho a inspektora

zajímalo, že pak zamhouřili oči nad mými nevědomostmi v předmětech, které mne již nezajímaly.

Po maturitě /1872/ šel jsem na vídeňskou universitu. To se rozumí, dávno mě zajímala filosofie; pamatuju se, že jsem šel k profesorovi Zimmermannovi - znáte ho snad, ten herbartovský esthetik - aby mně poradil, jak se mám do filosofie pustit odborně. Radil mně, abych si přečetl celé dějiny filosofie, a který filosof se mi bude nejmíc zamlouvat, toho abych si vybral pro studium podrobnější.

Já jsem měl dějiny filosofie a některé filosofy přečtené už na gymnasiu a našel jsem už tehdy zálibu v Platonovi - tím platonikem jsem zůstal po celý život; tož jsem se dal zapsat na řečtinu a latinu, abych mohl číst svého Platona, ale i ostatní spisovatele řecké a římské. Jeden profesor, Vahlen, nám vykládal čtyři hodiny týdně po celý semestr Catulla. Já měl celého Catulla přečteného na posedění, a teď ten člověk vykládá a vykládá, kolik je catullovských rukopisů, v kterém slovíčku se od sebe liší, co který jiný kantor o tom napsal, a že ten jiný kantor je ignorant. V té době mně zemřel bratr Martin - zachladil se na vojně a dostal tyfus - a otvírala se světová výstava - - ty dojmy mně znechutily filologii. Nikoli řecké a latinské autory.

Pak jsem študoval vedle filosofie přírodní vědy ( také anatomii). Mne zajímala módní tenkrát fyziologická psychologie. Jak říkám, profesorem jsem se vlastně stát nechtěl; mne zajímalo ne poučovat jiné, ale sám se dovídat a poučovat se. Jak to má Aristoteles na počátku své Metafysiky: Člověku je vrozeno usilovat o poznání. Vždyť je to velice krásné, něco poznat, něčeho se dovědět a dovídat se stále něčeho nového! Nezájem, lhostejnost je horší než nevědomost.

Jak se ten zájem o fakta a stále o fakta rýmuje s tím mým platonismem? Panáčku, docela dobře. Já chci znát fakta, ale chci také vidět, jaký mají smysl, k čemu ukazují. A tím už jsme v metafysice.

Jak jsem na universitě žil? Nu, dával jsem kondice; jeden Čech, Bílka se jmenoval - měl ve Vídni vychovatelský ústav - mě dostal za preceptora do rodiny bankéře Schlesingera, direktora Anglorakouské banky; tam jsem měl nakonec sto zlatých měsíčně krom celého zaopatření, tož to bylo víc než dost. V kruhu této rodiny a jejích známých jsem poznal, jak žijí bohatí; ti lidé nejsou šťastni, ty velké peníze je izolují od ostatních lidí jako zeď a často s sebou nesou všemožné nerozumnosti a zvrácenosti.

Přátelství, to je pro mladého člověka stejně silný cit jako láska. Měl jsem milého přítele, Herbert se jmenoval, spolužák z gymnasia, takový jemný a hodný hoch, historik a geograf. nemocný člověk, na konci studií zemřel. Jeho nebožtík otec býval lékařem u nějakého sedmihradského hraběte. Tož k tomu Herbertovi jsem chodil do rodiny, měl matku a dvě sestry. Na něho posud vzpomínám; můj první syn pak dostal jméno Herbert na jeho památku.

Dalšími přáteli byli můj žák Schlesinger, brněnský kolega Všetečka (později profesor v Jičíně) - já mu říkal Všeta - jeho přítel Weigner, později ředitel tkalcovské školy ve Warnsdorfu, a Šimon Hájek, později profesor na Moravě. Trochu nás po- jila literatura, ale hlavně to bylo prostě kamarádství. V Lipsku jsem se spřátelil s pozdějším advokátem drem Carlem Goeringem. S nimi jsem si přislíbil, že se, tuším, každých deset let sejdeme a povíme si o svém životě. Nu, nesešli jsme se všichni tak formálně ani jednou, ale byli jsme ve styku.

Herbert měl po otci velkou knihovnu, tož jsme spolu čítali německé klasiky z osmnáctého až do polovice devatenáctého století; já sám jsem tehdy ležel ve francouzské literatuře, v Chateaubriandovi, Mussetovi a jiných. Mládež ve Vídni se zabývala Hebblem - já jsem vždycky býval skeptický k takovým módním proudům. Tehdy takovým hnutím mezi německými študenty byl nacionalism wagnerovský, totiž i hudba i ta germánská filosofie Richarda Wagnera a jeho vykladačů. Mně i ta hudba zůstala cizí. Nacionalisty byli tehdy také Viktor Adler a Pernerstorfer, pozdější socialističtí poslanci; tenkrát jsem se s nimi dostal do styku jen zdaleka. Když vyšlo druhé vydání Marxova Kapitálu, to bylo, tuším, v roce sedmdesátšest, prokousal jsem se jím podrobně; ten materialism dějin a tu hegelovskou filosofii jsem nemohl už tenkrát přijmout. Pilně jsem se zabýval národním hospodářem Mengrem a chodil jsem na jeho přednášky. Později v Lipsku jsem poslouchal eklektického Roschra. Celkem jsem byl i ve svých zájmech dost izolovaný.

Já neměl kdy myslet na mnohé nezbednosti mládeže, protože jsem se musel od čtrnácti let sám živit; ani žádnou krizi puberty jsem neměl. První mladá láska není nezbedností. Já věřím v čistotu mládí. Vůbec ta pohlavní otázka mládí se mně zdá hodně uměle a nepřírozeně vybičována literaturou, divadlem, novinami a vším možným.

Ještě když jsem chodil na gymnasium ve Vídni, byl jsem v Hustopeči na prázdninách. Tam jsem se stýkal s rodinou českého kapelníka, u něhož byla slečna z Čech. Mne zajímala proto, že to byla první Češka z království, kterou jsem poznal. Byla vzdělaná a národně uvědomělá. Dopisoval jsem si s ní, a pak se stalo, že přijela do Vídně. Měla tam bratra úředníka a u toho žila. Ten bratr byl divný člověk; vypůjčoval si ode

mne peníze a za to mně jaksi chtěl nechávat svou sestru; pozoroval jsem, že vždycky odchází, když jsem k nim přišel na návštěvu, a aranžoval vycházky a výlety asi s tímžer úmyslem. To se mi ošklivilo; já jsem věděl, že ona na tom nemá podílu, ale přestal jsem se s nimi stýkat.

Ještě na jednu zkušenost si vzpomínám; je to snad typické pro mládí. Býval jsem na prázdninách v Kloboukách a tam jsem při tanci poznal místní jednu dívku. Do té jsem se zamiloval na první pohled a hned jsem jí to napsal a vypočítal, kdy bychom se mohli vzít. Ale sotva jsem odeslal psaní po poselkyni, už jsem věděl, že jsem udělal ukrutnou hloupost. Nu tož, nic z toho ovšem nebylo.

Kdyby naše výchova dovolovala víc přátelství mezi hochy a děvčaty, nebylo by tolik těch mladických krizí, nešťastných lásek a zklamání. Jako mají rodiče žít tak, aby dali příklad dětem, tak má taky společenský život, tak řečená společnost, velkou povinnost k mladým lidem. Kde je zdravý a pěkný společenský styk, tam je i mládí zdravé. Prosim vás, jaký je to ještě nepěkný, otrokářský poměr k ženám!

Když už o tom mluvíme: Představte si, že za mých časů mnozí doktoři tvrdili, že pohlavní zdrženlivost je pro mladého hochu nezdravá! Jednou jsem měl malou vyrážku na tváři; domácí doktor mi radil, abych šel k prodejním ženám, že tu vyrážku působí bujná krev... O věcech pohlavních vůbec měli tenkrát i rodičové divné názory - ovšem, když byli vedeni takovými lékaři. Mně jako dlouholetému privátnímu učiteli se brzy vnucoval problém onanie u hochů. Zvěděl jsem o této chlapecké neřesti na reálce a pak na gymnasiu a brzy jsem míval žáky, některé až chorobně oddané tomu zlu. Tím problémem a sexuologií vůbec jsem se zabýval všestranně, zvláště později, když jsem jako profesor přednášel etiku a studoval spo-

lečenské poměry a literaturu. Odborníci říkají, že se zlo hygienicky nesprávně zveličuje; dejme tomu, ale je po mém soudu velmi veliké mravně, protože vede k předčasnému a nemírnému žití pohlavnímu, a že zejména, domnívám se, svádí k perversitě. Poučoval jsem se častěji o zkušenostech našich učitelů a učitelek - potvrzují mi moje mínění. Poučení o pohlavním životě se nemá žádat jenom od

školy; v první řadě jsou k tomu povoláni rodičové. Vzpomínám si na krásnou kapitolu v románě Canfieldové, kde matka v pravý čas poučuje o tělesné stránce lásky svou dceru, uraženou a pobouřenou hrubostí jejího snoubence. Víc taktu a ušlechtilé vážnosti jak v názorech na ty věci, tak v životě samotném - toho je třeba, a v tom je všechno.

Dnes už je v těch věcech aspoň víc rozumu. Aji sport má v tom mnoho dobrého; dnes takový hoch, když je sportovec, nekouří, nepije, neflámuje, aby se udržel ve formě. Jen když při tom hoši kulturně nezhrubnou; potom to bude největší pokrok a návrat ke kultuře antiky, jak to chtěl Tyrš. A ještě něco o tom sportu: i to je na něm dobré, že reguluje nebo nahrazuje vrozenou a vychovanou rvavost. Každý kluk je svou náturou, okolím i historií veden k jednostrannému kultu válečných heroů a panovníků-válečníků; ve sportu se učí přeštychovat toho druhého bez krve a ukrutnosti. Sport také vychovává k čestnosti. Já sám jsem ještě neměl příležitost ke sportu, jenom jsem sokoloval a podnes není dne, abych nesokoloval.

## O školách

Výchově hochů u nás chybí pěstování samostatnosti, sebevědomí a čestnosti. Já jsem byl k samostatnosti nucen od dětství starostí o chléb i tím, že jsem se, vzdálen od rodiny, musil starat sám o sebe, a sám všechno rozhodovat; tož to je jiný případ; ale celá naše výchova nevede ke kuráži. Jen se brzo hmotně zajistit, nejraději v úřadě, aby byl člověk pod pensí... Já v tom vidím konec konců strach před smrtí, strach ze života podnikavého, odpovědného, dobytelského. Pravda, nám chybí moře, nám chybí vědomí, že na druhé straně je také svět; sedíme jako žáby v rybníce a kuňkáme na sebe. Já vždycky rád slyším, když se náš člověk pustí do světa a něčeho dosáhne: ne jako vystěhovalec - i vystěhovalectví je útěk - ale jako podnikatel, český dobyvatel. Rozumí se, i chudoba dělá mnoho; většina nás jsme v první, druhé generaci z malých lidí, ze sedláků, z chalupníků a řemeslníků; takový hoch se pak ohlíží, ne co by chtěl a dovedl dělat, ale kde je volné místo, aby se pohodlně užíval. Pak i ta študovanost je jenom lepší řemeslo a třeba se ani pořádnému řemeslu nevyrovná.

Já jsem vyzoroval, že nejlepšími učiteli - zvláště na středních školách - jsou dobří odborníci. Má-li takový profesor opravdu rád svůj předmět, vzbudí tu lásku i v chlapcích. Vždyť člověk zapomene skoro všechno, čemu se na školách učil, ale ten zájem jednou vzbuzený trvá a učí ho pozorovat a všímat si věci. Poznání bez zájmu je mrtvé. Neběží škoie jen o to, aby poskytovala co nejvíc vědomostí, ale také a hlavně o to, aby navykala žáky přesnosti, pozornosti a methodičnosti; učit je tak, aby uměli sami pozorovat přírodu a život a dovedli

správně řešit úkoly a úkolky, kdy a kdekoli se k nim dostanou.

A když už chce kantor také vychovávat, tedy káže. U nás se nekáže jenom v kostele, ale i ve škole, v novinách i v parlamentě. Pane, pedagogika dospívající mládeže je strašně těžká věc - střední škola většinou pěstuje jenom didaktiku; daleko víc vyučuje nežli vychovává. Hoch na střední škole podléhá vlivům, o kterých jeho profesor buď nemá tušení nebo které přehlíží. Řekněme v Anglii má student daleko míň povšechného vzdělání nežli u nás, ale zato anglická škola spíš formuje charakter. U nás si mladý chlapec musí osvojit aspoň dočasně spoustu znalostí, ať ho to zajímá nebo ne; ale jednat, obcovat s lidmi, reagovat na skutečné vlivy života, tomu se nenaučí. Z našich škol vycházejí příliš často hoši jaksi nemotorní, těžkopádní a zelení; ti čilejší a energičtější se utvrzují v negaci - škola je pro ně, jak říkají, otrava a učitelé tyraní. Nu ano, i mně se dlouho zdával těžký sen, že dělám znova maturitu; střední škola nemá být trpkou zkušeností a nemá člověka pronásledovat jako můra. Je-li škola břemenem, naučí se v ní ti slabší jen strachu a ti silnější revoltě; ti i oni si oddechnou, když mají za sebou těch sedm nebo osm let, kdy měli tělesně i duševně vyspět - prosím, sedm nebo osm tak důležitých let! I to se teď pomalu mění; stará střední škola příliš vychovávala budoucí úředníky, vlastně rakouské byrokraty. teď má a bude mít úkoly jiné. Ale chci říci to: mluvíme-li o krizi inteligence, musíme jí sáhnout na kořen a tudíž také na školu.

Já jsem vypíval dost izolovaně - na gymnasiu v Brně jsem byl starší než ti druzí a odkázán sám na sebe; ve Vídni mně prostředí bylo cizí a bylo mně již dvacet let, zatím co moji spolužáci byli ještě děti. Snad proto jsem se i později k dobovým proudům stavěl už napřed s nedůvěrou a kriticky. Ale u nás

je vidět, jak mladí lidé se vrhají z extrému do extrému každých pět let je nová generace, která popírá předchozí. Jedna příčina je ta, že jsme malý národ po staletí odříznutý od velikého světa kulturního - tož se pořád hledíme vyrovnávat se světem. Proto se chytáme každé nové myšlenky - jednou z východu, po druhé ze západu a po třetí nevím odkud; proto je náš kulturní vývoj tak nesouvislý. To je dobře, ohlížet se, co je jinde, ale ohlížet se široce a zkoušet všecko, co je. Říkáme, že musíme otvírat okna do ciziny; dobrá, ale pak otevřte okna všechna a všechny dveře! To se rozumí, malý národ je odkázán na kulturu národů větších, zejména národ náš, který byl osudem i násilím ve svém vývoji přerušován a zdržován. Ale máte dost příkladů malých národů, kteří kulturně vynikali a lidstvu mnoho dali; v té příčině historikové a politikové ještě příliš podléhají vnějšímu názoru o hodnotě národa. Odtud nepochopení celé Evropy, složené z mnohých malých národů.

I to je chyba, že zas někdy podceňujeme, co jsme a co je u nás. To máte lidi, kteří pořád vzdychají, že Amerika je větší než my a Paříž živější než Praha pro samou cizinu nevidíme, co máme doma. Já vím, člověk by na příklad neukojil svůj čtenářský hlad, kdyby četl jen literaturu českou; ale má ji znát skrz naskrz, aby věděl, co tu už je. Kdo na malé poměry jen nařiká, obviňuje tím sebe sama; sám je tím vinen, že žije male. To platí zvláště pro mladé lidi. Takový novopečený vzdělanec nechce jít na malé město nebo na venkov, že prý tam kulturně zapadne a zakrní. Ve skutečnosti je pohodlný. dovede být kulturně živ, jenom když má k tomu svou kavárnu a ty umělé stimulanty. Právem ukazujete na básníka Březinu; moudrost a vzdělání je věc ducha a ne věc nahodilého okolí. Lev je lvem i v kleci, nestane se oslem.

Na mladých lidech si tak nejvíc uvědomuju ten náš nedostatek tradice. Což o to, u nás se jezdí ve vyježděných kolejích ažaž, víc než sami víme; ale vyjeté koleje, to není ještě tradice; tradice je společné dílo generací, společná a samozřejmá kázeň. U nás se často začíná od začátku, místo aby se navázalo na dílo předchůdce; proto je u nás tolik programů a tolik ovčince, které pak mohou mít na skutečný život a vývoj poměrně jen malý vliv. Pravda, jsme mladý národ a k tomu společnost, která se pořád obnovuje zespoda. Protireformace docela vědomě vyhubila reformační tradice - to máte mezeru tří set let; a dnes si neumíme pomoci ani s protireformací, ani s reformací, ani s dobou předreformační. Největší příčinu naší beztradičnosti vidím v té náboženské lhostejnosti; proto si náš průměrný inteligent neví rady s naší minulostí, ve které náboženství hrálo tak důležitou roli. Místo takové veliké souvislosti má náš inteligent svůj kavárenský kroužek, hospodský stůl nebo nějakou místní nebo odborovou organizaci své politické strany. Ten uzavřený vzduch štamlokálu, to jsou ty pravé malé poměry.

Nikde na světě neslyšíte lidi tolik reptat a stěžovat si jako u nás; to je ta nekuráž a ještě něco horšího. Já si myslím, že každý takový nespokojený člověk má nerad své povolání; proto nadává na politiku, na poměry a na celý svět. Člověk, který dělá svou práci bez zájmu a jenom z chlebařství, je nešťastný a otrávený člověk. Já rád poslouchám, když někdo mluví s láskou a chutí o svém povolání; co všechno se od něho dozvíte! Onehdy jste viděl tetu Esperanzu ( učitelku zpěvu), když poslouchala mladou zpěvačku; všiml jste si, jak jí svítily oči? Mně se tak strašně líbilo, jak je celá při věci. Tož na to by měli rodiče a učitelé nejvíc dávat pozor, aby poznali, čím by se jejich chlapci dovedli nadchnout. Máme už tak rozmanité

školy praktické, hospodářské a odborné, že si každý může vybrat podle schopností a podle náklonnosti. V demokracii netřeba pořád myslet na to, aby byl z kluka pán - de facto nějaký písař v úřadě - sedlák, řemeslník, dělník jsou často větší páni než ten inteligent, jen ať je každý pánem, každý mužem na svém místě, každý celým člověkem. A děvčata? Nejinak!

## Mladý muž

### Čtenářův svět

Mrs Browning řekla v Auroře Leigh, že básník dovede mít národnost dvojí - tož to nevím; ale často se říká, že poznat o jazyk víc znamená žít o jeden život víc. V tom mám některé zkušenosti.

Německy jsem znal už jako děcko; od matky. ale němčina mně přece nebyla druhým jazykem mateřským - to jsem až moc dobře poznal, když jsem přišel na německou reálku do Hustopeče. Kluci se mé němčině smáli, při německých školních úlohách jsem měl potíže; to pominulo teprve na gymnasiu, ale ne docela. Když jsem vydal svou „Sebevraždu“, známý německý spisovatel ji přečetl s pozorem na jazyk; našel v knize asi tucet slavismů. V německém okolí jsem mluvil skoro pořád česky, na bytě, s kamarády, v českých spolcích; německy jsem slyšel jen ve škole a kondice jsem dával po německu; ale hlavně jsem německy četl.

Brzo jsem se dostal ke Goethovi a Lessingovi - Goethe mě na počátku chytl víc svou lyrikou než Faustem, a Lessing mě připoutal k Řekům a Římanům. Krom toho mně otevřela němčina literaturu poučnou a hlavně v překladech světovou.

Shakespeara a ty jiné velikány jsem po prvé poznal v německých překladech.

Vlivem Vídně jsem se zabýval dost literaturou rakouskou, Grillparzrem a jinými; snažil jsem se touto literaturou pochopit Rakousko a Vídeň. Se zájmem jsem stopoval literáty z Čech ( Hartmanna, Meissnera) a čtu naše německé spisovatele stále s tou pozorností. Z uherských rodáků mě svou poesí i životem upoutal Lenau; také K. Beck byl z Uher, ve Vídni jsem s ním přišel v nepřímý styk.

Francouzštině jsem se jednou začal učit v Čejkovicích, když jsem učiteloval. V Čejkovicích byli, jako i v některých sousedních místech, potomci francouzských kolonistů, které tam přestěhovala, tuším, Marie Terezie z Lotrinska; vyskytovala se tam jména jako Doné (Donné), Biza (Bison) a jiná. Kolovalo několik zpráv o těchto kolonistech. páter Satora navrhl mně a podučitelovi Štanclovi, abychom se učili francouzsky; on sám nás učil, třebaže jazyka neznal, ale vyznal se v gramatice a pomáhala mu latina. Dlouho to učení netrvalo. Sám jsem se dal do francouzštiny v tercii, zajímalo mě totiž srovnávat francouzskou gramatiku s latinskou. Učil jsem se sám; ale vyučoval jsem tehdy spolužáka, a u něho v domě jsem slyšel učit Francouzku, tož jsem hleděl pochytit výslovnost. Říká se, že lidé s hudebním sluchem si osvojí líp cizí výslovnost - to by bylo k dobru nám Čechům a Slovákům, když jsme, jak se tvrdí, muzikanti. Francouzsky jsem četl hodně, co jsem kde popadl; sám jsem si z toho mála, co jsem měl, kupoval francouzské učebnice, jako historii, geologii a tak. Četl jsem romány: Balzaca, Sandovou, Dumasy, Huga - ale víc mě zajímal Renan, i Pére Hyacinthe hrál tenkrát velkou roli. Teprve ve Vídni na universitě a později, kdy a kdekoliv jsem měl přístup do knihoven, studoval jsem francouzskou li-

teraturu soustavněji. dostal jsem se ovšem také k Rabelaisovi - na tom jsem vyciřoval vlastní charakter francouzský. Upoutal mě hodně Moliere, z básníků jsem si zamiloval Musseta; ze Chateaubrianda jsem si to a ono dokonce sám překládal, tak byl blízký mému romantismu. Z myslitelů to byl Descartes a pak Comte; hluboce mne zaujal Pascal, v De Maistrovi jsem studoval katolicism. Rousseau mě držel stejně svou Heloisou, jako svou Sociální smlouvou. Voltaira jsem četl, ale neudělal na mne zvláštního dojmu. Zato d'Alembert

Francouzský duch je obdivuhodný. Říká se, že Francouze vyznačuje zvláštní logičnost nebo jasnost - možná; nazval bych to deduktivností a důsledivostí. A při tom ta silná iniciativnost: francouzská revoluce, francouzský socialism daly světu nové problémy a nová řešení, francouzské umění, francouzská literatura dávají nové a nové podněty. K tomu připočtete francouzský smysl pro formovost - právem vidíme ve Francouzích vlastní pokračovatele Římanů a živý zdroj klasicismu.

Protože jsem tolik a stále francouzsky četl, nešel jsem do Francie; myslím, že je to chyba, člověk líp rozumí, když nazírá na národy také očima. Ale neměl jsem na to dost prostředků, a když už jsem někam jel, volil jsem země, které jsem neznal tak dobře z jejich literatury. Posud sleduju francouzskou literaturu, pokud stačím.

Ty francouzské vlivy jsem od samého začátku docela vědomě vyhledával jako protiváhu proti vlivům německým. Mne mrzelo, že tak mnoho našich lidí o Francii a o Rusech vlastně jen na plano horovalo jako když zpívali „Rus je s námi, kdo proti nám, toho Francouz smete“ - a při tom se prakticky omezovali na němčinu. Já jsem to naše frankofilství a rusofilství prožíval konkrétně, hleděl jsem se prokousat do literatury a ducha těch národů. Prosím vás, mně někdy říkali germano-

fil: de facto jsem byl víc než kdo jiný odchován literaturami neněmeckými, jak říkám, francouzskou, ale také ruskou; jak tuto jsem četl, o tom vám dává svědectví moje kniha o Rusku. Já jsem ty naše křiklavé Arcislovany, kteří se nenaučili ani azbuce, nemohl cítit, to je pravda. Z Rusů mně byli milí Puškin, Gogol, Gončarov. Tolstoj je mně veliký umělec, i když jsem se s ním přel o jeho názorech; Dostojevskij mě zaujal i negativně, musil jsem být proti té ruské a slovanské anarchičnosti, které přes všecek svůj návrat ku pravoslaví nepřekonal. Stal se svou dvojakostí otcem ruského jesuitství. Rád mám Gončarova a Gorkého; v Turgeněvu mně něco vadí. V ostatních slovanských jazycích dovedu jak tak číst, volím však raději překlady. Mickiewicz a Krasinski mě velmi zaujali.

K anglické a k americké literatuře jsem se dostal později, hlavně vlivem své ženy. Ty dvě literatury znám po tolika letech četby dost dobře a čtu je až dodnes nejvíc; zdá se mi, že aspoň v románech jsou i formou i obsahem zajímavější než literatury jiné - víc mně říkají, víc se v nich dovídám. Obě tyto literatury vám dávají mnoho jemných a moudrých zkušeností.

Italsky dovedu číst a z nouze i mluvit; ale většinu italských autorů četl jsem v překladech (francouzských, německých, anglických); z filosofů mám velmi rád Vica. Literatury severské a ostatní znám jen z překladů.

To ano, od dětství až dodnes jsem nenasytný čtenář. Mám napsanou studii o svém poměru k literatuře; snad ji uveřejním. Chtěl jsem si v ní sám objasnit, jak, do jaké míry dovede na člověka působit národ cizí, jak si dovedeme osvojit cizí jazyk a jak dalece tím vnikáme do ducha toho národa; kolik si můžeme toho cizího osvojit, jak to zpracovat a ztrávit, jak se nám podaří synthése a jak ty vlivy formují náš charakter intelektuálně i mravně. Delší dobu jsem zamýšlel ty své názo-

ry a studie napsat jako „Deník čtenářův“ - když člověk čte od svého osmého, desátého roku, to toho načte!

Odjakživa jsem vedle filosofů a snad víc než filosofovy četl veliké básníky; říká se jim přece „básníci-myslitelé“. Mne Goethe nezajímá méně než Kant, ba více, a stejně jiní básníci od Shakespeara počínajíc. Dante mi zůstal jaksi nedostupným. Básníci a umělci vůbec přemýšlejí o životě a jeho problémech ne méně a při tom konkrétněji než filosofové; tomu, kdo dovede číst, dávají nesmírně mnoho poznání; a chceme-li poznat duši a ducha cizích národů, je k tomu umění nejjistější cestou.

Neznám-li jazyka, necítím se u národa dost doma, nevidím do něho. Proto jsem vědomě jezdíval jenom tam, kde jsem se dovedl domluvit s lidmi jejich jazykem. Nu ano, jel jsem ovšem i do Egypta, Palestiny a Řecka, ale jel jsem tam za jejich starými kulturami, ne za dneškem.

Já jsem svým vzděláním vědomě Evropan; chci tím říci, že mně kultura evropská a americká (Amerika je ethnicky i kulturně kusem Evropy přeneseným ne úplně - do Ameriky) duchovně stačí. Východní filosofie a literatury znám velmi málo a z druhé ruky, protože nemám východních řečí; kultura Indie, Číny, Japonska je mně nedostupná. Jsem hodně skeptický k těm hlasům, které je vynášejí a vyvyšují nad kulturu evropskou; vím, že by se mně mohlo namítnout, že tady mluvím jako slepý o barvách.

A jako Evropan jsem západník - to říkám vůči těm slavofilům, co v Rusku a Slovanstvu vidí něco nadevropského- Nejlepší Rusové byli také západníky!

A naše literatura, česká a slovenská? Četl jsem ji hodně a mám ji, mohu říci, dost důkladně; ale vy mladší jste v ní a s ní vyrůstali a proto z ní dovedete víc vyvážit. Já v dětství a jako

středoškolák neměl tolik a tak dokonalé literatury jako vy. Dostal jsem se k české literatuře, když už jsem se začel do literatur světových - to srovnávání se světovými vzory nedovolilo mně nadšení, kterého vy mladší jste schopni. Proto mé kritiky našich básníků byly většinou negativní. Chcete-li vědět, koho mám nejraději, tedy Máchu, třebaže v něm vidím jen náběh a nehotovost, ovšem geniální; mám rád Němcovou, Nerudu, Havlíčka - nejen publicistu, ale i básníka. Stále mě zajímal Vrchlický - v jeho lyrice je mnoho znamenitého, ale musí se to z jeho nadtvorby vyhledat. Četl jsem snad všechny naše a slovenské romány - upozorju, že naše poesie je silnější než romány., zejména nám chybí román český a slovenský, totiž takový, kde by se projednaly naše přítomné národní a teď i státní problémy a odkud by domácí i cizí čtenář mohl vyvážit ducha národa. Srovnejte třeba výši norského románu s naším! Jsou partie v Čapku-Chodovi, Holečkovi, Herrmannovi a jiných, které čtu s potěšením; cením si i některých z našich mladších a nejmladších, zejména lyriků. Řekl bych, že cizí literatura mně dává víc idejí, víc krásy a dokonalé formy. naši básníci mně dávají poučení o našich národních nedokonalostech a bolestech.

V našich mladých cítím silné umělecké úsilí a touhu po světovosti, po světové úrovni. Před válkou i hned po ní byly naše duchovní síly jednostranně zaujaty politicky; i ta celková chudoba nás tísnila - český spisovatel se nemohl literaturou uživit. Samostatnost, republika může uvolnit náš duchovní život; to prospěje a už prospívá i literatuře, jak vidět ze zájmu ciziny o ni a o všecko naše umění.

Po celý život jsem hleděl mimo literaturu vlastní a slovan-skou vniknout v literaturu a tím i kulturu řeckou, římskou, německou, francouzskou, anglickou, americkou, italskou, skan-

dinávskou a ještě španělskou, už méně v ty ostatní. Pokoušel jsem se o synthesi organickou a hodnotící a myslím, že jsem všechny ty vlivy tak dost harmonisoval s našeho stanoviska národního. Rozhodující, formující vliv na mne, myslím, neměli ti básníci a filosofové, ale život, život vlastní a náš.

## Univerzitánem

Za mých studentských, vídeňských let měl na mne největší vliv jako učitel a člověk filosof Franz Brentano; chodíval jsem k němu na návštěvy hodně často - na jeho přednášky (odpolední) jsem nemohl chodit, byl jsem vázán svým privátním učitelováním. Brentano býval katolickým knězem, ale vystoupil z církve, že nesouhlasil s vatikánským koncilem a s dogmatem o neomylnosti. Ten koncil byl i mně kamenem úrazu. Ale o náboženském problému ani v přednáškách ani v rozhovoru Brentano nemluvil; přestal na výstupu z církve. Mně mnoho prospěl svým zdůrazňováním metody, empirie a snad nejvíc příkladem své pronikavé kritiky filosofů a jejich učení. Zvláště měl na mušce Kanta. Brentanem jsem poznal filosofy Stumpfa a Martyho - Brentano měl na inteligentní žáky veliký vliv. K jeho žákům ve Vídni patřil tehdy také Meinong.

Z jiných filosofů jsem osobně poznal v Lipsku Drobische, Zollnera, Wundta, Heinze, Avenaria; navštěvoval jsem jejich přednášky a stýkal jsem se s některými ve filosofické jednotě, kde bývaly živé diskuse. Sám jsem v ní jednou přednášel o moderní sebevražednosti. Fechner už nepřednášel, ale byl jsem několikrát u něho, nesmírně se mi líbil jako člověk. Do některých přednášek jsem chodil s Husserlem, který se později dostal pod vliv Brentanův a jeho školy. Víc než filosofii jsem se zabýval v Lipsku přednáškami theologickými;

poslouchal jsem Luthardta, Fricke a jiné. Vůbec Lipsko a jeho kultura mně sloužily k tomu, abych chápal protestantism.

Ale filosof, který na mne působil nejsilněji, byl Platon. Předně svým zájmem o náboženství, etiku a politiku a tou zvláštní kombinací theorie a praxe; u Platona je překrásná také ta zvláštní jednotnost světového názoru, i když pochází z jisté nedokonalosti, totiž z toho, že na tehdejších stupni vývoje nebyly vědecké obory ještě tak přesně rozhraničeny. I proto jsem měl k Platonovi intimní vztah, že byl velikým básníkem a umělcem; já jsem odjakživa miloval básníky a zabýval se jimi stejně jako filosoфы, a snad i víc.

Ano, já jsem i dnes platonikem; to bych vám mohl ukázat na svém poměru k vývojovým teoriím. Nebojte se, já se nepustím do špekulací o darwinismu, novodarwinismu, lamarckismu, vitalismu a tak. Platonovy ideje přijímám v této formě: věřím v ideu života. Ideou života rozumím, že život, jediný život je ztělesněn v množství forem; každý živočich je, jakožto živočich, těm ostatním v něčem podobný, v něčem nepodobný, právě proto, že je živý jako oni. Podle podobnosti mohu z toho celého množství živočichů sestavit stupnici od nejjednoduššího až k člověku; takové ustupnění, takovou hierarchii provádíme ve všech oborech, když srovnáváme, pořádáme, hodnotíme. Ptáte-li se, jak ty různé formy a druhy vznikly, odpovídám, že nevím; ale odmítám Darwinovu mechanickou nahodilost, odmítám jeho selekční princip boje o život. Při vši své anglické empiričnosti má Darwin fantastickou metodu právě v tom, že z methodické stupnice podle podoby učinil stupnici vývojovou, descendenční. Proti Darwinovi přece přírodovědci postavili Lamarcka; neolamarckismem učiněn ústupek darwinismu, neodarwinismem se dělají ústupky lamarckismu v rozličných formách. Konečně

se ozývají vitalisté, také rozmanitých škol. Jako laik si z toho vybírám to poučení, že o skutečném vzniku druhů, respektive druhů nových, vědecky ještě nic nevíme. Po mém rozumu je darwinism jedna z forem historicismu a relativismu, proti kterému jsem vždycky hájil realism. Nevěřím, že se, jak to chce Haeckel, množství živočichů vyvinulo z několika pradruhů nebo dokonce z pradruhu jednoho, a nevěřím, jak pravím, v rozduhování nahodilé a mechanické.

Držím se hypotese tvořitelské; s tvůrcem mně ideje dostávají jistou podstatu metafysickou, totiž že jsou a byly ideami tvořitelovými. Jak vidíte, bez trochy metafysiky se neobejdeme; ale doufám, že jsem nepřekročil rezervu, kterou si v těchto věcech ukládám.

Platonem jsem ovšem došel k Sokratovi; a rozumí se, že jsem ho srovnával s Ježíšem - Ježíš byl mně prorokem náboženským, Sokrates apoštolem filosofickým. Ta jeho maieutika a ironie! Zastaví na ulici velekněze a vyptává se ho tak dlouho o náboženství, až řecký páter sám musí doznat, že je trouba; nebo mluví s generálem o vojenství, se sofistou o sofistice a ukazuje, jak ti lidé nedovedou myslet ani o svém kšeftu. Jen si považte, jaká to byla doba: takový vychovatel jako Sokrates, takový filosof jako Platon, takový systematik a scholastik jako Aristoteles! Aristoteles - co ten znamená pro středověk a lidstvo! Jeho poměr k Platonovi je zvláštní; byl Platonův žák, dvacet let chodil k němu do školy, je platonik, ale je zralejší tím, že mythickost Platonovu mírní. Opravdu dva typy - platonovci, aristotelovci; uvědomil jsem si to také na svém poměru k Brentanovi, který byl pronikavý typ aristotelika.

Když jsem teď nedávno byl v Athénách, překvapilo mne nejvíc, že k těm chrámům na Akropoli nevedly žádné schody ani

pořádná cesta; postavili chrám rovnou do přírody, jako by tam vyrostl z půdy., teprve Římané, větší formalisté, přidali chrámům schodiště. Zrovna tak vyrůstá ta řecká filosofie, věda, poesie a umění uprostřed řecké přírody a primitivního života - zjevení, tak jako Starý a Nový Zákon jsou zjevením palestinské pouště a primitivismu židovského.

Když už mluvíme o antice a židovství: vemte si, jak ty dva malé národy, Řekové a Židi, měli a mají vliv na celé kulturní lidstvo. Řekové nám dali umění, filosofii, vědy, politiku, Židé teologii a náboženství. Byli sic před nimi Egypťané, byli Babyloňané, ale jejich kultury právě přijala a zpracovala antika. My ještě žijeme z antiky a židovství, celá Evropa; sotva o tom víme, ale antika je ve všem. Na americké civilizaci je vidět, že přímo z antiky nerostla, je v ní prvek nový, to pionýrství, ten praktický optimismus; my se proto máme čemu učit od nich tak jako oni od nás. Ale stejně je v nás ještě i středověk; už katolicism přijal antiku a pokusil se o kulturní syntézi se svého stanoviska, ba byl svým způsobem pokračováním antiky. Vždyť i v evangeliích jsou prvky antické. Proto by se na latinských školách měli číst také někteří autoři církevní.

Něco antika neměla; to, co máme my severním podnebím, ten teplý poměr k domu, ke krbu, k rodině, k ženě, k dětem; Řekům a Římanům schází naše zima, nevědí, co je to sedět v teple, děti kolem matky a babičky. Antický člověk politisoval a filosofoval na ulici; my se zavřeme doma a můžeme špekulovat nad knihami. Dokonce ten ruský člověk sedí si za pecí a nemyslí, jen dumá. Víc osamocenosti a uzavřenosti, víc rodiny, to je to severní. Podívejte se jen kolem sebe, jak žloutnou a barví se stromy - co všechno je ve čtveru ročních počasí, co pořád jiných krás, jiných dojmů, a ovšem kolik

i složitějšího a intensivnějšího hospodaření podle počasí. To ti Taliáni tak neznají, a toho v antice není.

To se rozumí, pro klasické vzdělání jsem; jen to nemá být slovíčkářství. Vždycky je dobře poznat duši jiného národa. Antika byla poměrně primitivní po stránce náboženské, vědecké, filosofické a umělecké, a stejně tak technické, hospodářské i politické, a tož se v ní můžete snadněji dostat k jádru věcí. A zejména mladému člověku je ta primitivnost jaksi kongeniální. I na tom něco je, že klasické jazyky mají jistou jasnost a logičnost; latinská a řecká gramatika člověka učí přesnosti a puntičkářství v myšlení a mluvení. A ta veliká krása, čistota a harmonie v umění! Krásná forma a dokonalost umělecká jsou věčné. Vždycky by se měl číst Homér, Sofoklés, Aischylos a v dospělejším věku Euripidés; měl by se aspoň ve výňatcích číst Theokrit a jiní. A v latině Vergilius, Horatius, Tibullus, Propertius, a ovšem historikové; z Cicerona stačí si snad přečíst jednu dvě řeči, jeho říkání filosofické má zájem pro toho, kdo zná filosofy řecké a dovede srovnávat, v čem a jak se Cicero živil u Řeků. Řečtina byla v Římě, čím byla v středověku latina, čím později francouzština - *vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna!* Pamatuju si ten verš - Římané už měli problém dvojjazyčnosti a nestyděli se učit jazyku cizímu, jejich legie nebyly řečtinou zadrženy v podmanění světa. Když už antika, tož antika; proč by se na gymnasiu nečetl svatý Augustin? A třeba i kousek z Plotina. Myslím, že by se mělo číst v originále, ale s dobrým překladem v ruce. Teď už máme některé pěkné překlady; kdybych měl peníze, tak bych založil fond na vydávání vzorných překladů všech řeckých a latinských autorů. Počkejte, kolik pak by tak na to muselo být peněz? To by byla dobrá věc!

Potom bych chtěl stejně vydávat klasiky ostatních národů. A dobré životopisy, to nám také chybí. Krom toho bych chtěl založit glyptotheku, měl bych na ni místo. A vzornou, živou knihovnu, knihovnu vzdělaného člověka; na tu mám plán a myslívám na ni, když nemohu usnout. Můj ty Bože, takových pěkných úkolů kulturních by bylo! Jen počkejte, snad se zmůžeme na politiku opravdu kulturní!

Další filosofické vlivy na mne? Značně: Comte, Hume, Mill; při tom se nesmí zapomenout, že na nás mívají vliv lidé a autoři, se kterými nesouhlasíme.

Český život ve Vídni, ten se soustřeďoval ve spolcích dělnických, pak v Besedě a v Akademickém spolku. V tom byli většinou Moravané; někteří Pražáci se mi líbili míň. Skoro dva semestry jsem byl i předsedou Akademického spolku - proč? Nu, někdo musel být předsedou, a já měl něco peněz - skoro všechny jsem nechal v tom spolku, když něčeho potřebovali; ukládat peníze, to mně nikdy nepřišlo na mysl.

Tehdy jsme uspořádali oslavu Aloise Vojtěcha Šembery - ano, toho, co napsal dějiny české literatury; byl lektorem češtiny na vídeňské universitě. On také zasáhl do těch rukopisných bojů, byl proti rukopisům a za to byl tak napadán, že jeho jediný syn, nadaný člověk, odcizil se národu: stal se vědomě Němcem. Krom toho syna měl Šembera dceru, Zdenka se jmenovala, hodně starší než já, vzdělaná a taková energická; študenti v ní viděli emancipovanou. S ní jsme ujednali ty otcovy oslavy. Dopisoval jsem si s ní, zvláště z Lipska.

Pro Šemberův almanach jsem napsal essay o pokroku; jinou z mých prvních prací tištěných byl článek o Platonově vlastenectví, který vyšel v nějakém almanachu moravském. Ten-

krát jsem si dal nom de plume Vlastimil; v pozdějších bojích v Praze vlastenčící odpůrcové mě obžalovali, že jsem to jméno odhodil, když jsem se dostal na německou universitu. Zatím jsem se zastyděl, že své vlastenectví tak rozhlašuju - a jako vídeňský docent jsem přece vydal svou českou přednášku o hypnotismu. Do Moravské Orlice jsem napsal politické úvahy pro politiku aktivní a nějaké články jsem poslal Vácslavu Vlčkovi do Osvěty; jeden byl o Schopenhauerovi, a druhý, to už nevím o čem. Vlček jich neotiskl, myslím proto, že jsem měl kostrbatou češtinu, plnou rusismů - tehdy jsem se zabýval ruskou literaturou; ale když jsem později bydlel u Vlčka, řekl mi, že ten článek o Schopenhauerovi neotiskl proto, že o Schopenhauerovi psával Tyrš. Roku 1875 v říjnu jsem se u Brentana setkal s Durdíkem; řekl mi, že Vlček nepřijal mého pojednání o Schopenhauerovi, protože dva spisovatelé - Tyrš a Zákrejs - tohoto filosofa chtěli doporučit českému národu.

Má doktorská these (1876) byla Platon o nesmrtnosti, vlastně Platonovo učení o duši; tu jsem, jako mnoho jiných rukopisů, spálil; něco dobrého v ní bylo, ale kdo by se s tím schovával?

Do Lipska jsem šel, už jako doktor filosofie, na podzim 1876. Lipsko je mně místem, kde jsem poznal svou ženu.

Na universitě jsem se zabýval filosofií a theologií; študoval jsem protestantism, jak se jevil v zemi protestantské a vzdělané. Pamatuju-li se dobře, napsal jsem v Lipsku článek o pokroku; na něm znalec může vidět, jak jsem se v otázce náboženské vyvíjel a jak jsem zrál. Celkem ještě ne dost jasný, ne dost rozhodný.

S kamarády ve Vídni jsem si dopisoval. V Lipsku byli tenkrát čeští filologové, kteří se tam připravovali na své povolání v Rusku; byl tam zorganizován ruský seminář a tuším i internát, kde se studenti učili rusky, a zároveň se na universitě vzdělávali ve filologii. S některými jsem se dostal do styku.

Chodil jsem do českého spolku; členové byli hlavně dělníci. Tam jsem se seznámil s lužickým spisovatelem Pjechem (německy se psal Pech), horoucím milovníkem Havlíčka. O Havlíčka jsem měl zájem hned na gymnasiu; opisovali jsme si jeho satiry a čeho jsme se tenkrát - v polovici let šedesátých - dopídili. Pjech mi ukládal, aby se Češi Havlíčkem zabývali seriosněji než potud; divnou náhodou jsem té výzvě mohl dostat.

Tenkrát mě také zajímalo studium a pozorování lužických Srbů; v Drážďanech jich bylo víc, tam jsem mohl občas hovořit s těmi, kteří se soustřeďovali kolem katolického dvorního chrámu. Hlavně jsem pozoroval na Pjechovi, německém překladateli Pypina-Spasowicze, jak se z Lužičana stává Němec, a co slovanského na Lužičanech ještě zůstalo. Později jsem, už z Prahy, dojížděl do Budyšina a pokračoval ve svých pozorováních.

Tehdy v Lipsku jsem se také zabýval spiritismem; četl jsem mnoho o všech druzích okultismu už předtím ve Vídni, v Lipsku jsem se dostal mezi spiritisty a mohl jsem je tedy pozorovat. V té době, tuším, byl pro spiritismus získán astronom a filosof Zollner. Ten zájem mě pak ve Vídni vedl k pečlivějšímu studiu hypnotismu. Ani nemusím říkat, že jsem se spiritismem a okultními zjevy nedal chytout; jsou některé zjevy, jimž nerozumíme - ale, - můj ty Bože, čemu vlastně rozumíme?

## Miss Garrigue

V Lipsku - to bylo v létě 1877 - prožil jsem osudovou událost, která se stala rozhodující pro můj celý život, pro můj duchovní vývoj; to byla moje známost s Charlottou Garrigovou.

O ní a její celé rodině, zejména otcovi, jsem slyšel mnoho od Goeringů; paní Goeringová měla totiž v Lipsku pensionát, ve kterém jsem tehdy bydlel. Dověděl jsem se, že Garrigové pocházejí ze starého rodu hugenotského; Mr Garrigue, rozený v Kodani, seznámil se s Goeringovými, když byl v Lipsku v knihkupectví. Vystěhoval se do Ameriky; jeho žena, matka Charlottina - rozená Whiting - byla z amerického Západu a taktéž ze starého rodu. Otec tedy potomek Hugenoťů, matka z rodu těch pionýrů na Západě v Americe - jaká v tom je tradice životní a mravní energie!

V roce sedmdesát byl Mr Garrigue s částí své rodiny v Německu; Charlotta se již tehdy věnovala studiu hudby, hře na klavír. Měla příležitost navštívit Liszta a slyšet mnoho o něm a jeho hudebním kruhu. Navštěvovala koncerty v Gewandhause a motetta v kostele sv. Tomáše, kde se udržovala tradice slavného Bacha, kdysi tamního regenta chori. Její nejlepší kamarádkou z té doby byla Maloruska Kirpotina. V roce sedmasedmdesát ji poslal pan Garrigue znova ke Goeringovým, aby se dovzdělala na konservatoři; jenže částečné ochromení ruky přerušilo její hudební dráhu.

Bylo přirozené, že jsem byl na ni zvědav už napřed; když měla přijet, čekal jsem u okna, abych ji viděl vystupovat z drožky. Jednou jsme všichni byli na výletě, víte, tam, kde jsou ty bývalé slovanské vesnice u Lipska, které působily i na Kolláru; tam jsme se převáželi po lodičce přes řeku, člun zarazil

na břeh a paní Goeringová spadla do vody. Byla chudák hrozně tělnatá a byla by se utopila; tož jsem skočil za ní a vytáhl jsem ji. Nějak jsem se při tom zchlادil nebo co, zkrátka, doktor mně nařídil zůstat pár dní doma. Nemohl jsem navštěvovat přednášky, a proto jsem Miss Garrigue a slečně Goeringové navrhl nějaké společné čtení. Četli jsme anglické knihy, nějaké básně, a hlavně Bucklovy Dějiny civilisace. Tehdy jsme se sblížili.

Charlotta odjela do Duryňska, do Elgersburku, k své přítelkyni. Když odjela, uvědomil jsem si svůj poměr k ní a napsal jí list, v němž jsem jí předložil spojení pro život. Odpověď byla neurčitá; tož jsem se sebral a jel za ní - měl jsem jenom na čtvrtou třídu vlaku; a dohodli jsme se.

Pak Charlie odjela do Ameriky a já se vrátil do Vídně. Pustil jsem se do své habilitační práce o sebevraždě. Najednou jsem dostal telegram od pana Garrigua, že Charlotta spadla s vozu a silně si ublížila, abych přijel. Když jsem se chystal na cestu, přišel dopis od ní, že to není tak zlé a že se nemusím vytrhovat z práce. Ale já byl neklidný a jel jsem přece, roku sedmdesátého osmého na lodi „Herder“ přes Hamburk a Havre do Ameriky. Tehdy trvala cesta z Hamburku do Ameriky dvanáct - čtrnáct dní; ale naše plavba byla zvlášť bouřlivá, a proto jsme potřebovali sedmnáct dní. „Herder“ a celá řada lodí Hambursko-americké linie byly velmi špatné; „Herder“ se potopil na příští plavbě, stejně zašel tenkrát „Schiller“. Jednou v noci, když jsem už ležel v kabině, bylo slyšet silnou ránu a do kabin se hrnula voda; musil jsem si říci, že se topíme - ale to vám bylo zvláštní: druzí cestující se vyděsili, křičeli a modlili se, ale já zůstal ležet nehybně a čekal jsem, co bude... Zatím jen praskl kotel s pitnou vodou. Charlottu jsem zastihl skoro pozdravenou.

Ale co teď? Teď jsem špekuloval, mám-li zůstat v Americe a najít si nějaké zaměstnání, protože živobytí ve Vídni - hodiny - jsem odjezdem ztratil. Snad bych se mohl dostat i tam na nějakou universitu nebo k novinám; ale přece jsme se rozhodli, že se vrátím a dodělám svou habilitaci. Tož jsem žádal pana Garrigua, aby nám dal peníze na tři roky, než budu moci uživit rodinu. Pan Garrigue byl takový starý Viking a Američan; v Americe se rozumí samo sebou, že člověk, který se žení, dovede svou ženu uživit sám. Odepřel proto napřed podporu, kterou pokládal za věno; pak nám přece dal tři tisíce marek a lístky na cestu. Nějakou dobu nám posílal malou podporu. Patnáctého března byla svatba, ráno civilní na radnici, večer náboženská v kruhu rodinném. Za týden jsme byli na cestě do Vídně. Na té cestě jsem se po druhé podíval na Prahu.

To jsem vám už říkal, že Charlottina rodina byla po otci dánská; matka byla Američanka a podle genealogů byly obě rodiny neobyčejně staré; Garriguové pocházejí z jižní Francie - je tam posud pohoří La Garrigue - a prý byli potomky Kape-tovců, dokonce Ludvíka IX., Svatého; také po přeslici je to rod starý, řekli bychom aristokratický. Jsou z „otců poutníků“, kteří opustili Anglii pro náboženské přesvědčení v XVII. století. Tož podle toho v žilách mých dětí proudí královská krev. pokud to byli mužové výborní, je to dobře, ale stěží byli výbornými lidmi všichni. Pro každého má jistou cenu, že jeho předkové něco znamenali a byli slušnými lidmi; tak mně jednou Tolstoj s nadšením vykládal, jak někteří z jeho předků byli vynikající lidé; mít v rodině a rodu skvělý vzor a tradici je osud šťastný. „Po meči“, po mně, mají mé děti krev slovenskou, selskou, a té je víc; snad není o nic mladší - slušný předek selský nebo dělnický není horší. No - pěkné bylo, jak Charlie

tradicí přijala krásné denní zvyky a potřebu svobody a čestnosti. A divné: malíř Schwaiger, který mnoho obcoval v rodinách aristokratických, často říkával, že chováním a každým pohybem je moje žena největší aristokratka, kterou kdy viděl. A když v roce 1906 dělníci demonstrovali pro volné, rovné, tajné právo hlasovací, šla moje žena v jejich průvodu.

Charlie byla z jedenácti dětí; dva byli hoši, jeden z nich obchodníkem, starší studoval a brzy zemřel; děvčata byla velice nadaná a samostatná, dvě jsou podnes výbornými učitelkami hudby. Každý člen rodiny byl jiné víry, byl vychován svobodně, aby se, až doroste, rozhodl nábožensky sám. Mr Garrigue byl agnostik -tenkrát říkali agnostikům často atheisti - ale člověk mravně výborný, dobrý manžel a otec - pravý Američan, vychovávající děti k práci a pravdě. Charlotta byla unitářka.

Zevnějškem byla krásná; měla výbornou hlavu, lepší než já; charakteristické je, že milovala matematiku. Toužila celý život po přesném poznání; ale tím v ní netrpěl cit. Byla hluboce zbožná; smrt jí byla jako přechodem z jedné světnice do druhé, tak neotřesně, věřila v nesmrtelnost. Po stránce mravní neměla ani zbla toho mravního anarchismu, který je tak rozšířen v Evropě, totiž na kontinentě; proto také byla přesná a pevná v politice a otázkách sociálních. Byla naprosto nekompromisní a nikdy nelhala; její pravdivost a nekompromisnost měly veliký výchovný vliv na mne. S ní jsem dostal z protestantismu do svého života to nejlepší: tu jednotnost náboženství a života, náboženskou praktičnost, náboženství pro všední dny. V Lipsku, v těch společných debatách, jsem poznal její hlubokost: její básníci byli, jako moji, Shakespeare a Goethe, ale viděla v nich hloub než já

a dovedla Shakespearem korigovat Goetha. Dělalí jsme všechno spolu, i Platona jsme spolu pročítali; celé naše manželství bylo spoluprací. Byla velice hudební; Smetanu měla ráda a napsala do Naší Doby rozbor jeho druhého kvarteta; o tom se totiž říkalo, že je na něm znát Smetanovu duševní poruchu. O Smetanovi načrtla víc studií; snad někdy vyjdou.

Co bych vám o tom říkal! Bylo to tak silné spojení... Za války ochuravěla; já jsem to tam za hranicemi tušil... Když jsem se s tou celou slávou v roce osmnáctém vracel, čekal jsem jen na chvíli, až budu s nemocnou.

Američanka se stala Češkou, mravně i politicky, věřila v genia našeho národa, pomáhala mně v mých bojích politických a v celé mé politické činnosti. Až tehdy za války, za hranicemi jsem musel pracovat bez ní, ale věděl jsem, že jedním ve shodě s ní. Bývaly vůbec chvíle, kdy jsem, od ní vzdálen, souběžnost našich myšlenek na dálku přímo cítil. Nemyslím, že to je telepathie, ale paralelní myšlení a cítění lidí, kteří se ve všem shodují a stejně se dívají na svět. Žena, to bylo její přesvědčení, nežije jen pro muže a muž nežije jen pro ženu; oba mají hledat zákony Boží a je uskutečňovat.

## Na prahu

Nu ano, mé manželství dovršilo mou výchovu, mé Lehr und Wanderjahre, jak bych řekl s Goethem. Bylo mně osmdesát let; do roku 1882 jsem docentoval ve Vídni.

Měl jsem den ze dne starosti o chleba, a přece ke mně chodili bankéři, nabízející mi služby pro mé vyženěné americké miliony. O prázdninách v Kloboukách přišla deputace z celého okresu, abych dal vystavět dráhu do Klobouk z Hustopeče.

Ironie osudu - ale bylo v tom i dost humoru; jeden občan klobocký k nám přišel na návštěvu a dlouho, jak jsme říkali, okolkoval, až z něho nakonec vylezlo, že se přišel podívat na mou ženu, protože prý ještě nikdy neviděl - černocho.

Starosti o chleba se ještě zhoršily, když jsem o druhých prázdninách onemocněl tyfem a do Vídně se vrátil opožděně; ale dostal jsem lekce pomocí paní Hartmannové, vdovy po našem revolučním německém spisovateli Moritzi Hartmannovi. Mezi jiným jsem přednášel v kruhu dám v domě známého chirurga Billrotha. Mé první přednášky na universitě byly o pesimismu.

Duchovně jsem tehdy, jako docent, musil své znalosti prohlubovat; okruh mého vědění byl dost slušný, ale potřeboval prohloubení a soustavy. Jak jsem vám už párkrát řekl, studoval jsem literaturu hlavních národů a snažil jsem se o filosofickou synthesi teoreticky i prakticky. Aktivní politikou našich poslanců bylo dosaženo v Praze české university; na tu jsem se roku 1882 dostal jako profesor filosofie.

De facto bych měl raději stolicí sociologie, ale těch v Rakousku nebylo; sociologie byla tehdy už uznána jako věda ve Francii, v Anglii, v Americe, v Itálii a jinde, ale v Německu a v Rakousku o ní odborníci nechtěli ani slyšet. V Německu byla jaksi uznána jen filosofie dějin, ale nebylo jasno, jaký má poměr k sociologii a k historii. I ta má práce o sebevraždě, kterou jsem se habilitoval na universitě, nepatřila jaksi do žádného universitního oboru - jeden profesor filosofie míněl, že bych ji měl zadat na právnickou fakultu, jinému se zdála něčím socialistickým - musím být vděčen Brentanovi a Zimmermannovi, že mě přes to habilitovali.

Ta má práce o sebevraždě je po stránce methodické filosofie dějin, tedy sociologie, po věcné stránce analyse naší

veliké přechodné doby. Někteří kritikové tehdy vytyčovali, že zanáším do filosofie nový obor a schvalovali zvláště, že se nevyhýbám palčivým otázkám dne a života.

Zároveň tento spis už ukazuje můj vědecký charakter - syntetičnost vedle analýzy; a vidíte, přes to moji kritikové pražští mě dlouho prohlašovali za ducha krajně analytického, kritického, skeptického. A zatím jsem na kritické působení zprvu ani nemyslel; pokud jsem byl ve Vídni, nenapsal jsem ani jediné kritiky ani polemiky, ačkoli mě časopisy žádaly o spolupráci. Chystal jsem své přednášky a důkladněji vypracovával své myšlenky; chtěl jsem je uložit v řadě theoretických prací - ale kdož ví, nátura se nezapře; snad bych se byl i v cizině dal na dráhu praktickou. S příchodem do Prahy, když jsem viděl ten nedostatek kritiky a literatury, dal jsem se v Athenaeu do drobné kritické práce a užíval svého časopisu, abych tak řekl, jako myšlenkové stříkačky. Snad jsem byl poněkud nervosní a netrpělivý, šel jsem do Prahy vlastně nerad, ale - nolentem fata trahunt. Dál se už všecko rozvíjelo samo, bez mé vůle; do všech svých potyček jsem se dostal nechtě, i když jsem chyboval svou neznalostí poměrů.

Později, když už jsem byl v politice, také jsem nechtěl zakládat novou politickou stranu; do všeho mě vlastně dostaly okolnosti. I dnes ještě vystupuji na veřejnost moc nerad a jen z musu. Ovšem, když jsem postaven před nějaký úkol, tož neuhnu, a co jsem začal, to hledím dodělat.

Říkám vám tu jen holé fakty, ale můj přechod z Vídne do Prahy byl pro mne novou krizí, kterou jsem prožíval ve Vídni - bál jsem se malosti Prahy, byl jsem lidem docela cizí a životu národnému odcizen, třebaže jsem příležitostně vystupoval jako český spisovatel. To odcizení se v Praze do jisté míry stupňovalo nejen za bojů rukopisných, nýbrž i následující účastí

v politice. Já jsem národnost a státnost zakládal na mravnosti, a proto jsem se dostal do konfliktu nejen s politickými stranami, nýbrž i s užším kroužkem lidí známých, kteří tak zvaný nacionalism kladli nade všecko a považovali za vis motrix všeho života jednotlivců a společnosti. Vidím dnes, že jsem si nebyl ještě dost jasný a že jsem proto dělal chyby, chyby nejen v politické praxi, nýbrž i v theorii - než o tom vám snad řeknu více později.

To už je skoro deset? Musím k raportu, co se totiž denně raportuje mně. Vidíte, od té doby, co jsem se na Čejči učil kovářem, nevyšel jsem z práce. Když už jsem byl prezidentem, přijel za mnou německý filosof Fritz Mauthner, že prý nechce nic, jenom se podívat, jak vypadá šťastný člověk. Šťastný, proč ne? Ale kdybych byl zůstal kovářem v Čejči, byl bych asi stejně šťasten jako jsem teď. Hlavní věcí je, mít život bohatý událostmi a vnitřním vývojem - a v tom mohu být spokojen. Visuri!

## 2. Život a práce

### Do nových úkolů

### Soukromý docent

Když jsem ve Vídni začal jako ženatý „Privatdozent“, lehký život to nebyl, ale stál za to. Bydleli jsme v seknici o jednom okně s předsíňkou, zvláštní náhodou právě vedle domu, kde jsem se jako hoch učil zámečnickem; snídani jsme si vařili doma, jinak jsme jedli v takové laciné hospodě za rohem - což o to, byl to studentský život, ale šlo to; těžší bylo, když přišly děti.

V té době jsem přepracovával svou „Sebevraždu“. zadal jsem ji jako habilitační spis ještě před svým odjezdem do Ameriky, ale nevyhovoval. Já to věděl, ale neměl jsem ještě dost kuráže říci naplno, co si myslím. Profesor Brentano mě radil, abych spis přepracoval. Tož jsem se dal znova do díla, ženu to zajímalo; to byla naše první spolupráce. A tou přepracovanou „Sebevraždou“ jsem se habilitoval. Byla to vlastně filosofie dějin a hlavně doby současné; to ono bych dnes formuloval přesněji a plněji, ale v podstatě neměl bych co měnit. „Privatdozent“ nedostával platu; tož jsem se živil kondicemi a na krátký čas jsem vzal místo suplenta na jednom vídeňském gymnasiu; ale střední škola mně nesvědčila. Učil jsem soukromě syna profesora Theodora Gomperze, filosofa a klasického filologa; ten syn, Harry Gomperz, je teď profesorem filosofie ve Vídni. Učil jsem ho také latině; na tu latinu jsem si nalíčil zvláštní methodu: dával jsem svému žákovi překládat věty o tom, co ho zajímalo v denním životě; když na příklad měl v počtech množilku, učil se jí latinsky,

a podobně. Methoda se velmi dobře osvědčila. Také jsem jednu chvíli přednášel filosofii v kroužku dam u chirurga Billrotha; jiný takový kroužek byl u paní Hartmannové, vdovy po pražském německém básníkovi. Z toho všeho byl duchod neveliký a nejistý, i dostal jsem se někdy do úzkých, ós jejda! Nejtrpčí bylo, když jsem si musel vypůjčovat; i u Brentana jsem si jednou vydlužil osmdesát zlatých, které jsem mu splatil teprve z Prahy. Ja, jít si vypůjčit, to bylo pro mne hrozné; ale umínil jsem si, že žena nemá mít hmotné starosti, a to mně pomáhalo dělat i nemilé. Když bylo zle, navštívil mne mladý Vídeňák, pan Oelzelt-Newin, pozdější docent filosofie, že by chtěl vniknout do filosofie, abych prý s ním četl filosofy, hlavně Kanta. Honoroval mě velmi slušně. Tehdy už jsme měli dvě děti, Alici a Herberta, sám jsem prodělal tyfus a také žena onemocněla; a tu mně pan Oelzelt-Newin půjčil několik tisíc zlatých - panečku, to tehdy byly veliké peníze. Vrátil jsem ty peníze, až jsem byl v Praze. Ta tíseň trvala tři roky, to bylo v letech sedmdesátdevět až osmdesát dva; co chcete, člověk mnoho vydrží, má-li chuť do práce a cítí-li svou povinnost k rodině. Tož to byl takový život: dopoledne jsem se připravoval na přednášky a sháněl v knihovně prameny; dvakrát týdně jsem přednášel, odpoledne dával kondice, večer upravoval „Sebevraždu“ do tisku; na společenské styky nebylo pokdy ani chuti. Na prázdniny jsme jezdili do Klobouk u Brna k rodičům; krajaní od nás se tam chodili dívat na mou ženu, že prý jsem si vzal černošku; jiní zase slyšeli, že mám americkou milionářku a přišli na mne, abych jim postavil železnici..

. Já jsem věděl, že se ve Vídni profesorem tak hned nestanu; šlo by tedy o to, jít Čemovic na universitu, nebo do Německa. To jsem si jasně uvědomoval: půjdu-li tam, stanu se německým spisovatelem, budu muset vydávat němec-

ké knihy, ale zůstanu Čechem, i když Čechem ztraceným, jako takový náš krejčí v Berlíně nebo farmář v Texasu. Člověk je, co se narodí. Ale v té době se zřizovala česká universita v Praze, dostal jsem pozvání, abych šel do Prahy. Nu, šel jsem.

Rád? Jaksi nerad. Měl jsem jisté obavy ze své češtiny a bál jsem se tehdejších českých poměrů literárních a filosofických. Prahy jsem neznal; do té doby jsem se v ní jen cestou zastavil. Jednou, když jsem vezl svého žáka Schlesingera z Mariánských lázní; šel jsem se podívat do divadla, do Arény, tam dávali hloupou frašku; zašel jsem do kavárny, tam jsem pozoroval podivnou prostituci. Tož nedobrá dojem. Po druhé jsem se stavil v Praze, ale jen přes noc, když jsem se vracel se ženou z Ameriky. Českou literaturu jsem znal nesoustavně; v Brně na škole nebyla téměř žádná, až ve Vídni jsem sehledával, co jsem mohl; pamatuju se, jak jsem si v Brně kupoval Kobrovu Bibliotéku, kde vycházel Rubeš, Klicpera a jiní ti starší páni - a já je měřil Goethem a Lessingem! Ve Vídni jsem četl Vrchlického a jiné, ale nejvíc se mi líbil Mácha. V Akademickém spolku bývaly občas literární besedy, ale to nestačilo. Více mě literárně nabádalo obcování s rodinou profesora Šembery, zejména s jeho dcerou Zdenkou. Češi ve Vídni, to byli nejvíc dělníci; ale neměl jsem kdy soustavněji mezi ně docházet. Dost bylo českých úředníků z ministerstev, ale to byla honorace, mezi kterou jsem jako student nepřišel a jako docent neměl jsem času. Došel jsem tedy do Prahy neznaje osob a českého života; ale začel jsem se do naší literatury a historie a pozvolna jsem vnikal i do pražské společnosti. Žena se naučila česky a byla přesvědčena o poslání našeho národa. Byla mně to veliká mravní posila, zvláště když jsem se brzy dostal do oposice proti názorům u nás běžným.

Vídeň moje žena ráda neměla; já jsem byl na Vídeň zvyklý, vždyť jsem v ní prožil dvanáct let. V rodinách, kde jsem učil, poznal jsem i vzdělanou a liberální Vídeň - ale nesrostl jsem s ní, vadilo mně to jistě vídeňáctví nebo co. Z kulturní Vídně mně byl a zůstal nejbližším filosof Brentano; byl to veliký člověk a rozum měl jak břitvu; mnoho nenapsal, ale na své žáky měl značný vliv (C. Stumpf, Marty, O. Kraus, ale také Meinong, Husser a jiní). Měl jsem rád jeho přesnou kritičnost a že překonal herbartovství, v Rakousku tenkrát jaksi oficiální; krom toho jsem prožil stejný konflikt s katolicismem jako on, k vůli dogmatu o neomylnosti. Otázkou náboženskou se Brentano nezabýval; v přednáškách podával jen argumenty pro theism. Slíbil ve svém spise o psychologii důkazy pro nesmrtelnost, ale v přednáškách, pokud vím, o tom blíž nemluvil. Mne zajímala otázka náboženská v celé své šíři i svém dosahu a šel jsem tedy jinou cestou.

Ale i pro mne byl tehdy hlavní věcí můj rozchod s katolickou církví.

V mé „Sebevraždě“ je vidět, jak jsem hodnotil náboženství a zejména ztrátu víry. Tou knihou jsem řekl, že život bez víry ztrácí jistotu a sílu; tím jsem vlastně řekl všechno. Dnes bych to dovedl povědět důkladněji, ale v podstatě nic nového bych už nepřidal. Tak je to. Řekl jsem už, že to byla nehotová kniha - co vás nemá, já nejsem hotov ani dnes. A vidíte, přece mě za tu knihu vykřičeli za neznaboha. Když jsem studoval v Lipsku, přednesl jsem jednou své myšlenky o sebevraždě ve filosofickém spolku: den na to za mnou přišel mladý muž, chvěl se rozčilením a řekl mi, už po léta prý ho pronásleduje úmysl vzít si život, ale můj výklad že ho té utkvělé myšlenky zbavil. A přece proti mně psali klerikálové i liberálové, že prý ve své knize doporučuju sebevraždu. Tehdy jsem trnul, jak je

možné být tak zlým. Dnes už se tolik nedivím. Německý katolický spisovatel Ratzinge pochopil hned mou knihu, že je filosofii dějin a že není proti náboženství; ale náš katolicismus český nebyl na takovém stupni vzdělání, filosoficky ani theologicky. Nejčastěji jsem musel čelit lidem, kteří nevěděli, co říkám. Kdyby si lidé dovedli navzájem rozumět, měli bychom demokracii jedním rázem; bez vzájemného pochopení, bez tolerance není svobody. Jen když je člověk k člověku naprosto pravdivý a otevřený, lidé se opravdu poznávají; ale bez lásky není pravdy; bez pravdy a bez lásky nemůže člověk poznat člověka.

Jen z tohoto základu může také vyrůst skutečné manželství, čisté a silné, největší dar života.

Jak, prosím vás, jak jen mohou lidé o tom mluvit, zda je žena muži rovnocenná! Jako by nebyla otci rovnocenná matka, která dítě zrodila! Miluje-li muž doopravdy, jak by mohl milovat někoho nižšího než je sám! Já nevidím žádného rozdílu mezi nadáním mužů a žen. Když mně nebožtík profesor Albert dokazoval, že se ženy nehodí na medicínu, protože prý jsou na to svalově a nervově slabé, říkal jsem mu: A na ošetřovatelství nejsou slabé? Taková ošetřovatelka musí pacienta opatrovat dnem i nocí, musí ho zdvihát a všemožně se o něho starat - na to musí mít víc síly než vy felčáři, kteří operujete nejdéle hodinu. Tož pak mlčel.

Něco vám řeknu: ta otázka rovnocennosti žen, to je vlastně problém buržoasie a inteligence. U sedláka, u dělníka musí žena často dělat stejné práce jako muž, stejně mnoho a stejně těžce. Ale sedí-li muž v kanceláři, nemyslí na to, že jeho žena se musí celý den starat o děti, musí nakupovat, vařit, uklízet, šít a provozovat doma devatero řemesel; rád bych věděl, kdo

z těch dvou udělá víc práce! A co se týče úřadů, umění, vědy, politiky, tam ženy sotva začaly vnikat; To je taková nerozumná ukvapenost, že už už si troufáme soudit, dovedou-li to nebo ne. Vždyť muži na to měli tisíce let, aby se tomu naučili, a ještě dělají často svou práci špatně. Také ve vysoké aristokracii si mnoho nelámali hlavy rovnocenností žen; ženy byly královnami a zasahovaly do politiky až až.

Podceňování žen svědčí o polygamní společnosti; žijeme fakticky ještě v mnohoženství. Pravěký člověk se nestaral o děti a jednal se ženou jako s otrokem nebo soumarem; ale byl to surový lovec a válečník, který za to chránil život rodiny svým životem. Dnes jsme civilisovaní, ale přes to se udržuje hrubá polygamie. Důkaz je ve faktu prostituce. A vemte si, jaká dvojaká pohlavní morálka platí pro muže a pro ženy a jak to znehodnocuje manželství. Z toho, co pozoruji v životě a v literatuře, vidím, že ve většině zkažených manželství je vina na muži. A pokud je na ženách, i tu je značná spoluvina mužů: až dosud bylo v jejich rukou, co si z žen udělají. Neříkám tím, že ženy, že ženy všechny jsou geniové a andělé; celkem jsou s muži na stejném stupni vývoje; mají však tu přednost, že životem a jeho povinnostmi se udržují čistějšími než mužové. Nepijí tolik, nekouří tolik, neflámují a tak-proto tak mnoho mužů hledá záchranu v manželství.

Já vidím jen jednu cestu, a to je výchova k monogamii. To máte úkol všekulturní. Do jisté míry hospodářský a sociální; má-li se potírat prostituce, Odčičme degradující bídu - paupertas meretrix. Chceme-li zvýšit mravnost, postarejme se, aby lidé krásně, čistě a zdravě bydleli, aby se matky plněji mohly věnovat dětem, aby si lidé poctivou prací mohli vydobýt živobytí a domova. A pak, ten nešťastný alkoholism! Víte, jak s ním jde ruku v ruce prostituce a celá ta společenská bída.

Já věřím, že zdravý a vzdělaný muž a zdravá, vzdělaná žena nebudou mít ty zamotané moderní pohlavní problémy. Jejich vztah bude silný, veliký a krásný. Silná a zdravá příroda je mravná - přesněji řečeno, není nízká. Tož hygiena života, života duševního i tělesného. Já bych mladým lidem nedělal mnoho morálních kázání, ale řekl bych jim: Pramen živé a živící vody najde jen ten, kdo v mládí neztratil smysl pro čistotu. A pak víc zájmu o děti. Naši otcové většinou neumějí s dětmi zacházet a věnují jim strašně málo pozornosti; věřte mi, že naše výchova stůně především na otce.

Ale nejvyšší argument monogamie je láska. Veliká láska, láska bez výhrad, láska celého člověka k celému člověku nemůže pominout lety ani smrtí. Já to vidím tak: Jediný muž, jediná žena po celý život; zůstat věren až do smrti. Šťasten, kdo dovedl žít přísně monogamicky nebo monogynicky. Ano, byl jsem pro umožnění rozluky. právě proto že chci, aby manželství bylo láska, ne obchod, konvence, spojení nerozumné a nerozvážené. Ovšem - může být rozluky zneužito, jako všeho. láska, sympathie je největší mravní silou - z ní je veškerá vzájemná účast, pomoc a spolupráce; mravní život, To je součinný podíl na božím řádu světa - láska, sympathie, synergie, To je zákon života ve vztahu dvou lidí, v rodině, národě, státu, lidstvu. Jiného neznám.

## Do Prahy

Do Prahy jsem se dostal, to bylo v roce dvaosmdesát. To přišlo tak: ve Vídni se produkoval hypnotisér Hansen; šel jsem se podívat na jeho produkce a navštívil jsem ho. Pak mě naši studenti pozvali, abych jim v českém Akademickém spolku o věci přednášel. Vidělo se tenkrát v hypnose ještě něco ta-

jemného, „magnetism“ a podobně. - Vyložil jsem Hansenovy pokusy psychologicky, tedy jako hypnosi; pro výklad hypnotické ztuhlosti těla mně scházela odborná znalost. Po přednášce mně radil pan Penížek, tenkrát můj posluchač a později novinář, abych ji vydal tiskem. Sám mi pomohl opravit mou chatrnou češtinu a poslal práci do Prahy; měla vyjít někde jinde, ale nakonec ji dostali do rukou profesori Goll a Hostinský - redigovali totiž knihovnu přednášek; ti to vydali a upozornili na mne profesora Kvíčalu. Kvíčala byl poslancem a měl velké slovo při zakládání české university v Praze. Z toho byla nabídka, abych šel do Prahy jako extraordinarius filosofie. Kvíčala i vídeňské ministerstvo mně slíbili, že za tři leta budu ordináriem; tož jsem šel. Byt jsem si našel v Karlově ulici na Smíchově; okna vedla do Kinského zahrady, ale nepřišlo tam slunko ; brzo jsem se přestěhoval na Vinohrady, po krátkém pobytu v jiné ulici, do Vlčkovy vily „Osvěty“.

Takový extraordinarius měl ročního platu osmnáct set zlatých; snad bych si byl mohl přivydělat nějakým vedlejším ouřádkem, ale já chtěl být nezávislý. To se rozumí, vedlo se nám všelijak: i vypůjčit jsem si někdy musel - nu, nepříjemné věci. Za tři roky jsem měl být ordináriem; byl už připraven návrh na jmenování, ale zapletl jsem se volky nevolky do toho sporu o rukopisy. Část profesorů byla proti mně pro ty rukopisné spory, a proto hlasování o mé řádné profesuře dopadlo tak, že bylo jedenáct hlasů pro mne a jedenáct proti. Tož mělo rozhodnout ministerstvo ve Vídni; tam to šalomounsky nechali nerozhodnuto, také mne neměli rádi, chtěli mít na universitě pokoj. Prosím vás, z Prahy na mne chodily do Vídne denunciacie, že kazím mládež, že jsem šovinista, že zavrhuji Kanta a německou filosofii a tak dále. Proti mně byl arcibiskup Schonborn a někteří vlivní z našich lidí. Hlávka poslal do Vídne

zápis mých přednášek z praktické filosofie, že tam mluvím o prostituci a tím prý kazím mládež. Představte si, právníkům a filosofům se nemělo mluvit o tak strašném mravním problému, jako je prostituce! Když jsem jel do Ruska, došlo na mne do Vídně udání, že jsem rusofil a pansláv. Takových věcí bylo - teď už se na to nezlobím; viděl jsem na tom, jak nesvoboda zkřivuje lidi. To se rozumí, ve Vídni mně nedůvěřovali; proto jsem musel čekat třináct let, než jsem se stal ordináři. Byl tehdy ministrem profesor Hartl a ten byl tak rozumný, že se nebál čelit všem těm žalobám a denunciacím.

Tož ze začátku bývalo těch starostí habaděj. Tehdy, myslím, v roce osmdesátém čtvrtém nebo tak někdy, stalo se toto: Měl jsem ve Vídni žáka, Flesch se jmenoval, syn známého továrníka v Brně. Ten přišel za mnou do Prahy a chodíval ke mně, byl to takový melancholický hoch. Potom přešel do Berlína a tam se zastřelil; mně odkázal peníze. Já se vyrovnal s jeho rodinou a dědil jsem asi šedesát tisíc zlatých nebo kolik. To mne udrželo nad vodou: mohl jsem zaplatit své dluhy, pomoci rodičům, zařídit bratru Ludvíkovi v Hustopečích tiskárnu, vydávat „Athenaeum“ - dlouho ty peníze nevydržely. Tehdy se říkalo, že jsem dostal peníze od sebevraha, protože prý sebevraždy hájím.

Já jsem měl s penězi zvláštní zkušenost: když bylo nejhůř, přišly odněkud. Nikdy jsem si nedělal starosti, že nebudu mít co jíst; věřil jsem, že jde-li člověk za svým slušným cílem, nemůže zůstat bez pomoci. Jak říká Ježíš: hledejte napřed království božího, a to ostatní vám bude přidáno. Peníze nemám rád, nebyly mně nikdy cílem, jen prostředkem, ať je to pomoc bližnímu nebo trvalé věci kulturní. Dnes se mi na mém postavení snad nejlíp líbí, že s sebou nemusím nosit žádné peníze;

já nemám v kapsách nic než kousek tužky, nevím ani, jak naše peníze vypadají.

Když jsem přišel do Prahy, neznal jsem se s nikým; já jsem nikdy neměl přátel mnoho, neumím se otevírat.

Tož jsem se stýkal s kolegy profesory, Gebaurem, Gollem, Hostinským, Randou, Ottem - Gebaura jsem měl nejraději, imponoval mně a učil jsem se od něho methodickosti. Na příklad: pro své zápisky každou myšlenku si zapsat na zvláštní list papíru a list pak dát do přihrádky, do které patří. Gebauer býval v redakci Národních Listů a dal mně také jedno novinářské poučení: že nestačí něco napsat do novin, že se to musí pořád a pořád znova opakovat; že novinář nemá jen uvádět, to a to že už bylo napsáno a řečeno, ale má to říci znova, protože čtenář novin si nepamatuje, co četl.

Vzpomínám si na naši nedělní partu vycházkovou; to byli sokol Kroschel, profesor Kaizl a jeho strýc, pak profesor Heyrovský, advokáti Marek a Brauner, a snad ještě někteří, a s těmi jsme každou neděli dělali pochody z Prahy do okolí, v zimě jsme se koulovali. Po celý život jsem udržoval kus športu a tělocviku.

Jednoho kamaráda jsem měl v Praze hodně intimního, to byl malíř Hanuš Schwaiger, dobrý, nesmírně dobrý člověk, s takovým darem humoru od Pánaboha, kterým nikomu neublížil a snášel život a všecky svízele beze zloby. s ním a s jeho přáteli, s malíři Pimerem a profesorem Kleinem, archeologem z německé university, chodíval jsem někdy večer na pivo nebo na víno - když jsem později začal být proti alkoholu, dopsal mi chudák Schwaiger, tehdy už hodně churavý: že mám pravdu, že i on se dává na mou víru a přestává pít - „protože už nemožu“.

Častější styky jsem míval s Vojtou Náprstkem; svedla nás Amerika. Chodíval jsem do jeho čítárny „U Halánků“ a vykládal tam jednou kroužku dám o studiu poesie - z toho vznikla má knížka „O studiu děl básnických“. Také se spisovatelem Sládkem mě spojila Amerika; býval v Americe a já měl Američanku. Julia Zeyera jsem poznal v „Unionce“ nebo u Náprstků; dělal na mne jaksi nemužný dojem. Nerudu jsem jenom potkával, tehdy ho už, chorého, vodil posluha na procházku; zajímal mě, vážil jsem si ho, ale do styku jsem se s ním nedostal - snad i proto, že jsem slyšel, že v té rukopisné patálii držel s Grégrem; tož nevím, je-li to pravda. Na Bedřicha Smetanu jsem se šel několikrát podívat - sedával v kavárně „Slavii“; ale brzo pak ze-

mřel. Svatopluka Čecha jsem znal málo; napsal jsem mu článek do „Květů“; byl to plachý, rozpačitý člověk, v jeho poesii jsem vyciřoval jakousi nekuráž podívat se věcem a poměrům plně do tváře; vemte si, jak byla i v „Písních otroka“ jeho satira docela neosobní, všeobecná, mlhavá.

Na universitě, no - na naší fakultě byl s počátku, to se rozumí, největším pánem Kvíčala, pak Tomek; já jsem držel spíš s těmi mladšími, s Gebaurem, s Gollem, s Hostinským. Plno stolic na české universitě bylo ještě neobsazeno. Jakousi společenskou aristokracii tvořili potomci národních buditelů: syn Čelakovského, botanik, Frič a syn Palackého, geograf, kterému říkali „splašený naučný slovník“. Studenti byli vychováni tehdejším liberalismem; má vstupní přednáška byla o Humovi a skepsi - to zaráželo, že jsem uvedl filosofii anglickou, i tím, že jsem hochům předložil a kritoval problém skepse. Mou kritiku Kanta a německé pokantovské filosofie universitní kruhy nerady viděly - to nešťastné protiněmecké vlastenčení a ta faktická závislost na Němcích! Když mě štu-

dentský spolek, myslím „Jungmann“, požádal o přednášku, mluvil jsem jim o Blaise Pascalovi, abych jim na něm ukázal, že náboženství není mrtvé, jak se říkalo podle německého liberalismu, ale že je potřebou lidského srdce; bil jsem do toho liberalistického indiferentismu. Pro tehdejší vzdělance bylo náboženství odbytou věcí a stěží chápali, že se jím někdo může vážně zabývat.

Já jsem nebyl horlivý učitel; přednášel jsem často nerad. Nerad veřejně mluvím, i do psaní se musím nutit. Nezajímalo mě vykládat těm hochům, co jiní už napsali a učili; říkal jsem jim, o tom jsou ty a ty knížky, pročtěte si je a basta. Raději jsem s nimi přemýšlel o konkrétních a přítomných otázkách; mně bylo milejší, když se mě na něco ptali nebo se se mnou přeli; aspoň jsem viděl, že myslí a jak myslí, a sám jsem se v ledačems poučil. A když to nešlo v učebně, zval jsem je k sobě domů. Ale i samo učení mně někdy bylo těžké. Jen si to rozvažte, jaká to je otázka svědomí, poučovat dorůstající lidi v otázkách mravních! Ja, učit někoho číst a psát, rozdávat obecné poznatky, vykládat, co už je poznáno a napsáno, to je něco jiného než brát na sebe odpovědnost za to, že ten, kdo vás poslouchá, půjde za vámi a bude se vašimi slovy řídit. Pak jste odpovědný za jeho život, ať jste učitel nebo spisovatel. Někdy, když jsem šel přednášet a byl jsem už na dvoře v Klementinu, přišla na mne taková mravní kocovina, že jsem nemohl přednášet - prostě nemohl. Tož jsem se obrátil na patě a vzkázal jsem hochům po pedelovi, že dnes přednášet nemohu.

A snad i proto jsem nebyl pravý pedagog, že jsem po celý život vychovával jen sebe sama. Jsem individualista a demokrat - v životě i metafysicky. Věřím, že každá duše je duši rovná, každá duše je svá, samostatná a svéprávná. Lidé

se vyvíjejí jaksí vedle sebe, každý po svém; nemohou na sebe působit, opravdu působit jinak, než že druh druhu vzájemně pozná. Hlavní věcí je starat se o sebe, kontrolovat a zdokonalovat sebe sama; to už je věc těch druhých, aby to pozorovali, chápali a vybrali si z toho pro sebe, co se jim hodí. To není egoism, spíš naopak. Být samostatný, být samosprávný a soběstačný, to právě znamená nežádat od druhého, aby ti dával, co můžeš a máš dělat pro sebe sám. Není jen žebrota podomní, je i žebrota mravní. Já vždycky chtěl, aby každý byl sám sobě pánem. To platí politicky, sociálně i mravně. Být si pánem: to zahrnuje svobodu i kázeň.

Už nás není mnoho, kdo máme v dobré paměti ta osmdesátá léta v Praze. Dnes se vám to zdá být veliká doba, protože ji měříte velikými jmény, jako byl Rieger, Neruda, Vrchlický. ale nás tehdy občas hodně tísnily ty malé poměry, malé prostředky, málo lidí... Tak si říkávám, když někdy mě tlačí malost dne: snad po padesáti letech se budou příštím lidem jevit právě tato léta v takovém světle velikosti, že nám budou skoro závidět.

Nejsem laudator temporis acti; když někdy čítám, že se máme vrátit k ideálům svých otců, vzpomínám si na to, jak to bylo, a říkám si, oč jsme dnes těm ideálům blíž. Svět je lepší než tehdy, jmenovitě náš český svět získal tak nesmírně mnoho - chtěl bych každého, kdo naříká a reptá, za trest přesadit do těch osmdesátých let. Žil jsem dost dlouho, abych to tak řekl: důvěřuju v budoucnost, ve vývoj a pokrok. Chtěl bych vidět, jak bude vypadat život za sto let.

Od války špatně spávám a nechci vždy ponocovat u knihy, zeslabuje to oči. Tož si maluju utopie, jaký život bude za dvacet, za sto let. Jsou to utopie praktické; vyhledávám si

to nejlepší, co dnes už je, a trochu si to rozvádím. Budoucnost už je mezi námi; kdybychom volili to nejlepší a nejschopnější, co je dnes, šli bychom správnou cestou - rozšířili bychom svůj život o kus budoucnosti.

## Škola a jiné zájmy

Když jsem z Vídně odcházel do Prahy, měl jsem na mysli jen profesorskou dráhu; bál jsem se, že budou konflikty, ale byl bych se jim raději vyhnul. Není správné, že jsem od nатуry člověk boje. Nikdy jsem nechtěl stát v popředí těch všelijakých afér a polemik, obyčejně mě do toho dostali jiní.

Když jsem přišel na naši novou universitu, našel jsem dost malé poměry. Žádná kritika, žádná výměna názorů. Jednou měl profesor Durdík ve filosofickém spolku přednášku, ve které dal posluchačům hádat, kterých je, tuším, pět největších filosofů. Vyzval k diskusi a nikdo se nehlásil; řekl jsem tedy, že neměl opomenout Comta. Z toho byla konsternace, jak může mimořádný profesor oponovat ordináři; studenti z toho měli švandu a Durdík mně brzy v tisku podrážděně odpověděl, že nějaký takový Ameríkán může za největšího filosofa prohlásit třeba i Barnuma.

Protože jsem viděl, že nám chybí orgán odborné kritiky, založil jsem měsíčník „Athenaeum“, byly tam recenze o domácích i cizích odborných spisech, ale také o beletrii - pro mne byla beletrie vždycky stejně důležitým pramenem poznání jako věda. Profesor techniky Pacold vydal knihu o stavitelství, několik jeho kolegů z techniky o ní napsalo do „Athenaea“ zničující referát - a já jako redaktor měl z toho zlosti. Spisovatel Jeřábek, co napsal drama „Služebník svého pána“, chtěl se habilitovat na stoličce literatury spisem o romantickém pí-

semnictví; opět společnou prací několika kolegů v „Athenaeu“ bylo prokázáno, že jeho spis je vědecky slabý. Neměl jsem tušení, že Jeřábek byl chráněncem Riegrovým; Rieger skutečně hledal v té kritice osten proti sobě a měl mně to dlouho za zlé. Další ilustrace tehdejší doby: jeden vysokoškolský profesor mně docela vážně vytýkal jako chybu, že „Athenaeum“ referuje o nových a cizích spisech; to prý nejde, aby se studenti dovídali o odborných pramenech dřív, než jejich profesori je ve svých přednáškách citují; prý tím škodím autoritě profesorů. „Athenaeum“ vycházelo asi deset let; chybělo mnoho, aby to byla dobrá revue, ale bylo to aspoň něco.

Taky jsem pozoroval, že by se naše nová universita měla víc starat o vzdělání lidové; proto jsem navrhl, aby pořádala extense pro nejširší kruhy, a sám jsem takové kursy a přednášky konal. Psal jsem, že musíme mít druhou českou universitu. Viděl jsem, že nám chybí také naučný slovník; Riegrův Slovník byl na svou dobu dobrý, ale už zastaralý. Já byl spíše pro vědeckou encyklopedii, něco jako byla „Encyclopaedia Britannica“; našel jsem spolupracovníky i nakladatele. Ale do toho přišly ty spory o rukopisy; krom toho jsem měl názory těžko přijatelné pro jiné. Na příklad jsem navrhoval, aby redakční spolupracovníci co nejpilněji pracovali po jeden celý rok a pak aby se všechno, co by napsali, spálilo - redakce, myslil jsem, potřebovala výcviku a zkušenosti. Nu, z těch plánů se aspoň uskutečnil Ottův Slovník Naučný; a za těch příprav jsem poznal u Ottů pana Laichtra, který později vydával „Výbor nejlepších spisů poučných“ a „Naši dobu“. Chtěl jsem také vydávat naše staré náboženské památky, spisy Husovy, Štítného, Chelčického a jiných; nestačí, abychom se jenom oháněli svou husitskou minulostí, máme ji také poznat.

K tomu cíli se ustavil i spolek, ale k vydávání nedošlo... myslím, pro ty rukopisné spory.

Mne by nebylo napadlo do těch sporů se pouštět, ale přišel Gebauer - s ním jsem se do té doby jen málo stýkal - abych mu otiskl v „Athenaeu“ článek, ve kterém dokazoval, že tak zvaný Rukopis Královédvorský a Zelenohorský jsou padělky z našeho století. Myslím, že to přišlo tak - Gebauer v nějaké odborné publikaci vyslovil své námitky proti Rukopisům a Martin Hattala ho za to v novinách napadl; tož se Gebauer chtěl bránit. Oni sice, totiž Kvíčala a Gebauer, měli své „Listy filologické“, ale tam to Kvíčala nechtěl uveřejnit, aby si nerozežtval své spolupracovníky. Já jsem článek, rozumí se, přijal; jednak jsem znal, jaký je Gebauer učenec, jednak jsem sám v pravost Rukopisů nevěřil. V tom měl na mne už ve Vídni jistý vliv Šembera a ještě spíš Vašek svou kritikou. Pro mne otázka Rukopisů byla v první řadě otázkou mravní - jsou-li podvržené, musíme se z toho před světem vyznat. Naše hrdost, naše výchova nesmí spočívat na lži. A pak: ani svou vlastní historii jsme nemohli správně poznat, dokud jsme klopýtali o vymyšlenou minulost. Tož to se mně rozumělo samo sebou.

Z toho byla patálie, která trvala leta; filologové, historikové, paleografové, chemikové zjišťovali, že Rukopisy jsou falsum; já hleděl ukázat esteticky a sociologicky, že nemohou pocházet ze středověku. Nás potíral Hattala; Kvíčala, který se Gebaurovi svěřil, že v Rukopisy nevěří, také se obrátil proti nám, pak se do nás daly noviny, doktor Julius Grégr s Národními Listy a klerikálové: že jsme nevlasci a zrádci národa - nu, hloupé to bylo. Pak se do nás pustily spolky, aji ulice. Jednou jsem v hospodě čekal na Schwaigra; u vedlejšího stolu seděl bratr Vojty Náprstka, majitel pivovaru; neznal mě a začal o mně, že jsem podplacen od Němců,

abych pošlapal českou minulost a kdesi cosi. Já jsem ho nechal při tom a ještě jsem ho popichoval - teprve když jsem odešel, řekli mu, že mluvil o mně se mnou. Jindy jsem pomáhal občanům v tramvajce hubovat na zrádce Masaryka. To mně dělalo švandu, ale zlobilo mě, když jsem viděl, jak někteří hájí Rukopisů neupřímně: nevěřili v ně, ale báli se to přiznat.

Pro mne ty rukopisné boje měly dost dobrého: musel jsem se pročíst tou celou dobou, kdy Rukopisy fakticky vznikly. prostudoval jsem naskrz obrozenskou literaturu od Dobrovského nahoru - poslouchajte, Dobrovský, to byl krásný člověk, vzdělaný, první světový Čech nové doby. Četl jsem Jungmann, Lindu, Šafaříka - ad vocem Linda: proč naše starovlastence nenapadlo vydat k svatováclavskému jubileu Lindovu „Září nad pohanstvem“? Ti obhájcové Rukopisů velebili přece starou pohanskou dobu, němectvím nezkaženou, a ejhle - slavili s námi svorně Svatého Václava! Máme plná Ústa tradice, ale poznat ji, to ne. Pozorně jsem se probrodil literaturou XVIII. a XIX. věku, abych prokoukl dobu kolem vzniku Rukopisů a náladu, ze které vzešly. tu romantiku, ten historicism, tu touhu měřit se s jinými národy, zejména s Němci. Skrže Rukopisy jsem poznal naše národní probuzení; to mě vedlo dál do minula, do našich dějin, k naší reformaci a protireformaci; a zase dopředu k národním buditelům, k Palackému, Kollárovi, Smetanovi, Havlíčkovi. Tím i pro mne rukopisné spory byly událostí politickou: uvedly mě do našich politických problémů.

Brzo na to se strhl jiný pokřik. Pozval jsem do Prahy mladého člověka, rozeného z polo české, polo německé rodiny v Litomyšli, Huberta Gordona Schaura; byl to mladý hegelii-

án, nějak těžce se protloukal ve Vídni; mně ho doporučil filosof profesor Zába, že ho je škoda a že bychom ho měli zachránit pro český národ. Nu dobrá, postaral jsem se, aby přišel do Prahy, a dal jsem mu u nás kvartýr; tehdy jsem bydlel na Vinohradech ve vile Václava Vlčka, „Osvětě“. Schauer byl člověk nadaný, ale neurovnaný; flámoval hodně, kamarádil s Vilémem Mrštíkem a přírodopiscem Šolcem; pozdě v noci se vracel domů přes plot, pošlapal Vlčkovy záhonky a dělal nepořádek, tož jsem ho musel dát pryč. Tehdy mladí hoši, jako byl Herben a jiní, kteří se seskupovali kolem nás mladších profesorů, chtěli mít svůj časopisek a založili si čtrnáctideník „Čas“. Já jsem o tom nevěděl, až když jsem dostal do ruky první číslo; v něm byl ten Schaurův článek „Naše dvě otázky“. Myslím, že to tam dali, protože neměli dost příspěvků. Byla to věc nemožná: anonymní autor se tam ptal, nebylo-li by pro nás Čechy lépe, přiklonit se k Němcům a žít životem velikého kulturního národa. Hned ráno jsem se sebral a šel jsem za to Herbenovi vycinkat; dodnes se pamatuju, že jsem ho našel v posteli pod takovou vysokou selskou duchnou; a řekl jsem mu to. - Ten článek pak přičítali mně; spisovatel Ferdinand Schulz na mne v „Národních Listech uvalil národní kletbu jako na filosofa sebevraždy, a milá Krásnohorská, taková pěkná pracovnice, proklela i mou matku. Později se Schauer k autorství toho článku sám přihlásil, ba aji do „Národních Listů“ vstoupil jako redaktor, ale proti mně ten hněv trval dlouho.

Do těch potyček jsem se tedy dostal skoro náhodou; ale teď vidím, že mě okolnosti stále vedly do veřejného života a že jsem i na katedře hleděl na ten veřejný život působit. Už jsem řekl, že má „Sebevražda“ je vlastně filosofie dějin, tedy

i politická filosofie. Když jsem přednášel o Humovi a Pascalovi a ukazoval na Comta, hleděl jsem tím vědomě obracet pozornost k filosofii francouzské a anglické, abychom se dostali z jednostranného německého duchovního zajetí. Proto jsem dal přeložit zkrácené vydání Comtovy „Sociologie“ a Sullyho psychologii. „Konkrétní logika“, napsaná narychlo o prázdninách v Hustopečích, to byl pokus uvést do věd organizaci a pořádek; i ve vědách každý ten odborník běží za svým a nemá s těmi druhými nic společného, tak jako lidé na ulici; každá organizace, každé přemáhání anarchie je eo ipso politika.

Problém, který mě tehdy zajímal nejvíc, bylo slovanství. To jsem prožíval, třeba nejasně a jakoby tušením, už od dětství. Jako chlapci mně vrtalo hlavou, jak to, že rozumím polským hulánům (tábořili po nějaký čas v Čejkovicích), když je to jiný národ. Z romantické sympathie k polské rebelii jsem se jako gymnasista učil polštině; a ve Vídni jsem se dal do ruštiny.

Jednou jsem byl o prázdninách v Uhrách, po septimě; byl jsem u jednoho statkáře blíže Pápy nedaleko Blatenského jezera. Tehdy mě nesmírně vábily historické atlasy. kam až sahala římská říše, jak hluboko do Pannonie šla říše Svatoplukova, kde všude byli Slovani; věřil jsem v tehdejší dohady, že Stoliční Bělehrad byl starý Svatoplukův Velehrad, a takové špásy. Jednou ráno jsem seděl před zámekem a vězel v těch atlasech, myslím, Kiepert-Menckenově; přišel ke mně pán, dal se se mnou do řeči, mluvil čím dál tím odborněji a na konec mně zle pocuchal ty mé slovanské fantasie. Byl to známý palaeograf a historik, profesor Sickel z vídeňské university. přišel k domácímu pánu na návštěvu.

Už ve Vídni jsem se začítal do ruské literatury; potom v Praze mě zaujala docela. Smím povědět, že málo kdo tehdy znal tak dobře ruskou literaturu jako já. Při tom v Kollárovi jsem kápl na slavjanofilství; i v naší politice byli slavjanofilové, ale viděl jsem, že vyznávají to své slovanství jen ústy a bez poznání. Tož jsem studoval slavjanofilství ruské: Kirějevského, to byl filosof schellingovec, a nejmíc Dostojevského. Na něm jsem poznal, jak ruské slavjanofilství je spjato s pravoslavím. Dostojevskij byl atheista ; sám jednou řekl ruským nihilistům: vy mně budete říkat, co je atheism?- Ale chtěl být pravoslavný; chtěl se „prohlat k pravdě“. Marná věc: nikdo se nemůže vrátit k své ztracené víře; může přijmout jinou, ale té, kterou ztratil, už nenajde. Proto jsem v tom chtěném pravoslaví Dostojevského cítil něco jako jesuitism. Mně to nedalo pokoj:chtěl jsem se podívat na Rus a na pravoslaví zblízka.

Po prvé jsem jel do Ruska v roce osmdesátsedm a za rok zas. Stavil jsem se ve Varšavě, abych poznal Poláky. navštívil jsem Petrohrad, Moskvu, Kijev a Oděsu - to mě zajímalo vidět všechny ty ulice a místa, která jsem tak dobře znal z Dostojevského, Tolstého a z ostatních. Jezdil jsem třetí třídou, na Černém moři v podpalubí - jednak jsem chtěl poznat lid, jednak jsem neměl mnoho peněz. Stýkal jsem se se slovanskými filology. s Lamanským, Florinským a s jinými. Lamanskij mi řekl rovnou, že Rusové mají zájem jen o Slovany pravoslavné, nejvýše ještě o Slováky, protože jsou stejně naivní jako ruský boží lid; nás Čechy, jako liberály a západníky, by nechali jít k čertu. - Chodil jsem do ruských kostelů, navštěvoval lávry a poustevny. V Sergejevském klášteře jsem byl hostem u otce igumena - pozoroval jsem tu nevzdělanost a pověrečnost pravoslaví; a tím chtěli slavjanofilové zachránit Slovanstvo! Celkem jsem si odnesl z Ruska totéž co Hav-

líček: lásku k ruskému lidu a nechuť k oficiální politice a k panující inteligenci.

Vyhledal jsem Tolstého; neměl jsem pokdy ho proštudovat četbou jako Dostojevského, tož jsem ho chtěl poznat osobně. Prvně jsem ho navštívil v Moskvě v jeho pálaci. Pamatuju se jako dnes, jak mi skoro s hrdostí ukazoval svou pracovnu: dřevěný selský strop, co by rukou dosáhl, ale ten strop byl dodatečně zadělán do vysoké panské komnaty. V té selské jizbě psací stůl a pohodlné kožené křeslo a divan - do selské jizby se to rozhodně nehodilo. Měl dřevěné švarcvaldské hodiny, honosil se, že stály jen třicetpět kopějek. Chodil v přepásané mužické rubašce a v botách, které si sám šil; to se rozumí, byly špatně šité. Na čaj mě uvedl do panských pokojů - samý červený samet, jak bylo zvykem v šlechtických domech. Paní hraběnka mu přistrčila obvyklé zavaření, ale on, jako by to nepozoroval, srkal čaj po mužicku skrze kousek cukru. Po čaji jsme šli do parku; hovořili jsme o Schopenhauovi, kterému Lev Nikolájevič špatně rozuměl; uprostřed řeči se zastavil jako mužik na mezi a vybídl mě k následování - mně to připadalo chtěné, uměle primitivní, nepřirozené.

Lev Nikolájevič mě pak pozval i do Jasně Poljany. Jel jsem z Tuly kubitkou - před vsí můstek tak rozbitý, že by si koně polámali nohy; museli jsme objíždět. Před polednem jsem dojel do zámku; řekli mně, že Lev Nikolájevič ještě spí, protože prodebatoval celou noc s Černovem a hosty. Šel jsem tedy zatím do vsi; byla špinavá a ubohá. Před jednou chalupou pracoval mladý mužik; dal jsem se s ním do řeči a vidím, že má pod rozhalenou košilí nějakou vyrážku - příjice. V jiné chatrči jsem našel na peci stařenu ve špíně a bez pomoci, pracující k smrti. Vrátil jsem se k Tolstému; ten den k němu

došel mladý Gay, syn malíře, jeho stoupenec; ten se oprostil tak dalece, že šel k Tolstým zdaleka pěšky, protože železnice prý není mužická; přišel tak zavšiven, že se musil honem vykoupat a vydrhnout. Tolstoj sám mi řekl, že pil ze sklenice syfilitikovy, aby mu nedal najevo ošklivost a neponížil ho; na to myslel, ale očistit své sedláky od nákazy, na to ne. A když začal vykládat, že se máme oprostít, že máme žít po mužicku a tak, řekl jsem mu: A co ten váš dům a salon, ta křesla a divany? A co ten bídný život vašich sedláků? To je oproštění? Vy sic nepijete, ale kouříte cigaretu za cigaretou; když ascese, tož důsledná. Mužik žije chudě, protože je chudý, ale ne proto, aby byl asketou. A řekl jsem mu, co jsem viděl v jeho vsi, ten nepořádek, nemoci, špínu a to všecko. Pro boha dobrého, to vy nevidíte? Vy, takový umělec, neumíte to pozorovat? Šít si sám boty, chodit pěšky místo jezdit vlakem, to je jen maření času; co lepších věcí by se za tu dobu dalo udělat! Citoval jsem mu anglické přísloví: Cleanliness is godliness, a naše české: čistota půl zdraví. Zkrátka, nemohli jsme si rozumět. Hraběnka byla rozumná žena, viděla nerada, jak Tolstoj by všechno nerozumně rozdal; myslela na své děti. Nemohu si pomoci, v tom jejím rozporu se Lvem Nikolájevičem jsem dával spíš za pravdu jí.

Po třetí jsem navštívil Tolstého krátce před jeho smrtí, roku 1910. to už se vnitřně docela rozešel se ženou. Byl velmi nervosní a neopanoval se. V té době byl u něho a ve vsi lékařem náš doktor Makovický. Byl jednostranně zaujat pro Tolstého a jeho učení; míval za nehtem kousek tuhy a tou v kapse do notýsku zapisoval, co Lev Nikolájevič mluvil. Prostota, oprostít se! Můj ty Bože! Problém města a venkova se nedá řešit sentimentální morálkou a prohlašováním sedláka a venkova za vzor ve všem; zemědělství dnes se již také in-

dustrialisuje, nemůže být bez strojů, a sedlák potřebuje vyššího vzdělání než jeho dědové - O tom všem je i u nás ještě mnoho nesprávných názorů a zděděných předsudků.

Nejvíc jsme se přeli o neodpírání zlému; nepochopoval, že neběží jen o odpírání násilné, nýbrž o boj proti zlému na celé čáře; neviděl rozdíl mezi defensivou a ofensivou; myslel si, že by na příklad tatarští nájezdníci, kdyby jim Rusové neodporovali, po krátkém zabíjení od násilí ustali. Moje these zněla: Když mě někdo napadne, aby mě zabil, budu se bránit, a nebude-li jiné pomoci, zabiju násilníka; když už jeden ze dvou má být zabit, ať je zabit ten, kdo má zlý úmysl.

Já nemám rád prázdné mluvení o slovanství, jako nemám rád vlastenčení. Prosím vás, kolik pak z našich slavjanofilů dovede aspoň číst rusky, polsky, srbsky? Stejně tak jako ti lidé, co mají plná ústa, že jsme národ Husův. kdo z nich pročetl aspoň kousek Husa, a nejen Husa, aspoň jednu knihu bratrské reformace? A nač to mluvení: normální člověk nevytrubuje do světa, že miluje své rodiče, svou ženu, své děti; to se rozumí samo sebou. Když miluješ svou vlast, nemusíš o tom mluvit, ale udělej něco kloudného ; o nic jiného nejde. Já vím dost dobře, jak veliký, ale také jak těžký program je slovanství; zabýval jsem se studiem Polska, studoval jsem Rusko, pracoval jsem politicky s Charvátý a Srby; jsem víc než na půl Slovák a už před padesáti lety jsem přišel s programem Slovenska. To se rozumí, že bych to nedělal bez lásky, člověk už je takový, že rád poslouchá svého srdce; právě proto o lásce nemluví, ale hledá pomoci rozumem. Mně vždycky bránil jakýsi stud, abych říkal slova “vlast”, “národ” a tak. Nevyvolávám-li o sobě, že jsem vlastenec, nekřičím o tom druhém, že je zrádce vlasti; musím trpělivě dokazovat, že jeho cesta je z těch a těch důvodů chybná. Takovými vel-

kými hesly se mohou lidé opíjet, ale nemohou se jimi naučit pracovat. Osvobodili jsme se od despotických pánů; teď ještě se musíme osvobodit od velkých a despotických slov. Pravda, lidé se drží slov nejen v politice, nýbrž ve všech oborech, v náboženství, vědě, filosofii. Proto jsem vždy kladl důraz na věci, na pozorování a poznání faktů; ale dobře pozorovat a poznávat - k tomu je třeba lásky.

## **V práci a v zápasech**

### **Politika**

Politika mě zajímala vždycky. Už ty vesnické půtky mezi Slováky a Hanáky, později mezi námi českými a německými kluky v Brně byly politika v malém - musel jsem si uvědomit poměr Čechů a Němců. I ten můj úmysl jít na konsulární akademii byl zpoila romantika, zpoila neujasněný zájem politický. Můj vztah k politice byl nejdřív jen theoretický; to už Plato mě upoutal tím svým filosofováním o politice, a když jsem se dal do sociologie, dostával jsem se do politických problémů. I národní hospodářství mě poutalo; ve Vídni jsem poslouchal Mengra, v Lipsku Roschra, a jako universitán jsem se již prokousal druhým vydáním Marxova „Kapitálu“.

To se rozumí, že jsem vždycky reagoval na politické události. Napsal jsem už jako študent své první články do „Moravské Orlice“ proti politice pasivní. Ve Vídni chodil jsem se dívat na nádraží, jak přijíždějí čeští poslanci do vídeňského parlamentu. Tehdy jsem pořád pozoroval boj Čechů s Němci; ale to už jsem chápal, že je to vlastně boj s Rakouskem, a měl jsem k Rakousku poměr dost negativní.

Když jsem přišel do Prahy, byl jsem s počátku plný zájmů kulturních a vědeckých. To bylo „Athenaeum“, universita, naučný slovník, rukopisná otázka - a z rukopisného boje stala se věc novinářská a politická; revise domněle staré slovan-ské kultury stala se revisí celého kulturního života přítomnosti. Pak byl bez mého přičinění založen „Čas“ a přišel ten škra- bot k vůli Schaurovi. Nu ano, vlastně mě ty boje a polemiky přivedly do aktivní politiky. Poznal jsem naše chyby, úroveň naší žurnalistiky a veřejného mínění, ale poznal jsem i slušné a pěkné lidi. I to mně bylo dobré, že jsem často nerad a někdy z hlouposti na sebe vyštval tolik zlosti a nepřátel. Tehdy jsem si říkal: Patří ti to, co se do toho pleteš! Dnes vidím, že i tou nenávisť se člověk stává známým a autoritou. Ta nenávisť přejde, ale jméno zůstane lidem v hlavě. I dnes to říkám těm, kdo se musejí hájit na všechny strany...

Tehdy se nás několik našlo, byla to zprvu taková profesorská skupina: Kaizl, Kramář, tak trochu i Heyrovský. a Rezek, a počítali k nám i Golla, ale toho neprávem. Neměli jsme žádný skutečný politický program; spíš jsme drželi k sobě jako generace. Chtěli jsme nějak napravovat poměry, zlepšit noviny a universitu, byli jsme pro pozitivní a aktivní politiku - nebyl to jasný program, spíš směr a směr kritický a vědecký - Kaizl byl národohospodář, Kramář dělal pěknou práci o činnosti české dvorské kanceláře ve Vídni, zrušené za Marie Terezie. O té naší skupině napsal Pazdírek článek do své Slavische Warte; dal mně ten článek číst v rukopise a já viděl, že nám říká „positivisté“. To jméno mně příliš připomínalo Comta a francouzský i jiný positivism, a proto jsem Pazdírkovi řekl, že by lépe říkal „realisté“. Tož tak jsme přišli k tomu názvisku.

Ten Pazdírek nás chtěl dostat do staročeské partaje a jednal o tom s Riegre; sliboval mu za nás víc než bylo správné - byl to takový naivní, dobrý člověk. Já jsem tehdy chodíval s Brádem, který docházel do Riegrovy rodiny; tož Brád mne seznámil s Riegre a Mattušem, a ti s námi začali jednat o vstup k Staročechům. Rieger byl ke mně milý přes dřívější spory, dobře jsme se shodli; měli jsme už hotové punktace, za jakých podmínek vstoupíme do strany - my jsme žádali hlavně vliv na tisk strany; ale to se nelíbilo staročeským žurnalistům a proto do nás začali řezat, hlavně „Hlas národa“. tím se to nějak rozešlo.

Tehdy, to bylo tuším v roce osmdesátém devátém, vyhráli ve volbách Mladočeši; de facto mezi nimi a Staročechy už nebyl tak veliký rozdíl, jak by se zdálo podle jejich žurnalistických patálií. I v naší realistické skupině někteří smýšleli staročesky; já jsem říkal, že Kaizl je realista staročeský, Kramář realista mladočeský a já že jsem realista realistický. Mladočeši byli ve vzestupu, proto potřebovali nových lidí do parlamentu. Tož s námi jednali o vstup do jejich strany, a my jsme považovali za svou povinnost dát se jim k dispozici. Staročeši měli celkem lepší lidi a byli vzdělanější, ale politiky ustrnuli. Náš vstup do mladočeské strany fedroval doktor Jan Kučera, advokát; také se o to přičinil poslanec zemského sněmu Škarda, rozumný člověk, se kterým jsem byl ve styku. Tož jsme vstoupili do té strany. Slušným prohlášením v „Národních listech“ a v „Čase“ smazalo se naše dřívější nepřátelství; a v příštích volbách do parlamentu, to bylo v jedenadevadesát, byl jsem zvolen za mladočeského poslance v jihočeských okresech.

Spiritus rector v mladočeské partaji byl doktor Engel, lékař; vedl všechnu agendu, byl moc rozumný a slušný muž, ale

stál víc v pozadí, veřejně vystupoval málo. Pak byli oba Grérové: doktor Julius byl v Praze a vedl „Národní listy“ doktor Edvard byl poslanec a řečník, dobrý člověk, ale někdy ho nátura strhla k takovému radikálčení, až všechno řinčelo; sám se tomu pak dovedl zasmát. Potom tam byl patriarcha Trojan, bývalý Staročech, člověk naivní a důstojný. Doktor Herold si zasloužil svého jména: výborný řečník, takový hlasatel a praporečník partaje. Redaktor Ervín Špindler, hodný člověk s apoštolskou bradou - my jsme mu říkali Špindlíř; s ním jsem míval debaty o liberalismu a atheismu; nemohl pochopit, že vzdělaný člověk může být náboženský. Mezi radikály patřil doktor Brzorád a Vašatý, bratr mého někdejšího učitele piaristy na hustopečské reálce. Ten Vašatý vedl slovanskou politiku, ale valných znalostí o Slovanstvu neměl. Nám nedůvěřoval, a když jsem měl konflikt se stranou, postavil se proti mně. Doktor Pacák se uplatnil až později. Všichni celkem nás realisty přijali pěkně; jen vídeňský redaktor „Národních listů“ Eim viděl nerad, když jsme v parlamentě měli nějaké úspěchy. Byl s počátku silně pro mne, ale brzy se začal chovat spíš nepříznivě.

Ve vídeňském parlamentě mě nejdřív zajímal parlament sám; já si několikrát přeříkal konstituci a jednacích řád, ale prosím vás, mezi ústavou a parlamentní praktikou je asi takový rozdíl jako mezi evangeliem a církvemi. Pozoroval jsem a dělal si své myšlenky; vládní tribuna mně připadala jako oltář, my dole jsme měli být věřícími. Brzy jsem kápl na to, že v parlamentě je pěkná knihovna; nevynechával jsem podle možnosti schůzí, a v nich jsem četl politickou literaturu. Já byl tehdy ještě politicky nezralý a nezkušený ažaž; jako řečník jsem měl nějaké úspěchy - o školství jsem mluvil, v delegacích jsem vedl útok na ministra Kallaye pro bosenské

a hercegovské věci; to bylo dobré k tomu, že jsem navázal přátelství s charvátskými a srbskými poslanci. Cestoval jsem po Bosně a Hercegovině, hlídán Kallayovými špicly. Jednou jsem popudil německého poslance Mengra tak, že mne nazval zrádcem; z toho byla veliká aféra, Menger dostal důtku a musel se mi před celou sněmovnou omluvit.

Po různých přestřelkách jsem se dostal do konfliktu se stranou. To bylo tak: místodržitel Thun, když jsem s ním po prvé mluvil ve sněmovně v Praze, se ke mně nepěkně vyjádřil o Češích; řekl, že Čech buď je hulvát, nebo že líbá ruku. To jeho dictum, o němž jsem ovšem řekl několika lidem, se dostalo na veřejnost a byl z toho zlý povyk; mně v partaji vyčítali, že jsem jim to neohlásil - ve skutečnosti já to řekl také dru Tilschrovi, ale ten na to patrně zapomněl. V souvislosti s tou patálií vyšel v „Čase“ velmi ostrý článek, nepodepsaný, proti doktoru Juliu Grégrovi; Grégr si myslel, že je ode mne, a tož se pustil do mne. Já jsem neříkal nikomu, kdo byl autorem, zachoval jsem redakční tajemství; ani doktor Kramář to nevěděl. Až teď po tak mnohých letech se stalo známým, že článek byl od Kaizla. Ve straně, to se rozumí, bylo zle - vyrovnali to neslaným a nemastným prohlášením, které se mohlo a nemuselo vztahovat proti mně; já jsem šel k voličům, dostal jsem od nich projev důvěry a s tou satisfakcí v kapse jsem dopsal našim poslancům do Vídně, že skládám mandát; snad jsem se měl dřív zeptat svých kolegů z naší skupiny, ale já jsem se často rozhodoval ancvaj. Kaizl i Kramář ve straně zůstali. Mně se mladočeská politika nelíbila svou dvojakostí: byla v Praze jiná a ve Vídni jiná; doma poslanci bouřili a ve Vídni si je vláda zavazovala maličkostmi. I k Němcům jsem měl jiný poměr - ale hlavně jsem viděl, že jsem v politice ještě slabý.

Tož to ne, tou svou demisí jsem se politiky nezříkal, naopak; chtěl jsem začít z gruntu; chtěl jsem dělat politiku jinou, buditeckou, působit na mysl našich lidí. Tehdy jsem se prokousal celou politickou literaturou od osmnáctého století; nejmilejší mně byl Dobrovský, bystrý a světový člověk; mým politickým učitelem byl Palacký - můj humanitní program se opírá o něho;

měl jsem rád Havlíčka pro tu jeho pravdivost a otevřenost, na něm jsem se učil být novinářem. Tehdy jsem přečetl Kollára, Riegra a všechny ostatní. Z těch studií vznikla má „Česká otázka“, nehotová kniha, spíš jen snůška materiálu; tehdy také vznikl můj „Havlíček“ a „Naše nynější krise“.

Tož tak to u mne bývalo vždycky. Já jsem jakživ rád knih nevydával, nikdy jsem jich dost nevypiloval a nedodělal. Když jsem je vydal, bylo to jen proto, že jsem k tomu cítil aktuální podnět. Kdyby mně byli dali pokoj - a já jim, snad bych nebyl vydal ani jedno dílo. Když jsem se dostal do boje, bil jsem kolem sebe ne jednou zbytečně. Ledaskomu jsem ukřivdil, to je pravda; ale sám jsem dostával ještě víc. Často jsem lidi přezíral, taky jsem býval fouňa; ale hlavně jsem byl netrpělivý. Myslel jsem, že správnou věc musejí lidé hned na místě přijmout a provést. Po celý život jsem měl patálie, ale nemyslím, že bych byl od národy bojovný. Boj pro boj, to neznám; spíš jsem býval provokován a bránil jsem se. Literární boj je k něčemu dobrý., zaslepuje sic, ale při tom i podněcuje k myšlení, také odpůrce. Myslím, že ty boje valně přispěly k národnímu uvědomění a k prohloubení našeho duchovního života.

Je to zvláštní: tolik knížek a knížeček jsem vydal a přece jsem je vydával nerad. Také jsem vám už řekl, že jsem se nehnal do učitelování. A věřte, nerad se ukazuju veřejnosti. Kdybych

byl mohl žít po svém, bylo by mně stačilo číst, študovat a psát třeba sám pro sebe; zkrátka poznávat. Není, co by mě nezajímalo: všechny vědy, všechny otázky a úkoly doby. Jsem šťastný, mohu-li v klidu číst, a jsem podnes čtenářem. Nerad se seznamuju s lidmi, mám před nimi ostych; každé, i jen formální seznámení je pro mne kus práce. To všechno mně dělalo politiku a veřejné působení těžší než jiným - proč jsem to tedy dělal? Protože jsem musel: to se ovšem snadno řekne, ale říkám-li to, není to výmluva, není to omluva. Vidíte z mých knížek, brožur a článků, z mého každého kroku, že jsem se nikdy nepletl do věcí, které mně nebyly důležité, časové, a nebyly mým vlastním životním problémem. Nasbíral jsem od roku 1882, kdy jsem se dostal do Prahy, mnoho a mnoho zkušeností: jsem osudu za plnost svého života vděčný.

## **Léta devadesátá**

Když se teď dívám na ta devadesátá léta, vidím, jaká to byla doba kvasu; rozumí se, že neberu léta 1890 až 1900 na minutu. Vemte si jenom to třídění v politice. Do té doby jsme měli vlastně jenom dvě strany - Staročechy a Mladočechy. Staročeství se tehdy vyžívalo; byl to úpadek starého měšťanského patricijství - Mladočeši byli spíš strana těch nově vzestupujících vrstev, více venkovských, radikálních. V roce 1889 a pak 1891 Mladočeši zvítězili nad Staročechy do sněmu a do parlamentu. Až do té doby naše celá politika byla, jak bychom dnes řekli, buržoasní, ale teď se začala rozvrstvovat sociálně. Padařovský filosof, Alfons Šťastný, organizoval tehdy ještě uvnitř mladočeské strany agrarism; byl to takový lidový mudrák, atheista, filosoficky závislý na německém materialismu, na Vogtovi, Moleschottovi

a Buchnerovi; já se mu pro ty názory posmíval, myslím, že proto měl na mne tu svou zlost. Pak máte socialism. De facto u nás už byl dříve; slabé začátky spadají do roku 1848, měli jsme něco socialismu křesťanského, ale ponenáhlu s vývojem industrie nám přibývalo dělníků; teprve v těch devadesátých letech se pod vlivem vídeňských socialistů začala sílit sociálnědemokratická strana na základě Marxismu. Proti ní organizoval Klofáč u Mladočechů dělníky národní, ale ti se brzo z partaje vydělili pro sebe; i s nimi jsem měl styky, zejména s Chocem, a brzo i půtky.

Mne socialism zajímal odjakživa; už v Brně jsem pozoroval křesťanský socialism, ve Vídni jsem četl katolické socialisty a Marxe; později ve Vídni vynikal jako křesťanský socialista Vogelsang; do jeho listu psával své první články zmíněný Schauer. Když můj kamarád Hanuš Schwaiger maloval svatého Jiří na zámku v Průhonicích, navštívil jsem ho tam; tam jsem potkal hraběte Sylvu Tarouccu, kterého jsem znal z parlamentu, a u něho jsem se seznámil s německým křesťanským socialistou doktorem Mayerem.

V těch devadesátých letech jsem začal mít se socialismem styky praktické: chodil jsem mezi dělníky a přednášel jim jim. Když byly stávky v Praze a na Kladně, vyvolal jsem přednáškové kursy a sám jsem stávkářům přednášel; chtěl jsem, aby jim to odvedlo mysl, aby neměli v hlavě jen hlad a bídu. Steinerovi a jiným jsem dal podnět k založení „Dělnické akademie“, kde by se dělníci a jejich novináři vzdělali v politice. Když byla kampaň za všeobecné hlasovací právo, to bylo v roce devatenáct set pátém, mluvil jsem na táboře lidu na Senovážném náměstí a šel jsem se ženou v demonstračním průvodu; už předtím se o mně psalo a říkalo, že jsem socialista, a karikovali mne vždycky se socialistickým

širákem na hlavě. Tenkrát slovo „socialism“ bylo pro buržoasii a inteligenci strašákem. Přijímal jsem socialism, pokud se kryl s programem humanitním; marxismu jsem nepřijímal - však z té kritiky vznikla má „Otázka sociální“. Když naši socialisti přišli do vídeňského parlamentu, odmítli připojit se k státoprávnímu ohrazení ostatních českých stran. Tehdy z toho byl velký škrabot proti nim, že zrazují národ, já jsem je vzal tak trochu do ochrany, a to se rozumí, zas jsem si to odnesl, třebaže zakladatelé mladočešství vedle práva historického dovolávali se také práva přirozeného, jak jsem to tenkrát činil i já.

Můj socialism, to je jednoduše láska k bližnímu, humanita. Přeji si, aby nebylo bídy, aby všichni lidé slušně žili prací a v práci, aby každý měl pro sebe dost místa, elbow-room, jak říkají Američané. Humanita, to není bývalá filantropie; filantropie jenom pomáhá tu a tam, ale humanita hledí opravit poměry zákonem a i řádem. Je-li toto socialism, tož dobrá.

V rovnost - rovnost naprostou - nevěřím, ve hvězdách ani v lidech není rovnosti. Vždycky byli a budou jednotlivci, kteří svým nadáním a nekontrolovatelným shlukem okolností víc dovedou a víc dosáhnou; vždycky bude hierarchie mezi lidmi. Ale hierarchie znamená pořádek, organizaci, kázeň, vedení a poslouchání, nikoli vykořisťování člověka člověkem. Nepřijímám tedy komunism; Lenin, sotva byl u moci, volal také po vůdčích osobnostech. Čím déle žiji, tím víc poznávám tu zvláštní roli jedinců ve vývoji lidstva; ale opakuji; vyšší nadání a tak zvané štěstí neopravňují k vykořisťování méně nadaných a méně šťastných. Nevěřím, že lze zrušit všechno soukromé vlastnictví; osobní vztah, to zvláštní pretium affectionis, které váže vlastníka k jeho majetku, je dobré v zájmu hospodářské-

ho pokroku. Komunism je možný, ale jen mezi bratry, v rodině nebo v náboženské a v přátelské obci; může být udržen jen opravdovou láskou. Nepřijímám třídního boje; jsou stavy a třídy, jsou stupně mezi lidmi; ale to neznamená boj, to znamená organizaci přirozené a historicky vyvinuté nerovnosti, vyrovnávání, vzestup a vývoj. Nejsem slepý a naivní, abych neviděl nespravedlnosti a útisku, a vím, že jednotlivci, stavy i třídy musí bránit svých zájmů, ale to mně neznamená homo homini lupus, jak to už dávno bylo řečeno.

Pokud běží o marxism: marxism je hospodářská theorie a filosofie, zejména filosofie dějin. Hospodářská theorie je věc vědeckého zkoumání, revise a zlepšování, tak jako se děje v každé vědě; a také ta filosofie, jako každá jiná filosofie, musí být podrobena kritice a volné úvaze. Proto vznikl revisionism a vzniká teď opět. Každá revise víry a programu bolí; ale bez té bolesti by nebylo vývoje. Já nemám v kapse hotovou sociální doktrinu; řekl bych to tak - už jsem to kdysi tak pověděl: vždycky jsem pro dělníky a lidi pracující vůbec, často pro socialism a zřídka pro marxism.

Mé názory o socialismu vyplývají z mého pojmu demokracie; revoluce, diktatura může někdy rušit špatné věci, ale netvořivá dobrých a trvalých. Neblahou v politice je netrpělivost. Když tak povážím, že lidské dějiny, pokud o nich máme památky, trvají snad jen nějakých deset tisíc let, že jsme teprve na prahu vývoje, jak pak si mohu myslet, že nějaký ten vašnota, Césarista nebo revolucionář jedním rázem ten vývoj definitivně dovrší? Není tomu ani dvěstě let, co bylo zrušeno nevolnictví a otroctví, ještě míň, co byla zrušena robota; sotva sto, ba sotva padesát let, co se vědomě a soustavně pracuje na sociálních problémech dělnictva a malých lidí vůbec. Představte si, že máme před sebou ještě statisíce, miliony

let - a to chceme být již se vším hotovi? To se rozumí, hladově se budoucnosti nenají; víra ve vývoj a pokrok nás nesprošťuje našich povinností k potřebám dneška.

Politicky, chci říci, mladočeštvím zvítězil radikálnější směr; jenže vůdcové mladočeštví neměli dost pochopení pro potřebu doby - organisovat národ na základě rostoucí specialisace směrů a stran. Místo všenárodní organizace postavili se proti všem novým směrům a stranám.

Proti mladočeštví jsem usiloval o směr a stranu, jak bych řekl, organisační; to byl realism. Nebyl ovšem pochopen mladočeštvím, které se příkře postavilo proti němu; přes to po svém vítězství 1891 nás realistické tři krále akceptovalo. Shoda ovšem netrvala dlouho.

Hnutí omladinářské? Jakási synthese mladočeštví a realismu; byli to mladí lidé, kterým realism se zdál příliš učenecským a nedosti národním. V třiadevadesátém roce byl ten proces pro velezradu proti Čížkovi, Rašínovi, Hajnům, Sokolovi, Soukupovi a ostatním. Byl to hloupý proces se strany rakouského státu, tak hloupý, jako později za války proces proti doktoru Rašínovi a doktoru Kramářovi. Mně ten radikalism těch hochů byl proti mysli; zejména jsem věděl, že na poněkud vážnější akci demonstrační nejsou připraveni. Tenkrát jsem proti nim napsal slovo, že revoluce je šosáctvím. Velmi mne mrzelo zavraždění ubohého mrzáčka, ať už skutečného nebo domnělého policejního konfidenta. Ale hájil jsem jich v mladočeské partaji; ta se jich zříkala.

Vůdce „Omladiny“ Čížek, rozumný člověk, byl v „Národních listech“. Z těch žalovaných jsem nejlíp znal Stanislava Sokola. Jeho otec, učitel a mladoček, moc hodný člověk, kazatel podle vzoru Komenského, bydlel proti nám ve Školské ulici.

U nás byla na bytě dcera slovenského básníka Vajanského, Věra Hurbanová; to už tak patřilo k mým stykům se Slováky. Ta se spřátelila se Sokolovými a přešla k nim, a tím se i naše rodiny seznámily. Vzpomínám si, že jsem Stanislava Sokola poznal jako študenta na naší fakultě; byl pro něco pohnán před fakultu - hezký hoch, s bledou a zrovna průsvitnou tváří. Já ho tehdy před kolegy hájil. Když byl proces s „Omladinou“, nesouhlasil jsem se způsobem hájení; tím jsem vzbudil nelibost doktora Rašína.

Vážil jsem si věcnosti doktora Rašína, i ta jeho drsnost nebyla mně nesympathická. Posílal jsem jemu a jiným do kriminálu na Borech knihy, hlavně literaturu ruskou.

Z omladinářství se organisovala radikálně-pokroková strana. Macharův švagr Hořínek vydával „Pokrokové listy“ s Pelclem, s Antonínem Hajnem, se spisovatelem Šlejharem a s jinými; diskutoval jsem u Hořínků s tou skupinou, ale nerozuměli jsme si. Stanislav Sokol vydával svou knihovnu, a já jsem mu ze začátku to ono poradil - první kniha, kterou vydal, bylo Millovo „Poddanství žen“, a to přeložila má žena se svou učitelkou češtiny slečnou Blažkovou, sestrou matematika.

Tenkrát jsem si nebyl vědom, že jsem mladíkům poněkud krivdil a že za dvacet let nastoupím sám cestu revoluce.

Kvas byl tou dobou také v literatuře. Tehdy k nám celým proudem přicházela cizí literatura, francouzská od Zoly až po symbolisty, také autoři severští; začal působit Ibsen. Symptodem hnutí byl Machar a jeho Konfesse. Vilém Mrštík propagoval ruskou literaturu a já mu půjčoval ruské kritiky, o kterých psával. Ruská literatura, zejména Tolstoj a Dostojevskij počali mít vliv. Bylo tu najednou plno nových dojmů a měřítek. I universita měla značný vliv tím, že byla národní; realism zdůrazňoval

vědeckost jako důležitou složku národnosti. Zkrátka - léta devadesátá byla silná a důležitá doba - měla by se napsat její historie, jak se to všechno rozestupovalo a splétalo; nu ano, bylo to takové otevírání oken a cest do světa, a při tom hledání sebe samotných.

Já sám jsem tehdy, po Athenaeu, vydával „Naši dobu“. nové nakladatelství Laichtrovo rozšiřovalo knihy, vědecké a filosofické. Politicky jsem se po dvouletých zkušenostech ve vídeňském parlamentu dal do studia vývoje našich stran a české politiky od roku 1848 počínajíc. Zvláštní zkušenost jsem tenkrát měl s Havlíčkem: nalézal jsem napořád, že v něm už je napsáno skoro všechno, co jsem politicky chtěl říci. V Palackém jsem našel vážné filosofické ospravedlnění svého politického programu; u něho jsem našel své pojetí české otázky, hodnocení české reformace a humanitního ideálu; nejjasněji napsal Palacký tu svou filosofii dějin ve svém spisku proti Hoflerovi. Shoda s Palackým a s Havlíčkem mně ověřovala správnost toho, co a jak jsem myslel a cítil. V politice se má člověk vřadit do širší dějinné souvislosti; má navazovat nejen na předchůdce, ale co možná na celé dějstvo. Chtěl bych k tomu dodat, i v politice boží mlýny melou pomalu, ale přesně a po celé věky.

Zlá kampaň byla ta „hilsneriáda“, když jsem se musel rvát s pověrou o rituální vraždě. Já jsem se zprvu o ten Hilsnerův proces nezajímal, ale přijel za mnou můj bývalý žák z Vídně, spisovatel Sigismund Munz, Moravan, a ten mě přiměl k tomu, že jsem vystoupil. o rituální pověře jsem znal knihy berlínského theologa Starcka, který vypsál vznik a historii té pověry. Řekl jsem panu Munzovi svůj názor o věci a on to oznámil veřejnosti v „Neue Freie Presse“. Tím jsem se dostal do té

mely. Vídeňští antisemité poštvali český nacionální a klerikální tisk, začali tlouci do mne - nu, musel jsem se bránit; když už jsem řekl A, řekl jsem i B a C. Musel jsem k tomu studovat kriminalistiku i fyziologii; o tom všem jsem tenkrát dal veřejnosti podrobnější zprávu. Zajel jsem i do Polné, abych prohlédl místo zločinu a jeho okolí. Pak řekli, že jsem za to placen od Židů. Na mé universitní přednášky přišli studenti nestudenti a ukřičeli mě. Napsal jsem v tom křiku na tabuli křídou protest proti hloupým pomluvám a vyzval posluchače, aby mně podali důkazy a důvody své demonstrace; přihlásil se ten den odpoledne jen jeden, takový útlý a slušný mladíček - byl to pozdější básník Otakar Theer. Aby demonstranti nemyslili, že mám před nimi strach, obešel jsem celou posluchárnu a vyzýval k argumentaci - nikdo se k tomu neodvážil. Prosím vás, tehdy ani universita se nehnala do toho udělat pořádek; jen zastavila na čtrnáct dní mé přednášky. Večer přišli demonstranti k mému bytu: já jsem ležel zachlazen, a tu má žena sešla k demonstrantům na ulici a řekla jim, že ležím, ale chtějí-li se mnou mluvit, ať pošlou ke mně deputaci. Nepřišli. Tu kampaň jsem dost ucítil, ne tak k vůli sobě, ale bylo mně stydno za tu úroveň. Za války jsem pochopil, k čemu to také bylo dobré: světový tisk je zčásti řízen nebo financován od Židů; znali mne z Hilsnerovy aféry a teď se odvděčili tím, že psali o naší věci sympathicky nebo aspoň slušně. Politicky nám to hodně pomohlo.

Ad vocem politika: snad je to pravda, že jsem se k politice narodil; aspoň všechno, co jsem kdy dělal a co mne zajímalo, směřovalo třeba nepřímě k politice. Ale politikaření mně nikdy nestačilo, ať šlo o ideály nacionální nebo sociální nebo jaké chcete. Stál jsem proti Kocourkovu a Hulvátovu a politiku

jsem žádal rozumnou a poctivou. V tom smyslu jsem řekl, že ani samostatnost nás nespasí. Já jsem viděl v politice nástroj, cíl mně byl náboženský a mravní. Ale věděl jsem, že musíme být politicky svobodni, abychom mohli volně jít svou duchovní cestou. Ani dnes neříkám, že by stát byl splněním našeho kulturního poslání: musíme přispívat k budování Civitatis Dei.

## Slovensko

Já jsem byl vlastně na půl Slovačskem od malička; můj otec byl Slovák z Kopčan, mluvil slovensky do smrti, aji já jsem mluvil spíš slovensky - nějakého rozdílu mezi Slováky uherskými a moravskými, mezi kterými jsem jako dítě rostl, nebyl jsem si vědom. K nám chodívala z Kopčan babička a mně vždycky přinesla darem široké slovenské gatě - já jsem je oblékal na noc do postele, protože jsem chodil ošacen, jak se říkalo, po pansku. Styk rodiny s Kopčany a Holíčem byl častý; v Kopčanech jsem hned v dětství přišel do styku s maďarštinou. V rodině nám uvízlo několik maďarských slov; říkali jsme na příklad halgaš (mlč) a podobně. Jeden, dva výrostci z otcovy rodiny se docela pomadžarštili. Ještě do Prahy za mnou přijížděly sestřenice z Uher. Ve Vídni jsem shledával stopy Slováků, kteří tam kdysi žili, jako Kollár a Kuzmány, který se, myslím, první pokusil o slovenský román.

Když jsem přišel do Prahy, scházivali jsme se my profesoři v hotelu de Saxe; v našich rozpravách jsem zastával názor, že my Češi musíme hledět politicky se spojit se Slováky. Ti druzí, jako Rezek, Goll a právníci Ott a Randa, citovali proti mně Riegra, že otázka Slovenska je causa finita; drželi se historického státního práva: český stát, to jsou de iure jen

historické země, Čechy, Morava a Slezsko - Slovenska se zříkali. Proto jsem byl proti tomu výlučnému historismu. Co to vlastně je právo historické? Copak je právo závislé na čase a na tom, zda bylo či nebylo skutečně prováděno? Není právo prostě právem, bez ohledu na to, zda kdy platilo nebo neplatilo? Nemohlo by se i Rakousko a Maďaři proti nám dovolávat práva historického? Neodmítal jsem nikdy právo tak zvané historické, ale slučoval jsem je s právem přirozeným: předně je demokratičtější - právo není zděděná výsada, ale nárok každého národa i každého člověka na život svůj ; a za druhé mně šlo o Slovensko - podle historického státního práva bychom musili Slovensko nechat Maďarům. A nakonec mně právo historické bylo nesympathické jako plod porevolučního, reakčního Německa. Mladočeši se správně ve svých počátcích dovolávali práva přirozeného vedle historického. Byli i tehdy u nás slovakofilové jako Heyduk a jiní, bylo tu vědomí národní jednoty nebo bratrství, ale byla to víc literatura než politika; odvodit z toho důsledky politické, to si netroufali. V tom se jevil ještě duch Kollárův, kterému stačila nezávislost národní a kulturní - o samostatnosti politické se jemu a vrstevníkům nesnilo.

Mně šlo tenkrát především o to, aby Češi a Pražané Slovensko skutečně poznávali: zpívat slovenské písně, to mně nestačilo. Proto jsem se, když jsme se ujali Času, staral, aby tam byla pravidelná slovenská rubrika. Taky jsem k sobě zval slovenské studenty, byl to, tuším, Kukučín, Šrobár a jiní; už koncem let osmdesátých jsem si našel pravidelný letní byt na Bystričce u Turčanského Svatého Martina, vědomě proto, abych sám poznal blíž Slováky aji mohl na ně působit. Tam jsem býval déle než deset let.

Tehdy byl i Hurban-Vajanský čechofilem, teprve později podlehl tomu blouznivému rusofilství, kdy čekal spásu Slováků jen od Ruska. Měl jsem přátelské styky s ním, Škultétym a s jinými; do Martina docházeli i jiní Češi, malíř Věšín, jaksi oficiální malíř Slováků, Schwaiger - i Ignáta Herrmanna jsem poznal na Bystřičce. V Mošovcích mě chtěli sebrat maďarští žandáři, když jsem tam hovořil o Kollárovi na místě, kde stával jeho rodný dům.

Koncem devadesátých let byla schůze Slováků v Martině; oposice, mladší křídlo, Šrobár, Makovický a Ráth, zašli ke mně na Bystřičku; mluvil jsem s nimi o slovenském programu, o práci kulturní a politické z toho vznikla revue Hlas; to bylo v roce devadesátosm. Kolem Hlasu byli hlavně Šrobár, Pavel Blaho, Makovický, později lékař Tolstého, trochu víc stranou stál Hodža; proti hlasistům stál Vajanský, katolíci s Hlinkou aji protestanti s Janoškou - začalo se žít čileji, zakládaly se nové a nové slovenské organizace.

Když jsem roku čtrnáct chtěl jet za hranice, to už jsem docela rozhodně počítal se Slovenskem. Ale abych měl jaksi plnou moc v tom směru něco dělat, chtěl jsem vědět, co tomu říkají jiní poslanci a politikové, a sondoval jsem u nich. Mluvil jsem s Antonínem Hajnem za státoprávníky. Hajn byl hned a plně při věci a řekl mi, že má u generálního štábu známého důstojníka, který by nám mohl nakreslit mapu příštího Slovenska s hlediska národnostního, strategického a tak. Opravdu mi pak přinesl mapu, na které byly nakresleny příští hranice plavazem; a naše dnešní hranice se kryjí skoro přesně s těmi na té mapě. A když jsem přišel za hranice, byl jsem potěšen, že Slovák Stefánik začal stejně s námi a za stejným cílem. Brzy přišli jiní: Osuský z Ameriky; Pavlů a mladý Hurban byli v Rusku.

Když mi na Bystričce lidi říkali, že se v horách potulují medvědi, že napadají dobytek a chodí na oves do polí, nevěřil jsem tomu; myslel jsem, že pasáci sami někdy zabijí nebo prodají ovci a pak to svedou na medvěda. Náš soused pan Markovický mě jednou zavedl se podívat, co takový medvěd dovede. V ovesném poli si sedne na zadní nohy a předními tlapami si zdrhuje oves do huby, tak; pak se šoupá po řiti dál, až přešoupá celé pole - takové pole pak vypadá jako zdupané. Tož takové pole mi ukázal, také medvědí „poklady“, tak velké, s ovsem a jafurami (borůvkami). Nu dobrá, když medvěd, tož na něho. Půjčili mi takovou hrozitánskou pušku, zadovku, z turecké armády, a šli jsme večer za úplňku na postriežku (čekanou), pan Markovický, horár (hajný) a já. Čekáme u ovsa v mýtině na kraji lesa hodinu, dvě, a medvěd nešel. Blížila se půlnoc, svítily hvězdy a na holích všude kolem ovčáci zažíhali vatry, tady, tam a zas jinde - to vám byla krása! Už jsme na medvěda nevzpomněli, dali jsme se do řeči, pan Markovický fajčil, horár usnul; a najednou vidím medvěda, jak vychází z lesa po čistině, tak třicet, pětatřicet kroků od nás. To vám bylo obrovské, krásné zvíře! Zvedal jsem pušku, ale nemohl jsem střelit, třásl jsem se jako list. Zatím medvěd z nás dostal vítr, skočil do ovsa a z něho do lesa. Tož tak hanebně jsem se zachoval. Nebyl to strach, spíš takové překvapení, že medvědi opravdu jsou, když jsem v ně nevěřil; nebo snad rozčilení nad tím, že to bylo takové krásné a silné zvíře a že já měl do něho zákeřně střelit.

Po druhé jsem se dostal na medvěda zase na postriežce v lese: byl to menší kus, střelil jsem ho do komory. utekl kousek a ještě chvíli žil. Tož jsme si sedli a čekali jsme: dokud na něho náš psík blafká, je živ. Jak přestal pes štěkat, šli jsme pro mrtvého medvěda. Podnes máme jeho kůži někde doma.

Po třetí jsem potkal medvěda tak: Odjížděl jsem z Bystričky do Prahy a tož jsem se šel samotou loučit s hol'ami; měl jsem pušku a psíka, takového malého a statečného. Jdu stezkou po hoři a tu vidím asi na dvě stě kroků medvěda, zas takové ohromné zvíře, jak žere jafury. Jdu blíž, proti větru, takže mě nezahlédl. Ale psík běžel přede mnou; najednou medvěda vyčenichal a pustil se k němu. Medvěd zvedl hlavu, tož jsem musel honem střelit, asi na stovacet kroků. Dostal ránu do komory, převalil se, ale utekl do lesa. Já za ním. To se rozumí, že se nemá běžet za raněným medvědem, ale na to jsem nevzpomněl. Kdepak, panáčku, to člověk myslí jen na to, aby ho dostal. Medvěd krvácel a utíkal pořád dál do hor; hnal jsem ho dlouho, ale nedohnal, byla už tma. Druhý den ráno jsme ho šli hledat; šli jsme po jeho barvě až na kraj cizího revíru, dál jsme nemohli. Psali mi, že třetí den ho našli mrtvého v tom cizím revíru, už prožraného červy. Říká se, že medvědi jsou takoví, jací jsou v tom kraji lidi; u nás na Slovensku jsou medvědi dobromyslní.

Také jsem střílíval divoké svině, ale jinou zvěř ne. Zato jsem rád chodil na ryby, na pstruhy a lipně. To nebylo ani tak kvůli těm rybám, spíš pro to brouzdání vodou a pro ty krásné hodiny na březích potoka. To víte, kde jsou pstruzi, tam je vždycky krásně. Já učil Martiňáky chytat ryby na mušku místo na červa; červi jsou oškliví a musí se při nich sedět na jednom místě, kdežto s muškou přecházíte. To není jen tak: to se musí dobře vybrat umělá muška, podle toho, jaké v té době lítají; musí se vlas s muškou dohodit k rybě; když bere, rychle a pozorně zahákovat, šňůru stočit kladkou a podchytit rybu sakem; to všecko je kumšt. Obyčejně jsem chycené ryby pouštěl do vody.

Pak jsem toho všeho nechal, ženě bylo těch zvířat líto.

V přírodě na sobě pozoruju, jak ty první dojmy z dětství jsou rozhodující pro celý život. Narodil jsem se v rovině; podnes nemám hory a les rád, tísní mě jaksí; zato roviny, moře a stepi, a když už kopce, tož být nahoře a vidět do dálky. Na rovině máte nejkrásnější západy slunka; viděl jsem některé západy tak úžasné, že mně utkvěly pro celý život: na příklad jednou v New Jersey, po druhé u Olomúce a jinde. - Jednou jsem viděl pražský Hrad s Eliščina mostu v podvečerní mlze - krásný obraz; jindy na Mostě legií vidím zpod Palackého mostu proudit stříbrné ranní světlo - ty obrazy nemohu zapomenout. Jednou jsem jel vlakem, byla už zima; když jsme vyjeli z tunelu, zahlédl jsem stromek, který ještě podržel listí, byl chráněn zásekem tunelu; byl to jen okamžik, ale tak to na mne vyhrklo jako nějaké zjevení - v tu chvíli jsem pochopil pantheism, božství v přírodě. Pochopil, ale nikdy nepřijímal.

Mám venkov raději než města. Ta čtyři léta za hranicemi mně byla těžká také tím, že jsem pořád musel žít v hlavních městech. Pozoroval jsem po návratu z války, jak mně příroda byla jaksí milejší než předtím. Snad jednou lepší komunikace provede to odměštění, co má socialism v programu; pak nebude ani průmysl nahromaděn v městech, města budou zdravější - sama civilisace přivede lidi blíž k přírodě.

Já nemám takové oči jako vy; nehledám v přírodě jednotlivosti, spíš ten celek, barvy a tvar krajiny. mám rád slunko, čerstvý vzduch a vítr, volnost. Říkáte, že se vždycky dívám do dálky. Asi; málo si všímám domácího okolí, podnes jsem si nepovšiml, jaký je v Topolčiankách nábytek. Ale ty kopce na obzoru znám všechny, vyjel jsem na svém starém Hektorovi až nahoru, abych se podíval, co je za nimi.

Kdybych se díval na každou květinu, hmyz a ptáky, chtěl bych vědět, co, jak a proč to je, a na to už nemám dost po-

kdy. Mám příliš co dělat s lidmi - to už patří k řemeslu. Tož to je můj poměr k přírodě: jsem v ní rád - a myslím v ní na lidi.

## Léta 1900-1910

Říkáte, co bylo mezi mou padesátkou a šedesátkou...

Nu, celkem nic... aspoň já měl spíš pokoj; ty zlé patálie byly za mnou. Byla kampaň pro osmihodinovou pracovní dobu, byla agitace pro obecné hlasovací právo - tož takové věci, to se rozumí, jsem dělal s sebou. Měl jsem přednášky na universitě, už nevím o čem; dotýkal jsem se při nich našich poměrů, zejména v praktické filosofii - měl jsem v posluchárně plno, třebaže jsem nebyl dobrý učitel. Míval jsem schůze a extense, veřejná hádání a takové věci.

Snad je to slabost, ale mám ostych před lidmi. Nerad mluvím; kdykoliv jsem měl přednášet a řečnit na schůzi nebo i ve škole, vždycky jsem měl trému; a přece, co jsem se nařečnil! I dnes mám tu trému, když mám veřejně vystoupit nebo něco promluvit. Když se mluví pro mluvení - l' art huby pour l' art - to jde snadno, ale mluvit o věcech praktických, které se mají udělat - to je velký rozdíl. Nikdy jsem nechtěl stát v popředí a na očích lidí; stačí mně být druhým, třetím. Jistě jsem se sám nikdy nedral do veřejné činnosti; vždycky jsem se zdráhal, když to jiní ode mne chtěli. Ale i když jsem to dělal nechtě a myslel, že tím mařím čas, byla v tom nějaká logika a k něčemu to vedlo. To bylo ve všem.

Jednou, to mohlo být v roce devatenáctsetdva, ke mně časně ráno přišel nějaký Amerikán, že má na mne doporučení od Louise Légera z Paříže. Nežli Vypověděl, co chce, myslel jsem, že je to nějaký žurnalista, který potřebuje pomoci, a v duchu jsem počítal, kolik mu mohu dát. Zatím to byl Mr. Crane,

továrník z Chicaga. Pan Crane měl závod také v Rusku, býval tam a zajímal se o slovanské věci; proto založil při chicagské universitě fond pro slovanská studia, a mne přijel pozvat, abych tam také přednášel. Měl přednášet i Miljukov a jiní. Jel jsem. Měl jsem kurs asi desíti nebo dvanácti přednášek: o Dostojevském, o Kirějevském, o našich problémech; mimo to jsem jezdil mluvit k našim krajanům. Tož pan Crane byl známým profesora Wilsona a jeho syn byl potom za Wilsonova presidentství sekretářem ministra zahraničí; za války nám mnoho pomohli. Po druhé jsem jel do Ameriky roku 1907, to byl v Bostonu kongres svobodných náboženských pracovníků; i tam jsem měl přednášku. A přednášek víc mezi Čechy, zejména ve Svazu Svobodomyšlných v Chicagu - vydali si některé v knížce.

V Anglii jsem byl asi dvakrát. Když byl ve Vídni protialkoholní sjezd, měl jsem tam improvizovanou řeč; ta se zalíbila také některým Angličanům, takže jsem navázal styky s řadou profesorů a žurnalistů. Později jsem jel s Alice do Anglie, tenkrát jsme navštívili Elisabeth Blackwellovou, vzácnou ženu, která otevřela ženám dráhu lékařskou. Tož když jsem za války přišel do Anglie, měl jsem tam řadu známých.

To ne, pokrokovou nebo, jak se říkalo, realistickou partaj jsem nezakládal, baji jsem byl proti tomu; spíš bych byl chtěl působit na veřejnost jenom tiskem, nebo vyvolat u nás takové fabiánské hnutí, které by pracovalo ve všech stranách přednáškami a debatami. Ale ti mladší se rozhodli založit partaj, protože pro ně nebylo v jiných stranách místa; a když už se sešli a pozvali mne, tož jsem pak s nimi šel; to bylo v roce devatenáctset. Z těch prvních schůzí byla sestavena celá programová kniha, říkalo se jí „Červená knížka“. Realisti vlastně

nebyli jenom politická partaj, nešlo jenom o běžnou politiku; byl to směr, směr kritický a vědecký, usilující také o zvědečtění naší politiky, o politiku všekulturní, a jak jsem také říkával, o politiku nepolitickou.

Já byl dvakrát v politické partaji. v mladočeské jako realista a v realistické. Nejsem člověk stranový. Ne že bych neuznával potřeby stran; ale bažil jsem stále po reformě stran již existujících. Do jisté míry se mi to povedlo, ale bojem, jak mně jej poměry vnucovaly. Přišel jsem do Prahy cizí a cizím jsem delší dobu zůstal; to také vysvětluje, aspoň z části, mou zvláštní posici.

U nás byla nejdříve jediná strana, bezejmenná, strana Palackého a Havlíčka; ale štěpení se začíná, když vzestupuje nová vrstva venkovských advokátů; za mladočeské éry se města a městečka probouzejí z provinciální dřimoty. Ti noví lidé se hrnuli do života s vykasanými rukávy., v tom máte tu radikální náladu mladočeskou.

Socialism byl dán industrialisací, nahromaděním dělníků, zástupu lidí stejného kabátu a stejných potřeb pod jednou střechou fabriky. Socialism se vyvíjel všude, v Německu, ve Francii, v Anglii, v Rusku - Mladočeši toho nepochopili a utloukali sami sebe utloukáním socialistů.

Vedle dělníka měli jsme sedláka, hospodářského individualistu a člověka na ten čas konservativního.

Připočtete k tomu stranu katolickou a dostanete dvě veliké politické strany ( socialisté - agrárníci) a vedle nich stranu, jak se říká, buržoasní a stranu katolickou.

Ale u nás specialisace nebo, chcete-li, drobení pokračovalo, vznikly strany malé.

Politické stranictví je přirozené; ale má své dobré i špatné, jako všecko lidské. Všeho se dá zneužít; záleží na tom, jsou-

li lidé slušní a vzdělaní. Já pro svou osobu i zde věřím víc v lidi než v instituce, to jest ve strany. Jistě je to zajímavý problém, proč u nás vzniklo stran tolik, když Angličané a Američané vystačují zatím se dvěma nebo se třemi. Není to specificum naše - naši Němci jsou obdobně rozdělení. V obou případech příčina toho drobení byla vlastně ve Vídni: Vídeň vládla i administrovala, parlament a sněmy byly v područí vlády a koruny; tím strany nenesly tíhy odpovědnosti a vládě nevadilo, když se štěpily. Tato rakouská výchova posud není překonána; žádáme si odrakouštění, ale fakticky žijeme podle starého zvyku. Že se sešly menší strany po převratu a utvořila se národní demokracie, to byl v ideji pokus dobrý, stejně i to, že se počíná uvažovat o větších blocích; v tom je už vidět větší smysl pro stát. Státníky jsou jen ti politikové a veřejní činitelé, kteří ve všem, co dělají, mají doopravdy na mysli zájem státu; těm je pravá politika jen jedna: harmonisovat v jeden celek menší celky, organisovat organisace, sjednocovat všechna úsilí; taková politika překračuje i hranice státu. Takové politiky vyžaduje naše doba, doba poválečná.

Mně byl odjakživa blízký literární orgán politiky: noviny. I dnes bych byl asi novinářem, kdybych neměl jiné řemeslo. Už jako študent, asi v roce sedmdesátšest, jsem psával z Vídně do novin pod značkou -y-. V Praze, to bylo snad roku osmdesátpět, dohodl jsem se s drem Juliem Grégrem, že budu v „Národních Listech“ řídit rubriku vědeckou. Tehdy jsem napsal nějaký článek do německého časopisu „Politik“ myslím, že to bylo „Mehr Gewerbebildung“. sám už nevím, jaké jsem měl důvody, proč jsem to chtěl mít v listě německém; možná, že mě o to prostě někdo požádal. Doktor Grégr se na mne hněval, viděl v tom porušení mé smlouvy s jeho listem; ale to

mě ani nenapadlo. Jistě tento incident přispěl k zostření rukopisných šarvátek. Když naše skupina vyjednávala se Staročechy, šlo nám hlavně o noviny. chtěli jsme je zlepšit a mít na ně vliv. Rozumí se, že staročestí novináři se postavili proti nám. V roce osmdesátšedm byl založen „Čas“. já jsem o tom ani nevěděl, až když jsem dostal do rukou první číslo s tím nešťastným článkem Schaurovým. Naše skupina sic chtěla založit svůj časopis, ale mladí také chtěli mít svůj a provedli to. Když mně pak ten článek odpůrci přičítali a byly z toho polemiky, odpovídal jsem v „Čase“, a od té doby jsem tam psával. Pak do „Naší doby“.

V roce devatenáctset začal vycházet „Čas“ jako denník; od té doby jsem tam docházel pravidelně a víc radíval než sám psal. Nejlepší vzpomínku na tu spolupráci mám ze začátku války z roku čtrnáct; to jsme se scházeli, doktor Herben, inženýr Pfeffermann, Kunte, já a později také Beneš, a pozorně jsme štuovali válečnou situaci; z těch porad vycházely dobré články, pokud to tehdejší censura připouštěla. Sám jsem napsal tehdy dva články do „Naší doby“, kde jsem změřoval síly obou bojujících táborů. Já jsem se bál, že vojna, bude-li krátká, nás neosvobodí, i když bude Rakousko poraženo; my jsme nebyli připraveni a válčící mocnosti o nás skoro nevěděly. Tož jsem vážil a špekuloval, kdo to déle vydrží - bál jsem se případu, že by válka trvala krátko, a při tom jsem si vyčítal krutost, že si přeju válku dlouhou.

Co bych vám říkal o novinách! Denně se na ně zlobím; z toho sám vidím, jak je mám rád. Měli jsme dva velké novináře: Havlíčka a Nerudu; Neruda byl ovšem novinářem spíš nepřímou, feuilletonistou a kulturním kronikářem. Z nich si můžete odvodit všechno, jak má dobrý novinář vypadat. Má být vzdělaný a dovedný; má umět pozorovat a hodnotit; nemá být

k ničemu lhostejný, celý svět, celá přítomnost je jeho látkou. Být žurnalistou, to znamená pozorovat a poznávat současnost. Říkám pozorovat a poznávat: novinář, který všechno přeměřuje a stříhá podle lokte své politické partaje, jen káže nebo se hádá. To už lokálkář, který přesně popíše, co se stalo, dělá práci větší a poctivější. Ovšem, že novinář dobrý musí mít charakter, musí si vydobýt svobody slova - - svoboda, svoboda!.. V roce devatenáctsetpět a šest šlo o obecné hlasovací právo; císař a Beck si to přáli, čekali, že příchodem sociálních stran do parlamentu se zeslabí spory národnostní; a české strany byly také pro to, protože jsme tím jen mohli získat hlasů. Roku 1907 byly první volby s obecným hlasovacím právem. Na Valašsku měli politický spolek pokrokový; vedlo jej několik mých žáků. Kohosi napadlo, když byly volby vypsány, kandidovat mne - byl to, tuším, profesor Dědina, ale psal mi o tom nebožtík doktor Kraicz. Tož jsem kandidoval - věděl jsem také, že na Valašsku nejvíc odebírají „Naši dobu“. Proti mně stál jako protikandidát klerikál Povondra a hlavně panácci; ti proti mně agitovali mezi chudáky Valachy, že prý rozvracím rodinu. Tehdy se rozpoutala bez mého přímého přičinění agitace o uzákonění manželské rozluky. Klerikálové připisovali tu agitaci mně. Na ty volební schůze jsem jezdil s písmem v kapse; když některý farář nebo kaplan hájil nerozlučitelnost manželství, přečetl jsem v evangeliu Matoušově, že Ježíš rozluky připouští; pan páter byl hotov. Mně se protivilo omílat na schůzích jenom politická hesla; mluvil jsem raději o alkoholismu, o hospodářských věcech a tak, aby lidé z toho měli něco věčného. Nu, volby jsem vyhrál a šel jsem zase do Vídně. Byli jsme tam realisti dva: profesor Drtina a já.

Proč šli klerikálové proti mně? Když jsem přišel jako profesor do Prahy, přijali mne i na katolické straně dost slušně;

o mém Blaise Pascalovi psal páter Vychodil z Rajhradu s uznáním. Ale potom vyšťárali, že jsem v „Sebevraždě“ napsal, že pro nás je katolictví nemožné - německým katolíkům v říši to nepřekáželo a citovali mou „Sebevraždu“ s velkým uznáním ( Ratzinger).Ale němečtí katolíci byli právě vzdělanější. Myslím, že jsem v „Athenaeu“ kritisoval filosofické práce našich katolíků; byly slabé. Když potom byly rukopisné boje, šel proti mně katolický denník „Čech“ nejostřeji; a za Hilsnerovy aféry to byl zase klerikální tisk, který hrál prim. Odtamtud vyšlo, že kazím mládež a takové věci. Pravda, to mně nemohli odpustit, že navazuju na českou reformaci a že jsem na místě falšované staré kultury slovanské kladl domácí kulturu českou. Já navazoval na naši reformaci, že byla především hnutím mravním, náboženským a ne theologickým. Hus, před ním už Štítiny, vyšli z nápravy mravů; v nich jsem našel, co mne už jako chlapce tísnilo, když jsem pozoroval divný život kněží. I můj rozchod s katolickou církví byl mravní, ne dogmatický. Protestanté přece mají stejná hlavní dogmata. Tož to ano, s dogmaty jsem se musel rozejít, pokud nemohla obstát před kritikou rozumu; ale to platí o dogmatech všech vyznání. Co nemohu přijmout rozumem, nemohu přijmout ani vírou - o těch problémech snad ještě jednou povím své závěrečné mínění.

Také jsem neměl a nemám rád liberalism, pokud byl náboženskou netečností a povrchností; katolicism se svými chybami - hlavně v Rakousku, kde byl oficiální vírou, chráněnou žandarmy a všemi úřady - tu liberální laxnost jenom živil. Já jsem říkal, že Ježíš nepotřebuje žandarmů. To se rozumí, že v Rakousku boj proti státu byl i bojem proti státní církvi. Právě ta aliance šavle a kropáče zavinila, že u nás náboženský

život tak ochabl. Naše reformace byla zásadně protirakouská - tomu naši liberálové dosud nerozumějí.

V potyčkách s klerikály měl jsem veřejné hádání v Hradci Králové s páterem Reylem a Jemelkou; byl to pokrok, že taková diskuse byla možná. Tehdy za mnou chodívali mnozí mladí alumni a kněží, abych jim poradil, mají-li vystoupit z církve, když mají takové nebo makové pochybnosti; obyčejně jsem je od toho zrazoval, neboť jsem viděl, že jejich pochybnosti nejsou dost silné, aby je vedly k jiné pozitivní víře. Jeden takový kaplan se mi přiznal, že ho v jeho úřadě zajímá jen jedno: zpovídat ženy a děvčata. Já nebyl pro vystupování z církve, pokud se to dalo z indiferentismu, z politických příčin jako to hnutí „Los von Rom“, a k vůli ženění; chtěl jsem, aby lidé byli nábožensky poctiví.

Jiný konflikt jsem měl - to byl proces s katechetou. Uvedl jsem na nějaké schůzi případ, že katecheta denuncoval druhé učitele; ten můj výrok nějak zkřivili a třistaosm katechetů podalo na mne žalobu, že jsem nařkl všechny katechety z denunciantství nebo špionství. Proces jsem vyhrál. I zde šlo o ty vzájemné služby církve a státu. Stát chránil církve a církve mu sloužila, byla mu zadarmo duchovní policií. Dnes už by mohli katolíci vidět, že to církvi neprospělo, že to neprospělo katolicismu našemu.

Wahrmundova aféra! V Inšpruku byl Wahrmund profesorem církevního práva; napsal nějakou brožuru, kde kritisoval církve, ta brožura byla konfiskována a Wahrmund měl opletačky. Vůdce vídeňských klerikálů Lueger interpeloval v parlamentě, jak takový člověk může být profesorem na universitě. Tož tady šlo o svobodu, já šel proti Luegrovi, bylo z toho celé veřejné hádání; všechny pokrokové strany, i Němci, stáli v té věci za mnou. I konservativní strany, jako Poláci, připouštěly,

že Lueger přestřelil. Spor vzbudil ovšem i za hranicemi pozornost. Máme-li my Češi dostat ve světě slušné místo, musíme ze světových otázek udělat otázky své, musíme dovést k světovým otázkám promluvit. A na druhé straně naše otázka česká musí se stát otázkou světovou: to se nám podařilo až za války.

Když už mluvíme o církvi: ani církev ani theologie mně není náboženstvím, totiž není náboženstvím celým. My intelektuálové se snadno zakousáváme jenom do učení, do teorií té oné církve; ale to není náboženský život. Já o náboženství neumím uvažovat abstraktně. Vidím podnes takovou neděli v Čejkovicích: celá obec se sejde, známí se pozdravují, hoši se potkávají s děvčaty, všichni hezcí a vyšňoření; voní kadi-dlo, hraje hudba, celá vesnice zpívá, všichni zároveň vstávají a klekají, starosta i pacholek; máte celé drama u oltáře, máte kázání, kterému rozumíte, a tajemnou latinu, které nerozumíte. Vemte si, co ta neděle člověku dá a jak ho to sdružuje v jednomyslný kolektiv! Katolická mše, to je taková lidová slavnost., protestantism co do obřadů méně sváteční proniká víc všední dny. Církve vůbec mají vliv tím, že celý rok je nábožensky členěn a rámován: neděle a svátky - de facto svátky z dob pohanských a přírodní. Celý život člověka: církev je při jeho zrození, dospívání, manželství a smrti; všechno je posvěceno a vřazeno do vyššího řádu. Musíte uvážit, že lidé na takové dědině nic jiného neměli: jaké to bývalo veliké pouto! Obřady církevní, ale podobně i obřady jiné, vznikly v době, kdy lidé nečtli jako dnes, kdy byli negramotnou masou; a to trvalo až do devatenáctého století! Dnes čtou, mají divadla a koncerty, přednášky, mají kino a radio pro oči a uši; mají spolky, sporty a politické strany, aby se shromažďovali. Místo služeb božích

mají tlusté nedělní noviny -, když si v nich listuji, často si říkám, toto má nahradit ty služby boží, které jsem znal z dětství?

Tož to se rozumí: sám postup dějin mění poslání církve. Církev vlastně převzala římské imperium a zachránila kus anticke kultury; měla po tisíciletí monopol na školy a vzdělání; měla vyhrazenou celou službu humanitní, špitály a chudinství; udržovala mezi národy a potentáty jakou takou nejen Panevropu, ale jednotu světa; svými misemi zastávala světovou činnost civilisační. V tom všem byl ohromný organizační, mezinárodní, universální program. Dnes se úkoly přesunuly do jiných rukou, státu. Církev nemohla podržet školy, přestala pěstít a kontrolovat vědu; i humanitní služby se ujal stát a jeho sociální zákonodárství; styky mezinárodní a kulturní přešly do rukou světských; vzájemnost hospodářská spojuje svět ve velkém, ať už dobře nebo špatně. Vyjadřuju-li to formulí, že theokracie ustupuje demokracii, neznamená to, že náboženství ztrácí svůj význam a poslání. Církvím zůstává stále péče o duši, praktická péče mravní. Kdyby to duchovní dělali, byli by Ježíši nejbližší. V každé téměř rodině máte nějaký problém mravní; to dovést rozpoznat a posílit duši pod ním klesající, to by bylo povinností duchovního. Ale takový duchovní by musel znát lidi, musel by mít vlastní hluboké vnitřní zkušenosti - a kde vzít takových?

Ten vývoj se nedá zastavit: svět se krok za krokem posvětštil, postátnil, církev přestává být politickou a sociální mocí. A k tomu moderní kritičnost a vědeckost rozhlodávají dogmata a všechny theologie. Odsud ta náboženská krise ve všech církvích.

Úkol křesťanství, úkol církví je stejně veliký, ba větší než byl po ty dva tisíce let: stát se opravdovým hlasatelem účinné lásky a buditelem duší. Jak to provádět, to si musí říci církev

samy; již dnes a v budoucnosti náboženství bude individuálnější, bude odpovídat osobním duchovním potřebám lidí - nejsem prorokem, ale myslím, že jsem jedním z těch budoucích věřících. Svoboda vědy a bádání, intelektuální poctivost ve věcech náboženství, tolerance, toho potřebujeme; ale nepotřebujeme duchovní lhostejnosti, nýbrž víry, živé víry v něco vyššího než jsme my, v něco velikého, vznešeného a věčného.

Mé potyčky s historiky - nu dobrá. Já se pokládám také za filosofa historie. Už na gymnasiu mně vrtalo hlavou, budou-li muset kluci za milion let na gymnasiích odříkávat ty řady franckých králů a všech potentátů a jejich válek. Nejsou žádné jen tak dějiny; jsou jen dějiny něčeho; tedy dějiny matematiky, filosofie, umění a tak dále, dějiny třeba klobouku a bot, celé osvěty a už i vesmíru. Vždycky je něco, co se mění a vyvíjí; není žádný pohyb sám o sobě, je něco, co se pohybuje. Chtěl jsem tedy, aby mně historikové řekli, čeho dějiny píšou; jsou-li to dějiny státu, tedy co je to stát a jak ten dnešní stát vznikl z těch počátků minulých.

A dále: nejsem proti historii, ale proti historicismu; míním tím, že minulost není rozhodujícím argumentem, protože v minulosti je i dobré i zlé. Budu se tedy minulosti dovolávat jen v dobrém. Stejně není argumentem přítomnost a tak zvaná modernost. Tyran i potlačený se může dovolávat práva historického. To, co bylo a že to bylo, je pohodlný argument pro reakcionáře; mne zajímá, jak vzniklo dobré a zlé, co bylo včera a co je dnes. Historie je *magistra vitae*, ale kolik historiků a kteří byli opravdovými magistry?

Záhřebský proces a po něm proces Friedjungův, to byl kus diplomacie; tím jsem se dostal do kampaně proti rakouské-

mu zahraničnímu ministru Aehrenthalovi a do zahraniční politiky. To bylo tak: v Záhřebě postavili v roce devět na soud pro velezradu třiapadesát Charvátů, inteligentů i sedláků; maďarští agenti proti nim falšovali dokumenty. Šlo tu o šibenice. Měl jsem v Bosně i Charvátsku známé už od své kampaně proti Kállayovi a měl jsem tam dost žáků; přišli na mne, abych přijel do Záhřebu. Já do toho mnoho chuti neměl, bál jsem se, že mi to zabere mnoho času - nu, na konec jsem do Záhřebu jel, byl jsem při procesu a potom jsem celý případ vyložil v parlamentě. Rozsudek byl zrušen.

Druhá věc byla s Friedjungem. Ten zase publikoval falešný dokument, který měl dokázat srbské rejdy proti Rakousku. Já viděl na první pohled, že dokument je podvržený; znal jsem přece ty lidi v Srbsku i Charvátsku a věděl jsem, o čem usilovali a co podnikali. Přišel za mnou charvátský poslanec Supilo, že má důkazy, že za tím podvrhem jsou agenti zahraničního ministra a vyslanec Forgách. Mně to nestačilo, chtěl jsem všechno mít dopodrobna a na místě zjištěno., jel jsem tedy několikrát do Bělehradu - tam jsme našli i dírky na dveřích, na kterých ten dokument byl připíchnut, když jej fotografovali; prohlédl jsem si i Vasice, který ten dokument zhotovil - zkrátka Friedjung svou při prohrál, a já jsem pokračoval v delegacích proti Aehrenthalovi. Od té doby jsem měl v Srbsku a Charvátsku přátele a pracoval jsem s nimi také za války. Při těch procesech jsem se také sblížil s panem Steedem, korespondentem „Timesů“ pro Balkán a střední Evropu ve Vídni; to nám za války otevřelo sloupce „Timesů“.

Když jsem v roce desátém měl šedesáté narozeniny, byl banket a byly řeči; prý jsem na ty řeči odpověděl, že co jsem dělal dosud, bylo jen přípravou, ta pravá práce že je teprve

přede mnou. To potom někteří pokládali za proroctví, co budu dělat ve válce. Kdepak prorokovat! Já jsem nevěděl, co mám na ty řeči povídat, a že nejsem hotov s prací, to jsem cítil...

## **Před válkou**

Poslední léta před válkou... to jsem poslancoval; krom toho jsem psal a vydal svou knihu „Rusko a Evropa“. To přišel německý nakladatel Diederichs, četl můj nekrolog o Tolstém; smluvil jsem se s ním, že seberu své studie o Rusku a vydám je u něho. Dva díly už vyšly; třetí, o Dostojevském, mám dosud v rukopise. Chtěl bych ještě ledacos napsat, ale čas, pane, chybí mi čas

Roku 1911 jsem byl zvolen poslancem - profesor Drtina už zvolen nebyl. Měli jsme společný klub se státoprávníky Prunarem a Kalinou a s moravskými pokrokaři Stránským seniorem a Votrubou.

Aféra Švihova! Na ní je vidět, jak jsme nebyli připraveni na věci, které byly před námi. Prosím vás, obvinít českého poslance, že je placen jako obyčejný tajný od policie - jak jsme my všichni museli vypadat! Já jsem byl ujištěn, že Šviha nebyl totožný s konfidentem Wienerem; tož to ano, dělal politiku s následníkem trůnu a donášel mu; měl dluhy a následník mu je za jeho služby chtěl zaplatit, ale protože byl škrob, nechal mu ty peníze dát Od policie. Tak aspoň jsem to tehdy viděl. Politicky to byla ještě větší vina, než kdyby Šviha sloužil policii; ale lidsky to bylo snesitelnější. Zamíchal jsem se do procesu; chtěl jsem, aby Šviha byl vyřízen in camera caritatis, podobně, jako se stalo se Sabinou. Nemohl jsem tenkrát předvídat, že moje účast na Švihově věci urazí někte-

ré osoby do té míry, že ani vypuknutí světové války je nesmířilo.

Ale na druhé straně je pravda, a ochotně to připouštím, že jsem i v tomto i v jiných případech dělal chyby. Ostatně jsem za ně vždycky dostal dost co proto.

Divné: ve svém životě jsem se tolikrát dostal do různých otázek i sporů, často i proti své vůli; myslíval jsem někdy, že v tolika rozličných zájmech mařím svůj čas. Teprve za války jsem poznal, že všechno, skoro všechno, co jsem kdy dělal i co mne potkalo, bylo k něčemu dobré. Dobré bylo a za války se mi hodilo, že jsem se narodil na půl jako Slovák, že jsem mezi Slováky býval a s nimi pracoval; mohl jsem za války mluvit za ně a s nimi jako jeden z nich

. Bylo dobře, že jsem studoval ve Vídni a byl tam znám; jako poslanec jsem vědomě pozoroval a stopoval vídeňský dvůr, vojenské pány, šlechtu a vysokou byrokracii; ty všecky znalosti se mně výborně hodily, když jsem za války ukazoval na mravní rozvrat a neodvratný zánik Rakouska.

Mé spory a potyčky, ať to bylo o rukopisy, o státní právo nebo o smysl našich dějin, uvedly mě nejen do politiky, nýbrž i do studia našich národních otázek; nebyl bych se stal politikem, kdybych nebyl nucen tak silně prožít historické problémy našeho národa. V těch různých sporech jsem poznával všecky naše lidi, ve svých patáliích jsem se naučil diplomacii - je přece i diplomacie literární a žurnalistická: toho všeho jsem za války potřeboval a využil.

Od dětství mně vrtalo hlavou slovanství: polská otázka, potom problémy ruské. Co jsem se načtl a napřemýšlel o Rusku - získalo mně to styky s Rusy i dost váhy mezi nimi; poznal jsem, co můžeme a co nemůžeme od Ruska čekat, znal jsem

prostředí, ve kterém se potom formovalo naše revoluční vojsko. Neznat Ruska tak dobře, byl bych snad nenašel správnou orientaci v tom chaosu ruské revoluce. Měl jsem přátelské styky s Poláky; měl jsem jako poslanec příležitost ujmout se Jihoslovanů v Bosně, v záhřebském procesu a v aféře Friedjungově. Vyneslo nám to za války spolupráci s Jihoslovany. Ve Friedjungově aféře jsem musel dělat kus práce detektivní: za války mně ta zkušenost byla dobrá. Boj s ministrem Aehrenthalem mě poučil o oficiální diplomacii a seznámil mě se Steedem a s Watsonem. Také mě tento boj učinil známým v Anglii, Francii a jinde.

Moje žena byla Američanka: to mně otevřelo anglosaský svět. Již znalost jazyka a kultury mně umožnila pracovat za války v Anglii a v Americe. Vůbec znalost jazyků byla mně velmi užitečná, mohl jsem mluvit a přednášet v Rusku, ve Francii, Anglii a Americe. I s itaštinou jsem se jak tak protloukal. Mé americké přednášky mě seznámily s lidmi, kteří nám za války prokázali velké služby.

Hilsnerův proces jsem prodal teprve za války. Všude v dohodových zemích měli Židé velký vliv na noviny; kam jsem přišel, psaly noviny pro nás nebo nám aspoň neškodily. Ani nevíte, co to pro nás znamenalo.

Takových zkušeností jsem udělal víc. Věřím v teleologii, věřím, že každého z nás vede Prozřetelnost - jak, to ovšem povědět neumím.

Ano, jsem realista, jak mi říkají, ale mám romantiku rád. Nevidím v tom rozporu. Osobně mně byla nejbližší poesie romantická: Mácha, Puškin, Musset, Byron.

Já se pořád musím držet na uzdě; když jsem volal po realismu, po vědecké metodě, tím jsem přemáhal svou vlastní

romantičnost a hleděl sám sobě ukládat tu myšlenkovou kázeň. Snažím se v praxi být realistou, snažím se stále a vědomě. Stejně jsem anglosastvím v sobě překonával slovenský anarchismus, a podobně ve filosofii: to zase Locke, Hume a ti empirikové krotili ve mně Platona. Lidé, zdá se, nepochopují, že kritika a kritika ostrá je často sebekritikou, až bolestnou zpovědí. A stejně je ve mně konflikt impulsivního slováctví a střízlivého češství. Člověk není bytost jednoduchá; já jsem míval tu nehodu, že nejen moji odpůrci, ale i přívrženci chtěli ze mne udělat jednostranný typ.

Tak na příklad můj vykřičený racionalismus. Můj ty bože, pokud chci učit a dokazovat, musím užívat rozumu, rozumových důvodů. Ale vždycky a ve všem, ve vědě i v politice vis motrix mně byla ethická - a etiku zakládám na citu, na lásce, na sympathii, na lidskosti. Jen nedostatek filosofického vzdělání ze mne dělal jednostranného racionalistu. Poměry mě často nutily, abych kritisoval vpravo, vlevo; ale má kritickost neplynula z racionalismu, jistě ne jenom z racionalismu. Logika a cit se nevyklučují.

Politika má v sobě prvek poesie; má v sobě tolik poesie, kolik je v ní tvoření. Myslím si, že můžeme život svůj i svých bližních do značné míry vědomě utvářet a komponovat, že se může a má život tvořit; život sám je drama, jako drama na příklad Shakespearovo je sám život. A co je politika, pravá politika jiného než vědomé formování lidí, než utváření a komponování skutečného života?

I v politice jde o rovnováhu rozumu a citu. I když jde o sebe vzrušenější politickou situaci, musíme pozorovat a kombinovat, co a jak, s čím musíme počítat; to musí být přesné jako matematika; cit nesmí mýlit v pozorování a odhadování. Ale cíl, ideál nestanoví jen rozum, nýbrž i cit Prostředky má sta-

novit rozum; ale podle svého cíle můžeme situaci změnit, vložit do ní něco nového, něco svého. To je tvoření, to je ta životní poesie.

To se rozumí, nejromantičtější v mém životě byla ta léta válečná, i když jsem v nich šel jako podle lineálu, podle výpočtu. Nemyslím jen tu romantiku konspirační a válečnou. Když si představím, jak jsme do toho šli nepřipraveni a přece vlastně dokončovali stoleté úsilí takového Dobrovského, Kollára, Palackého, Havlíčka; jak jsme byli osamoceni, my za hranicemi i ti doma, a přesto jsme s jistotou plnili mandát celého národa; jak jsme začínali s holýma rukama a nakonec jsme v nich přinesli svobodu, republiku, Slovensko a Podkarpatsko - pořád mně to připadá jako sen. To máte příklad - Prozřetelnosti.

Tož to je to: metoda musí být naprosto věčná, rozumová, realistická, ale cíl, celek, koncepce, to je ta věčná báseň. Goethe má pěkné slovo: Exakte Phantasie.

Román života. Několikrát - dávno a dávno jsem chtěl psát český román a vtěsnat do něho román svého života. Začínal jsem s tím už na gymnasiu a ještě několikrát, opravdověji teprve po svých zkušenostech v Praze. Měl to být kus autobiografie, Dichtung i Wahrheit - ale nedovedl bych to pořádně, nechal jsem toho a spálil, co bylo napsáno. Poznal jsem, že nemám dost umělecké síly, a profesorské říkání jsem dát nechtěl. Můj život byl plný, bylo toho mnoho; teď už zapomínám detaily a přesný chronologický postup. Já mám i v zapomínání svou metodu; co už je odbyto, vyhodím z hlavy, abych ji měl volnou a čistou: jako když se dělá pořádek na psacím stole. A pak, abych byl upřímný, nemohu říci všechno: nejen k vůli lidem. Mám pochybnosti, má-li člověk dost

vhodných slov, kterými by vyjádřil to nejnuitřnější. Kdo umí číst, najde mě v mých pracích mezi řádky.

## Válka

### První čas války

Vypuknutí války mě zastihlo o prázdninách v saském Žandově. Když byl zastřelen v Sarajevě následník trůnu, čekal a nečekal jsem, že z toho něco může přijít. Čekal potud, že už po léta jsem, jak se říká, cítil něco ve vzduchu; nečekal proto, že jsem věděl, v tom atentátu že srbská vláda prsty nemá. Já jsem mnoho lidí na jihu znal a znal jsem jejich plány. Pravda, agitovalo se proti Rakousku-Uhersku v Bosně a Hercegovině, agitovalo se v Charvátsku; ale Srbsko vládní se nekompromitovalo. Chtělo se přece s Rakouskem dohodnout a Pašić po mně vzkazoval ministru Berchtoldovi slušné nabídky. Na srbské straně byla dobrá vůle. A také vím, jak za války Srbsko (oficiální) bylo umírněné.

Když byla vyhlášena mobilisace, nemohl jsem se z Německa vrátit, nebylo spojení; pozoroval jsem tedy německou mobilisaci, i do Drážďan a některých měst jsem si proto zajel - muselo mně to imponovat: ten vážný pořádek a ta připravenost do posledního knoflíku. Za celou mobilisaci jsem neviděl opilého Němce, zatím co transporty rakouských branců, kteří jeli rukovat domů, bývaly na mol. Víam, pili také z dešperace, ale ukazuje to přece na sám stát. Doufal jsem, že Německo bude poraženo, ale věděl jsem, že to dá mnoho práce, že to bude těžší, než si kdo myslel; zato Rakousko bude brzo u konce se svými silami, hlavně mravními.

O Francii jsem se bál: že rychlým náporem Němců bude pře-  
kvapena a snad i ohrožena. Nejvíc jsem pochyboval o Rusku;  
když jsem tam byl naposledy roku 1910, jel jsem tam podívat  
se spíš na ruskou armádu než na Tolstého; viděl jsem nepří-  
pravenost a nepořádek - trochu se to zlepšilo po rusko-japon-  
ské válce, ale mnoho ne. Znal jsem ve Vídni zpravodaje úřední  
petrohradské agentury Svatkovského; navštívil mě, teď už  
nevím, bylo-li to začátkem války nebo krátce po sarajevském  
atentátu; mluvil velmi s obavou o Rusku a nesouhlasil s teh-  
dejšími plány dát Čechy nějakému ruskému velkoknížeti. Říkal  
mi, ani čtrnáct dní byste si nenechali v Praze líbit režim  
i nejlepšího ruského velkoknížete. Vojensky i mravně jsem  
od carského Ruska mnoho nečekal. Tu svou víru, že Němec-  
ko válku prohraje, dokazoval jsem si spíš tím, že jsem sčítal  
a proti sobě vážil prostředky obou stran, hospodářské  
a populační. že by Amerika pomohla, na to jsem nepomyslel.

Když jsem se vrátil do Prahy, díval jsem se, jak rukují naši  
lidé: s odporem, jako na jatky; byly případy resistance a začí-  
nala se persekuce. Povstání v Čechách mohl čekat jen ten,  
kdo neměl ponětí o poměrech. Když jsem se rozhodl, že mu-  
sím něco proti Rakousku dělat, neříkal jsem si, že jsem vlas-  
tenec a že národ přikazuje; měl jsem prostě špatné svědomí,  
že naši lidé jdou na vojnu a do kriminálu, a my poslanci že  
sedíme doma. Říkal jsem si, když jsi poslanec, tož teď něco  
dělej. Při tom jsem ovšem musel počítat s tím, co se může  
stát mně i mé rodině, ale to už patří k věci.

Nejdřív jsem jel dvakráte do Holandska; měl jsem pas pro  
všecky evropské země, visum jsem dostal, že doprovázím  
na loď švagrovou, která se vracela do Ameriky. Znáte ji, jme-  
nuje se Esperanza - teď mě napadá, že jméno Esperanza  
znamená naděje. Dostal jsem visum i po druhé. V Holandsku

jsem sháněl informace a hlavně jsem vešel ve styk s anglickými přáteli, panem Steedem a Setonem-Watsonem. Seton-Watson přijel do Holandska za mnou; mluvil jsem s ním celé dva dni a vložil jsem mu celý náš problém, nutnost rozbití Rakousko-Uhersko a přetvořit Střední Evropu. Z toho profesor sepsal memorandum pro Lorda Greye. Dostali je také Rusové a jiní.

Potom jsem jel - v prosinci - do Itálie; nedalo mi to doma pokoje a chtěl jsem navázat jednání s přáteli srbskými a chorvatskými. Za záminku jsem si vzal, že vezu na jih naši Olinku. Na italské hranici nás přednosta stanice chtěl zastavit a že bude telegrafovat do Prahy, smíme-li jet dál. Tehdy jsem se po prvé v životě oháněl svým poslaneckým postavením, že jim ukážu, budou-li mě zdržovat; krčili jen rameny. Co teď. stáli jsme na peroně, vlak, kterým jsme přijeli, začal se rozjíždět do Itálie; my honem do vlaku a jeli jsme. Zavazadel jsme schválně měli poskrovnu. Nebýt toho, snad bych se už byl za hranice nedostal. Tehdy jsem ještě myslel, že se za několik neděl vrátím do Prahy; vrátil jsem se až za čtyři roky, na den téhož dne, kdy jsem překročil rakouské hranice. Měl jsem s sebou jen několik tisíc, které mně dal Beneš - de facto Beneš financoval začátky naší revoluce. Se Scheinerem jsem měl smluveno, že nějaké peníze opatří Sokolové ze svých fondů; od něho jsem měl také naději na podporu našich krajanů z Ameriky, ale té nebylo mnoho, dokud Spojené Státy byly neutrální. Neuměli jsme v tom chodit; krom Scheinera nikoho ani nenapadlo, že budou nutny peníze. Ještě než jsem odejel z Prahy, uložil jsem Voskovi, který byl tehdy v Praze, aby v Americe něco opatřil pro persekované a pro rodiny popravených. Tož to je pravda, těch peněz jsme měli po ce-

lou válku málo; myslím, že tak lacino nebyla pořizena dosud žádná revoluce na světě.

V Benátkách jsem se sešel s redaktorem Hlaváčem, dal mně nejnovější zprávy z Vídně. Odtud jsem jel do Florencie a do Říma. Bydlel jsem blízko Monte Pincia; rád jsem si znova prohlížel starý Řím, ale hlavně jsem začal navazovat staré styky a hledat nové. To se rozumí, hotový plán jsem mít nemohl; šel jsem z Prahy do prázdna s holýma rukama. Vyhledal jsem Srby, Chorvaty a Slovincy, těch bylo v Římě dost, ale nebyli sjednoceni - byly různé směry, velkosrbský, velkochorvatský, jugoslávský. byl jsem mnoho se Supilem a Vošnjakem. Mezi Italy už se začínala agitace pro „Dalmazia nostra“. Mezi jiným vyhledal jsem také profesora-historika Lumbrosa; spráskl ruce, když mě uviděl - v novinách se psalo, že v Praze byly masakry a já že jsem byl zastřelen; ukázal mi ve svém archivu fasciكل výstřížků a písemností mne se týkajících - morto! Seznámil jsem se s anglickým vyslancem a informoval ho o poměrech v Rakousku; on zase doručil mé dopisy pro Steeda. Chodil jsem na ty porady v noci a přece jsem byl sledován od rakouských a německých špehouů vyslanec mě na ně upozornil, abych dal pozor. Dojel za mnou Svatkovskij a poslal mou zprávu do Ruska. Docházel jsem na ruskou legaci; musel jsem všem dokazovat, že je nutno rozbít Rakousko-Uhersko - tehdy se obecně věřilo, že se má dunajská monarchie zachovat jako hráz mezi Němcem a Balkánem. Tož toho jednání bylo dost; spěchal jsem, abych byl brzo doma; chtěl jsem schovat své knihy s poznámkami a hlavně jeden fasciكل, ve kterém byly všechny možné informace o habsburské dynastii, které jsem za svého poslancování sehnal. Báł jsem se, aby to nenašli a nezavřeli za to ženu; že se budou mstít na dceři Alisce, to

mně nepřišlo na mysl. Ten fascikl jsem pořád viděl před sebou - to se rozumí, také jej pak zabavili i s knihami. Ztratil se.

V Římě jsem byl asi měsíc nebo jak dlouho; odtamtud jsem jel s italským diplomatickým úředníkem autem do Janova a pak dál do Ženevy. V Ženevě jsem chtěl mít spojení hlavně s Denisem a potom se vrátit domů. Ale neradil mně to ani rakouský konsul, ke kterému jsem si šel pro pečeť na pas; mluvil se mnou o válce, byl toho mínění, že Rakousko prohraje. Brzy jsem dostal dvě avisa: z Prahy od Beneše, abych nejezdil, že mám být hned na hranicích zatčen; a z Vídně od Machara, že je vydán rozkaz mě hned na hranicích bez dalšího vyšetřování pověsit. Tož jsem zůstal. To je zvláštní: já jsem vám byl jako natažený stroj; neměl jsem v hlavě nic než naši akci proti Rakousku, nic jiného jsem neviděl a necítil, jako bych byl hypnotisován. Neměl jsem smysl pro nic jiného než pro válku: jaká je situace, jak se to na bojišti vyvíjí. Potom špekulovat, s kým mluvit a jak na něho jít, abychom vzbudili jeho zájem. Pak zase chytrákovat, jak bychom přelstili pohraniční úřady a dostali zprávy z Prahy a do Prahy. Tehdy jsem si odnavykl spát; taky by se dalo spočítat na prstech, kolik nocí jsem za ty čtyři léta opravdu spal.

V Ženevě se našlo několik našich lidí: byl tam doktor Sychrava, přišel pak Božinov, inženýr baráček, který konstruoval šifrovací stroj; pak něco studentů a český dělnický spolek; později přibyl poslanec Durich. V Ženevě bylo spojení s Paříží, dojížděl Kepl. V Paříži začal Štefánik svou propagandu v salonech a společnosti; měl zvláštní dar společenského apoštolátu, dovedl lidi nadchnout; získával pro nás zájem i lásku. Dvakrát za mnou přijel Beneš z Prahy se zprávami. I Svatkovskij přišel; jednal jsem s Denisem a profesorem Eisenmannem, který byl tehdy ve francouzském ministerstvu

války. Srbský generální konsul mně dal srbský pas: jméno, rodiště i povolání jsem vyplnil podle skutečnosti, protože jsem nechtěl zbytečně lhát, abych se neprozradil, kdybych měl pas na jiné jméno; byl jsem jenom zapsán jako srbský občan. Tehdy jsem jel také do Lyonu, abych se podíval, jak vypadají francouzské odvody; slyšel jsem, že se francouzští branci vzpouzejí, tož jsem se chtěl přesvědčit. I do francouzských kasáren jsem se dostal; viděl jsem, vojáci dobří, veselí, je na ně spolehnoutí. Jel jsem za Denisem do Paříže, jednali jsme o vydávání listu La Nation Tcheque; tehdy byl Štefánik ve špitále po operaci, tož jsem ho denně navštěvoval. Štefánik byl hodně sentimentální, tituloval mě „oteckem“ a pořád by mě byl hladil a líbal; ale já se k němu tak blízko nedostal, bránil tomu rozdíl věku. Znal jsem ho už jako študenta z Prahy; vzpomínám si, jak jednou v zimě ke mně přišel celý zkřehlý - neměl zimníku, tož jsem mu dal svůj a ještě jsem mu jej musel dát přešíť, protože mu byl velký. Je to dost typické pro naše poměry, vzpomeňte si, že skoro všichni naši čelní lidé vyrostli z tísně a museli projít div ne hladem ale hladoví pojídají syté, říká se.

V Ženevě jsem žil v hotelu Richmond; dojížděl jsem do francouzského Annemasse, když jsme měli potíže s naším listem ve Švýcarsku. Počítal jsem i s možností, že pojedu do Srbska; proto jsem se učil jezdit na koni, abych v případě potřeby mohl jet za vojskem. Stále a stále jsem študoval válku a všechno, co s ní souviselo. Když jsem přijel do Ženevy, neměl jsem s sebou skoro ani list papíru: v Ženevě jsem si znovu založil knihovnu a svůj „holubník“, regál s příhradami pro časopisy, výstřižky, poznámky - když jsem se v roce patnáctém stěhoval do Londýna, vezl jsem s sebou už několik beden knih a papíru: samá literatura válečná a politická. Můj

oddech byl procházka kolem jezera a číst francouzské romány. tehdy jsem znova doháněl, co jsem za minulá léta ve francouzské literatuře zanedbal.

Mnoho práce a starostí bylo s vypravováním poslů do Prahy. Nechtěl jsem užívat obvyklých a rakouským úřadům jistě známých prostředků, jako je zašít zprávy do límce nebo je vložit do podpatků a podobně. To byly někdy dost těžké technické problémy - na příklad dát papírek pod regulátor rychlosti do hodinek; vhodně navrtat deštník, dát stočený dopis do plavajzu, ze kterého se musel šikovně odstranit kousek tuhy. ty kumšty prováděl hlavně inženýr baráček. Jeden český stolář nám dělal kufry ne s dvojitým dnem, ale s dvojitou stěnou; hlavní vtip byl, aby ta stěna při zaklepání nezněla dutě, ale aby zrovna zvonila - ten stolář to dovedl. Jindy jsme dali své zprávy do sudů s olejem, a to se zas musely nenápadně označit ty sudy. Někdy se to nepovedlo: z Prahy nám posel vezl zprávy vevázané dovnitř desek Smetanových oper. ale ve vlaku před hranicemi se při prohlídce lekl - štěstí, že našel příležitost vyhodit ten svazek oknem z vlaku.

Ještě větší práce byla najít posly a psychologicky je prořukat. Byli to všelijací lidé, vzdělaní i docela prostí, muži i ženy., každého jsem zvlášť zkoumal, hádal, co všechno se mu na cestě může přihodit a co by mu v Praze mohlo ztížit jeho poslání; podle toho jsem mu dal instrukce, jak se má v kterém případě zachovat. Pane, to byla psychologická a technická cvičení, někdy i kotrmelce. Rozumí se, posel si musel koupit lístek do Prahy z jiného místa než ze Ženevy, protože Ženeva už byla podezřelá. I my jsme si museli dávat pozor na rakouské špehouny. Jeden takový se k nám přitočil, ale nám ho už avisovali z Prahy., byl to fotograf, přispíval do našich ilustrovaných listů. Sotva přijel, poznal jsem ho a poslal k našim, vzali

ho mezi sebe a myslím, že se jim podařilo něco se dovědět o Praze. Zvláštní případ byl s nějakým D.; rakouský oficír, původem Moravan, a přišel ke mně do hotelu Richmond, kde jsem žil, s takovou podivnou historií o vídeňském dvoru a s arcivévody - pamatuju-li se, i vražda v tom byla; snad si to vymyslel, aby si mě získal, ale bylo to dost příznačné pro Vídeň, a proto jsem tu jeho historii otiskl jako feuilleton, zdá se mi, v Neue Zurcher Zeitung. Chtěl jsem ho tím také vyzkoušet - a viděl jsem, jak mu to nebylo milé. Jel jsem do Curychu, abych kontroloval, co mně vypravoval o svých stycích s jistými anglickými činiteli; těch lidí jsem tam nenašel. Chtěl se mermo dostat do Paříže, že prý vynašel zaměřovací přístroj pro vrhání pum s letadel a chce prý jej odevzdat Dohodě. Opatřil jsem mu možnost bydlet na francouzské půdě v Annemasse, kde tehdy už žil a pracoval doktor Sychrava, a jeho návrhy jsme poslali do Paříže; z Paříže psali, že takových návrhů mají sta a sta a že o ně nemají zájmu. Pak pan D. zmizel. Tož myslím, že to také byl špehoun; když se od nás nic nedověděl, chtěl nás použít, aby se dostal do Francie. Když se mnou v okolí Annemasse chořoval na procházku, bral jsem s sebou vždycky nabitý revolver, pozoroval ho a nedal jsem mu jít za sebou.

Revoluce a válka nejsou bez chytrosti, bez lži. Je naivní ve válce a revoluci vyzdvihovat jen hrdinství Achilles nebyl možný bez Odyssea. Proto stav společnosti bez válek a revolucí bude mravně vyšší. Učinil jsem si pravidlo, lhát co nejméně; při vši opatrnosti se člověk chytne, protože zapomíná na detaily, které zfantasíroval, a prozrazuje se. Měl jsem v tom všem svou metodu; když jsem posílal ty naše posly, informoval jsem se proto tak pečlivě o jejich poměrech a schopnostech, abych jim dal instrukce pro postup, který jim nejlépe odpovídal, a aby se zbytečně chytrostmi nezapletli. Je

to vůbec divná věc, že se lidé tak rádi obelhávají; vědí to o sobě a přece si věří. Lež je druh násilí; proto lži jako ochranného prostředku musí být co nejméně:

přesvědčil jsem se v praxi, že i v rebelii cesta rovná je nejkratší.

A řeknu vám, k politice a k rebelii ( i válka je druh politiky) je potřeba psychologie. Měl jsem štěstí, že jsem hodně znal naše lidi doma a věděl jsem tedy napřed, jakým kdo bude aktérem v té naší hře. Měl jsem znalost Vídně a tamních vrstev od dvora až po byrokracii a žurnalistiku; proto jsem dovedl předvídat, respektive pochopoval jsem z indicií celkový stav doma a ve Vídni. Musil jsem študovat naše spolupracovníky i naše tajné odpůrce. Než jsem k někomu význačnému šel, opatřil jsem si jeho biografii, abych věděl, jak na něho jít. V. tom mně nepomohla ovšem psychologie akademická, ale život a - romány!. Po sedmdesát let čtu romány den co den; teprve teď někdy vynechávám některý den, aby si odpočinuly oči. Žiju v poesii, nevydržel bych bez ní; v ní je nesmírně mnoho zkušenosti a poznání lidské duše. Myslím, že dost dovedu prokouknout lidi - pravda, někdy přece špatně; člověk je zatraceně zamotaná a divná mašina. A každý jiná!

Když za mnou přijel Beneš - tehdy už měl nejvyšší čas, protože by ho v Praze byli chytli a zavřeli - byl jsem rád; když mně ukázal pas, na který se dostal přes německé hranice - přes rakouské přeběhl tajně - div jsem se nerozzlobil, že si troufal přijít na hranice s pasem tak špatně udělaným. Je to směšné, ale měl jsem zlost i radost z těch německých úředníků, že ho na tak chatrný pas pustili. Nu, Benešem se mi ulevilo; měl jsem ve Francii poměrně málo styků, kdežto Beneš

v Paříži študoval, byl tam víc doma. Tož to sám osud dobře zařídil, že jsme si mohli rozdělit práci, on v Paříži, já jinde.

Beneše jsem znal z Prahy jako kolegu z university. Začátkem války přišel do redakce „Času“ jako volontér, že chce pracovat novinářsky; viděl jsem, že bere věci za praktický konec. Jednou za mnou šel do bytu - tehdy jsem bydlel proti Chotkovým sadům - ale nedošel, potkali jsme se, já jsem už šel do redakce „Času“; povídá, že ho tlačí svědomí: že bychom měli něco dělat. Řekl jsem mu: já už dělám. Tehdy jsem se vrátil z prvé cesty do Holandska. Pak jsme šli spolu do redakce a cestou jsem mu řekl všechno, co jsem dosud dělal a co jsem měl na srdci. Pamatuju se jako dnes, když jsme sestupovali s Letné, tam, co je vidět skoro celou Prahu, jak mně tak zatanulo na mysli to Libušino proroctví... První starost byly ovšem peníze, slíbil ihned, že jich něco zaopatrí. A přinesl. Ve Švýcarech jsem ho poznal blíže; a říkám vám, bez Beneše bychom republiku neměli. Mezi námi byla úplná shoda v hlavních liniích; i když jsem při tom nebyl, Beneš ve všem rozhodoval tak, že se to shodovalo se smluveným celkovým postupem. Jednou, to bylo později, přijel za mnou z Paříže do Anglie; referoval, co dělá, jak se naše věci vyvíjejí, jak se naše věc pomalu uskutečňuje - tehdy jsem mu na to řekl: Beneši, budeme přáteli.

Na den pětistého výročí Husova upálení v roce patnáctém jsem v Ženevě v Reformační síni za předsednictví Luciena Gautiera vystoupil s Denisem veřejně proti Rakousku. Ten den jsem volil proto, abychom i v očích světa navázali na historickou kontinuitu, na dějiny našeho státu. To už jsem věděl: buď to vyhraje, nebo se do Rakouska už nikdy nevrátím.

Za pobytu v Ženevě zemřel náš syn Herbert; nakazil se skvrnitým tyfem od haličských utečenců. Později byla zatčena Alice - to bylo s tou knoflíkovou aférou. Jeden ženevský Čech, sociální demokrat, se trápil, že v Čechách jeho strana dost nepracuje proti Rakousku; tož na svou pěst vypravil posla, paní, a dal jí tajnou zprávu, ukrytou v červeném knoflíku, aby ten knoflík odevzdala doktoru Soukupovi. Paní dojela šťastně do Prahy a poslala s tím knoflíkem svého tchána, dělníka. To se rozumí, naši mu asi nedůvěřovali, mysleli si, že je to policejní provokatér - zkrátka knoflík se dostal do rukou policie a následovaly ty známé persekuce. Proti zavření Alice podaly rakouské vládě petici americké ženy. Doslýchal jsem se, že se roznemohla má žena; bál jsem se, že Aliska to vězení nevydrží; v amerických listech byla zpráva, že náš Honza, voják, byl nebo má být k vůli mně oběšen. To všechno a ještě mnoho jiného šlo na nervy, ale nezlomilo. Já jsem právě byl jako ve snu, neviděl jsem nic než ten náš cíl. Když mě přátelé utěšovali, dělal jsem hrdinu, jako by nic... to už patří ke kšeftu, říkal jsem.

Člověk mnoho vydrží, všecko, má-li cíl a když se jednou odhodlal, že za ním půjde stůj co stůj a doopravdy. Opravdovost - to je tajemství světa a života, to je svátost náboženská a mravní.

## Londýn

Do Londýna jsem ze Ženevy zajel po prvé v dubnu roku patnáct, abych se sešel se Steedem, Watsonem, Saroleou a jinými, a sepsal memorandum pro anglickou vládu a ostatní spojence. Tehdy jsem byl upozorněn, že v kupé spacího vozu pojedje se mnou ze Ženevy do Paříže špeshoun, abych se měl

na pozoru. Nu, řekl jsem si, jen když vím, s kým jedu. Proto jsem nezměnil ani den odjezdu ani kupé, jen jsem si dal svůj portefeuille pod polštář a jel jsem.

Koncem září toho roku jsem se přestěhoval do Londýna; v Paříži už pracovali Beneš a Stefánik, tož to bylo obstaráno; politika Dohody se dělala spíš v Paříži, Anglie měla větší váhu hospodářskou.

Je přirozené, že znám Anglosasy blíže než jiné národy; to s sebou přineslo manželství s Američankou. Ale francouzsky jsem se naučil dřív než anglicky, hodně jsem četl a znal jsem Francii četbou tak dobře, že jsem do Paříže a Francie před válkou nejezdil; neoplýváje penězi, navštěvoval jsem země a kultury méně známé. Jen na svých cestách do Ameriky stavoval jsem se ve francouzských přístavech a jejich okolí.

V Londýně jsem býval rád. V takovém velikém městě můžete být sám, i když jste mezi miliony lidmi. Za války jsem bydlel napřed v boardinghouse u Miss Brown v Hampsteadu, Holford Road číslo 4; do města jsem jezdil na střeše busu a díval se na to hemžení lidí a vozů - autem jsem jezdil nerad, říkal jsem si, nač platit víc, když dojedu stejně za málo. Naši lidé říkali, že bych měl mít své auto k vůli reprezentaci. V městě jsem jídal v těch lidových jídelnách u Lyonsů; bylo to laciné, za deset až patnáct pencí slušný oběd. Když jsem měl hosty a musel se reprezentovat, šel jsem s nimi do Café Royal. Doma jsem hodně zkusil zimou; víte, že ty anglické krby moc nehřejí. Na podzim roku šestnáctého Olga našla zařízený domek po pastoru Wilderovi, který byl povolán zpět do Ameriky, také v Hampsteadu, Platts Lane, 21; byl to domek se vším všudy, i s kuchařkou, tož jsem pak jídal doma. Chodíval jsem na Hampstead Heath - někdy i v noci, když jsem měl starosti, na příklad když šlo o separátní mír

s Rakouskem. Jednou jsem si také rozbil hlavu, když jsem v londýnské mlze narazil na kandelábr. Občas začaly houkat sirény - poplach při německých air-raids; na to znamení všichni lidé se museli ukrýt ve sklepích a tunelech... To víte, já jsem raději zůstal na zahrádce a díval se na to; jednou jsme viděli dva hořící zeppelinů nad Hendonem, jindy letělo třicet šest letadel hotovým deštěm granátů - byla to krásná podívaná. Kolikrát jsme na zahradě našli střepy granátů. Když jsem byl v Brightonu, bombardovala město německá ponorka.

Jednou se k nám chtěli vloupat lupiči; policie myslela, že mají spadeno na mé papíry, a poradila mi, abych si dal zařídit alarmní zvonky na všech dveřích, oknech, na komíně. Už ve Švýcařích jsem dostal divné vřídky na ramenu, a doktor myslel, že je to otrava; v Anglii zase na krku, museli mě řezat a poslali mě na zotavení k moři do Boumemouthu; také angličtí doktoři říkali, že je to otrava způsobená prádlem, snad politickými odpůrci. Já jsem myslel, že to bylo pro nedostatek čerstvého vzduchu; proto jsem později, v Americe, znovu začal jezdit na koni; že prý jízdou na koni vdechujete jednou tolik vzduchu než chůzí. Několikrát jsem měl chřipku... Člověk mnoho vydrží. Byl jsem připraven, že nějaký zvěd nebo fanatik udělá na mne atentát; když za mnou přijel Beneš, připravil jsem ho na to. Nebál jsem se nic a jen jsem mu domlouval, aby mé případné smrti pořádně využil k naší propagandě. V té době jsem také napsal jakýsi testament - smutný, protože jsem neměl co odkázat, leda něco svých spisů a - dluhy.

Když jsem přijel do Londýna, měl jsem potíže s pasem. Dostal jsem v Ženevě pas srbský., ale abych se při možném výslechu nepřekřekl, vyplnil jsem všechny rubriky krom státního občanství podle pravdy. narozen v Hodoníně na Moravě, profesor, a tak dále. Nikdo si toho zprvu nevšiml; až když jsem si

šel pro peníze do filiálky té švýcarské banky, kde jsem v Ženevě měl uloženy peníze, kroutil nad mým pasem pokladník hlavou - byl to Němec Švýcar a vyznal se v zeměpise: že prý Morava není v Srbsku a tak dále. Ale přece jsem ho usadil; řekl jsem mu, když tak znáte zeměpis, měl byste vědět, že Morava je řeka v Srbsku, a ostatně vám do mého pasu nic není. Ale přece jsem si peníze přenesl do jiné banky. V Hampsteadu na mne chodil delší dobu detektiv, nějak mu ten můj pas vrtal hlavou. Tehdy jsem už byl profesorem na londýnské universitě, na King's College (neměl jsem do toho velkou chuť, ale bylo to dobře, že jsem jím byl), a Asquith, předseda vlády, měl mé přednášky zahájit; ale protože byl nemocen, poslal místo sebe Lorda Roberta Cecila. To bylo zrovna v novinách, a tak jsem to detektivovi ukázal: když mně důvěřuje váš premier, můžete mně důvěřovat také vy. Ale to na něho málo platilo - vždyť byli v právu. Požádal jsem pana Setona-Watsona, aby to za mne na Scotland Yardu nějak zařídil. Sir Basil Thompson se o mne zajímal; navštívil jsem ho a vyložil mu naši činnost. Byl jsem k němu také pozván, když byla ta aféra s Countess Zanardi-Landi, co se vydávala za nemanželskou dceru císařovny Alžběty a bavorského krále Ludvíka. Napsala knihu o svém životě, kde svůj původ naznačila. Já jsem knihu četl; viděl jsem, že její líčení Vídně a dvora je neurčité. Sir Basil mě jednou pozval, abych mu řekl své mínění; byl při tom bratr té hraběnky, zřejmě Žid, a tvrdil rovnou, že jeho sestra je podvodnice. Mne mávla fotografie autorky a jejích dcer; vypadala aristokraticky a hodila se do rakousko-bavorské rodiny. Hleděl jsem se s ní seznámit a psal jí, že bych přeložil její knihu do češtiny., když neodpověděla, vyhlížel jsem ji na ulici - bydlela několik domů od nás. Když jsem ji uviděl po prvé, poznal jsem hned - podle

uší, zvláštního chmýří na tváři a fysiognomie vůbec, že se podobá svému židovskému bratrovi.

Jinak jsem s policií měl styky jen přátelské. Jen se mi po celou válku zdávalo, že mě honí rakouští policajti; aji doma jako presidentovi se mi to někdy zdávalo - teprve v poslední době mám od takových snů pokoj.

Sám se dnes divím, jak jsem tehdy vydržel tolik pracovat. Na příklad každý týden jsem psal nebo spíš diktoval články do Sunday Times; využíval jsem takto svých informací a názorů. Psal jsem i do jiných listů, do Nation, Spectator, New Europe, posílal noticky skrze naši tiskovou kancelář, vyhotovil ani nevím kolik memorand; jenom těch dopisů, co jsem musel napsat! Potom čtení na universitě, přednášky v některých klubech, v Cambridgi; v Oxfordě, kde jsem bydlil u krétologa Sira Arthura Evanse a stýkal se s Miljukovem a Vinogradovem. Do Edinburgu jsem se jel domluvit s belgickým konsulem, profesorem Saroleou, a jeho redaktorkou paní Westovou; vydávali pěkný list Everyman, který se ujal naší věci. Chodil jsem do Foreign Office k Siru George Clerkovi, pozdějšímu vyslanci v Praze, k bývalému vídeňskému vyslanci Siru Maurici Bunsenovi, k vyslancům dohodovým; víc jsem ovšem vídal žurnalisty a profesory. Byly soboty u Steeda, kde se scházivali novináři, důstojníci a diplomati; každý, kdo přijel do Londýna, stavil se u Steeda a u Madame Rose - ta psala dobré články do konservativní Morning Post. Dnes už bych si nevzpomněl, kolik lidí jsem poznal a hleděl informovat. Netlačil jsem se k oficiálním osobnostem, pokud se nám nepodařilo získat veřejné mínění. Neměl jsem s počátku nic v rukou a nemohl jsem nic slibovat; měl jsem jen své argumenty, že je v zájmu Evropy rozčlenit Rakousko-Uhersko. Hleděl jsem, aby denně bylo v novinách

něco proti Rakousku a o nás; museli jsme svou věc udělat známou - nestačilo dělat politiku jen v nějakém vysokém ouřadě. Pane, to všechno byla práce aji dřina. Tož to byly pochůzky, návštěvy, schůzky a přednášky, články a dopisy, a ještě expedování našich kurýrů a starost o ně, když jim anglická policie občas dělala potíže. To se někdy stalo, když jsme po knoflíkové aféře dostávali kurýry z Ameriky; pokud Amerika byla neutrální, mohli se američtí občané dostat do Vídně i do Prahy.

Měl jsem své zásady o propagandě, myslím, že byly správné: nenadávat Němcům, nepodceňovat nepřítel, neskreslovat nic a nenafukovat; neslibovat na prázdno a nevystupovat jako prosebník; nechat mluvit fakta a na nich ukázat: to a to je váš zájem a tedy i vaše povinnost; působit ideami a argumenty a osobně stát v pozadí; nebýt konjunkturalistou, nechytat se věcí, které přinese a odnese den, mít ve všem celkový plán a soud; a ještě něco - neobtěžovat. Stejně důležité: nepřijmout peníze od nikoho než od našich lidí, i když se nám peníze nabízely. Někdy už nebylo mnoho v kase, a Beneš telegrafoval, potřebujeme tolik a tolik - často ještě téhož dne přišel šek od našich z Ameriky. Trápil jsem se s počátku, že nás venku bylo málo; ale bylo to dobré - nebylo značnějších rozdílů.

Lhát a přepínat, to je nejhorší propaganda. Já vám povím příklad: když byl náš přítel Seton-Watson mlád a chystal jakousi historickou studii o kalvinistech v Uhrách, neměl - jako skoro nikdo v západní Evropě potuchy o národnostní politice Maďarů; Maďary měl rád. Když sbíral v Pešti svůj materiál, našel nějaké dokumenty o Slovácích a ptal se po nich, že by k nim zajel. Žádní Slováci nejsou, řekli mu Maďaři, to je jen několik pastevců v horách. Ale pan Seton-Watson

se seznámil s několika Slováky; od nich se dověděl víc a zajel si na Slovensko, aby se přesvědčil. Když se pak vrátil do Vídně, řekl Steedovi s očima na vrch hlavy. "Představte si, oni mě Maďaři obelhali, obelhali!" A to ho přivedlo k tomu, že začal studovat národní problémy Slováků a Jihoslovanů a stal se tou autoritou ve věcech maďarisace a maďarské politiky. Lež se nevyplácí, ať je to v politice nebo v denním životě.

Několikrát jsem měl namále. Po prvé to bylo v roce šestnáct, když Štefánek mně smluvil audienci s Briandem. Už jsem měl koupený lístek na loď Sussex, abych jel do Paříže, ale v tom mně telegrafoval Beneš, abych nejedl, že hovor bude později; tož jsem lístek na loď Sussex odřekl. Na té cestě byla Sussex od Němců torpedována a potopena.

Po druhé to bylo, když jsem na cestě do Ruska chtěl vyplout ze skotského přístavu Amble do norského Bergenu. I ta cesta do Norska byla podivně šťastná. Čekal jsem v Amble na loď, ale nepřijela, byla potopena; kdybych byl po ní jel, byl bych minul Štefánika, který se právě vrátil z Ruska a měl pro mne zprávy. Vrátil jsem se tedy do Londýna, kde mě Štefánek čekal; přijel také Beneš z Paříže. Odejel jsem za několik dní na loď v Aberdeenu. Pluli jsme, provázeni dvěma torpedoborci; v noci se loď najednou naklonila a obrátila tak rychle, že celá zapraštěla. Ráno mně kapitán řekl, že tak tak jsme se vyhnuli plovoucí mině - v posledním okamžiku loď obrátili.

Do Ruska jsem si musel pořídit nový pas, to se rozumí, na falešné jméno. Našel jsem si pro sebe dánské jméno Madwig; dánské jméno proto, že rodina mé ženy, Garriguové, přišli do Ameriky z Dánska, a Madwig mě napadlo, jmenuje se tak jeden dánský filolog. K tomu jsem si vymyslel celou povídačku a naučil jsem se jí nazpaměť, aby mě nechytli při nějakém rozporu, kdybych přišel Němcům do rukou: že

jsem původem Dán, ale od malička ve Spojených Státech, a tak dále. Ale Sir Basil Thompson mně radil, abych si toho jména nedával, proč, to už nevím; sám mně navrhl jméno Thomas George Marsden - na to jméno jezdím po světě podnes. To T. G. M. jsem chtěl mít, abych se při podpisu nespletl. Ještě mi Sir Basil radil, abych si dal dobrý pozor, až pojedu Švédskem, že jsou tam němečtí vyzvědači a že by mě švédské úřady mohly z titulu neutrality k Rakousku vydat nebo aspoň zadržet. Tož když jsem přijel do Stockholmu, nešel jsem ani do hotelu a prochodil jsem celý den po ulicích s Bohdanem Pavlů, který mně tam přijel z Petrohradu naproti.

Na tu cestu jsem se pořádně připravil; odklidil jsem všechny známky své totožnosti, vypáral jsem ze šatů všechny krejčovské firmy pražské i londýnské a třikrát jsem prohlédl každý kousek papíru a šatstva, co jsem s sebou vzal, aby mě nic neprozradilo. Ale v Rusku jsem našel ve svém prádle límeček, na kterém londýnská prádelna napsala inkoustem mé celé jméno MASARYK!

A tak jsem si zakládal na své opatrnosti a praktickosti!...

Často jsem o takových osudových chvílích života přemýšlel; nikdy jsem pojem Prozřetelnosti nepojímal aristokraticky, že bych já měl něco extra s kohoutím mlíkem. Takové štěstí má mnoho lidí, snad všichni. Jiná je věc, chápat Prozřetelnost ve vývoji národů a států; ovšem i státy a národy jsou složeny z jednotlivců, jednotlivci jsou orgánem a prostředkem celku. Je to problém těžký, neosobuju si, že jej dovedu vyložit. Filosofický oříšek - ořešisko!

Do Ruska mě jednak volala naše Odbočka národní rady - byl naléhavý úkol sjednotit naši zahraniční akci v dohodových státech; jednak šlo o rekrutýrku a organizaci našich dobrovolců z ruských zajateckých táborů, nejvíc o to, abychom z nich mohli zřídít samostatný korpus, de facto už naši vlastní armádu, bojující proti Rakousku. V tom nám nejvíc překáželi ruští byrokrati to víte, byrokrati nejsou jenom v úřadech, ale i v armádách. Dalo se čekat, že po pádu carství to půjde snáze a že nám hlavně pomůže nový ministr zahraničí, profesor Miljukov, se kterým jsem se dobře znal. Tož jsem se rozjel do Ruska. Ale tu máš, jen jsem dojel - Miljukov podal demisi, a brzo se začala občanská válka; a v tom úplném rozvratu se musela organisovat naše politická a vojenská akce. Byla to svízeľ.

Divné: kam jsem v Rusku přišel, všude se střílelo. V Petrohradě jsem bydlel proti telegrafnímu a telefonnímu úřadu, o ten se začal tuhý boj; kancelář naší Odbočky byla na Znamenské, tož jsem tam docházel z bytu blízko Zimního Paláce. Naši se o mne báli a přidělili mně „tělochranitele“. Šeba mi našel Hůzu, který jim do té doby vařil. Přivedli mně ho v zástěře a řekli, ten že bude chodit všude se mnou. Dlouho jsem si na něho nemohl zvyknout; do té doby jsem si všechno dělal sám, i boty jsem si čistil, a teď tu byl člověk, který to všecko chtěl mermomocí dělat. Musel jsem si zvykat.

Ale i s tělochranitelem bylo v Petrohradě nejisto; a co by mně vůbec pomohl, kdyby kulka o nás zavadila? Naši mě nutili, abych jel do Moskvy, tam že je klid, že tam Odbočka přijede za mnou. Dobrá, jel jsem - tou cestou mě provázal i pan Kódl,

známý z našich legionářských románů; ale jen jsem dojel do Moskvy, tam se to začalo zas. Už na nádraží bylo slyšet střelbu. Nechal jsem Hůzu na dráze, aby za mnou přivezl kufry i s vozíkem, a šel jsem pěšky do hotelu National na hlavním náměstí, kde jsem měl objednaný pokoj. Půjdu k náměstí, narazím na kordon vojáků. „Kam jdete“, volal na mne oficír. Řekl jsem, že do hotelu National. „Nelze“, povídá on, „střílí se tam“. Na náměstí vidím, že se střílí se dvou stran: na jedné straně náměstí měli bolševici obsazeno divadlo, protější stranu drželi Kerenského vojáci, a s obou stran se střílelo z ručnic a strojních pušek. Důstojník mi radil, abych šel do hotelu Metropol. Jdu - přede mnou jde člověk, dá se do běhu a vklouzne do velkých vrat, která mu pootevřeli. Byl to hotel Metropol. Tož já za ním, ale zatím mně zabouchli vrata před ním. Tluču na ně a volám: „Co to děláte, otevřte!“ „Jste náš host?“ volal na mě portýr. „Jinak vás nemůžeme pustit, máme obsazeno.“ Nechtěl jsem lhát, tož jsem na něj vykřikl: „Nedělejte hlouposti a pusťte mne!“ On se zarazil a pustil mě dovnitř.

Hotel Metropol byl takový velkoměstský, světácký hotel, pro cizince a bohaté lidi, kteří si přijeli do Moskvy zahýřit. Toho času tam bylo s obsluhou na pět set lidí. Na půdě hotelu bylo asi padesát Kerenského junkerů, ti stříleli na bolševiky a bolševici z divadla na ně. Když už jsem byl uvnitř, přišel na mne správce hotelu nebo kdo to byl, a povídá, musíte odtud, tady už nemáme místo a nemůžeme vám dát jíst. Já nikam nepůjdu, řekl jsem, já od vás nic nechci, nestarejte se o mne. Tož mě tam nechali sedět, v kožiše, jak jsem byl, a nevěšili si na mne. Zatím se pořád na hotel střílelo, hosté utekli do sklepů, kde jim dali oběd a večeři - já nic. Večer ke mně přišel hotelový kuchař, hledí na mne a myslí si, jaký jsem podivín; dal se se mnou do řeči a povídá, že čekal z venkova

návštěvu svého tchána a připravil pro něho světnici; ale protože tchán do hotelu již nemohl, že si mohu tu světnici vzít A pak mně dal i najíst.

Světnička byla ve druhém nebo třetím poschodí, za rohem, kam zalítla nějaká kulka jen odrazem od protějších domů. Zatlhl jsem si matraci s postele do kouta na podlahu a tam jsem spal. Ve dne jsem chodil po hotelu a vzpomínal, co dělá Hůza, co moskevští Češi, kteří mě čekali. Ven z hotelu nemohl nikdo, telefon ve vestibulu byl ostřelován, takže nebylo spojení s venčím. Nu, bylo to divné, tak dlouhé dni jsem málokdy zažil. Prvé dni nebylo tak zle; střílelo se jen z ručnic a mitrajéz; po několika dnech bolševici začali hotel ostřelovat z děl, postavených za městem. Brzy byla fronta hotelu, všeska vyšší poschodí, rozstřílena. Hosté se odstěhovali do sklepů. Tam jsem nevydržel, byl tam hrozný zápach a křik, děti a ženy plakaly. Byl tam Polák, který prodělal bombardování Přemyšlu; říkal, že tam to nebylo tak děsné. Já jsem přes to na noc zalízal (doslova jsem musil přes sutiny a k vůli střelám lézt) do svého pokojíku nahoře.

Na jeden obraz si vzpomínám, vidím to, jako by to včera bylo. Stál jsem v koutě u okna a vyhlížel jsem úkosem na ulici, jak to tam vypadá. A tu vidím, jak do ulice vyrazil výrostek a chtěl ji přeběhnout. Běží a najednou padá tváří na zem, s rukama roztaženýma. Myslel jsem, kdybych byl doktor, poznal bych podle toho, jak padl, kam ho to trefilo. Tož tam ležel na chodníku, obličejem k zemi, a papácha se mu odkutálela o krok dál. Zpod obličeje vytekl pramének krve, pak druhý a třetí - počítal jsem je, bylo jich sedm. Co se tak dívám, přiletěl havran, sedl si na tu beranici a koukal na hocha. Já vám měl takovou úzkost, aby do něho nezačal klovat, ale nemohl jsem nic dělat, nemohl jsem havrana nijak zplašit... Viděl

jsem, že za rohem je ambulance Červeného kříže, ale nikdo pro hoča nešel, protože se pořád střílelo. Ale přece se jim hoča zželelo, přišli pro něho mávajíce odznakem Červeného kříže a odnesli ho. Nevím, byl-li ještě živ. A takových obrazů je..

Protože telefon hotelu byl umístěn u vchodu, kam zalétaly kulky, bylo zakázáno k němu chodit; přes to jsem vlezl do budky a zatelefonoval našim, kde jsem - mysleli si všichni, že už jsem mrtev. Hůza se potom jednoho večera pokusil donést mně prádlo, ale musel se vrátit. Jedné noci po kanonádě kadeti z hotelu odtáhli, ale bolševici pálili dál. Hotel se vzdal a bolševici určili, že na druhý den, tuším v sobotu, hosté mohou odtáhnout. Pro jednání s bolševiky byl za Rusy zvolen parlamentářem nějaký Polák, cizinci (bylo jich přes čtyřicet) zvolili si mne. Nechali jsme přinést na hromadu všechny zbraně, které v hotelu byly., ale část nabitých revolverů a nábojů Polák schoval pro ten případ, že by vznikl masakr - v tom případě už bylo lhostejné, jestli bychom se bránili nebo ne. Báł se zejména, že by se mohl stát útok na ženy, z toho by vznikla obecná řež. Vědělo nás několik o úkrytu zbraní. Přišli bolševici, obsadili hotel a sebrali zbraně byla to divná posádka, s puškami na špagátech a tak. Dali nás pod stráž. Jeden z těch vojáků sahal mi po kroužku na vázance. Byl to, tuším, hliníkový prstýnek s červeným sklíčkem; naši hoši to urobili ze zapalovače a dali mně to na památku; ale protože prstenů krom snubního nenosím, dal jsem si jej na vázanku. Ukázal jsem jej vojákovi, že je to jen olovo a sklo a že to je památka; chce-li, že mu to dám. Nechtěl. I ptám se ho tak žertem, pustí-li mě brzy ven. „Začoču, pušču,“ řekl, „záčoču, zarježu.“ Ale nezařezal. Někteří hosté upláceli strážce, ale já nedovedu podplácet, je to tak ponižující.

Nejhorší bylo, když se stráž na mol opila vínem, které našli ve sklepech. Šel jsem k veliteli a prosil, aby změnil stráž. Dal si říci a přivedl stráž jinou. Po dlouhé noci přišla komise prohlížet naše pasporthy - tu vedl, podle obleku, student Mezi hosty byl Lotyš, socialista; znal můj spis o marxismu; ten mi velmi pomohl, abych neměl potíže.

Tak jsem se po týdnu dostal ven; pak jsem bydlil u našich krajanů, u Országha, u Rixyho, a začal znova pracovat s Odbočkou na organizaci našeho korpusu. Naši hoši si chodili ukazovat ten rozstřílený hotel, že jsem tam bydlel; klíč od hotelu jeden z nich přinesl do musea v Turčanském Svatém Marti-ně.

Z Moskvy jsem potom odešel do Kijeva, protože náš korpus byl rozložen kolem Kijeva. Tam jsem se usadil v hotelu Paříž na Kreščatiku; ale sotva jsem dojel, oblehli bolševici Kijev, a když prošla lhůta na vzdání, začali pálit na město kanyon. Doktor Girska, který byl lékařem ve špitále, převedl mě do Georgijevského špitálu, že tam budu bezpečnější; ale naše porady byly v hotelu Paříž, tož to bylo prašť jak uhoď, protože jsem tam musel denně docházet. Jeden autobus vletěl do pokoje, zrovna vedle našeho, narazil na stěnu, padl na zem a zůstal stát, nevybuchl; byl na loket vysoký. Nikomu se nic nestalo, jen kousek omítky poranil na hlavě člena rodiny, právě obědvající.

Pak postupovali bolševici dovnitř města a bojovalo se v ulicích. Cesta do naší Odbočky vedla přes hlavní bulvár a příční ulici, jmenovala se, myslím, Prorjeznaja. Šel jsem s Hůzou tou příční ulicí, přes kterou se střílelo. kryli jsme se domy na té straně, odkud, koule lítaly - to je pravda, tam zase na nás mohly spadnout komíny a střechy., ale ono si nebylo co vy-

brat Do jednoho dvora zrovna padl granát a vybuchl; šli jsme se na to podívat.

Když jsme se dostali na hlavní bulvár, běží tam oficír a mává na nás rukou., „Opásno,“ křičí, „nebezpečno, zpátky!“ Po bulváru to zrovna klepalo, jak pršely kulky na dlažbu. Podívám se na Hůzu: Půjdeme-li zpátky, může nás to stejně trefit, tož raději dopředu! A přeběhli jsme bulvár.

Jednoho dne šel jsem s Klecandou na nádraží jednat s velitelem bolševiků; před nádražím najednou cvrnk, a na coul před našimi hlavami trefila kulka do telegrafního sloupu. Blízko na dvoře si dva hoši hráli s nabitou puškou; puška spustila, jednoho to zastřelilo a kulka dolítla pak k nám.

Skutečný strach jsem měl jenom tehdy, když se ti vojáci v Moskvě opili; to mohlo šeredně dopadnout. Jindy jsem se nebál, a když už, tedy jsem to nedal na sobě znát, už k vůli našim hochům ne. Jak pak bych je mohl komandýrovat, kdyby viděli, že mám strach? O tom všem a o jednotlivých zkušenostech dalo by se dost vyprávět - ale zapomínám již na mnohé podrobnosti, a abych vám to řekl upřímně, nebaví mě na to vzpomínat. Mám teď plnou hlavu jiných detailů...

## **S vojáky v Rusku**

V Rusku - pane, tam bylo víc práce než v Anglii, to už přestávalo psaní a bylo víc jednání. To se rozumí, také víc řečí, bez dlouhých šprochů to v Rusku ani nejde. Takové ruské porady, to trvá od rána do noci; na vzduch jsem se dostal až bůhví kdy v noci. A pak, toho ježdění co bylo. k ruskému hlavnímu štábu, k našim regimentům a tak - nu, mnoho únavy. Jednou, když jsem jel z Kijeva, rozbil se vagon, ve kterém jsem seděl - zlomila se osa nebo co; náhodou vlak zrovna

vjížděl pomalu do nádraží, takže se nic nestalo; jen jsme museli ostatek cesty stát natlačeni v druhých vozech.

Potíží v Rusku bylo mnoho: největší byly s ruskými úřady, které nedovedly pochopit naši věc: měli nás za Rakušany a za zrádce našeho císaře - zradili císaře, zradí cara. Chtěli jsme, aby nám povolili postavit z našich zajatců dobrovolnou armádu proti Němcům; a když už nám povolili několik regimentů, aby z nich utvořili celý náš korpus. Pane, já se nedivím, že se jim do toho nechtělo. Báli se, když to povolí nám, že to budou muset povolit taky Polákům, a těm nevěřili. Potom neměli dost šatů a zbraní ani pro své vojáky, a teď by měli vyzbrojit naše. A mnozí Rusové tomu nepřáli, potřebovali našich zajatců jako šikovných dělníků v továrnách, v šachtách, na drahách i na polích. Tož jsem musel s Klecandou a jinými dojíždět do Stavky a ke všem možným ministrům - byl to trpký chléb. Miljukov, který by nám byl nejspíš vyhověl, odstoupil právě v den, kdy jsem přibyl do Petrohradu. Jednal jsem s generály, s Brusilovem, Alexejevem a nejvíc s Duchoninem, to byl náčelník ruského hlavního štábu a dobrý voják, a s tím jsme to konečně upekli. Snad nejvíc nám pomohlo veřejné mínění, když se naši u Zborova dobře drželi. Tehdy jsem jednal o náš korpus v hlavním ruském štábu, v Mogilevě; mluvil jsem s mnohými, zejména s Brusilovem - poklonil se po pás a řekl: „Klaním se hluboko před vašimi vojáky.“ Byl jsem rád, že jsme pro něho mohli něco udělat po válce, když se, exulant, léčil v Karlových Varech. Jeho žena mně poslala po jeho smrti jeho osobní ikonu, zahalenou v prošívané látce - tu ikonu nosil vždycky při sobě, aby ho chránila, a odkázal mi ji.

Když jsme konečně dosáhli našeho korpusu, ptal se mě Duchonin, koho chceme mít velitelem korpusu, a já mu jmenoval generála Šokorova, takového spolehlivého vojenského

úředníka. Brzy na to bolševici Duchonina ubili a jeho mrtvolu zhanobili; šel jsem mu na pohřeb, a tam mi jeho vdova řekla, že by si byl Duchonin přál být komandýrem naší armády. Kdepak by mě mohlo napadnout, že by náčelník hlavního štábu stál o velitelství korpusu! Aspoň že se jeho vdově můžeme odvděčit za jeho dobrou vůli a vážnost, kterou měl k našim vojákům.

Sotva jsme měli svůj korpus, začaly se nesnáze s bolševiky. Umluvili jsme ozbrojenou neutralitu a vymohl jsem, že nás pustí přes Sibiř do Francie. Když jsem odjížděl na Sibiř chtěli nás odzbrojit nebo získat pro sebe - to všecko znamenalo jednat a zase jednat s komisary, s vojáky a kde s kým.

Další potíže byly přirozeně s našimi vlastními lidmi. Předně jsme měli v Rusku svou starou, polo poruštěnou emigraci. Každá emigrace přijímá psychologii země, ve které žije; docela jiná byla povaha naší kolonie v Paříži, jiná v Americe a jiná v Rusku - s tím se muselo počítat. Někteří vlivní našinci na Rusi převzali celý program starého carismu. Když jsem přijel, někteří mě udávali u ministerstev a měli tu a tam vliv i na naše lidi. Tož to se muselo srovnat. Pak zas byly nějaké starosti s našimi vojáky. Měli jsme dobrovolníky z emigrace a dobrovolníky ze zajatců; byly rozpory mezi starodružiníky, dobrovolci ze Srbska a z Dobrudže a novými regimenty z náboru v ruských zajateckých táborech - to se muselo sjednotit.

Druzí se hádali, kam se má táhnout: na Kavkaz, na rumunský front, nebo přes Archangelsk do Francie. Třetí měli spory, má.li být komando ruské či české; a čtvrtí, mají-li oficiří mít menáž společnou s mužstvem nebo ne. Ja, tož takové věci jsem musel porovnat. Co jsem jim říkal? Řekl jsem jim, na tom že čerta záleží, jaké bude komando, jen když ho

budou poslouchat. Na tom nesejde, jedí-li oficíři s mužstvem; ať každý jí, kde se mu líbí, jen ať se postarají o dobrou meňáž. Našli se oficíři demagogové, kteří si vojáky předcházeli u společného stolu, a byli někteří vojáci, kterým se už nechtělo do boje; byly potíže s aprovisací, a kolem dokola se rozpadala a rozbíhala ruská armáda. V takovém stavu jsme organisovali svůj korpus.

Teď si vemte, že i naši zajatci byli do jisté míry demoralisováni; to je docela přirozené: každé zajetí tím, co má ponižujícího a bezprávného, člověka nějak ochromuje - nemá svého domácího kořene. Jak jednou voják zahodí flintu, chce už mít od vojny pokoj. Nábor dobrovolců v zajateckých táborech nešel někde dost hladce. Byli velitelé táborů, hlavně Nerusové, kteří kladli všechny možné překážky naší rekrutýrce. Manifesty, šířené v táborech, aby se naši zajatci hlásili dobrovolně do pole, byly plné takových ideálů, které je musely spíš odstrašovat. „Budete trpět hlad, budete zavšiveni v zákopech,“ takové zásluhy se jim slibovaly, když vstoupí do vojska. Zatím se ti lidé, to se rozumí, chtěli najíst a žít lidštěji než jako vojenoplenníci. A zas ti, co už byli ve vojsku, měli konflikty s důstojníky v domnění, že dobrovolník nemusí slepě poslouchat, demagogové je v tom živili, po bolševickém vzoru se dělaly vojenské rady a konventikle a chtěly vojsko řídit hlasováním. To všechno bylo přirozené, ale někdy hodně svízelné. Byl u nás jeden takový plukovník, Rus, který měl plná ústa Husa a bratrství, aby se dostal na.horu; toho jsem prokousl, jak říkají Rusové, nechal jsem ho preterovat - a jeho pluk se chtěl bouřit. Takových věcí bylo víc. Ti z našich, kteří se zboljševisovali, agitovali proti vojsku i proti naší půjčce; ale když se ke Kijevu blížili Němci, vstupovali honem do naší armády - vojsko se nám už stalo ochranou.

Já vám řeknu, náš člověk je dobrý voják, když je v boji; pak je statečný a chytrý jako málokdo. Umí se dostat z každé šlamastiky., ale když v ní není, tedy do ní vhrkne sám. Neumí vždycky vytrvat a selhává, když nemá co dělat; to bylo před Sibiří a na konci sibiřské kampaně zas. Ale ani lépe vyzbrojené a organisované armády než naše by nesvedly líp takové sibiřské tažení. Mně šlo jen o to, aby byli schopni boje, až přijdou do Francie; to jejich bratrství a zvláštní řády dobrovolného vojska, to nevadilo, jen když se drželi v bojovém stavu. Zařídili jsme během doby kursy pro důstojníky, nácvik vojáků a všechny možné dílny, krejčovny, ševcovny, uzenářství, tiskárnu, sport, divadlo, poštu i banku pro naše vojáky, abychom je zaměstnali a aby se nám nerozběhli. Museli se starat o menáž, a to bylo hodně těžké; muži na Ukrajině už nechtěli za ruble prodávat, že prý prodají Němcům za hřebíky. Peníze papírové neměly pro ně ceny, vyvíjel se primitivní obchod výměnný. Na Sibiři bylo v té věci lépe. To se rozumí, když se pak naši hoši dostali do boje, byli to vojáci, jakých by pohledal - to byl boj o život.“

Mne měli naši vojáci rádi a uznali mě za vrchního velitele; myslím hlavně proto, že jsem jim někdy vyhuboval - na vojně patří k věci, aby lidé byli k sobě upřímní - a snad i proto, že jsem se nebál. Hoši si chodili v houfech ukazovat ten rozstřílený hotel Metropol, co jsem v něm bydlel, a povídali si o mně celé legendy., říkalo se, že se ničeho nebojím. Zatím jsem se kolikrát bál, ale nedal jsem to na sobě znát; zrovna k vůli nim jsem chodil po ulicích, když se střílelo. Neviděli ve mně tu profesorštinu. Byl jsem s nimi rád; pozoroval jsem mnoho společného mezi vojáky a dětmi. Vojáci, stejně jako děti, potřebují spravedlivosti, přímosti, otevřenosti; protože musejí poslouchat až na smrt, musí jim ten, koho poslouchají, oprav-

du a bez pokrytectví imponovat. I ty vojenské parády jsou spíš pro vojáky samotné než pro jejich velitele. Mám vojáky rád, i když nemám rád válku.

Největší starost byla, kde se má našeho korpusu nejúčelněji užít. Ruské fronty už nebylo; za to na západě stálo pětkrát sto tisíc dobře ozbrojených německých vojáků, protože Němci bolševikům nevěřili. Bolševici by s počátku byli šli s námi proti Němcům, ale tomu spojenci nechtěli a právem; proti vůli Trockého udělal Lenin s Němci mír. Proboha vás prosím, jak jen si někdo mohl nebo může představit, že bychom se tehdy mohli probít skrze německou frontu domů! Padesát tisíc vojáků, skoro žádná děla, neúplná výzbroj, vůbec vadná aprovisace a v týle země v plné revoluci! Nebo vést vyhlazovací boj proti bolševikům: pád carismu, rozklad jeho celé administrace, zrevolucionování ohromné země - s padesáti tisíci vojáků se nemohlo potlačit takové veliké hnutí, vyvolané neschopností starého režimu! Francie na podzim roku sedmnáct chtěla hodit naše vojáky na rumunskou frontu; tož jsem se tam jel podívat na front k Mircesti, u Jass, a viděl jsem: už se tam nebojuje, jen mně jako na počest dali pár ran a Němci odpověděli stejně nebojovně; mluvím s rumunskými a francouzskými oficíry a slyším, že se už vojákům nedostává masa i chleba, tož aprovisace vázne. A pak jsem čul, že Rumunsko už pomýšlí na mír - byla to pravda; co by se tam bylo stalo s námi? Proto jsem rozhodl nechodit tam, i když jsem z toho měl polemiku s Clemenceauem.

To jediné možné a rozumné bylo, převést naše vojáky na francouzský front, kde bylo třeba každého muže. A viděl jsem: přes Archangelsk to nepůjde; je tam špatná doprava a Němci by na moři torpedovali naše transporty an cvaj. Nejkratší cesta do Francie a domů byla ta nejdelší: přes Sibiř

a kolem světa. Tak jsem to nařídil a sám jsem jel napřed přes Sibiř jako kvartýrmajstr, aby naši viděli, že to jde. Vyjednal jsem s bolševiky, s jejich prvním generalissimem a pak s komisarem Fričem, který býval universitním profesorem, ozbrojenou neutralitu, že naši vojáci odjedou se zbraní; to jsem měl černé na bílém. Naším vojákům jsem dal rozkaz: nevměšovat se do vnitřních ruských věcí - aby tam nemusili zůstat; ale kdyby proti nim vystoupila některá slovanská strana, bránit se. S Němci i Maďary jsme už byli ve válečném stavu tím, že jsem dal naši armádu oficiálně od Francouzů prohlásit za část armády francouzské; našim se mohli postavit do cesty jen bolševici - proto jsem řekl „slovanská strana“. Neutralita se rozuměla sama sebou už proto, že nás bolševici vlastně živili, nebo nám aspoň nepřekáželi v aprovisaci.

Z Moskvy jsem vyjel 7. března - náhodou v den svých narozenin. Dostal jsem ochotou Lady Paget místo ve vlaku anglického Červeného kříže, který odvážel z Ruska anglickou samaritanskou misi; měl jsem tam jen tvrdou lavičku - ještě že mi Hůza opatřil v Moskvě matraci. Ta cesta trvala měsíc; cestou jsem si rozmýšlel a sepisoval svou knihu Nová Evropa, pozoroval anglické spolucestující, debatoval s bolševickým průvodčím. Jednou se náš vlak musel zastavit, protože v krajině před námi se bojovalo; někdy nám došlo topivo a muselo se naštipat dříví pro lokomotivu - v tom nade všecky vynikal Hůza.

Pospíchal jsem do Ameriky také proto, že jsem už očekával jednání o mír; jen jsem se ještě musel zastavit v Japonsku, abych přišel ve styk s evropskými spojenci a upozornil japonskou vládu, že naši vojáci, aspoň část, se přijdou nalodit do Japonska. Japonsko jsem nemohl studovat; neměl jsem tam pokdy se rozhlédnout kolem sebe.

No tož byla to velká práce v Rusku, ale pěkná; už jsme se domů nevraceli s holýma rukama, měli jsme něco skutečného a svého, svou armádu, první skutečný, třeba exteritoriální kus příštího státu.

## Konec války

Do Ameriky, do Vancouveru jsem jel z Japonska na lodi Empress of Asia. V Americe už na mne všude čekali naši krajané i američtí novináři - musel jsem si zvykat na tu americkou slávu; jednak celá Amerika prožívala ve válce takové horečné vzrušení, bylo jim to nové, cítili nový vztah k Evropě a ke světu vůbec; jednak tu už působila popularita našich legií, které se tehdy začaly probíjet zbraněmi skrze Rusko a Sibiř. Znal jsem naše vojáky, věděl jsem, že se z toho dostanou; ale Američané mají neobyčejný podiv ke všemu hrdinství, tož na ně tažení našich padesáti tisíců přes celý zemědělný dělal veliký dojem.

Bylo to po čtvrté, co jsem přišel do Ameriky. Po prvé to bylo, když jsem jel za Miss Garrigue v roce sedmdesátém osmém, a dvakrát jsem tam jel přednášet; to bylo v letech 1902 a 1907. Tož jsem viděl Ameriku růst ještě od jejich pionýrských dob. Ano, líbí se mi. Ne že bych měl rád kraj; ten náš je pěknější. Americký kraj je - jak bych vám to řekl? Je to jako americké ovoce; vždycky se mi zdálo, že jejich ovoce chutná syrověji než naše, naše je sladší a zralejší na chuť. Myslím, že to dělá ta tisíciletá práce u nás, která je za vším. A stejně i ta americká krajina je jaksi syrovější než naše. Americkému farmáři, vyzbrojenému stroji, je půda fabrikou a ne předmětem lásky, jako dosud u nás.

Na Americe se mi líbí ta otevřenost lidí. To se rozumí, i tam jsou lidé dobří i špatní tak jako u nás; ale jsou otevřenější i v tom zlém. Takový americký Viking je docela bezohledný a nemilosrdný; je to otevřený pirát beze všech cavyků, neschovává se za mravní nebo vlasteneckou plentu. Ti dobří, ti zas jdou stejně energicky za tím, co považují za dobré, ať je to humanita, náboženství nebo kulturní věci; jsou podnikavěji dobří než u nás. V tom je pořád ještě to podnikavé pionýrství, tak jako tam dosud je divoká půda.

Ta americká industrialisace a pracovní tempo, to mě nepřekvapuje. Prosím vás, když Američané mají zásobit zbožím sto milionů svých lidí, museli si zvyknout dát se do práce ve velkém; to dělají ty velké rozměry. Ani v tom jejich kapitalismu nevidím žádného rozdílu; takový jejich miliardář je náš miliónář, jenomže ve větším měřítku. Nebo se říká honba za dolarem. Jako by to u nás bylo lepší. Rozdíl ovšem je ten, že u nás v Evropě se honíme spíš za krejcarem než za dolarem a že to děláme poníženěji, jako by to byla diškrece. Evropa je v tom ohledu miň bezohledná, ale špinavější.

Amerikanism mašin. Stroje mají své dobré stránky i zlé - stejně taylorism, racionalisace a ty věci. Nahradí-li stroje hrubou, úmornou práci člověka, tož dobrá; mělo by se víc myslet na to než na zisk v penězích. Mně bylo cizí to tempo americké práce, abych si mohl věc řádně promyslet. Náš dělník je snad miň hybný, ale pracuje dobře a přesně; kvalita je u nás nad kvantitu. V Americe práce fysická se cení více než u nás; americký študent jde o prázdninách sklízet obilí nebo dělat číšníka; u nás se vzdělání školské a zejména akademické skoro přeceňuje. Americký dělník je proti našemu volnějši a má svůj ellbowroom ; je-li šikovný, má svou fordku a bungalow - proto tam není socialismu v našem smyslu.

To nevadí, že k nám proniká tak zvaný amerikanism. Tolik set let jsme evropeisovali Ameriku, mají teď stejné právo. My se amerikanisujeme, ale nezapomeňte, že Amerika se zas čím dál tím víc poevropšťuje. Četl jsem, že teď dva miliony Američanů za rok přijíždějí do Evropy - má-li Evropa něco dobrého pro jejich život, však si to odnesou s sebou. Když čtete novější americké autory, vidíte, jak přísně soudí ty chyby a plochosti amerického života - jen kdyby naši autoři byli tak otevřeni k našim chybám! Budoucnost je v tom, že se Evropa vyrovná Americe a Amerika Evropě. Zkrátka: mně poskytla Amerika mnoho k pozorování a k studiu; naučil jsem se v ní mnohému, mnohému cennému.

V Americe, to už jsem se vědomě připravoval na mírové jednání. Především jsme museli utužit jednotu Čechů a Slováků. Druhá věc, to bylo jednání s podkarpatskými Rusy, aby se přihlásili sami k našemu státu. To byl zbrusu nový projekt, který se vynořil teprve v Americe; viděl jsem hned, co by to pro nás bylo, kdybychom měli územní most k budoucímu demokratickému Rusku nebo k Ukrajině. Nepřemlouval jsem zástupce podkarpatských Rusů k ničemu, jen jsem jim vyložil situaci - můžete se připojit k Maďarům, k Polákům nebo k nám, volte sami. Volili nás. Další práce byla, tak jako předtím v Evropě, sjednotit menší evropské národy v jejich boji za svobodu: tedy jednat s Poláky, Rusíny, Srby, Chorvaty, Rumuny a jinými. výsledkem byla ta společná deklarace nezávislosti ve Philadelphii. Šlo dále o to, získat americký lid; co to bylo schůzek, porad, přednášek a více méně slavnostních meetingů a kongresů; ale nic naplat, muselo se zpracovávat veřejné mínění, které před tím o nás vědělo málo, o Slovácích skoro nic. V Americe byla populární válka

proti Germánům, ale ty zmotané národní problémy Střední Evropy byly lidem cizí. Na štěstí už od začátku války naši lidé ve Spojených státech zahájili propagandu proti Rakousku; když pak naše legie na Sibiři k sobě obrátily pozornost celého světa, měli jsme trumfy v rukou. Hlavně se nesměl ztráct čas, protože válka už se chýlila ke konci; a to ještě ten konec přišel o půl roku dřív, než jsem čekal.

Když bylo připraveno veřejné mínění, začal jsem jednat s americkými úředními kruhy, s Lansingem, plukovníkem Houssem a jinými; v těch stycích pro nás mnoho udělal Mr. Crane, můj starý americký přítel jeho syn byl u Lansinga sekretářem. S presidentem Wilsonem jsem se sešel, myslím, čtyřikrát. Můj první dojem z něho byl dojem takové dokonalé úpravnosti, neatness; řekl jsem si, je vidět, že má ženu, která ho miluje. Dost dobře jsme si rozuměli - nu, oba jsme přece byli profesori; byl v zásadách tvrdošijný, ale přijímal námítky. Věděl o mně a byli jsme ve stycích, třeba nepřímých, ještě než jsem přišel do Ameriky. Viděl jsem, že v evropských věcech nebude doma a nebude si pro svou přímočarost rozumět s evropskými státníky; varoval jsem ho, aby do Evropy na mírové jednání nechodil, hle nedal si říci, byl příliš unášen svým plánem Společnosti národů, aby chtěl počítat s překážkami.

V té době, v květnu roku osmnáct, za mnou přijela z Anglie naše Olga. Tehdy bylo pro ponorkovou válku zakázáno brát na lodi ženy a děti; tož dostala na lodi místo na rozkaz Wilsonův, že jede jako kurýr se zprávami - jediná žena na konvoji osmi lodí. Žil jsem nejvíce ve Washingtoně; abych měl trochu pohybu a vzduchu, jezdíval jsem na koni v Rock Creek Parku - když to chcete vědět, to bylo tam, kde jsem si mohl srazit vaz; chtěl jsem jenom zkusit, jak se skáče přes nejvyšší pře-

kážku. Pak už mě naši lidé nenechali jezdit samotného. Také mně pořídili první auto, byl to malý Dodge. Vzpomínám si, jak jsme v něm jezdili nebo spíše se jen pokoušeli jet po ulicích, když bylo příměří, Armistice Day. Takovou lidovou radost jsem jakživ neviděl; všichni lidé jásali a zpívali, objímali se, houkali na houkačky, celý New York byl zasypán barevným papírovým sněhem. U nás neumíme být tak zuřivě a dětinně veselí jako Američané.

Když jsem dostal telegram, že mě doma zvolili za presidenta - - já na to do té doby nemyslel; když jsem si představoval, co budu dělat po svém návratu, myslel jsem jenom, že budu žurnalistou. Když jsem dostal ten telegram, to byla pro mne jen starost: starost s odjezdem, kdo má jet s sebou a tak. Odjel jsem 20. listopadu; náhodou je to den ženinych narozenin. Ta cesta na lodi, to byl můj první odpočinek za ta čtyři léta; mohl jsem s dcerou hrát v šachy - od té doby jsem jich neměl v rukou; chodil jsem po palubě, díval jsem se na moře, uvažoval, jak se to všechno stalo - a měl jsem radost. Bože, tož se nám to přece jen povedlo!

## **V republice**

### **Úřad presidenta**

Že jsem se stal presidentem: na to jsem nebyl připraven. I když jsem byl uznán za hlavu naší zahraniční vlády, i když jsem už byl jist, že z té vojny vyjdeme svobodni a že se navrátím - co budu dělat, až zase budu doma, o tom jsem neměl kdy přemýšlet. Ještě chvíli docírovat na universitě? Vedle toho být poslancem a žurnalistou? Když mě v listopadu osmnáct zvo-

lili doma presidentem, nu dobrá; hlavu jsem si s tím hned mnoho lámat nemohl, bylo plno starostí před odjezdem z Ameriky. Teprve na lodi jsem měl pokdy uvážit novou situaci. Srovnával jsem republiku americkou a švýcarskou; revidoval jsem si katastr politicky a administračně zralých osobností; představoval jsem si detaily nutné státní konstrukce, jak by měl náš stát vypadat, a takové věci. Zabýval jsem se dávno analysí státu, jeho forem a funkcí; jako poslanec jsem študoval podrobně složení Rakouska-Uherska a všecky jeho politické a kulturní síly. Dost mně chybělo, že jsem v tu chvíli nevěděl, jak se zatím doma utvářejí poměry. Při tom jsem se musel připravit, jak a co bude v Londýně, v Paříži a v Itálii; věděl jsem, že budu muset navštívit tato politická centra a osoby, které budou na mírových konferencích dělat novou Evropu - dost mi to vrtalo hlavou. Musel jsem si zvykat i na formálnosti hlavy státu.

Když jsem se vrátil - - tehdy jsem se necítil příliš dobře; mysl jsem, že nebudu dlouho živ. Snad to bylo po těch náma- hách a rozčileních za války a po těch několika chřipkách, které jsem prodělal; pro každý případ jsem se hleděl postarat, aby tu byla kontinuita, aby se ničím nepřerušila ta naše roz- dělaná práce za hranicemi. Vždyť se teprve mělo sklízet ovoce těch několika let práce za hranicemi, všech těch demarší a styků tož o to jsem měl první starost. Doma jsem se musel vpravovat do nových poměrů; byla už utvořena vláda, bylo tu revoluční Národní shromáždění, byly již některé nové zákony a instituce. Ještě bylo dobře, že jsem skoro všechny ty lidi v naší politice odedávna znal a věděl, co od koho čekat. A mnoho, snad denně jsem se musel učit něčemu novému; to není maličkost, být prvním presidentem v novém státě, který nemá své tradice vládnutí a representace. Viděl jsem chy-

by, které se dělaly, a které jsem dělal já. Třeba taková maličkost: zapomněl jsem na presidentství a slíbil kamarádům, že den po přísaze přijdu do kavárny, kde jsme v roce čtrnáct mívali své politické porady. Jdu z Hradu do města - sběh lidu. Tak jsem se učil být presidentem - a ještě dnes se učím; pořád přicházejí nové situace, v kterých se musím rozhodovat.

Musel jsem se hodně napřemýšlet, co je a jaký má být prezident demokratického státu. Když se dělala ústava, představovali si mnozí, že funkce presidenta republiky bude více méně reprezentativní, de facto bez možnosti zasáhnout přímo do politických událostí. Bylo by to analogon přísné konstituční monarchie (anglické), ale u nás prvá ústava nebyla dost připravena ani v teorii ani prakticky; převzal se starý státní aparát (to bylo správné!) a nové se dělalo pod tlakem poměrů od gruntu změněných. Uplatňoval jsem svůj vliv pomocí Švehly a jiných; zasadil jsem se na příklad o to, aby prezident měl ústavní právo nejen schvalovat návrhy vlády a parlamentu, ale účastnit se vládních porad a vystupovat podle potřeby iniciativně i v parlamentě. Šlo mně také o to, zabezpečit odbornost administrace a vlády., proto u nás míváme kombinovanou vládu parlamentní i odbornickou, a odtud také stálost hlavních úředníků státu (Švehla, Beneš a jiní).

Myslím, že naše ústava je dobrá; ale šlo a jde stále o to, naplnit literu životem. Jsou v naší ústavě, jako v každé jiné, jisté nejasnosti; to ono by mohlo být jiné - máme na příklad nepoměrně mnoho poslanců, podle Anglie by nám jich stačilo kolem dvou set. Pravda, měnit ústavu je věc choulostivá; máme přece příklad Ameriky. tam od vydání ústavy 1787 bylo za sto čtyřicet let přijato jen devatenáct oprav, třebaže bylo podáno přes dva tisíce návrhů. A ty opravy jsou vlastně doplňky - na příklad volební právo žen; původní text zůstává

v platnosti. Jak říkám: neběží jen o slova zákonů, ale o to, jak jim rozumíme a jak je provádíme ;všecky zákony, i ústavní, zůstávají za ustavičným vývojem poměrů, až konečně se ukáže, kde a co se musí nově kodifikovat. Zákon tak zvaný zvykový nebyl jen v začátcích kultury, platí posud a stále, třebaže v pozměněných formách.

Ve všem, co jsem konal, jsem musel uvažovat, jaké se tím utváří praeiudicium nebo zvyk; a byly to často oříšky tvrdé. Musela se vědomě tvořit tradice. Máte na příklad nevyhnutelný ceremoniel: hleděl jsem, aby i v něm se vyjadřovala demokratičnost, jaká odpovídá době a povaze našeho národa. Přál bych si, aby si naši lidé lépe než posud uvědomili nutnost symbolů; nejen život náboženský, také život politický se smyslově a ideově vyjadřuje symboly. Žil jsem posud co nejvíce v soukromí, ale teď jsem se musel smířit s těmi strážemi dole, s parádami, recepce a se vší tou reprezentací; co dělat, říkám někdy, to patří ke kšeftu. Po té stránce, řekl bych, to máme zařízeno dobře, náš republikánský ceremoniel, náš protokol se stal v mnohém příkladem. Sám pro sebe žiju tak, jak bych si přál, aby mohl žít každý občan; má jediná nákladnější záliba jsou knížky, ale ty budou sloužit veřejnosti.

Veliká oběť, oběť citelná je mi uložena tím, že jsem stále pod oficiálním dozorem a na očích lidí.

To se rozumí, mnoho starostí mně dělaly politické a administrační otázky denní, : Jen si vzpomeňte na začátky republiky, na valutní rozvrat kolem nás, na občanské boje a puče ve všech skoro sousedních státech; už skoro zapomínáme, co v které chvíli bylo nebezpečnější, zda hospodářská zbledovanost či vlna komunismu nebo desperátní převratové pokusy poražených vrstev starého režimu. A třeba být na strážích posud a stále proti chybám starým i novým. Dnes se nám zdá

skoro samozřejmé, že náš stát to všechno přežil v poměrném klidu a že při tom budoval svou ústavu a své řády; ale tehdy to znamenalo vzít rozum do hrsti a neztrácet hlavy. Míval jsem týdně, aji několikrát týdně schůzky se Švehlou, Tusarem, Rašínem a jinými. Beneš býval za hranicemi, tož obšírná korespondence. Co to bylo porad, společných obědů, to jest zase porad v jiné formě, procházek a šprochů! Vzpomínám na ty doby rád; uvědomil jsem si jasně a in concreto cenu osobnosti v politice a ve státě. Dobrý program je dobrá věc; ale krom toho musí na něj být čestný, statečný a moudrý člověk, který má odvahu odpovědnosti. Proto se stále ohlížím víc po lidech než po heslech. U nás ještě příliš dáme na hesla - to je, myslím, také jedno z dědictví po Rakousku-Uhersku; tenkrát jsme neadministrovali a nedělali politiku my, nýbrž Vídeň, a tak jsme si víc než zdrávo zvykli na hesla. Víím, že se v politice nelze obejít bez hesel; ale když teď máme svůj stát v rukou, musí se hesla - nebo chcete-li, tedy ideály - ztělesňovat v určitých a promyšlených požadavcích, radách a v praktických programech; vidět to na naší žurnalistice ( nevyučuju žádnou), jak dovedeme myslit a peu pres, neurčitě, negativně, polemicky, nekonstruktivně. Nejsm nikdy proti kritice; bože můj, po většinu života jsem vystupoval jako kritik; ale rád bych kritiku konstruktivní, radící, nerozčilenou. Vždyť ani revoluce nesmí být jenom negativní, musí být založena a připravena pozitivně - jak potom, prosím vás, může se spokojit negací reformující kritika?

To se rozumí, porady s vedoucími politiky a ministry mívám i dnes, a hodně často. Snažím se všechno kontrolovat, třebaže do administračního chodu vsahuji co nejméně; je nutné, aby se ministři sami zaučovali, jako jsem se musel zaučovat také já. Často, snad denně si říkám: ještě třicet let klidného,

rozumného a dělného vývoje, a pak je náš stát zajištěn; ale pro těch třicet let počítám na prstech ty opravdu vůdčí, vyzkoušené a silné lidi - ty mladší už málo znám. Neohlížím se jen po politicích, ale po státnících; těch, říkám to rovnou, nemáme tolik, abychom se mohli obejít bez práce všech. Proto pozor, abychom osvědčené pracovníky zbytečně neztráceli ani ze zlé vůle nespotřebovali! Musíme se ještě mnohému naučit: na prvním místě umění kriticky oceňovat poslance, politiky, žurnalisty i úředníky vyšším měřítkem státnictví. Není státníkem ten, kdo nevidí aspoň kus cesty dopředu a nepřipravuje vývoj budoucích let.

Snad nic není pro politiku, ale i pro život tak důležité jako poznávat lidi. Poznat ty pravé a povolání, ale také prokouknout ty nesprávné a neprávem se deroucí na veřejnost. Každý úspěšný převrat vynese na povrch mnoho parvenů a falešných proroků. I my máme své; po ovoci poznáte je, a poznají je konečně všichni. Vždyť přese všecko, co nás dělí v tábory a strany, chceme snad všichni politiku rozumnou a poctivou, a dvakrát dvě i v politice jsou a zůstanou čtyři.

Stejně důležitá jako politika vnitřní mně vždycky byla a je politika zahraniční, a právě v době poválečné. Tu je dvojnásob třeba dívat se dopředu a být připraven na věci příští. Nebýt nikdy a ničím překvapen! Otázky do budoucnosti nejsou nikdy úzce vymezeny; dohadu dopředu se můžeme odvážit jen tehdy, když jsme v mezích možnosti vzali zřetel na nejširší souvislost a souhru všech sil a činitelů. Musí se vědět, aby se mohlo předvídat, jak říká Comte. Zahraniční politika je a má být věcí veliké a důsledné koncepce státní a světové. Při tom si málokdo představí, co drobné práce a neviditelných iniciativ skutečná zahraniční agenda vyžaduje. Pro mne aspoň je to práce neustálá; přesvědčil jsem se za války, jakou praktic-

kou cenu v politice, zejména mezinárodní, mají osobní styky a poctivé osobní informace. Sympathie a důvěra jsou lepší argument než jakákoliv chytristika. Tož, se rozumí, na tom poli je funkce presidenta někdy formálně úřední, ale nepoměrně častěji soukromá; jsem si ovšem dobře vědom toho, že pojem soukromosti v tomto případě je zákony nedefinován. A právě u nás, protože naši lidé měli málo styků s cizinou, je stále ještě třeba navazovat informativní i přátelské styky s nesčetnými lidmi, kteří k nám přicházejí ze zájmu o náš stát a o naše instituce. Jen málokdo ví, co času jsem tomu věnoval. Mnoho lidí za mnou jezdí ne jako za presidentem, ale jako za autorem politických a jiných spisů a názorů, o které se zajímají; tož sloužím při tom sprádní styků i jako spisovatel, kantor a novinář. Nerad poučuji a vykládám, raději se dovidám; ale rád nerad, musím si i ti odsloužit. Dobré, přátelské styky s cizinou umožňují vhodné svazky hospodářské.

Jiná kapitola mé politiky, to je Hrad, totiž jeho úprava; udělat z něho památník naší historie, obraz našeho staronového státu, symbol nejen minulosti, ale i budoucnosti. In concreto: hrad monarchický pozměnit na hrad demokratický.

Mnoho zájmu jsem měl od začátku o naše vojenství; vojenské věci jsem študoval už jako poslanec za Rakouska, ale daleko víc za války, když jsem musel počítat s výsledkem vojny a když jsem organisoval náš korpus na Rusi. Jsem rozhodný pacifista, ale mám vojsko rád; i kdyby už nebylo válek, nebudou nikdy zbytečny dvě základní vojácké cnosti každého celého muže: kázeň a statečnost. Chci-li mír, neznamená to, že přijímám bez obrany útok; právě naopak. Já chci mír prakticky, ne utopicky; to znamená, že pro udržení míru vynaložím všechnu sílu důvtipu a lásky k národu i k člověčenstvu, ale je-li třeba i všechnu sílu obrany. Proto být nebojácný, mužný,

co nejsilnější! Není a nikdy nebylo nejmenšího rozporu mezi mým humanismem a mým úsilím o obranu státu. Potřebujeme míru k vybudování státu i k osobnímu štěstí nás všech; proto budeme pracovat pro mír vytrvale a promyšleně. A míru potřebují všichni ostatní národové a státy tak jako my. Nová Evropa je jako laboratoř vybudovaná na velkém hřbitově světové války: laboratoř znamená a vyžaduje práce všech. A demokracie - demokracie moderní je v začátcích. Bylo by chybou nevidět přívržence a zastánce starého, aristokraticko-monarchického režimu - také při práci!

Vojsko, třeba v pozměněné formě, bude snad vždy, jistě ještě dlouho; chci říci: národ potřebuje vycvičené pohotovosti mladých, zdatných a otužilých mužů, kteří mohou být kdykoliv a ihned dirigováni k práci při velikých katastrofách a podobně a k obraně.

Těžká byla pro mne otázka trestu smrti; stálo mě mnoho nocí, když jsem měl podepsat trest smrti, a dni, kdy jsem to učinil, mám ve svém kalendáři poznamenány černým křížkem. Sledoval jsem pozorně, má-li trest smrti vliv na zločinnost; studoval jsem statistiku zločinů a zejména vražd po celou dobu, ale nevidím, že by trest smrti měl účinek odstrašující na lidi zločinné; zločinec ve chvíli vraždy nemyslí na trest, ale na úspěch svého zlého činu. Jistý účinek je na občany ostatní, zejména o věci myslící. Můj argument pro trest smrti není, že je odstrašující, ale že v něm je mravní expiace: vzít člověku život je bezprávi tak strašlivé, že může být usmířeno jen výkupným stejně těžkým. Dělán ovšem patřičný rozdíl mezi vraždou a zabitím a uznávám polehčující okolnosti při každém zločinu, jak to moderní kriminální psychologie vyžaduje; ale ve výjimečných případech nemohu vyvracet, že trest smrti je ve shodě s metafysickým uznáním hodnoty lidského života.

Věřím a čekám, že bude zrušen vyšší vzdělaností a mravností obyvательства, souhlasem nás všech.

Mám-li říci, v čem se můj život vyvrcholil, tedy ne v tom, že jsem se stal presidentem, a že mohu nést tuto stejně velkou čest jako těžkou povinnost. Má osobní satisfakce, smím-li to tak nazvat, je hlubší: Že jsem ani jako hlava státu nic podstatného nevyškrtl z toho, več jsem věřil a co jsem miloval jako chudý študent, jako učitel mládeže, jako nepohodlný kritik, jako reformní politik; že, stoje v moci, nenacházím pro sebe nižádného jiného mravního zákona ani jiného vztahu k bližním, k národu a k světu, než jaké mne řídily před tím. Smím říci, že se mi potvrzuje a naplňuje vše, več jsem věřival, takže jsem nemusel změnit nic na své víře v humanitu a demokracii, na svém hledání pravdy, ani na nejvyšším mravním a náboženském příkazu lásky k člověku. Pravím to ze zkušeností, kterých stále ještě nabývám ve svém postavení, že není jiné morálky, jiného ethického řádu pro státy a národy a jejich správce než pro jednotlivce. Není to osobité uspokojení z toho, že jsem po celý svůj život, tak podivně a složitě utvářený, zůstal sám sebou; důležitější je, že v tolika zkouškách zůstaly a ověřily se ty lidské a obecné ideály, které jsem vyznával. Říkám si, že v tom neustálém zápase, o lepší příští národa a lidstva stál jsem na straně dobré. To vědomí stačí, aby život člověka byl krásný, a jak se říká, šťastný.

## Starý strom

Jedna věc mě překvapila, když jsem se vrátil z vojny; jak moji známí, moji vrstevníci zestárlí. Zapomněl jsem po tu dobu války skoro na všechno, tak jsem byl celou pozomostí ponořen do vojny, do všech jejích detailů a konečných výsledků; když jsem viděl tu změnu v lidech, až jsem se zarazil, že patrně jsem zestárl také já.

Podívejte se na ten starý dub; prý je mu devět set let, ale jak je silný, kolik je v něm života! Ta velikost ani to stáří mu nebrání vyrážet v nové listí ani kvést. Člověk by měl stárnout podobně. Žít do sta let, to by neměl být žádný kumšt - to se rozumí, těmi umělými, nepřirozenými zásahy se toho nedosáhne. Růst na zdravém vzduchu a v sluníčku, rozumně jíst a pít, žít mravně, pracovat svaly, srdcem, mozkiem, mít starosti, mít cíl - to je celý recept makrobiotiky. A neztratit živý zájem: protože zájem, to je právě život sám, bez zájmu a bez lásky není života.

Měříme život příliš jednostranně: podle jeho délky a ne podle jeho velikosti. Myslíme víc na to, jak život prodloužit, než na to, jak jej opravdu naplnit. Mnoho lidí se bojí smrti, ale nedělají si nic z toho, že oni sami a tolik jiných žijí de facto jenom položivotem, bez obsahu, bez lásky, bez radosti. V poznání pravdy, v mravním řádu, v účinné lásce máme už v tomto životě podíl na věčnosti - prodlužujeme svůj život ne o dni nebo o léta, ale o věčnost. Je dobře, že hledíme život člověka prodloužit; ale nad to jej máme zhodnotit. Někdy se mi vracívá sen, nevím, odkud se mi vzal, snad z nějakého obrazu: na moři loď a nad ní se naklání anděl s hodinami; čas po čase skane z těch hodin krůpěj do moře a anděl praví: Zás jedna minuta uplynu-

la. Ten sen si vždycky uvědomuju jako výstrahu: Dělej, pracuj, dokud tvé minuty plynou.

Mnoho lidí stárne jen z pohodlnosti, že už nechtějí nic dělat. Nestárnout, to není jen udržet se, ale pořád růst, pořád získávat; každý rok má být, jako by člověk vystoupil o příčli na žebříku výš. Sám dávám pozor, stárnu-li; kontroluju své duševní schopnosti, paměť, kombinačnost a ostatní. Jak bych viděl, že ztrácím nějakou hlavní schopnost, udělám hned místo mladším.

Péče o tělo: kdyby to šlo po mém, hleděl bych se obejít bez doktorů; ale neumí-li se někdo starat o své zdraví sám, o toho se musejí starat lazebníci. Vzdělaný člověk se má pozorovat, má přemýšlet o své dietě; to není materialism - materialism je nemyslet a jíst a pít, co hrdlo ráčí, přes míru a proti rozumu. Především tedy střídmost; jíst a pít mnohem méně, než se zpravidla pije a jí. Chcete-li to vědět, tedy jím třikrát denně: k snídani napřed něco ovoce, ždibec másla a zavařeniny na topince, občas kousek opékané slaniny a tak asi půl sklenice neslazeného čaje; jídával jsem někdy i vejce na měkko, ale není prý to moc zdravé. K obědu několik lžic bílé polévky, malý kousek masa, víc zeleniny, kousek moučnicku, ovoce a černou kávu. K večeři jsem si zvykl na talířek kaše nebo kousek buchty s mlékem obarveným kapkou kávy. To stačí. Ani svým hostům nepředkládám k obědu víc, až na jednu koncesi, že dostanou tak zvané entrée, obvykle rybu nebo tak; prý taková zákuska podněcuje apetit -, nevím, k čemu je toho třeba: stačí ukojit přirozený hlad. Mezi tím trojím jídlem nepožívám nic, leda o páté doušek holého čaje, je-li společnost. Žaludek si potřebuje odpočinout, jako každý pracující úd, a toho se mu dostane vyhladověním. Většina lidí nechá-

vá svůj žaludek dřít do úmoru - přejídat se je jako nosit nad své síly těžká břemena. Dnes už i medicína varuje lidi před tloušťkou; tlouštíci se nedožijí dlouhého věku, protože ukládají většinu svých orgánů přílišnou námahu. A nadto tloušťka není pěkná na pohled. To se rozumí, i to patří k programu humanitnímu, aby lidé byli krásní.

Pokud se pítí týká, nikdy jsem nepil kořalky. víno jsem pival od chlapectví, narodil jsem se ve vinném kraji; pivo jsem se naučil pít až ve městě. Teprve před svým padesátým rokem jsem poznal, že alkohol není k ničemu dobrému, ale spíš k zlému, a přestal jsem jej pít vůbec. Po mé poslední nemoci mě doktoři nutili, abych pil před jídlem skleničku vína; nechutnalo mi a konečně jsem pokusy zjistil, že to jde bez vína také a ještě lépe. Jako prezident chtěl jsem i své hosty- nutit, aby jedli bez vína nebo piva, ale nešlo to. No, dobře, myslím si, ať každý dělá, jak se mu líbí; abstinence není mým náboženstvím, ale občas se pokouším své spoluobčany upozornit, jak nemírné pití je, stručně řečeno, hloupé.

Další má životospráva je prostá. Když ráno vstanu, vykoupám se ve studené vodě a pak sokoluju - mám na to svůj vlastní systém. Denně hodinu až dvě chodím nebo si vyjedu na koni; snesu teď v sedle dobře dvě až tři hodiny, ale před několika léty jsem jezdil i pět hodin. Čistota je stejně důležitá - čistota zubů a úst, čistota těla a čistota vzduchu. Kouření: jako kluk jsem

si hrál na mužského - to bylo v roce šedesátém šestém; chtěl jsem Prušákům ukázat, že jsem Čech, a tož jsem si urobil cigarety z bílo-červeno-modrého papíru a z těch jsem před nimi báníl. Později na universitě jsem chvíli kouřil cigarety (více mě těšilo je dovedně udělat). Kouření, pití a nestřídmost, to nejsou potřeby, ale jen návyky. Chceme-li vychovat zdravé děti,

nestačí jenom kázat, co je zdravé a co ne, nestačí poučovat, ale prakticky v nich vypěstít zdravé návyky. Četl jsem kdesi, že smrt je zlozvyk; nechci se přít o smrti, ale jistě předčasné stárnutí a mnoho nemocí jsou jenom zlozvyky. Věřím, že tak jako přírodní síly, i své zdraví a zvyky budou mít lidé víc a víc v moci a že se jednou budou ohlížet na mnohé naše choroby se stejnou hrůzou jako my na středověké nebo asijské morové rány. Moderní medicína má pravdu, že přestává být jen léčením a stává se profylaxí - a výchovou.

# Noetika - theorie poznání

## O poznání

Ptáte se, moje filosofie, moje noetika a metafysika - pravda, literárně jsem jich soustavně nezpracoval, jen příležitostně to ono napsal; formuloval jsem si je pro foro intemo, to se rozumí. Každý člověk má svou filosofii, chcete-li, svou metafysiku. Řeknu vám napřed: nikdy jsem se nevydával za filosofa, neřku-li za metafysika -

*A to říká profesor filosofie!*

Právem. Učil jsem dějinám filosofie, filosofii dějin, učil jsem sociologii; pravda, svou filosofii, svou metafysiku jsem do toho uložil, ale souborně jsem ji nepřednášel ani nenapsal. Často se do filosofie počítá psychologie, ethika, filosofie právní, filosofie dějin, sociologie a kde co; ale to je nesprávná klasifikace věd. Toto všechno jsou odborné, samostatné vědy nebo části samostatných věd - ovšem, každá odborná věda má svůj filosofický základ, svůj blízký vztah k filosofii. Skutečně

filosofické vědy jsou jenom dvě: logika s noetikou a metafysika. Filosofie - tím slovem se rozumí jednak jakási moudrost, hlubší jakési poznání a vědění, a za druhé celkový názor na svět i na život. Pro mne je filosofie, míním filosofie vědecká, pokus o celkový názor na svět, implicate na ducha; měla by být úhrnem všeho vědění, synthesí všech věd - ale může dnes někdo obsáhnout všechny vědy, rozrostlé do takového odbornictví? Nu, nemůže, i kdyby byl sebe učenější. To je ten

vážný problém: co je, co může být filosofie nebo metafysika vedle věd odborných.

*Čili je problém, může-li být filosofie a metafysika vědou.*

To ne. Filosofie, tedy i metafysika, nemůže být jiná než vědecká, nesmí nikdy a v ničem být v rozporu s vědeckým poznáním. Říkám-li problém, myslím tím úkol; ten úkol je jasný, ale jeho řešení je těžké; nikdy v něm nebude řečeno poslední slovo, tak jako nikdy nebude řečeno poslední slovo v lidském poznání.

Ale abych vám odpověděl: moje filosofie, má noetika a metafysika jsou implicity v mých literárních pracích; jsou obsaženy i v tom, co a jak jsem jednal, čili jsou obsaženy ve svém praktickém užití.

*V tom snad jste, pane presidente, tak trochu pragmatista.*

Pragmatista - to ne. Ale i pragmatismů je několik; pokud by šlo o Pierce nebo Williama Jamese, ti dva vycházejí z Kanta, a už tím jsou mně cizí. Také jsem nikdy nekladl takový důraz na antilitarismus, a dokonce nábožensky stojím jinde. James napsal, že pragmatismus je jen nové jméno pro staré metody myšlení - nemám rád nová jména pro staré věci.

*Pravda, že je několik pragmatismů; ale řekl bych, že je také pragmatismus český. Na příklad typičtí čeští myslitelé: Komenský, Palacký, Havlíček - i Havlíček je filosof. Já vím, že jich nelze strkat do jednoho pytle; ale to bije do očí, jak ti tři pořád obražejí své myšlení k praktickým věcem života, k životním věcem národa. Všichni tři jsou politikové. Typická*

*česká filosofie je vlastně politická - snad proto, že malý národ si nemůže dovolit luxus myšlení pro myšlení. Tedy tomu bych český pragmatism nebo praktická tradice také filosofie; a do té tradice mně zapadáte i vy.*

Tož pravda, na ty tři můžete ukázat: učili, ale také prakticky vedli; a jejich politika - to bylo úsilí obrodit lid vzděláním a humanitou, osvobodit národ politicky i duchovně. A je příznačné, že všichni tři měli koncepci světovou. Ten Komenský, typický Čech a duch už dost novodobý: byl člověk náboženský a své náboženství žil i jako vychovatel a politik. Apoštol humanity, hlasatel harmonie ve všem a všude; pracoval pro národ prací pro celý svět a ten svět celý zchodil. Je uznaným učitelem národů - pravý a vědomý Panevropan.

Palacký - vhroutil se do historie našeho národa a podal nám zdůvodněnou filosofii naší historie; z ní čerpal zásady naší politiky a té politiky se činně účastnil. Na něm se pěkně ověřuje staré historia vitae magistra.

A Havlíček - duch moderní, energický, ale vždycky opatrný, kritický, vědomý své národní odpovědnosti; zkrátka vzor demokratického žurnalisty. Šel za Palackým, nějaký čas také poslancoval; dal takto živý příklad, jak souvisí žurnalistika a politika. Pravdu máte, že byl také filosof - přece nejsou filosofy jen profesori, každý myslící člověk má nějakou svou filosofii, metafysiku, pokus o postižení smyslu života a světa. A u Havlíčka každé slovo, každý novinářský článek je projev uceleného světového názoru.

Pravíte, naše filosofická tradice. Nevím, neuznává se to dost; ale mohu říci, že v těch třech jsem našel svůj vlastní i náš národní program, pořád a pořád jsem si na nich ověřoval své názory. Zdůrazňujete praktickost mé filosofie. Budiž. Vždy-

ky jsem pracoval rád a snažil se být praktický, obracel jsem se k praxi a do praxe; ale není praxe bez theorie. Theorie nemusí být formulována pro sebe, stačí, když podkládá a řídí praxi.

*Tedy theorie pro praxi.*

Ano, ale také praxe pro theorii. Theorie má hodnotu, i když nemůže sloužit praxi hned. Poznávat je právě tak důležité jako jednat. Jednáním poznáváme, tak jako poznáváním připravujeme správné jednání. Je-li někdy rozpor mezi teorií a praxí, pak je někde chyba: buď je špatná ta theorie nebo ta praxe, často obojí. Při vší praktickosti jsem všude pro theorii, pro theoretické poznání vědecké a filosofické. Jsem proti planému spekulování, proti hře se slovy, jsem proti špatné praxi a proti práci zbytečné - tak jako theorie může být bezkvětná, tak bezplodnou může být praxe. Práce a užitek nejsou smyslem života - čert je velmi pracovitý, kutí ve dne v noci, a přece je hloupý. Aspoň náš čert český a slovenský.. Jsem pro věcnost, pro poznání věcí konkrétních. Ne pragmatism, ale konkrétism bylo by mým heslem.

*Tím jsme zase skoro tam, kde jsme byli. Místo dualismu theorie a praxe kladete dualism poznání abstraktního a konkrétního.*

Ne - protiva poznání abstraktního a konkrétního je jen logická. Poznání věcí, jednotlivin, poznání konkrétní se zakládá na poznání abstraktním. Příklad: Máte psychologii abstraktní, která jedná o duši a vědomí, o představách, soudech, citech, vůli, obrazivosti, paměti. Ano, ale ty všechny kategorie přece

neexistují o sobě, jsou jenom vyabstrahovány; v živém člověku jsou ty všemožné prvky a činnosti spojeny v jedno. Každý člověk je celý svět, mikrokosmos, a nejsou dva lidé stejní; co tu máte různých letor, charakterů a nadání, různosti pohlavní, věkové, profesionální, národnostní a rasové! Už také psychologii konkrétní máme, na příklad psychologii dětství, geniálnosti, umění a náboženství, psychologii osobnosti a tak dále. Ale dřív muselo být poznání abstraktní, abychom mohli roztrždit a methodicky zpracovat tu konkrétní skutečnost psychických jednotlivin. Vývojově a logicky poznání abstraktní jde před poznáním konkrétním.

*Aspoň pokud jde o poznání vědecké.*

Ano; ale každé skutečné, soustavné poznávání je vědecké nebo k vědeckosti aspoň míří. Není protikladu mezi poznáním abstraktním a konkrétním, poměr je čistě logický a methodický; obojí druh věd je ustaven studiem týchž předmětů, totiž konkrétních věcí.

Vemte si tento příklad: v přírodě neexistuje život, nýbrž živé individuality; existují lidé, zvířata, rostliny.

Podle těch tříd máme anthropologii, zoologii a botaniku; ale vedle těch věd a logicky před nimi se ustavila biologie, abstraktní věda o životě. Vy jste tak trochu zahradník a víte, co všechno by vám ušlo z krásy i z pochopení přírody, kdybyste neznal aspoň něco z abstraktní biologie rostlin, kdybyste nevěděl nic o jejich architektuře, o jejich rozpoložování, o jejich skladbě, chemii a podobně. Kdybychom neprošli cestou abstraktního poznání, stáli bychom jako poloslepí před světem konkrétních jednotlivin.

Vlastním předmětem poznání je svět jednotlivin, individuí, individualit živých i neživých; ale k tomu poznání dospíváme oklikou věd abstraktních. Poznat znamená co nejpřesněji, co nejplněji poznat skutečnost konkrétní; právě k tomu je nejprve třeba si vyabstrahovat, theoreticky zkonstruovat a uvést ve vědní systém konstituující prvky a obecné zákony věcí a všelikých dějů - ale nezapomínat, že pravým předmětem a cílem poznání je ten svět jedinečných bytostí a věcí, který a jen který je nám dán.

*Který je nám dán - k čemu? K našemu poznání nebo k našemu jednání?*

K obojímu, k jednání i k poznání - nelze jednat bez poznání. I poznávat je aktivita, myšlení a poznání je činnost, často činnost nesmírně energická nebo, jak říkáme, tvořivá. Mluví se o věku technickém, říká se, že dnešní typ člověka je technik a ne myslitel; ale kde by byla technika bez předchozí ohromné práce theoretické?

Jít za poznáním, to je, pane, život svrchovaně činný. Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost - samé požadavky života činného - a života mravního.

*Podřizujete tím vědu ethice?*

Řekl bych: ne vědu, ale vědce. Ethice je podřízen člověk každý a celý, všecko, co prožívá a koná, tedy i poznávání. Poznání je mravní povinnost, stejně jako láska a služba bližnímu, jako kterýkoli z mravních příkazů. Na vědcích a filosofech neuctíváme jejich nadání, nýbrž to veliké usilování o pravdu -

to je čin mravní. Proto i zneužití vědy cítíme jako hřích, je to hřích proti duchu svatému. Mravnost a užitečnost vědy je v tom, že jde jen a jen, čistě a přísně za poznáním, za pravdou; ale každá pravda je nebo bude jednou dobrá pro život.

*Ano, ale snad záleží na tom, jak se s tou pravdou zachází.*

Chcete tím říci, že se vědy a poznání někdy zneužívá nebo užívá nesprávně. Ano. Přesto bych řekl: pravdu především, pravdu vždycky a všude. Pravda není nikdy v rozporu s mravností; žádná lež nebo nepravda není trvale dobrá, ani tak zvaná *fraus pia*. Máme život, máme názory a přesvědčení, máme společenské styky zatížené spoustou lží, a k tomu ještě zbytečných. Lež je nemužná; je zbraní slabochů, dost často také násilníků - ne lidí silných. Pravda, pravda počívá, poznání skutečné nemůže nikdy škodit.

*A co věda, která slouží válce?*

Válku nedělá věda, ale lidé, lidská nedokonalost, lidé vědu ještě nedosti uznávající; kdyby se svět víc řídil poznáním a pravdou, bylo by těch válek méně, ba nemusely by být vůbec. Pro obranu se vědy užívá právem a správně; ale pěstovat vědu pro násilí, pro válčení agresivní, je zločin. Musíme konečně rozlišovat právo a násilí, pravdu a lež, skutečnost a fikce - musíme hledat pravdu i v těch případech, kdy se dřív sahalo ke zbraním. Myslím, že poslední velká válka dostatečně dokázala zbytečnost, škodlivost a nesmysl válčení.

Ovšem - naše poznání světa a lidí je dosud velmi neúplné, ale právě proto jen stát poctivě a vytrvale o to poznání, o pravdu! A pravda vítězí.

*Co je pravda?*

Ale tak se mně zdá, že jsme se od noetify dostali do ethiky.

*Ne docela, jsme na cestě. Začal jste s pragmatismem, a pragmatism staví svou theorii poznání na potřebách činného života. Tím jsme se dostali k poměru theorie a praxe. Já toho dualismu neuznávám: člověk mně není rozpučen na polovinu poznávající a polovinu jednající; jednaje poznává, samo poznávání pak je činnost a jednání - a jak mohutná činnost, pane! Noetika se ptá, co to je to poznání, co to je pravda. Ethika se musí ptát, zda pravdě sloužíme tak poctivě a cele, jak máme.*

*Tož dobře: co je to pravda?*

Aha, otázka Pilátova. Proším vás, co to je, tam ti ptáci v parku?

*Straky, pane presidente.*

Máte lepší oči. Nejsou to holubi?

*Ne, straky.*

Víte to bezpečně?

*Vím. Už se na ně dívám chvíli, a pozorně. Holubi lítají jinak.*

Tak vidíte, sám jste řekl znaky pravdy. že to víte bezpečně, protože jste se pozorně díval, a já jsem si své poznání ověřil vámi. Když mermo chcete definici pravdy, řekl bych: pravda je to, co bezpečně a kriticky víme, co je skutečnost uvědomělá. To je to celé: to, co víme, vědět bezpečně a s jistotou, aspoň s veškerou jistotou té doby dosažitelnou. Jak to řekl Aristoteles: člověk od přírody baží po poznání - ano, ale baží právě po poznání jistém a bezpečném. Potřeba jistoty, potřeba přesvědčení a pravdy. to je základ a smysl celé noetiky, nic víc.

Řekl jste, že jste v mých spisech nenašel vybudované kritiky a theorie poznání, žádné mé noetiky. Mohl bych říci: je tam; ale abyste ji nemusel hledat, tož vám ji naznačím, ovšem jen heslovitě. Už se, myslím, nedostanu k tomu, abych znova ex cathedra učil problematice a systematické noetiky. Považte, že jsem rostl z Platona, prokousal se skepsí Humovou, subjektivismem Kantovým, učil se u Comta, Milla, Brentana a u tolika jiných - co tu je noetických otázek, které jsem si musel vyřídit!

Tož docela stručně: ke každému jednotlivému poznatku, k poznání vůbec, k pravdě vůbec docházíme myšlením. Člověk je bytost myslící, vedle vůle a citu.

Myšlení: to je vnímání a představování věcí - hmotných i nehmotných - skrze smysly nebo v paměti a v obraznosti, a za druhé je souzením o představovaných věcech. Vidíte něco bílého a černého, co se pohybuje; že to jsou straky, to už je váš soud. Pravda je v soudech, ne v představování. Posuzujeme představované věci, máme o nich své mínění, své pře-

svědčení. To je to plus, které z pouhé představy dělá poznatek.

Tedy poznatek je soud spojený s přesvědčením.

Nebo tak: poznatek je soud uvědomělý, soud, který vědomě usiluje o pravdu, o jistotu a bezpečnost. Soudem vypovíáme, že v něco věříme a v co, že jsme o něčem přesvědčeni. Přesvědčení je víra zdůvodněná; říkáme, že jsme si o tom a tom jisti, jisti naprosto, že máme toho znalost bezpečnou. Jedním slovem: jistota.

Usilovat o jistotu: to znamená dobře pozorovat to, o čem soudíme, být pozorný, být kritický. Poznání je uvědoměním kritickým. Myslet, poznávat, vědět, to znamená dobře si uvědomit, co víme a co nevíme, co jsme poznali, co neznáme, co poznat nemůžeme. Kritickost neznámá váhavost, nerozhodnost, pochybovačnost nebo skepsi. Být kritický, to je zkoumat, přezkoušet, kontrolovat, ověřovat své poznatky. To je aspoň jedno kritérium pravdy. Pravda je soud, který obstál ve zkušebním ohni kritiky. A nejen kritiky naší. Každé vědecké poznání je podrobena ustavičné kontrole a kritice nesčetných lidí; může být a je pořád ověřováno, korigováno nebo potvrzováno. Nepřibývá jenom poznatků, ale i method kritických; jen uvažte, co už dnes máme experimentace a měření! Kritika druhých a kritika ustavičná, ta veliká součinnost v hledání pravdy je také jedna ze záruk našeho poznání. Nemůžeme si myslet, že už máme dost poznání a samou pravdu; ale můžeme si být jisti - a i to je noetická jistota, že se postupem věků budeme pravdě víc a víc blížit.

## O mythu

Znova říkám: kritickost není skepse. Pochybování není počátkem myšlení, jak se někdy soudí.

*Už proto ne, že skepse je prvojevě pozdní.*

Nu ano. Od přírody je člověk důvěřivý, řekl bych věřivý. Věří svým smyslům, obrazivosti i paměti, věří rozumu, citům, snahám a vůli, věří nejen sobě, ale i jiným; věří slepě, dětinně, naivně. Víte, jak nekriticky dovedou lidé věřit i dnes; jak pak teprve člověk primitivní! Primitiv nerozlišuje mezi skutečností a výplody fantazie, sny, vidinami, fikcemi, dohady, analogiemi; impulsivně jedná a impulsivně, bezuzdně také myslí. Jeho výklad světa a života je směsice zkušeností a poznatků s nekritickým bájením a s přejetými tradicemi. Je to, řekl bych, duševní stav absolutismu; prvotní člověk politicky slepě podléhá vůdci, duchovně kněžím. Tento noetický stav nazývám mythickým - v mythologiích primitivů se nám jeví naprosto zřetelně.

Methoda mythickosti je analogie. Primitivní člověk si vykládá celý svět podle sebe samého, podle svého vědomí a funkcí svého těla, podle svého nejbližšího okolí, podle svého kme-  
ne, vůbec podle své zkušenosti. Mythicky naladěný člověk je naivní egocentrista a egoista, není sám sobě hádankou a není mu hádankou svět.

*Egoista, který vlastně nepozoruje sebe samého.*

Ano. Primitiv je úplně pohroužen ve své okolí, je naprostý objektivista; do sebe se člověk pozorněji dívá hodně později. Venkovan je i dnes objektivističtější než městský člověk, dělník než intelektuál; dítě se pohřžuje ve věci tak, že si dlouho neuvědomuje sebe samo. Teprve v pokročilejším stáří, abych tak řekl, dívá se člověk do sebe, nejen kolem sebe. Že zprvu své já promítá do svého okolí, to se děje spontánně, bez kritiky a bez úmyslu, docela naivně. V dění kolem sebe a v pohybu věcí hledá primitivní člověk síly podobné těm, které hýbají jím; podle analogie svého já vidí živé a činné bytosti, duchy, bůžky a bohy ve věcech se měnících, nebo je klade za věci a nad ně jako hýbatele a pány věcí. Uspořádat ty mythické představy v mythologické systémy, to už je další vývoj myšlení; považte, že na to měl primitiv tisíce let času, že v nich je vývoj delší než ve vědě - není divu, že se tolik mythologie udrželo i v našich pojmech a představách. Prosim vás, Řekové a Římané měli, pamatují-li se dobře, přes třicet tisíc všelijakých nadlidských, transcendentních božstev a polobožstev. I primitiva zajímá celý svět; nedá mu to, aby se neptal, odkud se svět vzal a co s ním bude, přemýšlí o sobě a svém osudu, odkud se vzal, jak se narodil, jak se udržuje život, co znamená smrt; musí mít jaký taký názor o společnosti, ve které a se kterou žije - zkrátka, člověk má od pradávna nějaký názor na svět a na život, má nějakou tu filosofii. Primitivní, mythickou - a starou jako pazourkové nástroje.

Však ona se, panáčku, neztratila, je v nás zahrabána jako ty pazourkové nože, šípy a sekyry v zemi. Až budeme líp znát nynějšího člověka, najdeme ještě ledacos z jeho prvotní mythickosti. Je v nás ještě ažaž toho naivního egocentrismu, té víry v bůžky a bubáky; chcete-li doklady, najdete je snadno - třeba v politice.

## Vědění a mythus

Tož dál: hned s tou mythickou náladou a proti ní se v člověku vyvíjí poznávání - můžeme už říci: kritické, vědecké. Živobytí člověka primitivního, jak dnes víme, bylo tvrdé, nebylo rájem, nebyl to žádný Saturnův zlatý věk; člověk si musel zvykat pozorovat, mít pozor, usuzovat, zkrátka myslit, musel vyrábět a zdokonalovat nástroje, aby uhájil život svůj a svých. I ten nejprostší nástroj je už kusem mechaniky a fyziky, lovectví, pastýřství a rolnictví je začátkem zoologie, botaniky, astronomie a čeho všeho ještě. Od samého počátku musel člověk bojovat o život - a pracovat; to znamená učit se, experimentovat, vynalézat a vynikat nad sebe samého a nad své okolí. Přesné myšlení se začalo u věcí nejjednodušších a praktických; teprve později se překonává mythus o věcech vzdálenějších, nevšedních a pomyslných. Může se říci, že konflikt kritického myšlení a naivní věřivosti, vědění a věření, vědy a mythu je tak starý jako člověk, jako lidstvo.

*Možná, že už v pravěku byl i konflikt pokroku a konservace.*

Jistě byl. Jako názor na život a na svět, jako pokus o výklad světa a života je mythus vývojově - v jedinci i ve společnosti - prvotnější, starší, původnější než kritika a věda, věřivost je v lidech pevněji zakořeněna než kritické myšlení; proto se v historickém vyhocení toho konfliktu mythus zdá být pozitivní, kritická věda negativní, protože opravuje a de facto popírá a ničí ty a ony primitivní názory mythické. Dost slušné pochopení protivy vědy a mythu najdete už u Vica, když stanovil tři stadia vývoje: básnické, heroické, člověcké; to trojí

stadium přijímali Turgot a Saint-Simon. Po nich u Comta máte, že lidská kultura vůbec probíhá trojím stadiem: theologickým - s vývojovými stupni fetišismu, polytheismu a monotheismu - metafysickým, které místo božstev klade abstraktní pojmy, a konečně pozitivním, vědeckým, které místo hledání prvních příčin zjišťuje fakta a jejich řád a zákony.

Ad vocem Comte: začal kritikou mythu a došel k tomu, že sám vyfantasoval celou positivisticou mythologii. Na něm vidět, jak silně je v člověku mythus zakořeněn.

*Řekl bych jako literát, chvála Bohu. My literáti se totiž bez mythičnosti neobejdeme.*

Pane, ani my filosofové ne. Básník se liší od vědce a filosofa, ač filosofie byla dost případně nazvána pojmovým románem; básník, umělec myslí obrazy, vědec a filosof pojmy. Ale ani vědec se neobejde bez fantasmie, nebo, abych užil terminologie Goethovy. bez fantasmie exaktní. Duchovní vývoj jednotlivce i společnosti je právě v tom, že se povlovně opouští lehkověrný mythus a přijímá se poznání kritické. Mythickost ustupuje vědě, ale ve vědě zůstávají zbytky mythu a tvoří se i mythy nové - co chcete, člověk je mythofil; mythickost a vědeckost nejsou v něm příkře odděleny, prostupují se. Filosofii máte mythičtější než vědu, protože věda se omezuje na svůj obor, kdežto filosofie zabírá obory všecky, celý život a svět. Člověk primitivní je ve své theorii, ve výkladu světa a života hrhr; člověk vědecký, kritický stává se skromnějším, ví, jak málo ví. A v obecném životě - totéž míšení. Když pozorujete současnou společnost, najdete v ní těsně vedle sebe nejrůznější stupně a druhy mythickosti a vědeckosti, najdete úplný primitivism.

*Jak řekl nevím už kdo: mezi námi žije i pračlověk i středověk -*

Ano, a žije i starověk, žije Sokrates, Platon, Aristoteles, a nejen ti: v dnešním člověku nežije jen minulé, nýbrž i budoucí. Vývoj - v přírodě i v člověku není jen samá změna, je i uchovávaní starého a tvoření nového, budoucího.

Nezapomeňte: mythus se tvořil tisíce a tisíce let proto je kolektivní, je tradiční a dostávalo se mu snadno obecného konsensu. Proti tomu kritickost, vědeckost jako věc nová je individuální, rodí se z osobního nadání a z osobní zkušenosti - proto na vyšším stupni vzdělání vzniká obecný konsensus daleko nesnadněji. Věda není kolektivní, nýbrž kooperativní; a to víte, kooperace je vždycky, v myšlení jako v praxi, těžší než spontánní, hromadný konsensus. Konflikt kritického vědění a mytické víry se v celých dějinách jeví jako konflikt jedinců a minorit s majoritou.

Podívejte se jen do dějin filosofie, Řeky počínajíc: jak brzo po Homérovi a Hesiodovi, po tvůrcích a oslavovatelích mytů vzniká filosofie, která už nevykládá svět pomocí bohů a bůžků a hledí jej vyvodit z jednoho empiricky daného principu - z vody, ze vzduchu, z jakési pralátky. to máte Thaletu, Anaximenu, Anaximandra - a z čísla: Pythagorejci - zase nové myty. Nota bene, hned v těch začátcích vidíte tu abstraktnost, o které jsme mluvili. Později se přijímá pro výklad světa mnohost principů: Empedokles, Anaxagoras a Demokrit už skládají vesmír z prvků, z atomů, a přichází k platnosti i pořadající rozum, Nus - u Anaxagory; to je začátek filosofického učení o účelnosti světového řádu, začátek theismu a monotheismu. A je důležité, že se ti první filosofové a všichni ostatní po nich, ať výslovně nebo jaksi mezi řádky, postavili proti mythologii,

proti více méně ustrnulé teologii lidového náboženství. Odtud odpor kněží, příliš často oficiálních mythologů, proti filosofii a vědě - v Anaxagorovi, v Sokratovi máme první oběti toho konfliktu vědění a slepého věření. A je pochopitelné, že se v tak zvané sofistice už hlásí skepticism, individualism a do jisté míry i subjektivism. Napřed se filosofové zabývali světem vnějším, teprve později světem vniterním - Sokrates, jak bylo řečeno, snesl filosofii s nebes na zemi; člověk byl prvotně radikální objektivist, teprve později obrací pozornost také na subjekt, do svého vlastního nitra.

Zároveň s filosofií se vyvíjejí vědy speciální, medicína a především matematika - to, pane, není nahodilé, že od Řeků přešla na pozdější dobu jediná učebnice, a to arithmetiky a geometrie od Euklida. Na tom zase vidíte to prvenství abstraktního poznání. A speciální vědy odporovaly mythu ještě víc než filosofie.

*Budiž. Ale to, co říkáte, je spíš historie poznání než theorie poznání.*

Nemyslím. Stopovat historii poznání znamená pochopit i cesty poznání. Ano, historie poznání, ale historie věčná, která se děje stále a trvale. Ten konflikt věřivosti a kritičnosti, mythu a vědění je dán naší lidskou přirozeností; tím překonáváním mythickosti je charakterisováno a definováno poznání samo.

Poznání! Prosím vás, to je stejně abstraktní slovo jako příroda nebo život. To, čemu dnes říkáme poznání, věda, jsou nesčíslné poznatky jednotlivých lidí - a snad nejvíc těch, po kterých nezbylo ani jméno. Naše vědění, naše kultura stojí na úhrnu nespočetných osobních výkonů a objevů neznámých

duchů, neznámých geniů; my jenom pokračujeme v jejich díle: často vzpomínám těch neznámých myslitelů pravěku a všech dob - co všechno musilo být vymyšleno a uděláno, abychom třeba my dva teď tak pohodlně mohli filosofovat.

Vývoj lidského poznání se dál a děje se posud a stále tou protivou vědecké přesnosti a mythickosti; věda je konsensus lidí myslících, myslících přesně a kriticky; každý poznatek putuje z hlavy do hlavy, od člověka k člověku, z věku do věku, aby byl přezkoušen, opraven a rozmnožen. Poznání není něco hotového, je to živé, nedokončené dílo, je stálým poznáváním. Víme víc a přesněji, než před stem, před tisícem let; kdo může říci, co lidé poznají a pochopí za sto, za tisíc, za stotisíc let? Nesmíme zapomínat, že ten vývoj přesnosti je teprve v začátcích. Učenci a filosofové často vypočítávají problémy, kterých prý lidský rozum nikdy nerozřeší, které jsou za hranicemi a mimo dosah našeho poznání. Avšak - kde je, kde jednou bude konečná hranice poznání? Že nějaká bude, je jisto; ale je stejně jisto, že pokud bude člověk myslit, bude ji posunovat dál a dál. Sám vývoj myšlení a myšlenkové zrání nám dává jednu noetickou záruku: důvěru v dokonalejší poznání věků budoucích.

## **Záruky poznání**

*Pravda; ale žádná důvěra v budoucí lepší poznání nás nezabaví potřeby mít nějaké noetické záruky i pro přítomnost..*

Rozumí se. Chceme vědět, musíme vědět, které poznání je platné, správné a bezpečné. Prakticky máme dvojí záruku toho, že poznáváme správně. Předně, řekl bych, záruku ethic-

kou: správnost našeho poznávání je do značné míry zaručena naší pravdivostí, opravdovostí, intelektuální poctivostí; chceme jenom pravdu, usilujeme o pravdu pořad a jsme kdykoliv ochotni uznat svůj omyl, opravit své poznatky nebo přijmout poznání lepší. Druhá záruka je rozumová: to je ta kritickost, o které jsme už mluvili; jen to budeme považovat za pravdivé, co obstálo ve zkoušce věcné a přesné kritiky, jak říkáme, kritiky objektivní. Ale vím, že tyto praktické záruky nestačí, aby odklidily skrupule noetické.

Když ponoříte do vody konec hole, zdá se vám, že je zlomená; je to zrakový klam, který dodatečně korigujeme zkušeností jinou. Víme, že se zkušenost mýlívá, mýlí se smyslové i rozum; proto myslící, kritický člověk upadá ve zvláštní neklid: ví, že se může mýlit. Ptá se a musí se ptát, jsou-li věci skutečně takové, jak je vidíme a zakoušíme svými smysly, jak si je představujeme a jak o nich soudíme. Ptá se, co jsou, jaké jsou doopravdy ty věci, a co je, jaké je naše poznávání. Je naše poznání objektivní, to jest odpovídá více méně věcem, jaké skutečně jsou? Nebo je subjektivní, to jest více méně podmíněné našimi smysly, naší zkušeností a rozumovými schopnostmi? Co je v našich představách, soudech a poznatcích objektivní, co subjektivní? To

jsou otázky, ze kterých vzniká celá noetika - a konec konců i spekulace metafysická.

V naivním stavu noetickém si člověk představuje, že svými smysly vnímá věci tak, jak skutečně jsou, že se v nás věci skrze naše smysly prostě zrcadlí. Lepším pozorováním člověk později shledá, že se naše smysly mýlívají, že naše zkušenost i rozum nezobrazují věci docela věrně; a dalším lepším pozorováním sebe samého si uvědomuje, že poznávací subjekt není jenom pasivní, jenom receptivní, nýbrž že činně

zpracovává představy, které přijímá zvenčí. Na příklad: mimo nás, „venku“ nejsou žádné obecné pojmy, nýbrž jednotlivé, konkrétní věci; a přece bez obecných pojmů nedovedeme myslet a poznávat. To vedlo ve vývoji filosofie k mínění, že já, duch, vědomí, subjekt není zrcadlo, nýbrž něco činného, něco, co více méně samo ze sebe vytváří naše poznatky. Naše poznání je aspoň částečně subjektivní, je výkonem našeho ducha. Nebo, řečeno hantýrkou nás filosofů: k starému a původnímu objektivismu si připojil noetický subjektivism. Odtud jsou ty spory noetických teorií; buď jsou více méně objektivistické, realistické - naše poznání je podmíněno a způsobeno věcmi mimo nás, objekty, objektivní skutečností; nebo subjektivistické, idealistické, jak se také říká - veškero poznání je výkon našeho ducha.

Víte, že rozhodný obrat k tomu subjektivismu a idealismu způsobil Kant a filosofové po Kantovi. Co Koperník provedl v astronomii, Kant provedl v noetice: neřídí se poznání podle objektů, nýbrž objekty se řídí podle našeho poznávání; to, co pokládáme za zevní svět, za skutečnost, je výtvar naší subjektivity. Je jenom krůček od subjektivismu k solipsismu; já sám, solis ipse, já jediný jsem tvůrcem světa, svět je má představa. Kant a němečtí idealisté přebili nadčlověka a stvořili nadstvořitele. Komické, jak může být lidský duch tak domýšlivý. Subjektivism krajní, to je, řekl bych, zrada filosofů, zrada vzdělanců vůbec.

*Z toho vidím, že se hlásíte k noetickému realismu, k objektivismu.*

Ano. Jak jinak? Člověk, který chce jednat, jednat prakticky a odpovědně, nemůže být subjektivistou. Uznávám objektivní

svět. Věci mimo nás, věci, které se snažíme poznat, jsou přibližně takové, jak se jeví naší zkušenosti

*To je ovšem tvrzení metafysické.*

Rozumí se; ale každé jiné tvrzení je také metafysické. Říkám „přibližně“ - přibližujeme se k věcem svým poznáváním; známe je blíže a přesněji než před tisícem let, budeme se jim blížit víc a víc.

Druhé, co je předmětem zkoumání noetického, je poznávající subjekt. Co je to vlastně ten subjekt, čím poznává? Zajisté smysly a zkušeností; ale také srovnáváním a pamětí, také rozumem - ve skutečnosti poznává celý člověk, nejen jednotlivé jeho schopnosti. A dál která z těch schopností nám dává poznání nejspolehlivější a nejméně klamavé? Podle toho zase máte rozmanité filosofické školy a spory; považuje se za poznání jisté a spolehlivé jen to, které můžeme kontrolovat smysly - sensualism; nebo podepřené zkušeností vůbec - empirism. Jiní ukazují na šálivost smyslů a hledají jistotu jen v rozumu - racionalism. Jiní přijímají zkušenost i rozum - intelektualism. A zase jiní: rozum nestačí, nejjistější zdroje poznání jsou nad lidský rozum - iracionalism. Novější psychologie ukázala, jak se ve všem duševním konání uplatňuje i cit i vůle; i ve svém poznání jsme jimi řízeni - mluví se o poznání citovém - emotionalism, a volním - voluntarism. Vidíte, co toho je na vybranou.

*A vaše stanovisko?*

Moje stanovisko - především, jak jsem řekl: nezapomínat, že v poznávání je obsažen člověk celý. Každá radikální noe-

tická theorie, která přijímá jen jednu stránku na úkor druhých, je chybná. Musíme vycházet z poznání, jak se skutečně děje. A pamatovat, že všechno naše poznání je připraveno duševní prací nesčetných generací. Jsme všichni této práci účastni; vždyť už od matky přejímáme slovo, řeč; slovem dostáváme pojmy, zhuštěné zkušenosti milionů duchů.

*Tedy: psychologie a psychologická genetika poznání místo noetiky?*

To ne. Psychologie poznání nám může říci, jak poznáváme, ale je-li to poznání pravá a bezpečná pravda, to říci nemůže. Sebelepší analýze a popis procesu poznávacího nám nepovědí, které poznání je správné. Noetika není psychologií, nýbrž částí logiky, která se ptá, co poznáváme jistotně a bezpečně.

Tož: přijímám za základ celé poznání, člověka celého. Uznávám rozum i smysly, uznávám i city a vůli, vůbec celou zkušenost; i citem, sympathií, snahou najde rozumný člověk zrnko pravdy, někdy víc než zrnko. Ale dualism rozumu a smyslů, to ne. Rozum a zkušenost se doplňují. Pravda: zkušenost smyslová je nespolehlivá, ale je kontrolována a zpracovávána rozumem. Rozumování může bloudit, ale je zase kontrolováno zkušeností.

*Tedy přece jen racionalism.*

Také racionalism, v obojím smyslu: nic proti rozumu, nic nad rozum. Za bezpečné a pravdivé považuju ty poznatky, které se shodují se zkušeností i s rozumem. Ale to oboje, zkušenost i rozum, není nic hotového; nemáme jich ještě tolik, abychom

mohli změřit jejich meze. Naše vědění je teprve v začátcích - a proto ani naše theorie poznání nemůže být na věčnost.

Podívejte se na vývoj poznání: každý stupeň poznání má noetiku svou: naše theorie poznání může odpovídat jen tomu stadiu vývoje, na kterém je naše poznání světa. A že to není stadium konečné, to víme jistě. Ale víru v možnost a hodnotu poznání, víru nezvratnou a činnou, měli silní duchové všech věků.

## **Iracionalism**

Tož ten noetický vývoj lidstva: nejstarší theorie je, že bezpečné a pro život nejdůležitější poznání, konec konců všecko poznání vůbec bylo lidem zjeveno; bezpečnost a nevývratnost poznání je zaručena nejvyšší autoritou, božstvím samým.

*To tedy má svou noetiku i černošský čaroděj, když tvrdí, že jeho ústy mluví duch.*

Tož moc té noetiky asi nemá - ale svůj systém poznání má: je typickým iracionalistou. Zjevení se obvykle dostává vyvolenému jedinci - knězi, prorokovi přímo, a ostatní lidé je přijímají od něho pasivně, slepě, poslušně. Víra v nadpřirozené zjevení žije posud a stále. To víte, bylo by divné, kdyby se Bůh zjevoval lidem jenom za biblických dob. I dnes se vyskytují lidé, kteří se považují za orgán vyššího a nadpřirozeného zjevení. A mimoto se některé zvláštní duševní stavy pokládají za jakési quasi zjevení; nadprůměrně nadané vůdčí osoby bývají přijímány, jako by byly nástroji nebo mluvčími nějaké vyšší inteligence - nejen v náboženství, ale i v umění, v politice a jinde. Sem můžete připočít i víru v inspiraci; spadá sem mystika,

domnělé přímé spojení s božstvím; sem patří i moderní okultismus, víra v tušení a jiné tajemné poznatky. Konec konců v jistých obměnách najdete víru ve zjevení i u vynikajících filosofů moderních: co jiného jsou Jamesovy výjimečné zkušenosti, co jiného Bergsonova intuice, co je irracionalismus, hlásaný v našich dnech? A co je nejmodernější nacionalismus, prohlášený „zdravý cit, instinkt“ národa za nejvyšší zákon?

To je to: kde lidem nestačí jejich rozum a soudnost, musejí si najít nějakou autoritu, noeticky často dost pochybnou; chtějí mít víru a jistotu, vem kde vem. Odtud slepá víra, pověra, církevnictví; odtud - v politice - mythická a mystická víra v kolektivní hesla. Masa, doba chce to a to, velí to a to, a basta. Pohodlná theorie také diktátorů a demagogů. Rozumí se, je tu třeba lišit dvojí. Kolektivní pojmy, jako národ, stát, církev, třída, duch doby jsou většinou lidí příliš složité nebo spíše nepředstavitelné; musí si je zjednodušit na nějakou formuli, kterou potom považují za platný výraz toho kolektiva. Prostě docela primitivně anthropomorfovisují, tak jako jejich předkové anthropomorfovisovali nebe, přírodu a podobně. A ta kolektivní mystika nebývá často nic jiného než maskovaný egoismus - třeba egoismus skupiny, strany, třídy. Lidé, kteří mluví jménem národa nebo doby, přičítají sobě samým ten jedině správný cit a smysl pro národ, vlast, dobu; to druhí hlavně ti kritičtější, podle nich toho pravého citu a smyslu nemají, jsou reakcionáři, zrádci a podobně. To víte, taková noetika v politice bují dosud, a ne jenom u nás.

Nebylo by spravedlivé nepřipomnět, že tomu politickému primitivismu do jisté míry poskytují zbraň ti filosofové a psychologové, kteří cit a vůli - tedy pudy - staví proti rozumu a nad něj - emocionalisté a voluntaristé. A přece v každé školské psychologii se žáčkové mohou dočíst, že není citů a vůle bez

představ a soudů, že tedy citu a vůle čisté není, a že city jsou různé podle kvality. Také zločinec má city, je veden a hnán city a vůlí. Cit ani vůle nejsou argument, chybí-li rozum. Jak a čím budeme rozhodovat, který ze srážejících se citů, která z odporujících si vůlí je správnější a lepší? Zas rozumem a kritikou.

A nejen z citů a z vůle se dělává taková nadrozumová autorita, nýbrž i z pudů; když se k nim přidá epitheton ornans: zdravý, přirozený, neodolatelný, je nejmocnější noetika a ethika hotova. Všimněte si, jaké hlouposti někteří spisovatelé provádějí s pudem pohlavním, někteří demagogové s instinktem národním, s živelným odporem proti něčemu a kdesi cosi; divná psychologie a ještě divnější noetika.

Pravda: člověk není bytost jen rozumová, obdařená toliko rozumem. Jak řekl Pascal, srdce má své důvody, raisons, kterých rozum nepoznává.

Nemusím vám říkat, že se rozumu nevzdávám v žádném oboru; ale rozum není duševní život celý - vedle něho a s ním máme city a vůlí. City, chtění, pudy se vnucují pozornosti svou, jak se říkává, elementárností a bezprostředností, kdežto rozum se zdá být střízlivý, indiferentní a podobně. Rozum je chladný, city jsou teplé, horoucí, žhavé, jak se obrazně říká, a dávají životu jeho barvitost, dávají radost a štěstí, ovšem i smutek a neštěstí, blaženost, ale i nešťastnost. City víc vynikají než činnost rozumová, jsou živější a naléhavější. Proto se říkává: poznal jsem citem, cítil jsem to a to. Psychologicky je to jinak: s poznáním byl sdružen cit - cit uspokojení, odporu, úžasu nebo jiný - a ten víc utkvěl ve vědomí a v paměti než pochod rozumový. Tak zvané poznání citem bývá prosté rozumové poznání, ale provázené silným citem. Vždyť je to přece činnost vnímací a rozumová, co dává citům, vůlí a tak dále

představitelný obsah. Člověk chce něco, směřuje citem k něčemu. To něco není vytvořeno citem ani chtěním, je dáno pozorováním, představováním, zkušeností, rozumem; to něco může být správné nebo nesprávné, možné nebo nemožné - a to rozhodnout je věc rozumu a jen rozumu.

A co se týče zjevení - srdce čisté a duch přímý nás spojují se skutečností. Zjevení nadpřirozeného neuznávám.

## Racionalism

Noetickou mystiku s racionalismem, a to s racionalismem radikálním, spojil Platon a po něm jiní. Podle Platona smyslové nepoznávají, jen rozum; ne zkušenost, ale obecné pojmy jsou pravým poznáním. Ale kde se v nás, tvorech smyslových, ptá se Platon, vzaly ty obecné pojmy? Platon byl psychologicky slabý, a proto má jen tu odpověď. Abstraktní pojmy, abstraktní poznání není než rozpomínání, anamnese na ideje, na které duše v životě předtělesném nazírala v říši věčných idejí, to jest ve skutečnosti metafysické. Hmotné, konkrétní věci nás jenom upomínají na ty věčné ideje, které naše duše zřela, než jsme se narodili lidmi. Na Platonovi je pěkně vidět, o čem jsme už mluvili: předně tu prvotnost myšlení abstraktního; dále začátky kritickosti - pozastavuje se nad nespolehlivostí smyslů; tu mythickost anthropomorfisuje pojmy v jakési vyšší bytosti, ideje; konečně i obrat k subjektu - ptá se, odkud se v nás berou pojmy. Platon je opravdu otcem filosofie; proto tolik působil na filosofy - a působí dosud. Po něm novoplatonik Plotin shrnul a vtělil ideje ve věčný Nus, světový rozum, z něhož náš duch „emanuje“, je jím osvícen a naplněn poznáním. Svátý Augustin přejal Plotina, ale v Nus pochopil Boha;

ideje Platonovy se stávají myšlenkami božími, naše poznání je osvícením božím. Zajímavé spojení racionalismu s noetikou zjevení.

Aristoteles, pilný žák Platonův, byl vědecky kritičtější, snažil se i o empiričtější psychologii. Platonovy ideje z nadhmotné říše idejí snesl na zemi a dal je do konkrétních věcí; ideje jsou podstatou nebo jádrem věcí. Poznání mu prýští z empirie, z vnímání konkrétnin, ale rozum, podnícen smysly, dobírá se podstaty jednotlivin. Je vidět, jak Aristoteles zápolí s Platonovým mythem; jeho polomythická filosofie a noetika byla recipována středověkou církví; Tomáš Akvinský je aristotelovcem, Augustin platonikem.

Nová filosofie - Descartes, Herbert of Cherbury, Leibniz a jiní - našla základ, zaručující naše poznání, v idejích vrozených. Naše základní poznatky o Bohu, mravnosti a podobné nepocházejí z naší smyslové zkušenosti ani z činnosti rozumové, nýbrž jsou nám vrozené, a to jim dává vyšší a nepochybnou platnost. Avšak: proč by vrozené ideje měly, odkud by vzaly takovou absolutní platnost? A čím, jakým sudidlem je rozlišíme od nevrozených? Kritické uvědomění shledává s Lockem, že takových vrozených idejí není. Konec konců: co jiného jsou vrozené ideje než ideje vložené do nás Bohem? Je to jen zeslabená theorie zjevení; racionalism se zachraňuje nadrozummem, supraracionalismem.

Po Descartesovi, Lockovi, Leibnizovi, po skeptiku Humovi přichází racionalista Kant s učením o poznatcích apriorních, které nepocházejí ze zkušenosti, nýbrž z čistého rozumu. To víte, jak Kant konstruoval celou soustavu takových poznatků čistého rozumu: apriorní poznávací formy - čas a prostor, kategorie čili nejobecnější pojmy, jako pojem kvantity a kausality, pak apriorní ideje - duše, svět, Bůh a pro etiku

kategorický imperativ. Poznaték apriorní poznává se prý podle toho, že je nutný a obecný, kdežto zkušenost, smysly a myšlení obyčejné, „diskursivní“, ne „intuitivní“, dávají poznatky jen nahodilé a jednotlivé. Apriorní pojmy nejsou vrozené, jsou to „úkony“ čistého myšlení; nepocházejí z naší organizace, jsou to poznatky zplozené čistým rozumem bez otěhotnění zkušeností, tedy něco jako neposkvřené početí pouhého, čirého, čistého rozumu- zase zjevení, jenže slepé.

Kantův apriorism přijmout nelze. Už to, prosím vás, že Kant liší rozum, Verstand, od „umu“, Vernunft, a že tento um je vyšší než rozum; k tomu ho vedla němčina. Čech a jiní, kteří mají jenom jeden rozum, by k tomu noetickému dualismu nedospěli.

Velká vada Kantova je, že nepodal jistého kriteria apriorních poznatků; prý jsou nutné a obecné: velmi nespolehlivé a nejisté kritérium, neboť i ze zkušenosti čerpáme mnoho soudů obecných; a ta nutnost je stejně nespolehlivá. Když mám základní poznatky arithmetické a geometrické, tu vidím správnost a nutnost každé matematické věty z pojmů samých; proto matematika od Pythagory a Platona počínajíc až po Kanta a po něm byla vzorem bezpečného poznání a měřítkem bezpečnosti jiných věd. Také Kant se držel vzoru a vlastně předsudku matematického; podle toho vzoru chtěl zabezpečit svým apriorismem vedle matematiky také přírodovědu a metafysiku. To je chyba; je přece nasnadě, že poznatky matematické jsou docela odlišné od přírodovědeckých a metafysických; jistota přírodních věd je jiná, víc opřená o zkušenost, než jistota matematická.

Ale Kantova noetika má ještě jinou osudnou ránu. Dělá totiž rozdíl mezi věcí o sobě a „světem jevovým“; ale odkud takový rozdíl? Může mít nanejvýš ten smysl, že člověk nepozná-

vá pravé jádro, pravou vnitřní podstatu věcí, že věci poznává jen částečně a přibližně. To má smysl a uznává se to od samých počátků přesnějšího myšlení. Ale Kant udělal z protivy toho, co se nám jeví, a věcí, jak skutečně jsou, příkrý dualism: kategorie a apriorní poznatky vůbec, zejména kategorie kauzality, platí jen pro jevy, ne pro věci o sobě - odkud tedy ví Kant, že jsou nějaké věci o sobě, když kausální zákon pro ně neplatí, nýbrž jen pro jevy? Věc o sobě nemůže přece na subjekt působit, jestliže zákon kauzality platí jen pro jevy!

Dalších námitek proti Kantovu apriorismu by bylo ještě dost; mezi jiným i to, že poznatky, Kantem udávané za apriorní, dají se docela dobře vyložit zkušeností, na příklad nazírací formy prostoru a času, stejně kategorie a ideje, jako idea Boha a jiné.

Kant je typický představitel přechodní doby, přechodu od mythologického zjevení ke kritickému, vědeckému empirismu. Seděl na dvou židlích - theologické a filosofické, a tou polovičatostí právě dosáhl svého vlivu. Krajnímu a nesmyslnému subjektivismu - solipsismu - unikl svým metafysickým trikem „věci o sobě“. Na ten krajní subjektivism došlo u Kantových následníků a v německé filosofii vůbec; Fichte „polovičatost“. Kantovu překonává „absolutním idealismem“, to jest solipsismem, Schelling se přímo a výslovně vrací k mythu, Schopenhauer udělal ze světa dílo naší vůle a představy. Proti idealismu „absolutnímu“ Hegel postavil svůj idealism „objektivní“ - zase jiná hra se slovy; absolutní subjekt překřtěn na „objektivního ducha“ čert jako ďábel.

Celý apriorism Kantův je fantasie, mythus; ten dualism čistého a nečistého rozumu je starý dualism rozumu a smyslů, založený na nesprávné psychologické analýsi poznávacího procesu. Tento protiklad rozumu a smyslů se vleče od Řeků

přes středověk do nejnovější doby. Je rozum a jsou smysly, ale nejsou v protivě. Prosím vás, proč by rozum čistý dával lepší a jistější poznatky než rozum nečistý, spojený se smysly a zpracovávající naši zkušenost?

## Noetická skepse

Proti všem teoriím o poznacích neempirických, nadempirických, a proto prý bezpečných, postavil Hume svou skepsi; jí odkázal mysl lidskou radikálně do mezí nejisté zkušenosti. Je to skepse zdravá, ale přece jenom skepse; a v tom je zásluha Kantova, že proti skepsi postavil criticism. Ne skepse, ale kritika; ne pochybovat, ale přesně, trpělivě, kriticky zjišťovat

Hume soustředil svou skepsi na problém příčinnosti; pojem příčinnosti je mu empirický, vůbec všechny naše poznatky kromě matematických pocházejí ze zkušenosti, jsou tudíž nepřesné a nezaručené; proto jsou metafysické a theologické názory o Bohu a podobné liché, protože překračují zkušenost. Pojem kausální není rozumový, je ustálen pouhým zvykem: člověk vidí slunce ráno vycházet, zvykne si na to a očekává tedy jeho východ i zítra. Hume tvrdí, že pojem příčiny a účinu není oprávněn rozumově, že má svůj původ pouze v asociaci představ, tedy ve zvyku, že se po A dostavuje B. Tak pro Huma je celá přírodověda založena na slepém pojmu příčinnosti, není oprávněna logicky, spočívá jenom na zvyku, na psychologickém, ne logickém spojování příčin a účinků. Poznání bezpečné podává jediné matematika.

Proti Humově skepsi, která odmítala všechno poznání krom mathematického jako nejisté, která odmítala nejen metafysiku - o theologii ani nemluvic - ale i poznání empirické, přírodovědné, proti této skepsi postavil Kant svou soustavu poznatků apriorních. Tím apriorismem se snažil zaručit bezpečnost poznání přírodovědeckého, ale také metafysického, ethického a náboženského. Následoval Huma v názoru, že empirické poznání je nespolehlivé; tož přišel na to, že základy poznání, že základní poznatky jsou nadempirické, apriorní, že apriorní je příčinnost, čas, prostor a kde co - aby těmi apriorními poznatky podepřel poznání empirické! Mamá práce: ten apriorism je pochybený, je to fantasie, která se vymstila na svém původci. Sám Kant říká, že „musel zrušit vědění, aby udělal místo víře“. Podobně Comte, rozvádějící positivism Humův, dospěl nakonec - k fetišismu. To bývá osud skepse: že posléze hledí uniknout sobě samotné - skokem do fantastiky.

*Skepse je možná v theori; ale je důsledná skepse možná v praxi?*

Těžko - pokud nejsme pouhými diváky a posuzovateli života. Skeptik v praxi prostě jedná jako neskeptikové. Není skeptického jednání, je jen skeptické myšlení. A co se týče skepse noetické - fakt, že naše poznatky přírodovědecké a filosofické bývají jen více méně pravděpodobné, není důvodem ke skepsi. To se rozumí, empirie, zkušenost smyslová je nepřesná a nespolehlivá; ale je kontrolována a zpracovávána rozumem, dokonce exaktním rozumem mathematickým, jak vidíte na moderní přírodovědě, která se čím dál víc stává užitou matematikou.

Důležité je, že Hume při své skepsi uznával závaznost mravní, protože její základ, sympathie, humanita je sama sebou sankcionována; mít bližního rád, a proto mu podle možnosti pomáhat, to nepotřebuje důkazu, že je to správné - sankce sympathie je dána sebou samou. To je správné a tím důležitější, že to učení pochází od skeptika. Má první akademická přednáška v Praze byla o Humově skepsi; v ní jsem hned tehdy vyslovil svůj protiskeptický program. Ale za svou osobu mohu říci: Hume mně byl zvláště důležitý, korigoval ve mně platonika; totéž bych řekl o materialismu Marxově.

## **Závěry: Konkrétism**

*Tím už charakterisujete svůj vlastní názor.*

Ano. Konkrétism je, jedním slovem, proti skepsi; uznává nejen rozum, nýbrž i smysly, i city a vůli, vůbec všecku zkušenost našeho vědomí; drže se zkušenosti odmítá teorie neempirické, protiempirické, nadempirické.

*Tedy do jisté míry: Jamesův radikální empirism.*

Ale bez jeho výjimečných zkušeností. Vědecké myšlení se obejde bez nich, leda že je kriticky zkoumá. Konkrétism je především kritický; zkušenost kontroluje rozumem.

Konkrétism nestaví proti sobě smysly a rozum, nestaví proti sobě rozum a ostatní duševní činnosti, přijímá člověka v jeho celosti; uznává podstatu a hodnotu všech duševních nadání a činností, snaží se najít pravidla pro život plný a harmonický.

Konkrétism uznává v přírodě, společnosti a v celém světě individuality a ty se snaží poznávat; je si dobře vědom, že k poznání jednotlivin dospívá poznatky abstraktními.

Pro vědecký výklad má konkrétism hlavní pravidlo: postihovat věci a vykládat je z nich samých, nikoli analogisační metodou mythu. Mythus nahrazuje podle možnosti poznáním kritickým, vědeckým. Usiluje o jasnost a přesnost, ví, co ví a co neví. Vedle poznatků mathematických uznává také poznatky přírodovědy, psychologie, dějin, vůbec všech věd. A vědy - toť zkušenosti a rozum mnoha jedinců a všech věků. Ověřuji zkušenosti své a své rozumování rozumem a zkušenostmi jiných - druzí lidé mají také rozum a zkušenosti. Pořád si uvědomovat, co víme a co nevíme! Kritickost, pane, musí být i sebekritikou. Chceme-li svému poznávání zaručit bezpečnost, je tu jen jedna cesta: vědecká poctivost, trpělivost a jasnost; a pak své poznatky odevzdávat ke kritice a zdokonalování generacím dalším. V tom všem nalézá konkrétism dostatečné záruky poznání.

Myšlení jasně bolí - bolí ztráta mythu, bolí často poznávat věci nové; je i noetická xenofobie - odvozují nejen ztrach z cizince, nýbrž i věc cizí a neznámá; i v myšlení je člověk bytostí zvykovou. Pravá moudrost, pravé poznání je věčně mladé, věčně hybné a nové - tedy i zkušenost je nám věčně nová: herrlich wie am ersten Tag, řekl bych s Goethem. - Spokojen?

*Ano. Předpokládám, že váš noetický konkrétism má svůj doplněk ve vaší Konkrétní logice.*

Správné. Noetika zkoumá podstatu a pravidla poznání, konkrétní logika, poznání in concreto, vědu, soustavu věd. Pra-

cuju teď na druhém vydání své Konkrétní logiky - jak se od prvního vydání, za těch padesát let, všechny vědy nesmírně rozrostly a specialisovaly! Musím se v nich nově orientovat - dá to, pane práce a vděčné práce - jen mít víc po-  
kdy!

*A ještě otázku. Vy sám jmenujete svou filosofii konkrétism; ale lidé vás nazývali pozitivistou nebo realistou.*

Positivista - ne; ale realista ano, ve filosofii i v politice. Prosím vás, vždyť mně kdysi vyčítali mysticism - když jsem dokazoval našim liberálům, že náboženství není věc odbytá. Nemohl jsem prostě a nemohu z kultury vyškrtnout náboženství, zejména ne z naší kultury národní. Myslím, že můj konkrétism je až racionální, ale nevidím plnost duchovního života a snažení jenom v rozumu, vidím ji také v citu a vůli. Běží o to, harmonizovat celý a plný duchovní život člověka - i národa. Náš národ silně žil nábožensky; vemte si: Svatý Václav, Hus, Chelčický, Komenský! Ale stejně usiloval o vzdělání. Komenský nám ukázal cestu, jak hledat a najít souladnost všeho duchovního života, jak najít, podle jeho slov, hlubinu bezpečnosti. O tu souladnost se na poli poznání pokouší i konkrétism. To je všecko.

## **Metafysika**

### **Poznání a svět**

A teď, prosím, krůček od noetiky k metafysice: odpovídá naší subjektivní zkušenosti, našemu poznání nějaká skutečnost objektivní?

Metafysika - nemám rád toho jména, patrně že jsem takový nepoddajný empirik a praktik. V metafysice lidé hledají bůhvíjaké hluboké a tajuplné vědomosti, a zatím právě metafysika, aspoň jak byla pěstována posud, je na obsah chudá, chudičká; je to jen malý konkurenční podnik, který si zařídila filosofie proti teologii.

Správně jste hned, abych to tak řekl, vrazil celými dveřmi do světnice; jsme zas a pořád při problému: subjekt - objekt. Noetika a metafysika patří k sobě; poznání si žádá něčeho, co se poznává, jedno bez druhého není ani možné.

Mohu teď, když jsme probrali noetiku, říci: konkrétism je objektivistický. Jsem proti subjektivismu; subjektivismus krajní, solipsism, který považuje svět za naši představu a pouhý výtvor vědomí, je nesmyslný. Prosím vás, kdyby svět byl naše představa, kdyby byl vytvořen podle našeho rozumu a vůle, ten by vypadal! Ale metafysický dualism - to ne. In abstracto, ale jen in abstracto, ad usum logického delfína můžeme mluvit o subjektu a objektu; ve skutečnosti nejsem sám, jsem já, ty, my, jsou nesčetné subjekty a nesčetné objekty. I já jsem objekt - sobě a druhým.

*Tedy váš konkrétism je svého druhu pluralism.*

Ano. Konkrétism je pluralistický. Přijímá objektivní svět včetně s poznávajícím subjektem, tedy přijímá svět hmotný i duchovní jakožto skutečnost objektivní a obojí svět v celé konkrétní mnohosti všech individualit. O světě hmotném lidé doopravdy nepochybují -

*Právě si říkám: kdyby měly tamhle ty topolčianské ženičky hrabat představou hrábí domnělý písek na cestičkách, které jsou jenom v mé představě - že by toho asi nechaly.*

Nevím, zda by radikální subjektivistů tento váš argument uznal. Ale pravda je, že na svůj subjektivism zapomíná i ten nejzarytější subjektivistů, jakmile sedá k obědu. Přijímáme vnější, objektivní svět jako nejrozumnější hypotézi, kterou se dá i svět i subjekt sám nejsnáze vyložit. Přijímáme jej, rozumí se, kriticky.

Liší se objektivism - říká se mu i realism - naivní, realism obyčejného, nefilosofického člověka, a realism kritický. Prostý člověk je skálopevně přesvědčen o jsočnosti všeho toho, co vidí, slyší a tak dále. Jakmile se zamyslí, poznává, že svět není zcela takový, jak si jej představoval. Řekne si: copak ten Platon a po něm až k Berkeleyovi, Kantovi a pokantovcům ti filosofičtí subjektivisté jen blouznili? Není v nich kus pravdy? Ta objektivistická skálopevnost ustupuje před kritikou, a filosof si pak řekne, že vedle razných hypotéz subjektivismu více méně radikálního je také hypotéze kritického realismu.

Řekl jsem - pluralism. Pluralism přijímá hmotný svět, třeba není docela takový, jak se nám jeví; přijímá i duchovní svět, vnitřní svět osobního vědomí a vědomí nescíslných, přijímá svět duší, přijímá Boha. Nejsm materialista, nejsm monista, nejsm pantheista ani panentheista, nejsm dualista. Jsm pluralista, všemstvo je mně harmonickou soustavou. Tak jsem vám vyklopil celou svou metafysiku najednou.

## **Sub specie aeterni**

*Tedy theista; přijímáte theism - čím? Citem? Rozumem? Vírou?*

Rozumem; jakou roli při tom má víra, to už patří k problémům náboženství. Přijímám theism zkušeností a rozumem. Důvody a důkazy theismu mně dává rozum.

*Které důkazy?*

Hlavně důkaz teleologický. Účelnost světa, života, historického dějstva, našeho poznání i mravního úsilí mě vede k uznání stvořitele a ředitele všeho, osobní bytosti duchové a nekonečně dokonalé. Bůh sám je rozum. Tomu rozuměli už Řekové, když se osvobodili od mythického polytheismu a fetišismu; rozum, řekl už Anaxagoras, je pořadatelem kosmu, a za to ho velebí Aristoteles, že „přišel jako střízlivý mezi opilé“.

*A čím byste dokázal tu účelnost?*

Zkušeností a rozumem. Pravda, většina lidí věří v účelnost jen napolo a dost neuvědoměle. Člověk, který by naprosto a do důsledků popíral řád ve světě a účelnost všeho, i svého vlastního života - prosím vás, jak by mohl být živ s takovou myšlenkou? Sám rozum přece zjišťuje a do jisté míry i konstruuje rozumný řád ve všem, co poznává; rozum už svou náturou jde za pořádkem a účelností, sám klade účely; mluvit o náhodě a bezcíllosti světa je proti rozumu, rozum sám je orgánem řádu a teleologie. Účelný řád světa je dán rozumem, naše poznání samo je teleologické.

*A jak vyložíte, odkud, proč a nač je všechno zlé, bolest a neštěstí, války a pohromy?*

Nevyložím. Nedovedu vyložit. Ale ani monism, ani pantheism, ani dualism, ani materialism a tak dále to nedovedou vyložit lépe; držím se theismu, že je ze všech možných hypotéz o podstatě a původu světa nejprostší. Řekněte, proč by to špatné, bolestné, nesmyslné, co nám život dává, mělo víc vážit než to zdravé, šťastné a pěkné? Dobrého je v řádu světa víc; ale to zlé člověk cítí silněji. Poctivě vyložit, k čemu slouží nedokonalost, utrpení a tak dále, nedovedu; ale vidím, že člověk a lidstvo mohou a mají nedokonalostem čelit. Bez přemáhání překážek, bez naléhavých a někdy i bolestných příčin k jednání by život nebyl životem plným. Myslím, že filosofii není třeba vyvracet pesimism a ospravedlňovat Boha. Bůh nepotřebuje advokáta. A vyvracet pesimism? Nemoc, bída, zločiny a tak dále se nemohou vyvracet slovy. Nemyslete, že bych si nesrovnalosti a bídu fysickou i duchovní zapíral. Když jsem nedávno přišel na Moravu do Židlochovic, slyšel jsem tam slavíky zpívat, no, překrásně. Řekli mi, letos slavíci zpívají, protože mají dost komárů. A projela mně mozkem myšlenka: To ti slavíci prozpěvují pánu Bohu své díky za ty komáry? A co ti komáři - to jejich bzučení je také chvalozpěvem za to, že je slavíci v letu polykají? Teleologie - tvrdý oříšek, ale i když se neprokousne, vejde se spíš do dlaně než theorie bezcílnosti, náhody a chaosu.

Druhý argument theismu, to máme důkaz řečený kosmologický: bez první příčiny, bez prvního tvůrce a hybatele nemůžeme rozumět vzniku, pohybu a vývoji veškerenstva. S hlediska kauzálního musíme klást nějaký začátek toho řetězu příčin; nestačí nám, myslím, přijímat sekundární příčiny in infinitum. A pozitivistické ignorabimus, učení o nepoznatelnosti prvních příčin, agnosticizm vůbec nepokládám za výklad světa a života.

*Už psychologicky je to divné: zakázat si otázky po prvních příčinách. Je to jako ta pohádka o devíti komnatách. Do všech komnat smíš vkročit, jenom do té desáté ne. Pak si člověk myslí, že v těch devíti komnatách nic zvláštního není a že jen ta desátá stojí za to.*

Tak asi; a není v ní víc, snad nic. Hume a Comte chybili, když odmítali a limine hledání příčin - Comte to dokonce zakazoval skoro policejně; také to s ním podle toho dopadlo, vzal si zakázaného chleba největší kus, upadl do mythu až po uši.

Myslím, že moderní přírodověda svým učením o entropii potvrzuje Aristotelův postulát první příčiny; končí-li se podle mechanické teorie tepla svět stejným stupněm teploty ve všech svých částech, tedy tepelnou smrtí, pak svět není od věčnosti, nýbrž začal se v čase a v čase má i svůj konec. Víím, že se tento důvod od některých fyziků nepřijímá.

*Existenci Boha dokazujete jenom těmi dvěma argumenty?*

Ano. Přesněji řečeno, hypotesi o existenci Boha; pro vědu theism je hypotesí, která podle požadavku logiky je jednodušší a tedy oprávněnější než hypotese jiné, třeba materialism a podobné. Já jdu dál: jako theista, jako pluralista přijímám také existenci duše a její nesmrtnost, jsem si jist duší a dušemi; ale rozumově to dokázat argumenty, které by každého umlčely - to nedovedu. Jsou přece vědci, kteří hájí materialismu, pantheismu, monismu a tak dále - nepokládám se za neomylného a všecko lépe vědoucího. Myslím, že hypotese duše nesmrtné se neprotiví biologii a psychologii, neprotiví se vědě. Kdysi, v mládí, mě rozčilovalo, že nemám důkazů naprosto porážejících. Dnes si říkám: což musíme, což

pak můžeme vědět všechno a mít to notariálně černé na bílém? Jaký by to byl svět, kdyby byl pro nás bez tajemství! Kdybychom věřili, že víme všechno, ztloustli bychom příliš. Když jsem býval kantorem a učil filosofii, chodili na mne hoši a ptali se na to a na to; nemohli pochopit, když jsem jim říkal nevim. Divili se, jaký je to filosof, když nemá na všechno odpovědi.

*Ale i když nesmrtelnost duše nemůžete dokázat, musíte mít aspoň pohnutky, proč ji s jistotou přijímáte.*

To ano. Nedovedu si představit, že by taková krásná a jemná věc, jako je myšlení, poznávání, zbožnost, mravní úsilí, vnímání krásy, celá kultura, že by se to mohlo ztratit, že by to mohlo nebýt k ničemu. Fysikové říkají - energie se nemůže ztratit; a což tato energie v nás? Duše hýbá hmotou, rozum dává hmotě tvar, určuje účel a poznává celý ten svět: což může ta hmota trvat - a duše ne? Bylo by to divné.

*A pak: sám život svědčí proti smrti. Pravda, všecko živé umírá ; ale všecko živé má nesmírnou vůli trvat, přetrvat sebe, trvat identicky. Rostlina znovu ožívá ve svém potomstvu, odevzdá všechno dál a nic ze svých vlastností neztrácí. Jen duše by se nedědila, jen duše by neměla pokračování. Bylo by to nepřírozené.*

Mohlo by se říci - přežíváme sebe ve svých činech. Ale kolika lidem se poštěstí odevzdat příštím skutečné dílo? Jedni umírají mladí, druhým nedána možnost užít svého nadání. Nedovedu si myslet, že by se mohlo jen tak ztratit to potenciální dílo v nich. Bylo by to nespravedlivé.

Nemůžeme dokazovat nesmrtnost duše; ale na druhé straně - nedovedeme si opravdu představit nebytí a neživot; dovedeme si konec života představit jenom negativně, že nevidíme, neslyšíme, nevíme. Náš pojem smrti je tak prázdný, jako pojem nestrom nebo netráva. Snad pro tu prázdnost se smrti bojíme jako černé díry.

*Přijde na to: já se jí nebojím, mnoho lidí se jí nebojí. Primitivové neznají strachu ze smrti, středověk se jí nebál - teprve moderní člověk z ní má strach. Předně se víc než někdejší člověk bojí bolesti - jak to napsal umírající Wolker: „Smrti se nebojím, smrt není zlá, je to jen kus života těžkého. Umírání se bojím.“*

A druhé - mnohý moderní člověk se bojí smrti, že je příliš požívačný - život mu není velkým dramatem, chce na něm jen jídlo a požitky; je nevěřící, není v něm dost důvěry a odevzdanosti. Moderní sebevražednost a strach před smrtí - to dvoje souvisí, tak jako souvisí strach a útek. Ale to by byl problém pro sebe. Když myslím na nesmrtnost, nemyslím tak na smrt a co po ní, jako spíš na život a jeho obsah. Mně nesmrtnost plyne z bohatosti a hodnoty lidského života, lidské duše. Člověk sám sobě, člověk člověku je hodnotnější jako bytost duchovní. A nesmrtnost duše plyne i z uznání Boha, z víry ve světový řád a spravedlnost. Nebylo by spravedlnosti, nebylo by dokonalé rovnosti bez věčnosti duší. A konečně - nesmrtnost se prožívá už teď, v tomto životě; nemáme zkušeností o životě po smrti, ale máme, můžeme mít zkušenost už teď, že život opravdový a plně lidský žijeme jen sub specie aeterni. T a zkušenost záleží konec konců na nás, na tom, jak žijeme, čeho jsme plni a co ze svého života tady hledíme

udělat. Jen jako duše mezi věčnými dušemi žijeme život plně a doopravdy. Existence duší je pravým základem demokracie: věčné věčnému nemůže být lhostejné, nesmrtný je nesmrtnému roven. Odtud láska k bližnímu dostává svůj zvláštní - říkává se metafysický - smysl.

## Duše a svět

Pravda, nedovedu říci, co a jaká duše je; duševní činnosti přičítám duši a částečně i tělu, mozku, smyslům; ale jak na sebe duše a tělo navzájem působí, to nevím - ostatně žádný výklad, ať materialism nebo psychofysický parrallelism, to nedovedou přijatelně vysvětlit. A jaký bude, jaký může být život po smrti - to vím tím méně. Že bychom po smrti splynuli s nějakou božskou prapodstatou, jak učí monism, pantheism, panentheism, tomu nedovedu věřit: já chci být já i po smrti, nechci se rozplynout v nějaké metafysické kaši; jsem metafysický individualista, chcete-li to nějak nazvat. Snad po smrti se nám dostane plnějšího a plného poznání, také poznání Boha; snad, že posmrtný život je asymptotickým přibližováním Bohu: pořád a pořád blíž, bez konce blíž - tož ano, i to je pokračování života zde, protože Bůh je hlavním a předním předmětem našeho přemýšlování, poznávání a usilování. Bůh a duše. Jedno souvisí s druhým. Duše a Bůh, toť dvojproblém našeho myšlení a snažení - řekl bych, pravý úkol života.

*Mluvíte jako čirý spiritualista; a přece po celý život jste bral na sebe jiné úkoly, aktuální, praktické, reálné - ne nadarmo vám říkali realista.*

To se rozumí, pane; ale vždyť i v tom aktuálním a hmotném se odehrává dějství duchovní a věčné. Právě dnes jsem našel ve svých papírech orientální rčení: „Člověk má jednat, jako by záleželo na všem. Ale v jeho nitru sedí malý Buddha, kterému nezáleží na ničem.“ Na ničem - to je řečeno a cítěno orientálně; po našem by bylo: kterému za vším tím časným a hmotným a v něm záleží na tom, co je věčné a duchovní. Víra v duchovost, zdůrazňování duchovosti neznamená, že máme a smíme přezírat hmotu a tělo. Filosoficky vzato, vždyť nevíme, co hmota svou podstatou je. Je nám tak dána jako duše, je nám dána jen prostřednictvím duše, skrze naše vnímání a myšlení: jaké pak máme právo ji podceňovat? Všecko poznávání hmoty je jen rozvíjení naší duševní činnosti; duše a hmota nestojí proti sobě. Duše, tělo i hmota, celá skutečnost jsou nám dány k poznání a pěstění; duši i své hmotné okolí máme vést k větší dokonalosti. Představa, že hmota je něco nižšího a nečistšího než duch, je pochybená. V tom chybí Platon a po něm theologové a filosofové, že se s opovržením odvracejí od hmoty, od přírody a od světa.

*A přece se sám nazýváte platonikem.*

Ano, ale to neznamená, že přijímám Platonovy názory všechny. Jsem platonikem potud, že v kosmu hledám ideje, že v tom, co pomíjí, hledám to, co trvá a je věčné. Nemohu se zajímat jen o pohyb, ale o to, co se pohybuje, co se mění. Ve vývoji přírodním hledám účel a řád, v dějstvu historickém smysl; kladu si otázku, k čemu se to všecko dělo a kam to směřuje. Proti darwinismu, proti jednostrannému evolucionismu a historismu zdůrazňuju stránku statickou; to, co trvá a je na věky. Nejen stálá změna, ale podstata věcí se měnících;

vedle dynamiky a v ní statika, veliká architektura všeho bytí. Proto i v člověku hledám to, co trvá: jeho nesmrtelnou duši.

## Prozřetelnost

*Hledat účel a smysl dění a dějin, to je skoro věřit v Prozřetelnost.*

Ba že. Věřím, musím věřit v Prozřetelnost, která řídí vývoj světa a lidstva a kohokoliv z nás. Jakmile uznávám Boha stvořitele a ředitele, musím vidět ve všem co jest, nějaký řád, plán a rozumné určení.

*Čili determinism.*

Ano, to se rozumí. Determinism znamená pevný řád v přírodě, v člověku a v společnosti a v jejich vývoji: všude přesná zákonnost. Nalézáme ji ve hmotě, objevujeme krásný pořádek atomů; čím dál tím víc budeme tu zákonnost moci stopovat i v životě člověka, v dějích států, národů a lidstva - pane, a budem moci s ní vědomě spolupracovat! Čím víc budeme poznávat, tím jasněji se nám odhalí plán a účel všeho; samo poznávání je zjišťování zákonů a uvádění faktů v zákonitý řád; a to jsme teprve na začátku.

*Když řeknete determinism, kladete tím starý problém: co tedy je se svobodou vůle. Je-li naše jednání řízeno, ať Prozřetelností nebo přírodní kausalitou, není naše domnělá vůle a mravní svoboda jen ilusí?*

Není. Můžeme volit - to přece nám zaručuje sama zkušenost. Jen v kauzálním světě můžeme předvídat, jednat promyšleně, připravovat budoucnost, tedy opravdu chtít. Determinism nevyklučuje volnost, ale zvlí, chvilkovost a nestálost, vede k vytrvalosti a k důslednosti - bez determinismu, bez přísného zřetězení příčin a následků by nebylo odpovědnosti. Byla by čirá náhodnost; nemohli bychom za své skutky, a pohnutky našeho jednání by v nás vyvstávaly bezdůvodně a nazdařbůh.

*Myslím, že svoboda vůle není porušením příčinnosti; je to jen možnost vkládat do kauzálního dění příčiny nové.*

Řekl bych to tak: svoboda i předurčenost člověka je dána jeho poměrem k Bohu všemohoucímu a vševědoucímu, vědoucímu minulost i budoucnost, tuto budoucnost určujícím. Člověk je podle obrazu božího, Bůh nemohl stvořit člověka jinak než k svému obrazu a podobenství; z toho pro člověka plyne uvědomělý synergism, součinnost s vůlí Boží. V poznávání přírody a člověka, ve vnikání do zákonů přírodních, duševních a dějinných, v přijímání a plnění těch zákonů jsme účastni na božím tvoření a řízení světa. Bůh nás nechává pracovat při svém díle, chce po nás práci, tedy spolupráci. Každé součinění, i mezi lidmi, zahrnuje svobodu i podrobenost, iniciativu i vázanost. Synergie s vůlí Boží dává člověku míru jeho svobody a determinovanosti; čím je silnější a uvědomělejší, tím víc je obého.

Determinism - pravda; lidé si myslí, že zbavuje člověka odpovědnosti. Ale Bůh mi nepředpisuje, abych teď zvedl pravou ruku nebo levou: minima non curat praetor. Jsme vedle Boha a pod Bohem bytostmi autonomními; máme právo iniciativy a neseme i tíhu odpovědnosti. Odtud povinnost akti-

vismu a snažení, odhodlanosti a statečnosti. Svoboda, pane, je stejně těžká jako povinnost. Cítíme, že vůle bolí. Chtít je práce; rozhodovat unavuje, to je tvoření něčeho nového. Závídel jsem za války vojákům, že se jim poroučelo, že mohli jen poslouchat a nemuseli rozhodovat. Já jsem musel rozhodovat, ba i poroučet stále, nejen myslet, ale strašně chtít - vím tedy, co to je.

Determinism neznamena nesvobodu, naopak. Člověk nevypělý, který nechápe světový řád a jeho grandiosnost, člověk ve své prvotní slabosti a nesoudnosti vidí ve světě i ve svém vlastním životě jen kaleidoskop jednotlivých, nesouvislých jevů, vidí všude nerozumnou libovůli duchů, bohů, náhody a slepého fata.

*To je vidět i dnes: pověřčiví bývají nejspíš lidé, odkázaní na náhodu: hráči, lovci, lidé od divadla a podobně.*

Přirozeně: kdo věří v náhodu, věří i v bůžky a zázraky. Pověra je indeterministická. Primitiv je metafysickým deterministou; podléhá slepě impulsům, řídí se svou zvlí - je metafysickým anarchistou.

*To bych neřekl. Právě u divochů, u přírodních národů je život jedince nejvíc spoután tradicemi, rituálními předpisy a sociálními zvyky*

Tak to vidíte, indeterminista je otrok: je slepě vázán zvyky a pověrami, je podroben svým pudem, nemá svobodné vůle. Takové primitivy máte i mezi námi. Člověk má jen tolik rozumné svobody, kolik determinismu dovede pochopit v sobě i v řádu světa.

Ty spory o determinism a indeterminism - kuriosní historie, stará jako filosofické myšlení. Už u Řeků padlo slovo: Bůh bez viny. Středověku vrtala hlavou praedestinance: když Bůh ví a určuje vše, ví napřed a předurčuje, kdo bude dobrý, kdo zlý, kdo bude spasen a kdo zatracen. Pavel, Augustin, Tomáš Akvinský, později Luther, Zwingli a kalvín měli o předurčení divné názory; zčásti hleděli tvrdost praedestinance zmírnit učením o boží milosti. I dnešní theologové vymýšlejí často jen slova a ne pojmy, jak smířit svobodu lidské vůle s boží všemocí - myslím, nikam to nevede; nedivím se, že jeden papež spory o svobodu vůle a předurčení jednoduše zakázal. Je to tvrdý oříšek.

Mně z theismu, z uznání teleologického řádu světového vyplývá determinism důsledně. I my naplňujeme všesvětovou zákonnost a jednáme příčinně.

*I ve svých chybách?*

Ovšem; ale máme možnost volit mezi mnohostí příčin, máme možnost hodnotit. Veškerá výchova i převýchova, mravní odpovědnost a trest spočívá na determinismu. Doufáme, že výchovou ukládáme do dětí pohnutky dobrého konání; a k čemu byl by trest, kdyby neodstrašoval, kdyby nebyl příčinou a pohnutkou nápravy?

*A co trest smrti?*

To je kapitola zvláštní. Právo trestat smrtí je právo hrozné, a soudíc podle jeho dějin a vývoje, bude v budoucnosti zrušeno. Neptejte se, jak mně bylo, když jsem návrhy na vykonání trestu smrti podpisoval. Trest smrti mi není hlavně odplatou

ani zastrašením, není zajištěním proti nebezpečnému zločin-  
ci; má-li smysl a oprávnění, tedy pouze jako expiace. Nic ne-  
vyváží a nevykoupí tak strašnou věc, jako je surová a zlá vražda  
na člověku než smrt; takový vrah se provinil na celém  
člověčenstvu. Ale i to platí jen pro dnešní stav kulturní budoucí  
věky budou mít víc možností prevence, nápravy a převychování  
- i jasnější poznání kriminální odpovědnosti.

V těch a jiných věcech bude třeba postupovat empiricky;  
snažit se konstatovat, jak člověk skutečně jedná za daných  
okolností; do jaké míry dovede sebe a své jednání kontrolo-  
vat a sebe sama vychovávat; pokud je svobodný a za své jed-  
nání odpovědný. Přiznávám se, že mně je svědomitá statisti-  
ka, dejme tomu o úrazech, milejší než několik kapitol Leibni-  
zovy theodiceje; ze statistiky se dovídám, co bývá příčinou  
úrazů a jak jim podle toho čelit. Když šofér nepije, nestane  
se mu tak snadno nehoda, jako když pije - ergo nepít, a je to,  
a nechtít vinit a ospravedlňovat Pána Boha. Nemoci na to jsou  
doktoři a věda, aby se učili jim čelit. Bída - na to jsme my  
všichni, abychom ji odstraňovali. A tak dále. To tedy je deter-  
minism: poznávat příčiny zla, abychom proti nim mohli přivo-  
dit příčiny nápravy. Nebýt fatalistou ani otrokem, otrokem sebe  
samého ani otrokem okolí. Ať je kdekoli naše místo, nejed-  
nat a nepracovat slepě, ale vědomě a svobodně, předvída-  
vě, plánovitě jako dělník a spolupracovník boží. Tím se také  
liším od stoicismu. Stoicism dělá ze slabosti ctnost, je, abych  
tak řekl, metafysickým pokrčením ramen, je v něm kus titán-  
ské přetvářky; resignace theistická je nadějnou skromností.

# Náboženství

## O náboženství

*Uvedl jste argumenty pro theism. Ale sebe lepší argumenty nestačí na to, aby se na nich postavilo náboženství.*

To se rozumí: theism a náboženství není totéž. Pro filosofii a vědu theism je hypotéza pro výklad vzniku a vývoje světa; a jsou i jiné hypotézy. Náboženstvím se stává theism i člověku vědecky myslícímu, když je uvědomělým a procítěným osobním poměrem člověka k božství a skrze božství k bližnímu a k světu. Náboženskému člověku je Bůh ústřední ideou v myšlení i v jednání.

Ve filosofii náboženství jsem jako konkrétista realistou: pozoruju různá náboženství všude na světě, studuju je a podle možnosti je srovnávám s náboženstvím křesťanských církví; ty znám nejlíp a sám jsem se v nich nábožensky vyvinul. Probrodil jsem se všemi možnými teoriemi náboženství, knihami theologů a vědců. Od malička mi vrtalo hlavou, jak to, že jsou různé křesťanské konfese, a hleděl jsem je srovnávat - ten zájem mě neopustil podnes. Vzpomínám si, jak mě, školáčka; znepokojil kalendář, ve kterém jsem četl o ruské církvi, a že v ní je mnoho svatých a zázraků; slýchal jsem přece od malička, že všechny víry mimo katolickou jsou falešné. Nesmírně mě to mátló a vzrušovalo.

*Měl byste ten zájem o náboženství, kdybyste sám nebyl věřící?*

Jistě měl, ale ne tak silný; to přece je veliká věc, že jsou náboženství a jejich instituce u všech národů po celém světě a ve všech dobách; když vidím v každé vesnici kostel, vynikající krásou a velikostí nad příbytky lidí, jak toho lze nevidět a o tom nepřemýšlet? Jak ty vesnické věže, a třeba jen věžičky, ukazují vzhůru k nebi? A naše Praha - není stověžatá? Stověžatá Praha, to přece znamená Praha náboženská!

Tedy theorie náboženství. Slovem náboženství označujeme všechny projevy zbožnosti; bez zbožnosti není náboženství - leda to tak zvané matrikové. Zbožnost pak je uvědomělý a procítěný poměr k Bohu, k božství; ten poměr se vyjadřuje i v těch rozmanitých názorech o náboženství, v bohoslužbě a tak dále.

*Ale zbožnost je faktor subjektivní, čiste osobní; kdežto náboženství skoro vždycky překračuje oblast osobního vztahu k Bohu.*

Já vím. Náboženství, jak je konkrétně vidíme, je zpravidla kolektivní, lidové, národní; je kodifikováno v neosobních dogmatech a organisuje se v církve; mění se, uchovává v sobě přežitky z minulosti, často až z dob primitivních, vyvíjí a zdokonaluje se s rozvojem myšlení a kultury. Náboženství je útvar nesmírně složitý, rozrostlý mnoha směry; proto je třeba pozorné analýze jeho prvků, složek, projevů nebo jak bych to řekl. Počkejte, já vám to zítra přinesu napsané na papírku, abych na nic podstatného nezapomněl.

Jak by náboženství nebylo složité! Zmocňuje se celého člověka, jeho mysli, citu i činů, celého jeho života; zmocňuje se národů a celé společnosti: veškerá kultura může být náboženskou, jak to vidíme u Řeků a Římanů a nejdokonaleji

ve středověku. Nic není tak tvořivého, nic tak úhrnného jako náboženství.

## Analyse náboženství

Tož tady jsem si napsal několik bodů o náboženství, co je, jak se projevuje.

1. Podstatou náboženství je theism, uznání existence boží, jistota, že Bůh jest, Bůh všemohoucí, stvořitel a ředitel všemstva.

2. Náboženství je vírou, věřením, nepochybováním; psychologicky víra je soud, přesvědčení, úsudek vůbec; víra náboženská je soud o božství, tedy o předmětu smyslům nedostupném, ale v nějž pevně „věříme“.

3. Náboženství mají svá kréda, učení, dogmata, příkázání.

4. S theismem je zpravidla spojena víra v osobní nesmrtnost, v nesmrtnou a duchovou duši.

5. S theismem a vírou v nesmrtnost bývá dána víra v transcendentno v širším objemu - víra v anděly, svaté, duchy, ďábly a tak dále, v „onen“ svět vůbec. Theism, to jest monotheism, vyvinul se povlovně z polytheismu a z nižších forem náboženských.

6. Náboženství, jak se říká, pozitivní se dovolává zjevení jakožto pramene všech náboženských poznatků a institucí: že totiž božství samo se člověku zjevilo a projevilo mu svou vůli přímým sdělením, vnuknutím nebo příkazem. Jsou různé formy zjevení: božství mluví, dává znamení, zjevuje se ve snách a podobně. Zjevení par excellence je křesťanská víra, že Bůh se vtělil v člověka, aby se zjevil lidem; Ježíš pak netoliko učil, ale příkladně žil a jednal na tomto světě mezi lidmi a pro lidi

mnohá léta. Zjevení člověk přijímá smysly a rozumem, ale je nad rozum a proti rozumu. Odsud: *credo quia absurdum est*.

7. Zjevení se v náboženství křesťanském pojímá šíře; zjevují se totiž rozmanité transcendentní bytosti, jako andělé, svatí a duchové zemřelých, také čert. Polytheistovi se zjevují rozmanití bohové a bůžkové.

8. Mystika je zvláštní způsob zjevení: mystik se domnívá být s božstvím přímo spojen; Bůh se mu nezjevuje jen objektivně, nýbrž subjektivně, přijímá jej jaksi v sobě, v ekstasi rozmanitých stupňů. Mystika se pojímá jako zření duchovní, nikoli očima, nýbrž duchovně, duševně.

9. Náboženské poznání - vedle víry v to, co je zjeveno - často se označuje jako intuice, jako poznání citem, poznání nesmyslové, nerozumové.

10. Náboženský transcendentismus vede k mysteriosnosti, k tajemnu, k tajemství.

11. Ta zvláštnost náboženského poznání a cítění a jeho mysteriosnost vede k užívání symbolisace v theologii a v bohoslužbě.

12. Náboženská víra je autoritní: autorita nejvyšší božství - určuje náboženskou pravdu; uznává se proto autorita tradice a obecného konsensu: *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est*. Bůh a jeho zjevení zdají se být stejnými provždy, i když se připouští, že zjevení se stalo po částech, v různých dobách. Každý člověk musí přijmout zjevenou pravdu tak, jak je zjevena a tradována.

Náboženství, jsouc svou podstatou autoritní, je objektivistické. Theism je proti upřílišenému náboženskému subjektivismu.

13. Náboženství není jen věřením a poznáním, nýbrž je bohoslužbou. Bohoslužba záleží v rozmanitých obřadech, zejména

na v modlitbě a oběti. Bohoslužba jako výkon zvláštní, slavnostní a nejdůležitější vykonává se na místech zvláště vyhledaných v přírodě a ve zvláštních staveních, chrámech, svatyních.

Modlitba je také bohoslužba, jenže soukromá. Modlitba pravá je povznesením mysli k Bohu. Ježíš upozornil, že Bůh zná potřeby lidí; nepotřebuje o nich informací. Lidé se většinou modlí, aby Bůh pro ně udělal něco nemožného, prosí o zázrak.

14. Zázračivost je téměř ve všech náboženstvích velmi důležitý prvek. Božství je ohromně vyvýšeno nad člověka, je tvořící ředitel všemstva, může vykonat cokoliv; naděje a vděčnost jsou podstatným subjektivním prvkem každého náboženství.

Tato přirozená zázračivost vidí v zázraku praktické zjevení hmotné. Na nižším stupni kulturním bývají vedle duchů a bůžků svaté věci, posvěcené hmotné prostředky, jejichž užívání pomáhá člověku v jeho bédách:svátosti, amulety a kouzla. Zázračná pomoc se hledá i u svatých a u duchů; od víry ve svaté a jejich zázračnou pomoc je jen krok ke vzývání duchů zlých, čerta.

Pověra se snadno připojuje k víře; jak slovo samo ukazuje, je také vírou, jako paklíč je také klíčem. Pověra je převrácením víry ; pověřivý zloděj a vrah obětuje na modlení, aby úspěšně provedl svůj zločin.

15. Náboženství není jen theoretickou záležitostí člověka, nýbrž hlavně praktickou; májíc autoritu božskou, určuje mravnost. Na vyšším stupni stává se mravnost podstatnou částí zbožnosti: Ježíšovi v lásce Boha a bližního vyčerpává se podstata zbožnosti. Vývojem kulturním mravnost zastihuje kult, ale mnohým je kult dosud nad mravností.

16. V intimním poměru k náboženství je všecko umění: architektura, sochařství, malířství, hudba, poesie, rhetorika, ry-

thmika; už u Řeků a dávno před Řeky umění vedle mytologie a filosofie vyjadřovalo a formulovalo náboženské představy a city; silný umělecký prvek je v náboženských obřadech. Katolická mše na příklad je přímo dílem všeužmleckým.

Vnitřní vztah umění k náboženství je dán tím, že umění je tvořením; Řekové nazvali básníka tvůrcem - v umění se vidí také zjevení, a umělcovo esthetické zanícení podobá se zanícení náboženskému.

17. Náboženství je praktické, životní v hlubokém slova smyslu. Není dostatečně definováno svými dogmaty, ani obřady, ani svou historií, nýbrž pochopením své podstaty, a tou je vědomí závislosti člověka na božství, na Bohu; to znamená uvědomění lidské slabosti fyzické, duchovní i mravní - uvědomění jich a překonávání zároveň. Neboť náboženství je důvěrou a nadějí, nadějnost je podstatou náboženství. Člověk nábožný si ve své slabosti přeje spasitele a zázraků. Trvá dlouho, než se stane nábožensky nebojácným. V starších náboženstvích, ještě v Starém zákoně, náboženství je bázní, děsem před božstvím; Bůh, Jehova, je strašný. v učení Ježíšově bázně už není.

Náboženství je stanoviskem člověka k všemstvu, k Bohu, k světu a k sobě samému: je nejen poznáváním, nýbrž hodnocením světa a života. Není jen pochopováním smyslu celého života, je zároveň náladou, prýšticí z toho pochopování života a světa.

Život se žije: ve zbožnosti člověk postihuje nejloub smysl svého života.

Náboženství, zbožnost je věc čistě lidská: Bůh není zbožný. Člověk - Bůh jsou dva póly lidského života a světa člověku daného.

18. Náboženství spolčuje lidi; každá víra, každé přesvědčení sjednocuje věřící společensky: církve jsou společenské organizace náboženské.

Církve jsou zpravidla organizovány zvláštním stavem duchovním, kněžími, kazateli vedle laiků a nad nimi; kněží jsou ochránci tajemství, vykonavatelé obřadů, orgány a zástupci božství.

Církve mají vedle obyčejných theologů své zvlášť vynikající učitele, tak říkajíc odborné autority v náboženství.

Třídou pro sebe jsou proroci - náboženští geniové, více horlivci než věštcí; docela zvláštní autority požívají zakladatelé náboženství, jako Mojžíš, Ježíš, Mohamed, reformátoři.

Autoritnost náboženství přirozeně přechází na církve a její orgány.

19. Ježto náboženství a církve určují poměr člověka k bližnímu a k společnosti, určují i jeho poměr ke všem společenským organizacím, zejména ke státu.

Církve nutně jsou v úzkém poměru ke státu; a to jednak nábožensky, jednak mravně, pokud také stát svou administrativu - zákony a tak dále - i politiku zakládá na mravnosti. Jsou různé formy tobo zvláštního poměru církví a států, rozmanité formy theokracie; časem, především v demokraciích a v republikách, ustaluje se v různém stupni rozluka státu a církve.

Vedle státu a s ním společnost je organizována také národností; proto poměr náboženství a církve k národnosti je druhým vážným problémem; zejména v době nové, kdy národnost vedle státu domohla se takového významu, v středověku a v době staré nebývalého, vznikají církve národní.

20. O náboženství, jako o všech ostatních projevech ducha lidského a jeho životního úsilí je zvláštní věda

- theologie.

Theologie se vyvíjela, jako se vyvíjelo náboženství a celá kultura.

Není náhodou, že soustavná theologie po prvé byla zpracována Aristotelem jako hlavní část jeho metafysiky; „theology“ před Aristotelem byli zvaní myslitelé, zabývající se přemýšlením o božstvích a transcendentnu vůbec.

V středověku theologie byla vědou hlavní a všeobsáhlou; theologie ovšem církevní, křesťanská, katolická; vedle ní pěstovala se filosofie, ale jako ancilla theologiae.

Doba nová, proti středověku, je charakterisována jednak nábožensky reformací a novými církvemi protestantskými, jednak zesílením a obnovením antické filosofie a umění, zároveň pak ustavením věd a tím zvědečtřením filosofie. Takto vedle středověké církevní theologie a proti ní si nová filosofie a věda osobovala ex tbesi rozhodčí votum o vší pravdě. Vzniká konflikt mezi filosofií a vědou na jedné straně a theologií a církevním náboženstvím na straně druhé. Tento konflikt je starý a pochází z přirozeného kriticizmu myslícího člověka; projevil se již u Řeků a Římanů, v nové době je obecnější a hlavně hlubší.

21. Náboženství, dovolávající se pro sebe vůle a ustanovení nejvyšší autority, božství samého, pokládá se za absolutní, za absolutně správné a pravdivé, za neomylné. Prosím, nejenom katolicism; jenže katolicism neomylnost přičítá papeži, protestanté bibli nebo církvi - ano i státu.

S náboženským, prakticky kněžským nebo církevním, neomylnictvím je posud pravidlem dána netolerance a výbojnost církví. Odtud zase pramení odpor proti náboženství církevnímu, autoritnímu.

22. Takto již dávno - viz u Pavla! - proti náboženství pozitivnímu, zjevenému, církevnímu, autoritnímu stálo, snad od samého počátku lidského myšlení, náboženství přirozené, požadavek, aby se náboženství a theologie neprotivily rozumu, vědě, filosofii. Theologie nesmí odporovat vědecké filosofii; skutečně vidíme, jak filosofie vždycky vnikala do theologie; to vidět nejjasněji na vývoji theologie ze středověku do naší doby.

Vyložil jsem noetický rozdíl mythu a vědy a konflikt mythickosti a vědeckosti: člověk mythický pojímá náboženství mythicky, jeho theologie je mythická; člověk myslící, myslící kritický a vědecky, má. theologii vědeckou, filosofickou. Posud je theologie orgánem mythu, kdežto filosofie se stává orgánem vědy. To znamená vleklý konflikt theologie a filosofie; také se to - nepřesně - formuluje jako konflikt náboženství a vědy.

23. S náboženstvím je dán problém beznáboženství a bezbožnosti, kacířství a jinověrectví. Odtud církevní apologetika a polemika, odtud i církevní filosofie jako ancilla theologiae, usilující opřít náboženské učení důvody rozumovými.

24. Náboženství je dnes i předmětem zkoumání vědeckého: ustavila se speciální filosofie náboženství, která se pokouší vědecky vystihnout celou podstatu náboženství; psychologie náboženství analyzuje náboženský život a zkušenost; náboženství se dále studuje sociologicky a historicky. Máme dějiny náboženského vývoje jednotlivých národů; četné jsou pokusy o postižení náboženství primitivů. Také se studuje náboženský život jednotlivých tříd a stavů, města a venkova a tak dále.

Rozumí se: něco jiného je uvažovat objektivně o náboženství, o různých náboženstvích, jak je nacházíme všude ve světě, o různých náboženských představách, učeních a institucích,

analyzovat je, srovnávat je, sledovat jejich vývoj; a něco jiného je náboženství mít, mít své vlastní náboženské krédo, svou osobní víru, uvědomit si její rozdíl od nevíry nebo víry jiné.

## Náboženství Ježíšovo

Tak - to asi je trest' mé filosofie náboženství; rozumí se, těch čtyřadvacet paragrafečků je jen stručným obsahem různých monografií o náboženství. Mnoho věřících neví, co je náboženství, mnoho nevěřících nemá tušení, co vlastně popírají; ale nejmíň a nejpovrchněji chápou náboženství lidé indiferní, lhostejní. Přivést je k tomu, aby o náboženství aspoň mysleli - to by, pane, bylo veliké misionářství, a potřebnější, než jít kázat Negrům; ti věří po svém, ale věří. Dnes by bylo třeba misionářů pro inteligenci - ovšem inteligentních a opravdu zbožných.

*Všiml jsem si jednoho: kdykoliv naznačujete svou vlastní víru, citujete Krista a apoštoly.*

Ano. Ježíš - neříkávám Kristus - je mně vzorem a učitelem zbožnosti; učí, že láska k láskyplnému Bohu, láska k bližnímu a dokonce k nepříteli, tedy čistá, nejčistší lidskost, humanita, jsou podstatou náboženství. Zbožnost a mravnost jsou Ježíšovi hlavní prvky náboženství. Všimněte si, že v evangeliích - ve srovnání se Starým zákonem nebo s řeckou theologií - je málo theologie, málo kosmologie a eschatologie, skoro žádná historie; nemáte tam podrobných předpisů kultických a rituálních ani církevně organizačních. Ježíš podává téměř výlučně poučení mravní, stále se obrací k praktickým otázkám,

jak je vynucuje život kolem něho: sám svou lásku k bližnímu projevuje účinnou pomocí v bídě duchovní i tělesné. Jen se znova podívejte do evangelií: jak diskrétní jsou Ježíšovy předpisy theologické a jeho odkazy k transcendentnu! Bůh je mu otcem, má k němu intimní osobní poměr, ale nemluví o tomto poměru mnoho, žije jej a nedává žádné soustavy theologie. Ježíš byl živým příkladem; lásky nekázal jen slovy, ale stále ji vykonával, obcoval s chudými a униženými, vyhledával hříšníky a mravně vytríděné, léčil choré, sytil hladové, varoval bohaté. Takové živé náboženství se šíří víc příkladem než slovy, jako oheň, jako náказа. Ježíš svého učení nedokazoval: mluvil vždycky jako moc maje; nepolemisoval theologicky, ale potíral farizeje a zákoníky tím, že ukazoval na jejich nepravou zbožnost a morálku. Ukázal, že náboženství pravé, pravá zbožnost proniká celým životem, i tím denním, všedním, a proniká jím stále, v každém okamžiku; většina lidí se spokojuje s náboženstvím svátečním, okázalým a málo upřímným - jen o výjimečných příležitostech, zvláště když je zle, vzpomínají si na Pána Boha a křičí pak o pomoc a čekají znamení a zázraky. Ale život věčný nebude až po smrti a na onom světě - žijeme ve věčnosti už teď a vždycky. To se rozumí, lidé si to neradi uvědomují, odkládají věčnost na dlouhé lokte; nechávají si ji v rezervě na dobu po smrti. Náboženství se může prožívat nejen v kostele, ale i ve fabrice a na poli, v kravíně i v saloně, v smutku i v radosti. To je příklad Ježíšův.

*A přijímáte historickou osobu Ježíšovu?*

V evangeliích, v starokřesťanské literatuře vůbec i v tradici se rysuje bohatá a jednotná osobnost Ježíšova; to se, pane,

dá těžko vymýšlet a skládat pouze z řady legend. Mně stačí evangelia a stará literatura křesťanská vůbec; její obsah dává plasticky živý a pěkný obraz počátků a vývoje křesťanství, jeho učení, osob i církve, a to, zdá se mi, je věcí hlavní. Jde především o hodnotu toho učení a charakter té osobnosti, jíž se to učení přičítá. A to učení a ta osobnost jsou jedinečné, ohromné.

*Ta osobnost je tak životná, že to člověka svádí, aby si ji domýšlel dál.*

Četl jsem hlavní ty tak zvané životopisy Ježíšovy; v žádném z nich nenacházím tolik náboženského života jako v evangeliích. Evangelia přímo voní realitou. Skutečný životopis Ježíšův se nedá napsat, je příliš málo zpráv: od Ježíše samého nemáme ani jednoho slova skutečně autentického, sám nic nenapsal a nezanechal. Prvé zprávy jsou od Pavla, který zemřel tuším kolem roku 64, a evangelia byla psána počínajíc asi od roku 70. I dochovaný text celého Nového zákona je v mnohých a důležitých partiích sporný, jsou interpolace, jsou opisové chyby, chyby v překladu a kde co; ale hlavní učení a náboženský charakter Ježíšův se písmem postihuje dostatečně dobře a názorně.

*A co jiní náboženští geniové, řekněme Buddha, Lao- Tse...*

Neosobuju si o nich úsudku, zabýval jsem se jimi málo, ale tolik si troufám povědět: Ježíše nezastiňují. Hledají-li v nich někteří moderní Evropané náboženství vyšší než Ježíšovo, je to, myslím, z kulturní únavy; potřebují něco exotického, co by podráždilo umdlenou náboženskou fantasií. I na tom vidět mo-

derní náboženskou krizi. Mám speciálně pochopení pro orientální moudrost resignace, ale moudrost lásky účinné je mnohem vyšší.

## Náboženství lásky

*Zdá se, že vaše náboženství spočívá víc na lásce k bližnímu než na hypotезi Boha.*

To ne. Láska k bližnímu, mravní zákon lásky je mně jen přední a praktický projev náboženství. Náboženství, zbožnost je, jak jsem řekl, stanovisko, attituda - nemám našeho slova pro to - vůči všemstvu, vůči všemu, co je nám dáno, tedy vůči Bohu, světu, lidem i sobě samému.

Prakticky je v životě poměr člověka k člověku nejdůležitější. Člověk má k člověku vrozenou lásku, sympathii, cit družnosti a lidskosti; ten cit je ospravedlněný sám v sobě, nemůže a nemusí být dokazován, nemusí být vysvětlován, prostě je. Ale může být zesilován, prohlubován, šlechtěn: náboženství, hlavně náboženství Ježíšovo, je kultura lásky. Náboženství spojuje člověka s člověkem nejen přirozenou sympathií, nýbrž tou společnou attitudou k Bohu, k životu, k světu, nebo jak se říká, k osudu.

*Řekl bych, že ta vrozená a samozřejmá láska k bližnímu by obstála i bez náboženství, bez víry.*

Pravda, ale ne v té plnosti. Zbožnost korunuje a posvěcuje lásku. Náboženství bez lidskosti nemůže být správné; lidskost bez zbožnosti nemůže být úplná. Jan praví: „Řekl-li by kdo:

Miluji Boha, a bratra svého nenáviděl by, lhář jest. Nebo, kdož nemiluje bratra svého, kteréhož viděl, Boha, kteréhož neviděl, kterak může milovati?“

Ježíšovo přikázání lásky k bližnímu stačí pro všecko jednáni člověka vůči člověku; už Pavel správně vyvozoval všechny záповědi Desatera z přikázání humanitního.

Přikázání Ježíšovo zahrnuje a předpisuje také lásku k sobě: ne egoism, ale uvědomělou starost o sebe, o spásu své duše. Se sebou jsme stále, na sebe můžeme stále působit, třebaže je to často těžší než působit na jiné; proto se máme o sebe starat, aby se o nás nemuseli starat druzí. Ježíš to řekl pěkně a prakticky: miluj bližního svého jako sebe samého ; tedy staraj se o sebe, poznávej sebe, važ si sebe, buď k sobě upřímný a opravdový a neobtěžuj druhé. Buď stále na stráž, dávej pozor, buď činný, odhodlaný, měj kuráž a neutíkej před odpovědností.

Láska, pravá láska je činností, prací, spoluprací, tvořením pro jiné a pro sebe. Není sentimentální - sentimentalita je se-bemilská a kochá se ve svých citech.

Láska k bližnímu není jen soucitem ve zlém, není jen soustrastí, je i souradostí.

Láska k bližnímu je v plánu světa, lidská společnost stojí na lásce; ale nestačí mít k spolučlověku jen tak zvaný milý cit - láska, humanita se musí ztělesnit v práci, v součinnosti, v tvoření a tím i v zdokonalování světa nám daného. Jsme dělníci na vinici boží.

Láska účinná předpokládá poznání bližních a sebe samého, aby člověk postřehl, co komu chybí. Poznat sebe, být přisný na sebe, být skromný; proto se mluví o křesťanské pokoře. Láska nás činí praktickými - zbožnost si nežadá nešiků. Již v evangeliu se vyslovuje lítost nad tím, že synové světla

často nestačí na syny světa. Ježíš praví, buďte jako holubice a jako had - je třeba moudré mírnosti, ale také důmyslu, praktickosti a dovednosti.

*Tato láska byla ovšem i před Ježíšem.*

Byla, ale Ježíš ji dovršil; přišel „naplnit zákon“, i ten všelidský a odvěký zákon lásky. Historický čin Ježíšův je, že první jasně a příkladně vymezil zbožnost nejen jako poměr k Bohu, nýbrž i k bližnímu. Před Ježíšem náboženství bývalo a bývá i po něm dost často nelaskavé, nelidské, tvrdé; vemte si, jakých ukrutností se dopouštěli starozákonní Židé ve jménu prvého prý Boha! Stejně mohamedáni. Ale i křesťané, třeba měli evangelium lásky, šířili svou víru ohněm a mečem, vymyslili si inkvisici a učili nenávidět ty, kdo věřili jinak. Nelidskost, ukrutnost je plodem otrockého ducha, otroků a otrokářů zároveň; otroctví a otrokáři se podmiňují vzájemně. Nemůže být humanity bez vzájemné důvěry, člověk zbožný se člověka nebojí. Týž Jan už věděl: „bázně není v lásce, ale láska dokonalá ven vyhání bázeň; neboť bázeň trápení má, kdož pak se bojí, není dokonalý v lásce.“ Zbožný je silný.

Xenofobie, nesnášenlivost, fanatism nejsou slučitelné s pravou zbožností; není jen šovinism nacionální a politický, ale také náboženský, sociální a vzdělanecký - ve všech oblastech činnosti nesnášelivost a vypínavost znemožňuje lidem mírné spolužití a součinnost. Člověk opravdu zbožný je tolerantní, neboť miluje - Ježíš obcoval s publikány i s pohany, a jeho učedníci mluvili jazyky a šli do celého světa.

Moje víra: ježíšství, láska k bližnímu, láska účinná, reverence před Bohem. Náboženství je nadějností, překonává strach,

zejména také strach ze smrti; pudí ustavičně do výše, výš a výš, žíví touhu po poznání a moudrosti, je nebojácné.

## Křesťanství

### Křesťanství a církev

*Řekl jste: ježíšství. Naznačujete tím, že se Ježíšovo učení o křesťanských církvích plně neuskutečnilo?*

Ano. Vždyť křesťanství od samého počátku neobsahuje jenom učení Ježíšovo; pojalo do sebe také Starý zákon a dost z náboženského synkretismu orientálního, řeckořímského a hellenistického. Vzniklo z Židů, ale rostlo a šířilo se mezi Řeky a Římany; nabývalo půdy ve vzdělané společnosti římského impéria, mezi učenými theology jako Pavel, mezi filozofy jako Augustin a jiní, ale zároveň mezi národy a vrstvami nevzdělanými, mezi barbary, vydědenci a otroky. Křesťanství je různé podle individuí, podle tříd, podle národů a jejich vzdělanosti; každý je chápe způsobem svým. Náboženství všude a vždycky odpovídá celkovému kulturnímu stavu národů, tříd i jednotlivců ve všech svých složkách.

Je třeba opatrně mluvit o křesťanství vůbec; byly od samého počátku, a již za života Ježíšova, různosti v pojmání a výkladu Ježíšova učení, jak vidíme z Nového zákona, a ty různosti se množily šířením křesťanství.

Nezapomínat, že od Ježíše nemáme jednoho autentického slova, zůstalo po něm jen podání psané a ústní; zachovala se i mimokanonická starokřesťanská literatura, zlomky evangelíí, apokryfy a podobně. Podle těch různých výkladů vzni-

kaly i různé organizace církevní, různé nauky, kultury a tak dále. Církev byla, a zase od samého počátku, jedna proti druhé; dějiny křesťanských církví jsou do značné míry dějinami kacířství a sekt, jak větší církve nazývaly své rozkolnické sestry. Ale to bylo již u Židů, u Řeků a u Římanů, všude srovnejte, prosím, jak rozmanitě se vykládá Kant, kolik máte kantovských škol a směrů. Náboženství se proto tak snadno rozštěpuje, že podává učení o transcendentní zkušenosti nedostupném, o mravnosti, která je různá podle společenského vývoje, a o subjektivním náboženském rozpoložení.

*Mimo to: Každá idea se poruší a rozrůzní tím, stane-li se majetkem massy.*

Ano, ale massy, také nábožensky, byly a posud jsou vedeny duchovními vůdci, zpravidla učenými theology. Prvý takový theolog byl Pavel a ostatní autoři Nového zákona; pak přišli řečtí učitelé církevní, kteří s pomocí řecké a římské filosofie, vědy a celé kultury vypracovali první křesťanské soustavy theologické na základě Nového a Starého zákona; byli to zejména učitelé alexandrijští z konce druhého a začátku třetího století. Aby se učení přesně formulovalo, k tomu nutil literární boj s pohany a kacíři. Theologie byla hned ve svých začátcích apologií a polemikou - to je fakt důležitý pro pochopení křesťanství a církve; nebyla nikdy jen jedna a jediná církev křesťanská, a Ježíš Nového zákona byl a posud je hlavně náboženským kvasem.

Za života Ježíšova a delší dobu po něm se věřící a přívrženci sdružovali jenom ve volných sborech - doba

apoštolská; teprve později se řádně organizuje církev. Konstantinem se církev stala státní; vyvíjí se theokracie

římská a byzantská, v ní pokračuje theokracie středověká. Církev už není organizací jenom náboženskou, nýbrž i politickou a světskou. Francký král Karel Veliký obnovuje pomocí papeže politické imperium římské; ale už v jedenáctém století vznikají spory a boje mezi císaři a papeži, mezi mocí světskou a světskoduchovní, moc papežská od čtrnáctého století znatelně poklesá; v celém západním světě křesťanském probouzí mravní úpadek v církvi úsilí o nápravu; církev sama svolává reformní koncily, ale bezvýsledně; vzniká revoluční reformace v Čechách, pak v Německu a jinde.

To je, pane, nesmírně důležitý historický fakt, že a jak se církev ve středověku ujala všeho duchovního vedení přímo a politického nepřímo i přímo: středověk byl dobou pocírkevnění, nová doba stává se odcírkevněním. Ve všech oborech, předně ve filosofii a ve vědách, vzniká nová věda a její školy, na církvi nezávislé; všechny kulturní obory se odpoutávají od vedení a kontroly církve, i náboženství se stává individuálnější a na církvi nezávislým. Odcírkevněje se stát a přebírá kulturní vedení, ovšem víc administrativně než věcně.

Tož to je v kostce vývoj křesťanství jako církve; vidět z toho, jak bohatý a rozmanitý obsah má to, co nazýváme křesťanstvím.

Křesťanské církve, to jsem už řekl, byly a posud jsou závislé na svém okolí; byly závislé na svém okolí antickém - mnohem víc a hlouběji, než se obecně o tom ví; křesťanství je do velké míry pokračováním antiky. Prosím vás, hned Nový zákon byl napsán řecky, a Starý zákon musel být už ve třetím století před Kristem přeložen do řečtiny pro Židy. Nesnadno říci, zdali byl Ježíš sám obeznámen s hellenistickými ideami: Palestina - zvláště Jerusalems - a celá Malá Asie byly v jeho

době už silně hellenisovány. V Janovi čteme, že Řekové přišli k apoštolům a žádali si vidět Ježíše - sotva ho chtěli jen vidět, jistě s ním chtěli mluvit, snad tedy řecky. Pavel jistě znal řecky a řeckou filosofii své doby, zejména stoicism; v Janovi máte kus novoplatonství o logosu, a tak dále. První křesťanští theologové byli řečtí a římstí filosofové, kteří přijali křesťanství; filosofie, hlavně Platon, Aristoteles a stoikové měli vliv na vývoj křesťanské theologie a učení církevního. Církev na konec přejala celého Aristotela; vůbec středověká církev nám zachovala antickou literaturu i s latinským a řeckým jazykem. Stát, ovládaný církví, recipoval římské právo a politickou ideu římského imperia - viz Karla Velikého.

Prvotní a středověká církev nepřejala jen antickou filosofii, přejala také leccos z antického náboženství: jsou mnohá kulturní zřízení, přejatá z náboženské praxe Řeků, Římanů a Orientálců, hlavně Židů; ovšem že křesťanství pozměnilo smysl přejaté praxe i názorů -

*Co tedy: revolucionovalo křesťanství antiku nebo se z ní vyvinulo?*

Oboje. Každá revoluce, není-li pouhou negací a ničením toho, co je, je vývojem a reformou. Křesťanství vyrostlo z židovství a přijímalo prvky antické; v mnohém vyrostlo nad ně, v mnohém je uchovalo. Ježíš sám řekl, že nepřišel Starý zákon rušit, jen naplnit; de facto však jej takřka zrušil.

Křesťanská církev vybudovala svou theologii a scholastickou filosofii s pomocí řecko-římské filosofie; je od počátku apologetickou a polemickou - tím dokazuje svou závislost na antice, proti níž dlouho bojovala; neboť každý boj je vzájemný styk a vliv. Svou theologií a scholastikou připravila re-

formaci, reformu a revoluci náboženskou a církevní; recepcí antické kultury připravila renaissanci a humanism, další kulturní dědictví antiky.

*Podle toho by byl vývoj křesťanství a církví obsažen in nuce už v počátcích christianismu.*

Správně. Vemte si ty jednotlivé církve, jak jsou historicky a vývojově podmíněny. Máme předně církve katolickou ve dvou formacích. Ideu katolicismu formuloval už v pátém století Vincenc z Lerina jakožto víru v to, quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est. Církev římská představuje duchovní centralism, zdokonalení a pokračování politické a kulturní centralisace římského imperia; církve východní je založena na federativní rovnoprávnosti autokefálních církví a jejich hierarchů na východě, na samém okraji Orientu, neměl římský centralism už té síly. Rozdíl antické kultury římské a řecko-orientální je dochován v dualismu Říma a Byzantia, katolicismu a pravoslaví. Může se ukazovat na fakt, že církve katolická svou organizací do značné míry napodobila římský stát; jakožto společenská organizace si přirozeně vypůjčila vzory organizace státní - proto není méně velkolepou organizací tehdejší společnosti. Její universálnost a mezinárodnost je historické unikum.

Pak máme církve protestantské. Ty vznikly z aktuálních pohnutek reformy církve a mravů, ale byly také vývojově připraveny postupným odpoutáváním kritického rozumu od oficiální theologie. Děje se tu mutatis mutandis totéž, co kdysi v Řecku, když se filosofové dostávali do konfliktu s kněžskou mytologií. Věčná historie!

Centralismus Říma se dovinul až k duchovnímu a náboženskému absolutismu římského biskupa. Ne nelogicky. Je-li církev založena Ježíšem-Bohem a je-li římský biskup v apoštolské poslušnosti jeho zástupcem na zemi a ochráncem božího zjevení, lze z toho dovozovat neomylnost papeže. Církev východní vyhrazuje neomylnost celé církvi - prakticky koncily; koncil však je parlament a má všechny vady parlamentů. Podobně požadují neomylnost i církve protestantské, ale nemají té duchovní autority; hoví náboženskému a theologickému subjektivismu a individualismu, těmto dvěma základním duchovním požadavkům nové doby. Prakticky přičítají protestanté neomylnost písmu, jenže písmo je vykládáno individuálně; katolická církev proto bdí nad dogmatickým výkladem písma svých theologů a kontroluje překlady a čtení písma u laiků.

Vznik a vývoj reformace, vznik nových církví a theologie je neméně podivuhodná událost kulturního vývoje světa křesťanského; podivuhodné, že reformace vznikla a šířila se v celé církvi - celý vývoj v křesťanství je velkolepá a hluboké dějství.

## **Náboženský vývoj u nás**

### *A náboženský vývoj náš?*

O tom jsem už mluvil a psal ne jednou. S počátku za našeho pokřesťení jsme kolísali mezi Západem a Východem; jsme zeměpisně na rozhraní Východu a Západu, a křesťanství k nám přišlo z Východu, tenkrát ještě neodděleného dogmaticky od Říma. Brzo jsme se stali západníky náboženskými, politickými i kulturními. To přiklonění k Západu je důležitá a rozhodující událost našich dějin. Později jsme první v Evropě - a zase pod vlivem Západu - provedli církevní obrodu

a revoluci; jednotliví tak zvaní kacíři i rozmanité sekty byly porůznu i před naší reformací, ale u nás po prvé se reformace stala záležitostí celého národa. Reformací českou byla připravena půda pro reformace v jiných zemích; Luther správně řekl, všichni jsme husity. Hus - Chelčický - Komenský jsou našimi náboženskými vůdci, vedle západního katolicismu. Hus postihl v náboženství a v církvi prvenství mravnosti; Chelčický postřehl souvislost církve se státem a žádal bohovládu; Komenský dovršil reformační úsilí poznáním, že obsahem duchovního života je vedle zbožnosti vzdělání a lidskost, a uložil veškeré výchově, aby byla officinou humanitatis, dílnou lid-skosti.

Politickým vedením Habsburků a jejich protireformací v podstatě násilnou stal se katolicism zase církví majority národa, jako jí byl před reformační revolucí. Ale násilí protireformační náboženství neprospělo; v osmnáctém století, v době národního probuzení, zavládlo osvícenství, po něm a z něho liberalism; náš odpor proti trůnu nesl s sebou i nechuť k církvi, která té dynastii sloužila.

*Jaký je z toho závěr pro naši přítomnost?*

Jaký závěr? Především znát naši minulost - a neupadat v náboženskou netečnost. Podstatný obsah dějin našeho národa je náboženské uvědomování. Otec národa, Palacký, byl si vědom toho zvláštního národního poslání. Mnoho jsem se napřemýšlel o našem náboženském problému. Jsem nadáním a založením člověk politický, ne náboženský a dokonce ne theologický, ale náboženství je mně hlavní složkou duchovního života a kultury vůbec. Řekl-li jsem ve Světové revoluci: Ježíš, ne Caesar, řekl jsem to jako politik.

Jsem a byl jsem proto odpůrcem liberalismu v jeho podobě po roce čtyřicátém osmém; je mně jednostranně racionalistický a v otázce náboženské příliš indiferentní, nábožensky sterilní.

*Mohou se církve ještě vyvíjet? Je možná nějaká náboženská obnova?*

Všecko se vyvíjí; je a bude i náboženský vývoj. Snažil jsem se pochopit hlavní křesťanské církve; prožil jsem osobně a hluboce katolicismus, poznal jsem později protestantismus a vnikal podle možnosti i do pravoslaví, zvláště ruského; znám duchovní stav všech těch hlavních církví a nevím, proč by měl být konečný. Vidíme teď všude: člověčenstvo, národy spějí na všech polích své činnosti k jednotě - prosím, ať nás nemate, že to jde tak těžko; veliké věci se nerodí ajn cvaj. I v křesťanských církvích je touha po jednom ovčinci a jednom pastýři. Tož ano, dějí se pokusy o unii církví; opakují se od staletí mezi církvemi katolickými, také mezi církvemi protestantskými. Katolicismus odmítá unii s protestanty, ale vynikající theologové na obou stranách jeví nebývalé známky smířlivosti. I pomalé dějiny jsou dějinami. Ovšem: sjednotit církve, aniž by byla oživena zbožnost a mravnost - to by nebylo žádné rozluštění dnešního vnitřního problému náboženského. Náboženství je celé, nedá se spravovat záplatami.

Věřím-li v Ježíšovo učení, věřím, musím věřit i v budoucnost náboženství. V každém případě pak, a dovolávám se právě tu Palackého, musíme v našich poměrech žádat toleranci - ne toleranci z náboženského indiferentismu, nýbrž toleranci pozitivní: každý držet si své, mít své přesvědčení, ale vážit si

opravdového přesvědčení druhých. Pravdy každému přejte - to bylo řečeno nám a platí to pro vždycky.

Všimněte si, co u nás s politickou svobodou přibýlo náboženských sekt, vznikla i početná církev československá; pravda, mnozí v tom vidí náboženské drobení - ale aspoň to není náboženská lhostejnost. Naše republika není pestrá jen národnostně, nýbrž také nábožensky; vidím v tom možnost náboženského a duchovního vývoje vůbec.

## **Církev a stát**

*Řekl jste, že jste spíš člověk politický než náboženský. Jistě se tedy i na církve díváte také sub specie politiky.*

Rozumí se. Každá organizace, zejména tak ohromná jako církev, je ipso facto skutečnost politická. Církev se vyvinula v pohanském státě, proti němu a částečně i s ním; jako organizovaná společnost musela nutně upravit svůj poměr k státu, který byl tehdy jedinou všeobšáhlou společenskou organizací. Už Ježíš přisoudil císaři, co je císařovo, a Pavel šel v tom směru ještě dál. Církev se nepokoušela pohanský stát odstranit nebo přetvořit politicky, nýbrž obrátit na křesťanství; když se pokřesťanil a církev zestátnil, utvořila se křesťanská theokracie. Stát našel v církvi svůj mravní a náboženský základ; monarchové - nota bene absolutističtí byli „z boží milosti“. Na východě theokracie dostala ráz caesaropapismu, na západě papežství vyniklo nad císaře a císařství, tedy papocaesarism. To bylo přirozené a na svou dobu správné, že si církev, jakožto nositelka vzdělanosti, osobovala prvenství nad státem; ale to prvenství netrvalo dlouho a vznikl boj moci duchovní a světské.

Poměr církve a státu se ustálil povlovně. Vzpomeňte si, že římsí císařové, když křesťanů přibývalo a církve se centralisovala, křesťany delší dobu pronásledovali; pravda, historické dnes ukazují, že toho pronásledování nebylo tolik, jako se říkalo dřív, ale to nic na věci nemění. Pronásledovali-li pohané křesťany, ti to dělali pohanům, když a kdekoliv se dostali k moci - Ježíš, řekl jsem, byl kvasem, a jeho přikázání lásky nebylo hned a všude prováděno. Našlo by se mnoho krásných humánních rčení z nejstarší doby křesťanské; uvedu jen z Tertulliana: „Nehodí se k sobě korouhev boží a korouhev lidská, prapor Kristův a prapor čertův. Křesťan může bojovat jen bez meče - Pán meč odstranil.“

Závislost církve na státu: nejlépe je ji vidět v tom, jak rozdělení římské říše na císařství východní a západní připravilo vznik a vývoj katolicismu římského a řeckého, pravoslavného; rozdělení státu přivedlo rozdělení církve. Byly tu ovšem také rozdíly kulturní, ale vliv státu na církve je tu patrný.

Církev sama sebou je svou podstatou institucí společenskou; vedle učení a kultu je strážkyní a vůdkyní mravnosti a celé správy životní. Odtud vznik theokracií rozmanitých forem: náboženství a politika, církve a stát vedou společnost rukou společnou - obyčejně tak, že církve vede krále a knížata. Reformací se poměr církví ke státu změnil; stát nabyl větší moci tím, že na straně katolické chránil církve proti reformaci a sám vykonával i protireformaci, na straně protestantské byl patronem a přímo pánem nových církví, které zatím měly co dělat s budováním své theologie a církevní organizace. Protestantismus byl víc demokratický, katolicismus aristokratický.

Tož pravda: orthodoxní státověda a jurisprudenc nevidí v theokracii základ státu a práva; vychování právem římským, právníci vykládají podstatu, vznik a vývoj práva a státu nezá-

visle na náboženství, ethice a mravnosti. Právo je jim vedle ethiky a mravnosti samostatná a původní kategorie sociologická. Nu, nemohu si pomoci: představuju si právo a stát zbudované na základech mravních a tím i náboženských. Lze připustit, a k tomu vývoj míří, že moc duchovní a světská mají být odloučeny politicky i administrativně; stát se zrodil z potřeby společenské organizace, vznikl do velké míry vojensky a hospodářsky, ale vykonával také spravedlnost, chránil poškozené, trestal provinilé - pokud se stát nazývá státem právním a kulturním, staví se na základ mravnosti. Ovšem - vývojem a rostoucí složitostí společenských poměrů nabývá v něm převaha jeho funkce hospodářská, správní i vojenská. Ale i ve starých theokraciích klacek, abych tak řekl, byl silnější než argument; duchovní moc bývala a je trvalejší, ale světská je silnější. To však je nutno pochopit, že lidská společnost je vedena dvěma hlavními organizacemi, státem a církví, a že tyto organizace přirozeně a nutně stále upravují svůj vzájemný poměr: trůnové podpírali oltář, oltář trůny.

Teprve v nové době přibyla k státu a náboženství třetí složka - idea národní; ale to už je kapitola jiná.

## **Tak zvaný kulturní boj**

### **Víra a věda**

Dnešní náboženskou a kulturní situaci vidět názorně na našich univerzitách: vedle tří, čtyř fakult světských, vědeckých a filosofických, máme fakultu theologickou; ex offio se podávají dva světové názory, které se různí svou methodou, učením i účelem. Proti sobě stojí na jedné straně věda s vědeckou

filosofií, pro niž je zkušenost a rozum pramenem všeho poznání; a na druhé straně církevní theologie, která za zdroj správného poznání prohlašuje zjevení a církevní autoritu. Týž stát vydržuje a platí jejich hlasatele a instituce; obojí se navzájem nejen kritisují, nýbrž odmítají a vylučují. To máte ve zkratce kulturní boj, i když se ty konflikty neodehrávají vždycky přímo a zjevně.

*Dnes snad je ten boj skoro vzřízen, ne? Zdá se aspoň, že lidé mají jiné starosti.*

Vyřízen, to jest ukončen, není. Pravda, bývá občas radikálnější a vyslovený, jindy klidnější a nepřímý, ale je to konflikt chronický. Patrně je kvasem kulturního vývoje. Lidé si dost neuvědomují, že ten duchovní antagonism v Evropě trvá o hodně víc než dva tisíce let. Jeho začátky jsou u Řeka. Jakmile se věda a filosofie odpoutaly od tradiční mythologie a polytheismu, vznikl antagonism: Sokrates - typický a krásný příklad myslitele a jedna z prvních obětí toho kulturního konfliktu. Po Sokratovi filosofie ethicky a nábožensky stojí pořád proti lidovému náboženství. Křesťanství pokračuje v boji proti polytheismu a mythologii a ustaluje svou theologii pomocí řecké filosofie, třebaže se zároveň apologeticky s tou filosofií potýká; ale při tom přejímá z řeckého a orientálního světa také mnoho prvků mythologických, náboženských i kultických - čili recipuje do sebe ten klasický konflikt celý. Od té doby konflikt trvá ustavičně.

*Řekl bych, s výjimkou středověku.*

Ne docela. Ve středověku bylo úsilí o jednotnost, ale cele uskutečněna nebyla. Máte pořád apologetiku a polemiku, třebaže slabší než v církvi prvotní; polemiky s islamem bylo míň než s antickou filosofií, už proto, že se ta polemika vyřizovala vojensky. Církev si organisovala svou filosofií - scholastiku - jako „služku theologie“. ale právě to podrobení ukazuje na vnitřní antagonism - jako každé ujařmování. Scholastika svým víc chytráckým než věcným rozumováním, svým hájením theologie de facto podlamovala autoritu církve; vždyť je to vlastně contradictio in adiecto, když se slovo boží, slovo Bohem zjevené, musí hájit lidským rozumem a když ten rozum, kritika, spekulace musí rozhodovat o hodnotě různých zjevení a o náboženských učeních. Rozum musí rozhodnout o hodnotě učení Mojžíšova, Ježíšova, Mohamedova. Scholasti už v jedenáctém století si pomáhali učením o dvojí pravdě - tu máte přece vyložený antagonism. A vemte si to stále vznikání kacířství a sekt a polemiku proti nim - polemiku, zesilovanou ohněm a mečem: ustavičný kulturní boj; definice Vincence z Lerina platí a platila vždycky jen pro katolicitu pojmovou a ideální.

Středověká církev zjednala své autoritě průchod, diktovala jednotný názor na svět svým duchovním a politickým absolutismem; ale ten absolutism se dlouho neudržel, nemohl se udržet - nesl sám v sobě dědictví rozumové a světské antiky. Scholastika svou stálou apologetikou, svým logicismem a apelem na rozum, svou recepcí antické filosofie, hlavně pak Aristotela, vrcholného racionalisty řeckého, připravovala reformaci, humanism a renaissanci. Tak vzniká doba nová, vědomě překonávající dobu starší - novověk proti středověku; vzniká moderní věda a moderní, na vědě založená filoso-

fie. I umění přestává sloužit jen a jen církvi - renaissance už svým názvem definuje protivu středověku a novověku.

Také stát a celé společenské zřízení se odpoutává od církve. Theologie katolická se ocítá v konfliktu jednak s novými, protestantskými teology, jednak s vědou a novou filosofií - a last not least i s novými koncepcemi státu. Nové theologické soustavy protestantské měly k nové filosofii a politice blíž než katolicism; protestantism přijal zásadu náboženského individualismu, zrušil kněžství a tím zeslabil v zásadě církevnictví, theokratickou hierarchii. Ovšem i protestantism uplatňoval absolutism církevní a theologický - Kalvín dal upálit Serveta.

Vůbec: středověk je hodně nejednotný ve své podstatě: jednota církevní a politická, jednotný názor na svět byly umělé, byly zjednány autoritou, násilím fysickým i duchovním. A proto vznikla doba nová, vědomá revoluce církevní a pak i politická proti středověké organizaci společenské.

Doba nová je charakterisována odcírkevněním; proti církvi nabývá stát napořád větší a širší moci, nastává postátnění všech společenských funkcí a sil; na místě absolutismu církevního vzniká absolutism státní. Protestantism, zvlášť lutherský, také do jisté míry ten absolutismus podporuje. Není nahodilé, že vynikající protestanský theolog nové doby dospěl k názoru, že by církev mohla zaniknout a všecko vedení společnosti odevzdat státu. I katolicism napomáhá v té době státu, prováděje protireformaci pomocí státní moci - tu i tam stát pomáhal církvim k svému prospěchu.

Tož tento konflikt rozumové filosofie a vědy s theologií, ten rozpor a boj kritického rozumu s církevní a náboženskou autoritou je chronický, je dán samou povahou a vývojem lidského myšlení. Věda a filosofie se už u Řeků vyvíjela a dodnes

se vyvíjí z počátečního mythu; lidský duch zraje tím, že se zbavuje mythologie - pravda, to odmythologisování, to vědecké přesnění se dalo a stále se děje povlovně; napřed trocha vědy pronikla do mythu, časem trocha mythu utkvívala ve vědě. To se rozumí, lidstvo nemohlo čekat, až mu věda a filosofie podá hotový, úplný, logicky jednotně zbudovaný, vědecky přesný názor na svět a na život; lidé potřebovali výkladu světa a života hned, vem kde vem; a ten původní výklad byl a znova bývá mythický. A rozumí se, když ten konflikt vzplane akutně, nahrazuje se často kritika na té i na oné straně nepřátelskou negací: církev chce potlačit vědu, věda chce vyvracet náboženství. Ale negace není a nemůže být cílem, běží o vývoj pozitivní, o pokrok, o zdokonalení na té i oné straně.

*Ale dá se víra zdokonalovat poznáním?*

Pozor na slovo: víra! Psychologicky víra je soud a přesvědčení, že ten soud je správný; v tom smyslu je víra podstatnou činností rozumu, a není poznání bez víry. Běží noeticky o to, je-li naše věření vědecké, kritické, nebo zda místo správného pozorování a zdůvodnění věříme v to, co si přejeme; jde o to, věříme-li autoritě - nebo kritickému rozumu. I věda věří, ale zdůvodněně.

Positivní pokrok: Na příklad, řecká filosofie se postavila proti lidové mythologii a náboženskému polytheismu; dopracovávala se z mythu k počátkům vědy a nábožensky k monotheismu. Proto se ta filosofie hodila židovskému a křesťanskému monotheismu a pomohla ustavit teologii křesťanskou. Řeční filosofové dospěli také k hlásání humanity, všelidství a rovnosti

všech lidí; v tom pokračovalo křesťanství se svým hlásáním lásky a lidskosti. T o máte takový kus pozitivního vývoje:

křesťanská theologie pokračovala v antické filosofii, třebaže ex thesi stála proti ní. A podobně dál theologie zbudovala svou křesťanskou filosofii, a ta chtíc nechtíc otvírala cestu filosofii moderní, vědecké. A dnešní věda - jsme jen na prahu poznání, ale oč hlubší může být naše chápání řádu světa a života s každým novým vědeckým poznatkem! Čím víc rozšiřujeme a prohlubujeme vědeckým poznáním svůj obraz světa a života, tím lépe poznáváme nebo můžeme poznat Boha stvořitele a hybatele.

Říkávám si to tak: filosofie je orgánem vědy, vědeckosti, kritickosti, theologie je orgánem mythu a mythickosti; mythickost není mrtva a snad ani mrtva být nemůže. Vědci a filosofové v ráži boje proti theologii snadno přezírají, že theologie není náboženství. Co to znamená, že přes ten odvěký boj theologie s vědou a filosofií náboženství i církve trvají? Náboženství není právě jen otázkou theoretickou, nejde v něm jen o názor na život a na svět, neběží v něm jen o theologii, nýbrž je otázkou života samého, je záležitostí praktickou. Pokud církve splňují náboženské potřeby živých lidí, žijí samy. Filosofům by někdy neškodilo, kdyby si uvědomili, že mnohé a mnohé soustavy metafysické, o kterých s vážnou tváří docírují, nejsou po stránce věcné a vědecké o nic lepší, o nic méně mythologické než theologie. A není mezi filosofickými soustavami také stálý konflikt a boj?

*Tady je ošem rozdíl: filosofie se pokouší člověka přesvědčit, ale nechce vykonávat vládu nad dušemi.*

Že nechce? Dělá to, ale jen jinými prostředky; copak vyučování vědecké není také vedením duší? Nemáme také vědecké církve, sekty a kacíře? Vědec a filosof sděluje své myšlenky a výzkumy lidem právě tak, jako kněží a kazatelé kážou lidem učení své. Všecko myšlení a konání není jen individuální, je také společenské; nemyslíme jen pro sebe, nýbrž i pro druhé a s nimi. Pane, kdyby filosofie mohla, chtěla by leckdy také poroučet. I učenci a filosofové bývají samospasitelní a neomylní, jen což děláš. Prosím vás, vědci a filosofové jsou také jen lidé, a lidem nejde vždycky jen o pravdu, ale i o slávu, o prestiž, o chlebiček a co já vím.

*To znamená: nevyhánět v kulturním boji čerta belzebubem.*

A nevylévat dítě s vaničkou. Pořád a pořád se v boji s náboženstvím a teologií zapomíná, že náboženství není jen učení, jen teologií, že je životní praxí, že prostupuje a povznáší celý život věřících.

Řekněme: svým kultem a obřadem má církev svou, řekl bych, poetičnost. Vzpomínám si, jak Bjornson líčí vliv chrámu na vesnici - jen si to představte ve vši plnosti: jak už ta neobyčejná, architektonicky a symbolicky nabádající budova působí na prostého člověka a zejména na dítě, které zná jen chudou a těsnou seknicí; vesničané se v kostele vidí všichni pohromadě, všichni ustrojeni a umyti, od starosty - kdysi od feudálního pána - až do posledního podruha, a všichni patří do jednoho celku; setkávají se tu mladí lidé, milenci ve svém nejkrásnějším vyšňoření - i to, pane, patří k věci; v kostele lidé slyší hudbu, často hudbu pěknou, a zpívají. v jednotě myslí; sochy, obrazy i kadidlo, to všecko na ně působí přímo smys-

lově; kult a jednotlivé obřady, to je jako divadlo, je to drama a veliký symbol zároveň, podívaná i pobídka k přemýšlení; kázání je vzorem v rhetorice, diskusi a polemice, příkladem, jak rozvíjet dané thema - co tu je pěkných dojmů, jaká to je hostina pro smysly a pro duši lidí, co to je pro děti! Co to bylo kdysi pro mne! To je to, nestačí církev a teologii negovat theoreticky. náboženství a mravnost, se prožívají prakticky; lze dát lidem nauku jinou, ale co jim dát za tu náboženskou nadějnost a plnost? Jen náboženství živé dovede nahradit náboženství a církevnictví neživé a živořící. V tom chybují filosofové i theologové: theologie není náboženstvím, je jen teorií náboženství; filosofie může nahradit teologii, ale nedovede nahradit náboženství. Ovšem - často i církve kladou větší váhu na svou teologii, na to, co lidé věří, na pravověrnost než na mravní a životní obsah náboženství. Ale není tomu stejně - na příklad i v politických stranách? Slabost lidská: víc dáme na slova než na skutky...

## Tolerance

V tom dějinném konfliktu vědy s církví vidím jedinou cestu: neztrácet zbožnost v stálém úsilí o poznání. Slušný, čestný člověk bude tolerantní - bude také kritický vůči sobě samému a svým názorům. Vzpomínám Augustina: in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas - pravda, i tento Augustin schvaloval hrdelní trestání kacířů.

A přece, jak víte, se věřící i nevěřící dívají na toleranci s nedůvěrou: nejsi studený ani horký, nýbrž vlažný, i vyvrhnu tě z úst svých.

Ano; avšak tolerance není vlažná ani pohodlná, není kolísavá a neurčitá; i v toleranci musí být statečnost a důslednost. Tolerance není lhostejností, není mravním a náboženským kašičkováním a nedostatkem přesvědčení. Vždycky jsem vytýkal dnešnímu liberalismu jeho indiferenci ve věcech náboženských a mravních. Kde je živý zájem a účast, nemůže být místa pro indiferenci. Neuznávám „laissez faire“ - to není žádná součinnost. Liberalismem se teď rozumí obyčejně jen program politický a hospodářský, ale to nestačí. Liberalism vznikl jako „svobodné myšlení“ v první řadě proti teoriím a církvím, v druhé proti nesvobodě politické. Ale svoboda není prázdný rám, do kterého by si každý vložil, co chce; pravá svoboda dělá místo pro lepší poznání, lepší organizaci a rozumnější jednání. Tolerance je ctnost moderní, je pravá humanita; jsme si vědomi, že od přírody jsme různě a rozmanitě nadáni; proto k duchovní a společenské jednotnosti spějeme, ne diktátem a násilím, nýbrž uznáním rozmanitých darů lidské přirozenosti a jejich harmonisací. K jednotě dnes i v budoucnosti můžeme dospět jen harmonií, součiněním, a tudíž tolerancí. Mám po ruce pěkný citát z Goethe:

„Die verschiedenen Denkweisen sind in der Verschiedenheit der Menschen gegründet, und eben deshalb ist eine durchgehende gleichformige Überzeugung unmöglich. Wenn man nun weiß, auf welcher Seite man steht, so hat man schon genug getan; man ist alsdann ruhig gegen sich und billig gegen andre.“ (Goethe an Reinhard.)

Theologové často - v zájmu prý náboženství - žalují na rozum a na moderní skepsi. Neprávem. Vždyť sama theologie je tu jen proto, aby dokazovala náboženské učení pro rozum; a co konec konců rozhoduje o hodnotě těch různých církví a dogmat v jejich ustavičném sporu? Zase jen rozum. A co

se týče skepse skepse není bezbožnost; skutečným nepřítelem náboženství, pravým bezbožstvím a odpadnutím od Boha je indiference, lhostejnost a cynismus. Indiferentismus a cynismus jsou hrob náboženství a duchovního života vůbec; jsou duchovní smrt. Mnohý skeptik, ba i ateista má víc náboženství než takový nábožensky vyčichlý církevník. Ježíš po celý život stál proti matrikovým církevníkům; pánům jeruzalémského templu připadal jako neznaboh.

Tož pravda, někdy jsou lidé syti toho sporu a srdce je táhne i k vědě i k víře, nechtěli by ztratit to ani to; tož se hledá kompromis, dělají se koncese... Sleduju ty pokusy, ale nevidím v nich pravé cesty- V nejnovější filosofii se šíří jistý irracionalismus, nechává se rozhodovat vůle nebo cit nebo instinkt. Ozývá se volání po mythu, jako by mythus byl náboženstvím. To je veliký omyl: ani mythus, ani teologie, ani věda, ani filosofie nejsou náboženstvím. Náboženství se může pojímat mythicky a theologicky, může se pojímat vědecky a filosoficky. ale to i ono je jen teorií náboženství, kdežto náboženství - je právě náboženstvím, životem v Bohu a s Bohem.

A volat po mythu - jako by nebylo dost moderních mytů a mythologů! Kant se svým apriorismem ocítá se v mythu a na konec připouští „subtilnější“ antropomorfismus, Schelling, Fichte, Hegel jsou mythotvorci, Nietzsche tvoří mythus o nadčlověku, Comte se stává filosofickým fetišistou, Darwin, Haecckel a monisté vězí v mythu až nad hlavu - nemáme proč se vracet k mythu, úkol je pořád: myslit kriticky - a žít zbožně.

## **Stát a církev**

*Myslím, že kdyby církve byly ve sporu jenom s filosofií a vědou, byl by to konflikt více méně katedrový.. chci říci,*

*ne tak dějinný a hromadný jak skutečně je. Jde tu přec o konflikt společenského řádu církevního a světského.*

Máte pravdu. Tedy historicky. Církev vznikla v římském státě; stát byl ve starověku jedinou všeobsáhlou organizací společnosti, a proto byl tak mocný. Připomeňte si, že římsí císařové - tak jako orientální despotové a snad i pod vlivem Orientu - byli deifikováni; římský principát a caesarism byl už přímou theokracií. Augustus prováděl náboženskou reformu, a pronásledování křesťanů vznikalo z názorů theokratických. Středověká církev zvítězila nad imperiem filosoficky a organizačně, vznikla theokracie dokonalejší, totiž náboženštější. Vývoj nové doby od reformace a renaissance, vývoj kulturní a společenský jsem už charakterisoval jako pozvolné odcírkevňování; s ním šla ruku v ruce kulturní diferenciacie. Středověká církev zabrala a vedla náboženství, názory, vědění a myšlení; učinila si služebným umění; monopolisovala pro sebe charitu, sociální péči, špitály a všecku výchovu; svolovala k manželství; zasahovala do mezinárodních vztahů a řídila civilisování kolonií. Žil v ní duch universalismu a světovosti římského imperia. A teď si vemte, jak se jedno po druhém odštěpuje od toho církevního veleorganismu: vydělují se nové církve a zařizují se pro sebe; vědy, filosofie, umění si dobývají nezávislosti na církvi; státy, v středověké theokracii podřízené církvi, zmocňují se vedení společnosti ve všech oborech; stát přejímá školství, výchovu, péči humanitní, sociální zákonodárství; to všecko je faktická, třeba tichá odluka státu od církve, která ani nečekala na odluku formální. Ten středověký katolicism se svou universálností a mezinárodností byl dobrý a nutný; zachránil v přílivu barbarů řeckou a římskou civilisaci - ne nadarmo církev podržela

jazyky římského imperia - a dal základ celé té evropské vzdělanosti, od gruntu mezinárodní, nadnárodní, světové. Všimněte si, že kultury orientální zůstaly kulturami hlavně národními. Církev dala evropským plemenům a národům tu světovost, to poslání jít do celého světa a učit všechny národy. Ten staletý proces odcírkevnění, zesvětštění, kulturního diferencování je a bude nadál dějinně nutný, nedá se zvrátit ani zastavit. Církev a náboženství si tu musí najít své patřičné místo a uvědomit si svůj nový úkol.

Řekl jsem už, moc státu nerostla jen odcírkevněním, nýbrž i aliancí s církvemi; odcírkevnění je dlouho trvajícím, posud nedokončeným procesem. Dynastie katolické provedly protireformaci, dynastie protestantské reformaci - v tom byl základ státního absolutismu. Ale proti němu vznikly a vznikají revoluce politické, jako vyvstaly proti absolutismu církevní revoluce reformační; z krise církevní vzešla krise státní a politická, a i ta pokračuje dál. Tohoto kulturního procesu církve dost nechápou a nedovedou se s ním smířit, usilují o svou ztracenou moc. Kdyby se vžily do změněných poměrů, našly by pro sebe jinou a vyšší funkci: funkci čistě duchovní a vpravdě náboženskou. Čím víc se řád světa posvětštuje, tím víc by se mohly a měly církve věnovat náboženství čistému a neposkvěněnému - náboženství Ježíšovu: svět opravdu pokřesťanit, ne mocí, ale láskou.

Kulturní proces... Taková hromadná, věkovitá dějstva se odehrávají konec konců v duši jednotlivců. Pozoruju po celý život, jak se konflikt teologie a filosofie, řádu duchovního a světského, osudově projevuje v rozháranosti, v rozpolcenosti a v polovičitosti naší doby a dnešních charakterů. Ten problém jsem si položil už v „Sebevraždě“ - ale vracím se k němu znova a znova, posledně ve „Světové revoluci“... Vždycky jsem

myslel a psal ne proto, abych měl svůj filosofický systém, ale proto, že mě k tomu hnala, že mne hnětla ta krise doby - to se rozumí, pane, že jsem ji prožíval v sobě... za sebe i za jiné.

*Mluvíte o krisi církevní, není dnes i náboženství v krisi?*

Ne do té míry, nehledíc k tomu, že krise není koncem a zánikem, nýbrž právě krisí. Jistě není konec náboženství. To, co mnozí považují za definitivní odnáboženštění, je někdy touha po náboženství jiném, živém, čistém a dokonalejším. Ale je pravda, že také vzniká vědecká ochlokracie inteligentských mandarinů, řekl bych, fouňů vědy i polovědy. a každá ochlokracie, pane, je jen do času.

Vidíte přece, že teď se pro náboženství exponují filosofové a vědci snad účinněji než theologové. Nic divného: věda a filosofie si musí být vědoma, že náboženství nahradit nemůže...

Náboženská krise: prakticky krise křesťanských církví. hlavní sporný problém mezi theologií a vědou je zjevení, je-li totiž náboženství založeno na zjevení, či je-li možné náboženství přirozené. Docela břitce formulováno, běží o božství Ježíšovo. Orthodoxie tvrdí, že křesťanství byl založeno Ježíšem-Bohem, učení jeho že je zjevením božím, církev že je institucí boží; odtud vyplývají další důsledky v učení i v praxi. Naproti tomu náboženství přirozené tvrdí, že Ježíš byl člověkem jako každý jiný, a vidí právě v tom vyšší sankci křesťanství, že totiž člověk sám, bez zázraku, ze své přirozenosti se povznesl tak vysoko. Náboženství se tím stává přirozeným nadáním člověka, jako věda, umění a podobné, a může v nás naším vlastním úsilím být zdokonalováno, jak ty druhé dary lidské přirozenosti. Náš život nabývá zvláštní hodnoty, může-li člověk sám

ze sebe být tak dokonalým, jak to Ježíš žádal a jako člověk dovedl. Opakuju, nejsem theolog, nejsem učitel náboženství, jsem jenom člověk nábožensky věřící; jít za Ježíšem, to je mi všechno.

*Jste pro náboženskou výchovu dětí?*

Ovšem že; to přece vyplývá z hodnoty náboženství. Ale pro náboženskou výchovu nestačí vyučování katechismu ve školách. Škola dnes je školou vědeckou, to jest založenou na poznacích věd; jestliže se v ní vyučuje katechismu orthodoxnímu, nutně se dostavuje theologická a náboženská krise už v dětství a mládí. O tom netřeba ani mluvit, že vyučování náboženství není náboženskou výchovou. Boj o školu je těžký problém naší přechodní doby.

*Indiskrétní otázka: plaidujete pro náboženství jen jako filosof - či taky jako politik?*

Odpovím jednou zkušeností: když se v kostelích duchovní začali modlit za republiku a presidenta, upozorňoval Švehla, jak veliká je to věc politicky. Měl pravdu. Musíme umět ocenit, když se organisace tak veliká a stará smiřuje s naším světským a demokratickým řádem. Můj poměr k náboženství se tím nezměnil. Hájil jsem náboženství odjakživa, měl jsem je od dětství, neopustilo mě ani tehdy, když jsem byl vykřičen za neznaboha... Svou filosofii náboženství jsem vám už pověděl. A řekl jsem vám také, že jsem od nатуry člověk politický: problémy náboženské musí prakticky řešit lidé svým nadáním náboženšší, náboženšší geniové a vůdcové. Prožívá-

me dobu přechodní: chybějí nám učitelé víry, lásky i naděje. Jako theista však věřím v budoucnost náboženství.

## **Ještě o náboženství**

### **Život náboženský**

*Vracím se k náboženství: k náboženskému životu přece nestačí jen cit zbožnosti; každé náboženství musí být podloženo pozitivní věroukou.*

Vida - ani vám to náboženství nedá!

Chápu, že vám moje filosofie náboženství na prvé poslechnutí nestačí a nestačí vaší kritice. Pokusím se hlavní věci formulovat znova, a nebudete netrpěliv, jestliže to ono budu opakovat.

Ano, každé náboženství musí být formulováno, má tedy své učení, svou věrouku, dogmata a teologii; ale každé náboženství musí být také praktikováno a prožíváno. Nebál bych se říci: prožíváno živě. Pro mne náboženským vůdcem a učitelem je Ježíš. Ježíš nebyl theolog, byl prorok, největší z proroků: co pro umění, vědu, politiku a v ostatních oborech je genius, pro náboženství je prorok. Prorok - to neznamená jen prorokovat a předvídat, nýbrž hlásat slovo boží, kárat a vést, povznášet k duchovnějším a novému životu; být vzorem, být hlasem svědomí, být buditelem života - je těžko to vystihnout slovem.

Podle Ježíšova učení náboženství je vírou v jediného Boga, Stvořitele, Řiditele světa, Otce; ale Ježíš nepřepíná transcendentismu, jeho náboženství není právě jen pro nebe, je pro

zemi a pro denní, všední život. Nemluvil mnoho ani o počátcích ani o konci světa, nezabýval se historií jako Starý zákon, který i v tom byl náboženstvím a učením jenom národním. Náboženství Ježíšovo se jeví v mravnosti a lidskosti, je humanitismem sub specie aeternitatis. Rozdíl zbožnosti a mravnosti vystihujeme slovy: svatý a dobrý. Svatost je mravní život v Bohu.

*Což nemůže být mravnost bez náboženství?*

Může; někdy je lepší než mravnost lidí zbožných a církevních - běží právě o to, jaká ta zbožnost je a jaká je ta mravnost. Chodit do kostela, modlit se, zvykově vykonávat obřady a podobně, to není těžké; ale být si plně a stále vědom poměru k Bohu, mít úctu před každým člověkem a pomáhat mu, potlačovat svůj egoism, žít rozumně a mravně - - to je těžké a to je pravá zbožnost. Mravnost a duchovní život mohou být bez náboženství a mimo náboženství, ale ptám se: jsou úplné a dokonalé? Po mém rozumu, ne. Požaduju náboženství jako nutné dovršení duchovního a kulturního života; tím, že v mravnosti vidím hlavní složku náboženství, dělám z mravnosti, řekl bych, náboženský kult. Žít mravně je právě uctívání Boha.

*Stačí víra v Boha a mravnost k plnému náboženskému životu?*

Nestačí. Již v Novém zákoně čteme, že ďáblové také věří v Boha, ale třesou se. Chceme-li užívat slova víra, pak víra náboženská musí být osobním poměrem a poměrem intimním k Bohu. Víra může být pouhou hypotézou; jenže k Bohu

se neprotlačíme jenom spekulací. Když se v náboženství přepíná transcendentism, zapomíná se lehko na bližního a na mravní život; zdůrazňují a hodnotí se příliš podřadné složky náboženské, církevnictví a obřadnictví; také se upadá do zanícení neživotního, protiživotního, až sám život popírajícího, jako máte askesi, poustevnictví, mrzačení těla i ducha. Prosím vás, vždyť byli uznáni za svaté, kdo žili na sloupech a věřili, že tím slouží Bohu, zase jiní se nechali za živa rozežít hmyzem, a já nevím co ještě. V tom je právě nadhodnocení transcendentna; lidé chtějí Bohu sloužit něčím zvláštním a protipřirozeným - náboženská akrobatika! Ano, odmítám i náboženskou mystiku; splynout s Bohem tím, že se potlačí rozum a život tělesný, soustředit se tak, že se upadne u vytržení a v opojení, a v takovém stavu obcovat s božstvím - to všecko je stav více méně patologický. Náboženství není věc nervů a záchvatů, nýbrž uvědomění smyslu života, uvědomění člověka normálního, tělem i duchem zdravého. Ale je i náboženská patologie, jsou náboženské odchylnosti a přímo duševní choroby, je i náboženský analfabetism - „boží lidé“ ruského mužika jsou divná rasa - a já je viděl a pozoroval! To víte, lidé uctívali i epilepsii a šílenství jako projev boží. I v tom je přecenění transcendentna, nebo konkrétněji: potřeba tajemství a tajemnosti.

*Může vůbec být náboženství bez tajemství?*

Nemůže; ale záleží na tom, jaká tajemství uznáváme. Ve skutečnosti je nám svět a život tajemstvím - kolik toho opravdu poznáváme a víme? Člověk má přirozený sklon k mysteriosnosti: svět člověku a člověk sám sobě je mysteriem - není

tajemstvím to nevšímané polní kvítko? Jen se na ně zadívat - odkud ta jeho krása, ta jeho účelnost, odkud se vzalo vůbec?

Ve své slabosti, nouzi a bídě prahne člověk po zázracích a zjeveních - ve všem a všude: ve hře i v nemoci, v politice i v sociálním toužení, v metafysických otázkách duše a života. Odtud ta záliba v okultismu a v tak zvaných tajemných úkazech.

Můj ty Bože, tajemné úkazy! Jako by to, že vidím ten celý svět, že vnímám tam ten strom, že se mu podivuju, že si uvědomuju tajemství jeho života a růstu - jako by to všechno nebyly úkazy stejně tajemné, stejně podivuhodné! Copak duše po smrti je něco tajemnějšího a mysteriosnějšího než duše za živa... a duše tak zvaných velikých mužů něco podivuhodnějšího než duše tam té ženy, co shrabuje seno?

Lidé, pohřížení v svém blizoučném okolí, nedovedou vidět velikost ve všech věcech; každá nepatrná věc i událost nejvšednější je něco tajemného a ohromného! Nedejme se mýlit zvykem - zvykli jsme především na sebe, zvykli jsme vidět jen do svého blízkého okolí, ale jen se zamysleme, jen se pořádně podívejme právě na ty známé osoby a věci, a rozšíříme svůj názor o tajemném a zázračném!

## O zbožnosti

Co je zbožnost psychologicky? Poměr k Bohu, poměr osobní se může procítit rozmanitě; do jisté míry každý člověk jej prožívá poněkud jinak; i v tom jsme každý svou osobností zvláštní, s různým nadáním a zvláštními zkušenostmi. Starému zákonu počátkem moudrosti a pravou zbožností byla bázeň Hospodina; podnes se nám slovo bohabojný kryje s pojmem zbožný; také Řekům a Římanům poměr člověka k bohům a božství byl. U Aristotela jsem našel doslovně vý-

rok, že člověk Boha milovat nemůže. Ježíš vymezil poměr člověka k Bohu jako lásku a poměr synovský. Bůh je člověku otcem, my jsme mu syny. To je, nová definice zbožnosti a náboženství, a tím křesťanství vyniklo nad starověk. Pravda, i ve Starém zákoně je něco z rodinného vztahu k Bohu, pokud Jahve byl Bohem rodu, kmene nebo národa.

Ježíš sloučil lásku k Bohu s láskou k bližnímu, a to synovství boží a vzájemnou lásku božích synů učinil universálními; láska k bližnímu platí vůči všem lidem a národům. Tím je dovršena víra v jediného Boha: je jen jeden Bůh, Bůh všech národů a lidí.

Ježíš přijímal Starý zákon, nepřišel ho, jak řekl, zrušit, ale naplnit. Ježíš nestvořil náboženství, to bylo vždycky a dávno před ním; byl reformátorem. I křesťanské církve převzaly Starý zákon a vedle lásky Ježíšovy uchovaly i starozákonný tímor Domini - víc než třeba.

Vedle toho poměru k Bohu a bližnímu vyanalyzujete v náboženství ještě jiné prvky; kult, obřady, náboženské instituce vyvolávají ve věřících silné city, často silnější, než je cit k neviditelnému Bohu. Poměr k hierarchii, kněžím a kazatelům, závislost na církvi a vůdcích je podobně jako v politice a jinde - důležitou složkou náboženství. Proto, že je těch prvků tolik a že každý si může vybrat jiný, někdy i docela zevní a podružný, třeba nějaký obřad nebo článek víry, není jen zbožnost jedna: Bůh je jen jeden, ale osobní poměr k němu je různý podle dob a lidí.

Náboženský život - jako všechny jiné činnosti snadno se mechanizuje; tak na příklad chodit v neděli nebo denně do kostela, křížovat se, modlit se a tak dále se může stát návykem docela mechanickým; u mnoha lidí je náboženství je-

nom návyk - znáte přece ty, jak se jim říká, modličky s jejich modlitbou retní.

Modlitba - ano.

Vidím před sebou v duchu sochu amerického sochaře, Indiána na svém koni; kůň stojí, jako by rozuměl svému jezdcí, který povznáší svou mysl k Velikému Duchu, ruce roztaženy, oči obráceny k obloze - pravá, krásná modlitba.

To se rozumí, my svůj náboženský poměr k Bohu nedovedeme vyjádřit jinak než pojmy své empirické psychologie. Sami theologové říkají, že Bůh je nám bytostí nedostupnou.

Právě pro tu nedostupnost Boha je ve všech náboženstvích silným prvkem zbožnosti úcta k zakladateli náboženství a církví: k Buddhovi, Mojžíšovi, Mohamedovi a ovšem i k Ježíšovi. Křesťanští mystikové, ale i normálně zbožní věřící obracejí svou lásku víc na Ježíše než na Boha; křesťanská theologie vůbec ztotožňuje Boha a Ježíše. Apotheose, deifikace ve všech náboženstvích není nic jiného než úsilí přiblížit si, nějak si zlidštit nedostupné, smysly i rozumem nepostižitelné božství. Proto umění, architektura, sochařství a malířství, poesie, hudba, zpěv i tanec vyjadřují náboženské představy často účinněji než theologické definice. Ten Mojžíš, ať sebe víc ze strachu před modloslužebnictvím zakazoval hmotné zpodobování Boha, usiloval zobrazit jej slovy, definicemi a celou historií božského zjevování - čirý anthropomorfism. To je lidské a přirozené; nedostupné božství nutně zobrazujeme po lidsku, nemůžeme jinak; ale aspoň se musíme snažit, abychom je chápali duchovně. Bratr Ježíšův, Jakub, když definoval náboženství čisté a neposkvřené, nedovedl říci více, nežli že máme navštěvovat sirotky a vdovy v souženích jejich a sebe samy uchovat neposkvřené světskostí; a Jan

píše ve své epištole citované už slovo, že nelze Boha neviděného milovat bez lásky k bližnímu viděnému.

Člověk vědecky myslící přemáhá mythický anthropomorfismus, překonává jej rozumově i citově; poučen Ježíšem, překonává náboženství bázně a strachu a nahrazuje je úctou k Bohu a láskou k bližnímu.

Já bych svůj poměr k Bohu označil latinským slovem *reverentia* - úcta, plná důvěry, vděčnosti a nadějnosti. A pokud se lásky k bližnímu týká, přijímám to přikázání, jak je doporučil Ježíš, v celém rozsahu: že máme milovat i nepřítel - je to možné, třebaže nesnadné. To mne nezabavuje práva i povinnosti odpírat křivdě a útlaku; ale snažím se být k nepříteli čestný a spravedlivý. V staré rytířskosti, která v boji a po boji ukládala úctu k soupeři, je krásný prvek. Ježíš, když z chrámu vyháněl kšeftaře, neskrýval svého rozhořčení; rozhořčení není nenávisť.

Náboženství, to není jen poměr člověka k Bohu, nýbrž také poměr člověka k člověku. Říkám si: může být pravá a plná láska k bližnímu bez nejvyššího hodnocení lidské osobnosti, bez víry v nesmrtnost lidské duše? Zním všechny námitky materialistů, pantheistů, osvícenců a tak dále; ale láska k bližnímu, láska přirozená a důkazů nepotřebující - není ona sama důkazem, čím nám má a musí člověk být? Dovolávám se Ježíše v lásce k bližnímu, dovolávám se Platona v uznání nesmrtnosti. V tom směru jsem platonikem - Plato prý se pokusil o důkazy nesmrtnosti. Jdu s Platonem i proti moderním theologům, kteří si s vírou v nesmrtnost nevědí dost dobře rady, strkají ji do apologie a jiných nauk a vynechávají ji z dogmatiky. Tím víc si chválím Platona, že ukázal na důležitost toho učení i methodicky.

Zbožnost je zvláštní stav opravdivosti: zbožnému člověku svět a život je jakoby klasickým dramatem, ale bez satyrské dohry; klasické drama je právě původem i podstatou projevem náboženským. Život není fraškou, není komedií, není tragedií, je dramatem; není nikdy bez velikosti, bez osudové logiky - mít trochu humoru při tom neškodí: tomu dobře rozuměl Shakespeare. Jistě i Ježíš se usmíval, neboť v lásce je radost. Náboženstvím vystihujeme důležitost života, jeho vážnost a hodnotu - a jeho krásu. Velebnost a velikost boží nás plní úctou a oddaností. Náboženství dává část té velikosti také nám - část jen malou, která nás nezbavuje přirozené pokory, pravé náboženství překonává titanism. Vzpomeňte si, jak se Starý zákon začíná titanismem; had slibuje prvním rodičům, že budou jako bohové - Goethův Faust svým titánstvím začíná opravdu od Adama. Jak by ne, titan! sám přece říká: mir fehlt der glaube.

Zbožnost je individuální, ale nepřipouští solipsismu; ve zbožnosti samé je uznání světa mimo nás, světa božího a světa bližních.

Náboženství překonává v nás osamocenost; jen si živě představit, co to je být sám! Pozoroval jsem se často v naprosté samotě; u nás příroda je příliš bohatá, abychom měli plný cit samoty. v poušti je ten cit plnější.,

Ježíš také chodil na poušť - meditace vyžaduje samoty. Soustředění je člověku potřebné, ale nemůže být povoláním; proto poustevníci nežili život normální. Život vyžaduje práce pro sebe a pro bližního; nesmíme před těžkostmi života a světa utíkat, svět musíme překonávat. Klášternictví a poustevnictví jako stav a zaměstnání je vlastně zmechanisování samoty: ne soustředění, ale návyk - nebo řemeslo.

Já vím, ještě na mnohé věci se může ptát a ptává se vše-  
tečnost metafysická; ale vy jste chtěl slyšet moje krédo; jeho  
poslední slovo je reverentia: úcta uvědomělá před Bohem  
i před člověkem; v té úctě k bližnímu je zahrnuta láska, řeknu,  
láska také uvědomělá.

## **Víra a rozum**

*Kladete důraz na uvědomělost, tedy na rozum i v nábo-  
ženství.*

Ano, jako ve všem; všude musíme klást důraz na rozum kri-  
tický a srovnávající. Zbožnost je přirozený stav člověka. Už  
Pavel uznával náboženství přirozené vedle zjeveného čili nad-  
přirozeného; i dnes se říkává: anima naturaliter christiana. To  
přirozené náboženství, to je právě to, že si svým vlastním ro-  
zumem a nadáním uvědomujeme svět a svůj poměr k němu.  
Víra v božství, náš vztah k Bohu, zkrátka náboženství je výsle-  
dek hlubokého přemýšlení a zkušeností věků; každý z nás  
vědomě nebo nevědomky navazuje na tento historický vývoj  
a tisíciletou tradici. Myslící člověk prostě chce a musí si ujas-  
nit: co je svět, kdo jej učinil, co je Bůh, co jsme my sami, kam  
spějeme, co je smrt; konec konců ty všechny otázky  
se soustřeďují v otázce jedné: Co, kdo jsem vlastně já? Tož  
pravda, ty otázky i odpovědi na ně vzrušují silně naše city,  
vzněcují naše naděje a hýbají naší vůlí; proto v nich přehlízíme  
tu složku rozumovou - však jsme o tom už mluvili. Tak zvané  
poznání citové, intuice, osvícení, inspirace, zření a podobně,  
to všechno jsou rychlé smyslové a rozumové postřehy nebo  
soudy, které přičítáme průvodnímu nebo následovnímu cito-  
vému a volnímu vzrušení. To platí i pro zbožnost a náboženství:

máme náboženské city, nálady a touhy, ale neměli bychom jich bez víry, a víra je soud, úsudek, přesvědčení - tedy činnost rozumová. Každá víra je konec konců z rozumu, třeba z rozumu nedokonalého a chybujícího. Pravá víra není hřebík, na který se lze zavěsit v zoufalství nad slabostí rozumu - ani opium pro uklidnění znepokojené duše.

Ano. Víra pravá, správná, která neuspává, ale budí a žene.

*Mluvil jste o toleranci; potřeba tolerance již sama sebou znamená, že nikdy nebude jeden pastýř a jeden ovčinec.*

Pastýř jeden - snad, ovčinec jeden ne tak brzy. Právě pro přirozenou rozdílnost lidí; prosím vás, kolik bylo a je křesťanských církví a sekt, kolik výkladů písma a Ježíšova učení od prvých začátků křesťanství podnes - a co těch rozporů máte i v názorech vědeckých! Mám výklad svůj a přesvědčení své; ale uznávám rovnoprávnost bližních, a proto neobtěžuju jejich svědomí a zvykám si být tolerantním. Tolerance, opakuju, je ctností pozitivní a je ctností novou, hlásanou právě pravým náboženstvím. Opravdovou tolerancí se buduje universální ovčinec, ovčinec jeden; o ten se pokusil katolicismus, dnes o něj usiluje také věda, internacionalismus a pacifismus. Je to pokračování v cestě, kterou nám ukázalo náboženství.

Říká se - moderní náboženská krize. Tož pravda, církevní náboženství všude a všude ztratila a ztrácí vliv.

Věda se víc a víc ocitá v rozporu s učením theologickým - tím není řečeno, že v bibli a v theologických není dost správných poznatků právě o náboženství a zbožnosti. Ale jak to potom přijde, že přes ty otřesy ve víře většina lidí setrvává v církvích? Vidím i v tom uznání hodnoty a potřeby náboženství.

Náboženství dnes musí mít jinou funkci než mívalo dřív. Tenkrát veliká massa lidu byla nevzdělaná, nevědomá, negramotná; proto byla vedena k poslušnosti - duchovně i politicky vládla autorita. Církev jako duchovní aristokracie byla vzorem aristokracie politické; proto také byla organisována hierarchicky - aristokratism je právě uznávání stupňů mezi lidmi. Dnes skoro každý člověk má jaké také vzdělání; tím je také autonomnější. Náboženství se musí vyrovnat jednak s tím rozvojem vědeckého myšlení, jednak s vývojem vědeckého myšlení, jednak s vývojem poměrů společenských - a nejen ve svém učení. I křesťanská láska k bližnímu má před sebou veliký úkol: spravedlivé nároky socialismu.

## Politika

### Politická theorie a praxe

*Říkáte, že zákon lásky platí stejně na politiku jako na život osobní.*

Ovšem že platí; platí přece na život celý, pro všecko jednání a konání. Všechna rozumná a poctivá politika je provádění a upevňování humanity uvnitř i navenek; politiku, jako vše, co děláme, nutno důsledně podřizovat zákonům ethickým. Víím, jsou politikové, hlavně ti, kteří se považují za náramně praktické a chytré, kterým se ten požadavek nelíbí; ale zkušenost, nejen moje, myslím, učí, že politika rozumná a poctivá, jak jí říká Havlíček, je nejučinnější a nejpraktičtější. Nakonec mívají tak zvaní idealisté vždycky pravdu a udělají pro stát, pro ná-

rod a lidstvo víc než ti politikové, jak se jim říká, reální a chytrí. Chytráci jsou konec konců hloupí.

*Jenže ve své době idealisté pravdu nemívají.*

Někdy ne, někdy ano: i v politice boží mlýny melou pomalu, ale melou jistě. Mluví-li o mravnosti v politice, myslím především na politickou taktiku a na celou administrativu; právě politická praxe musí být mravná - ovšem i politický program podléhá ethice. Politiku, tak jako všecek život jednotlivce i společnosti, nemohu než pojímat sub specie aeternitatis.

Rozumí se: dost slušný a dokonce vznosný politický program napíše kde kdo. Něco jiného je znát administrativu a slušně ji provádět; a zase něco jiného je pochopit, oč v dané době pro stát a národ jde, ukázat v těžkých a osudových chvílích cestu, určit vhodný postup - a vést. V tom smyslu se mluví o politice vyšší a dělá se rozdíl mezi státníkem a politikem nebo politikářem; Palackému, Riegrovi jako nejvyšším politickým autoritám se říkalo: vůdce a otec národa. Takto pojímaná politika je pokus pochopit daný okamžik v toku dějin - takový politik bude znát minulost svého státu a národa, bude rozumět jejich přítomnosti, bude mít na mysli jejich budoucnost.

Prožil jsem to všechno. Jak jsem řekl, jsem člověk politický, politické problémy mě zajímají a drží od mládí; víte, že jsem už roku devadesát jedna poslancoval a že a proč jsem se mandátu vzdal. Tehdejší spory byly mi k tomu jen příležitostí, vlastní motiv byla moje politická nehotovost. Když jsem poznával politickou Vídeň a její vztahy s Evropou, poznal jsem také, že na tuto politiku jsem přes všechnu dosavadní přípravu nebyl ještě připraven dost. Dal jsem se do politického stu-

dia znovu a důkladněji. Hleděl jsem si v hlavě srovnat, oč vlastně jde v našich dějinách; a historie našeho národa mi byla částí dějin světových. Vedle toho sociální otázka, otázka slovenská a kde co - nedělal jsem politiku prakticky, ale psal jsem knížky. a i to je politická práce.

*Tedy jste zdůrazňoval, že i politika má být vědecká. Trváte na tom pojetí politiky i dnes, po tolika zkušenostech?*

Ano - politika je a bude čím dál víc také vědou. Na svých vysokých školách sice ještě nemáme profesory politiky, politika jako věda je rozstrkána v oborech právnických - státní věda, právo státní a mezinárodní, statistika, politická ekonomie a tak dále, a filosofických - dějiny, sociologie a jiné obory. V jiných zemích už mají zvláštní stolice a vysoká učiliště pro vědeckou politiku, mají i bohatší odbornou literaturu pravda, i to jsou jen začátky; k politice vědecké máme ještě daleko.

*Nezdá se vám, že mezi politikou vědeckou a praktickou, řekněme parlamentární, zeje propast?*

Zeje; jak by nezela? Ale stejná propast je mezi náboženskými názory massy církevníků a vzdělaných theologů; ne menší je rozdíl mezi laiky a právníky, a tak dále. Ale theologie není ještě náboženstvím ani zbožností, všecka jurisprudence není ještě právem, právním vědomím a konáním; požadujeme politiku theoretickou, vědeckou, nezapomínám na rozdíl theorie a praxe. Prosím, podívejte se na náš politický vývoj od převratu; jistě je věc nápadná, že v čele vlády, parlamentu a stran byli a jsou s malými výjimkami mužové bez akademického školení, mužové, kteří vytvořili, organisovali a vedli

strany a kteří měli dlouhou a pernou zkušenost. Ti vůdcové a tvůrčové stran si museli s praxí a v praxi vytvořit teorii, bez teorie není žádná praxe. Víte sám, jak rád theoretisoval Švehla - a jaký to byl praktik! Naše strany mají svou teorii socialismu nebo agrarismu, svou filosofii dějin, své pojetí života a tak dále. Ne, pane, bez politického vzdělání, bez theoretické přípravy není možná politika slušná, a řekl bych, veliká. Tož pravda: halda vysvědčení ještě nezaručuje vzdělanost a dokonce nenahrazuje přirozené nadání. A nezapomínat na požadavek mravní; učenost, doktorské zkoušky a tituly nezaručují slušnost, čestnost ani statečnost.

*A teď otázku - nemá být osobní: když mluvíte o politice jako vědě, o politice vzdělané, jaký je poměr filosofie k politice?*

Nechcete být osobní, ale jste; to jako, že jsem se stal prezidentem z profesora? Tedy neosobně:

Vzpomeňte Platona, Aristotela, Augustina, Tomáše Akvinského a tak dále; filosofové si vždycky lámali hlavu problémy politickými, politická teorie v té oné formě odjakživa byla částí filosofie. To vyplývá z poměru politiky k ethice; ethika vždy byla částí filosofie. V nové době se z filosofie vykristalisovala sociologie a filosofie dějin, tedy vědy politické v užším smyslu; tím se stala politika vědou praktickou. Dnes o politiku vědeckou usilují vedle filosofů právníci, národní hospodáři, historikové a sociologové - každá věda tíhne na jedné straně k filosofii, na druhé straně k praktickému životu.

Filosofie má k politice přímý vztah předně tím, že usiluje o celkový názor na život a na svět, tedy i na život společenský. Dnes politika a moderní stát zabírá všechny obory společenských věd.

čenské správy a usiluje tedy prakticky o to, oč filosofie usiluje theoreticky. V tom smyslu je rozumět požadavku Platónovu, aby filosofové byli vládcí. Vedle té snahy o celkový názor na život a na svět se filosofie chce dobrat hlavních, základních pravd všeho jednání a poznání, chce mít jistotu - státník, stojící nad tolika konflikty, musí se stále rozhodovat, kde je pravda. Státník moderní musí být kritický, musí být vzdělaný a moudrý.

A nejen moudrý. Politika vyžaduje značné míry fantazie: hroužit se do myslí lidí své doby i do historie, vytušovat směr společenského vývoje a vidět ideál, ke kterému ten vývoj ukazuje - zkrátka něco básnického státníkovi neškodí, ale to je imaginace, ne fantastika nebo utopism.

Politik, má-li vést, potřebuje znalosti lidí - jaké pak vedení, když nevidí do lidí? Prosím, nezapomínejme, že vědec a filosof může také dělat chyby, a chyby veliké. Jsou právě politikové a politikové, tak jako jsou učenci a učenci. A opakuju - knihy, vysvědčení nestačí, politik potřebuje životní zkušenosti; nestačí ani chytrost - jako ve všem, i v politice záleží na hodnotě člověka celého.

## Dějiny a svět

*Zdůrazňujete význam historie pro politiku; patrně máte na mysli staré vitae magistra.*

Ano, však víte, že jsem míval časté diskuse a polemiky o podstatě dějin; vždycky mně šlo o poučení, které z historie, z té naší i světové, plyne pro naši politiku. Neosobuji si být historikem; ale jako teleolog se snažím pochopit smysl dějstva světového i našeho - co jsem si o to už nalámal hlavu! Hle-

dám poučení u historiků, ale také pozoruju, co se děje doma a venku pane, za víc než půl století člověk uvidí mnoho a má o čem myslet. Myslím, že ve válce jsem ukázal, že mám trochu toho historického smyslu. Tož to jsem hlásal stále a stále: že naše politika musí být světová, světově orientovaná. To plyne z našich dějin - i, prosím, z naší tradice: už Palacký nám ukazoval na „světovou centralisaci“.

*Pravda, ale to axioma se dá dokazovat také zeměpisně, tím, že jsme malý národ a stát vklíněný do středu kontinentu, na rozhraní přírodních oblastí, ras, kultur a církví: tedy že u nás je nutně křížovatka Evropy.*

Ano, i to padá na váhu ; ale svůj problém světové orientace mají také jiné státy, jinak situované - vlastně všechny státy. Kde jsou hranice, tam jsou i sousedé, tam se začíná ostatní svět. Ať chceme nebo nechceme, žijeme politicky ve světě a se světem celým. Z každého důvodu jen světová politika je politika rozumná a trvalá.

*Nevede to k názoru, že politika zahraniční má primát nad politikou vnitřní?*

Ne nutně; někdy má pro státy větší důležitost politika zahraniční, někdy vnitřní; konec konců politika zahraniční bude vždycky odpovídat vnitřní jakosti států. Pokud běží o politiku naši, ten ohromný světový převrat, způsobený světovou válkou - a z toho převratu vznikla naše svoboda - nám ukládá politicky si uvědomit, oč tu historicky šlo a kam míří vývoj další.

Světovou politiku pojmám realisticky: to jest, musí být založena na studiu světa a jeho dějin; musíme si uvědomit, co se ve světě děje a co nás s ním spojuje. Nebojte se, nezačnu od prehistorického Adama; také se nebudeme bavit dějinami celého světa; stačí nám Evropa a ty sousední části Asie a Afriky, které se historicky vyvíjely v užším obcování s Evropou.

Evropa je přece poloostrov Asie; a historie Asie se rozpadá na část bližší Evropě, tak asi k hranicím Indie a Číny. Indie, Čína a Japonsko, oddělené od západní části Asie vysokými horami a pouštěmi, měly svůj zvláštní kulturní život.

*Ostatně hranice, které udáváte, jsou zhruba hranicemi bílého plemene.*

Ano, zhruba. Nechme stranou tu Asii opravdu asijskou; stačí nám Asie evropská a asijská Evropa. Země od hranic Indie až k dnešnímu Portugalsku, celý orbis terrarum kolem Středozemního moře i se severní Afrikou od pravěku byl a je v bližších kulturních stycích; na té části země vznikl synkrétism kulturní, jazykový i populační. Řečeno termínem Kollárovým, v těchto

končinách byla dost intimní vzájemnost právě kulturní, a s ní míšení ras a národů.

Je zvláštní zjev, že tu od nejstarších dob vznikaly veliké říše, světové se může říci. Tak po sobě jdou říše babylonská, asyrská, perská, vedle nich egyptská; Řekové byli rozdrobeni na různé kmeny, ale Athéňané se pokusili scelit státně Helladu, když se jim podařilo odrazit výbojný Peršany. Alexandrem vznikla veliká světová říše, objímající Řecko, Egypt a celý tehdy známý asijský východ až k Indii; po Alexandrovi se jeho

říše rozpadla politicky, ale kulturně ne. Tato řecká kultura, hellenism, proniká i do Říma a dál na západ. Po Alexandrovi se organizuje světová říše římská. Řím v podstatě italský si vtělil Řeky, Egypt a severní Afriku, na východě národy a státy říše Alexandrovy, na západě Ibery, Kelty a Germány. Římská říše se rozpadla na část západní a východní; východní - Byzantium přečkala rozklad části západní. Vznikají další světové říše na západě: franská, německo-římská, španělská, rakouská -

*A říše islamská. A švédský pokus ovládnout sever.*

Ano. A v nové době: Napoleonova Francie, růst Anglie jako světové veleříše koloniální, vznik federální velmoci severoamerické, rozmach Ruska jako říše eurasijské, scelení Italie a její snaha ovládnout Středomoří, vzrůst Pruska a nové říše německé, moderní Japonsko - zkrátka všude a ve všech dobách máte ten dějinný proces tvoření velkých a světových říší.

To zvláštní úsilí po politické moci se jeví i ve státech menších; náš starý stát český byl po jistou dobu relativně světový, totéž se může říci o Polsku, Bulharsku, Srbsku - inu, všude a vždycky najdete to úsilí: růst přes své hranice, organisovat v sobě jiné národy a státy.

Pro vznik světových říší měly značný význam geopolitické faktory: hory, říční veletoky - Nil, Dunaj, Rýn - a hlavně moře. Pro západ má obzvláštní politickou důležitost moře Středomoří - už jeho jméno říká, jaký má význam pro spojení národů, usedlých na jeho březích, hlavně pro Řeky, Římány, Féničany. Už Platon vystihl hodnotu tohoto moře pro tehdejší dobu. K němu směřovaly i státy východní: Babylonie, Assyrie, Perse a také Egypt.

Teprve v novější době otvírá nautická technika moře Atlantické - spojení Evropy s Amerikou; pro dnešek a budoucnost nabývá důležitosti oceán Tichý - spojení Ameriky s Dálným Východem. Čína, Japonsko a Indie se po moři stávají sousedy Evropy a Ameriky.

Ty veleříše - říkáme velmoci - vznikaly hlavně z úsilí politického, z panovačnosti a z dobytelských, z podmaňování států státem, národa národem; někdy k výboji vede i hlad a přelidnění - bona terra, mali vicini. Národnostně tyto veliké státy bývaly dvojnárodní a mnohonárodní, a organisovány byly národem vedoucím. A protože bylo třeba dorozumění mezi jednotlivci a národy různých řečí, vznikly jazyky dorozumívací a státní. Ve staré době nebylo moderního cítění národnostního; s cizí vládou se přijímal i jazyk - prostřednictvím administrativy, vojska, obchodu, náboženství a kultury. Se světovými státy se vyvíjejí i světové jazyky. K tomu nevedla jen politická nadvláda, ale také potřeba vzdělanosti; proto se přijímaly cizí jazyky národů kulturně vyšších. Od začátků byla kultura pojítkem národů a států a vyvíjela se kulturní vzájemnost. A duch sahal dále než zbraně.

První takovou, řekl bych, kulturní velmocí bylo Řecko. Musíte si uvědomit to zvláštní postavení starých Řeků: byli stejnou měrou národem evropským jako maloasijským, a proto byli od nejstarších dob prostředníky mezi Asií a Evropou; byli usazení také v jižní Itálii, v Egyptě, v Kyrenaice a měli svá emporia v celém Středomoří. Ještě před kulturou hellenskou nejstarší asijsko-evropská kultura byla egejská, krétsko-mykénská, tedy také řecká; je tu tedy souvislost starší než samy dějiny.

V rozkvětu své kultury měli Řekové pronikavý vliv na národy Starého světa: za Alexandra a po něm se řečtina stala svě-

toovým jazykem v Evropě, Asii, Africe; kulturně si podmanila i světovládné Římany a byla u nich de facto svou kulturní silou druhým jazykem státním. Zapamatoval jsem si radu římského básníka: Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna. Je vidět, že už tehdy vzdělanost měla nadnárodní, světovou platnost.

Stejně to máte s latinou až do středověku, s francouštinou v novověku, s angličtinou. Ukazuje se, že vzájemnost národů není jen otázkou politické moci, netoliko meč, i duch dobývá světa; výměna statků přírodních a průmyslových vede k obchodu - zase jiná stránka světové vzájemnosti. Tak to bylo od začátku.

Tož podívejte se na ten ustavičný dějinný proces, co to znamená: národové a státy nemohou žít izolovaně, vedle své organizace vnitřní usilují o organizaci mezi sebou, o sčlenění mezistátní a mezinárodní. Člověčenstvo se postupně organizuje jako celek; dějiny výbojů, říší, kultur i jazyků dávají o tom svědectví. Pro nás poslední fáze toho vývoje je světová válka a doba po ní.

Otázka je: má se ta organizace států, národů a kontinentů dít násilím, to jest výbojem, podmaňováním neboli, jak se dnes říká, imperialisticky, či mírně, federativně, k tomu cíli nutnými dohodami politickými, hospodářskými a kulturními? Program nenásilné organizace všesvětové byl vysloven po válce Společností národů, úsilím o Panevropu a sterými korporacemi i akcemi pro sblížení národů. Můžeme říci, že stojíme teprve na prahu organizace opravdu světové.

Trochu jsem se rozpovídal; ale ten pohled do minulosti říká mnoho pro naši dobu, pro nás, pro náš stát a národ.

*Nedejte se vyrušovat, vidím, kam míříte*

Gratias za trpělivost; ano, je tu z čeho se poučit. Předně můžeme znova a plně ocenit Kollárovu ideu vzájemnosti a Palackého ideu světové centralisace; Palacký z toho poznání vyvozoval pro nás svůj politický program. Mám z toho radost, že už naši první buditelé, první naši kulturní vůdcové věc tak brzy pochopili a hlásali. Mohli bychom tomu říci: kus naší politické tradice.

Vývoj člověčenstva se jeví opravdu a v plném slova smyslu jako vývoj vzájemnosti, synkrétismu kulturního, jazykového a populačního. Na samém začátku historického vývoje, pokud nebylo pevnější a širší organisace státní, byl tento synkrétism mezi sousedními kmeny, pokračoval, abychom tak řekli, od dědiny k dědině; prvotní organisace kmenová se pak rozšířila na organisaci státní, a na konec některé státy dostávaly politickou převahu nad státy okolními - vznikaly státy světové.

Ruku v ruce s politickými styky národů rostl i synkrétism kulturní a populační. Mísily se kultury, mísily se i rasy a národy. Mísení ras můžeme sledovati všude, u nás jako jinde. Není tak zvané čisté krve - nemáme jí my, nejsme čistokrevnými Slovany, tak jako jí nemají ani Němci, Francouzi, Angličané a tak dále. Nikdo, nikde. To mluvení o nějaké čisté nebo nadřaděné rase je politický mythus. Evropejství a evropanství vzniklo právě tím míšením, právě tím vzájemným obohacováním krve i ducha.

Stejně obecný je synkrétism kulturní a tím i jazykový. Příklady máte dost - vemte si angličtinu, francouzštinu, italštinu, španělštinu nebo kterýkoli jiný jazyk. Na nás vliv němčiny, germanismy v naší řeči. Nejde jen o vzájemné vlivy lexikální, přejímání a překládání jednotlivých slov, ale také o vlivy syntaxe a toho, čemu se říká duch jazyka. Učil se národ od národa,

tomu se zabránit nedá. Veliký příklad, jak se Gallové a Němci učili od Římanů, třebaže proti nim napořád bojovali; ale lidé přijímají poučení i v boji proti odpůrcům, vždyť boj, i fyzický, je de facto také vzájemnost.

A vzájemnost kulturní - už ti nadaní Řekové se učili od Orientu, světovládní Římané od Řeků; a jejich kultura žije podnes. Dosud se čtou jejich básníci a dějepisci, studuje se římské právo, celá evropská kultura stojí na základech antických. Nejen renaissance a humanism, už středověká církev pokračovala v té kultuře, zachovala její jazyk, umění, filosofii - to je jeden z největších příkladů v dějinách. Ne meč, ale duch. Nejen chlebem živ je člověk, nejen chlebem živi jsou národové. Nevěřím ve všemohoucnost politického násilí.

Další poučení: že národnostní a rasové minority byly od samého počátku vývoje lidstva. De facto každý evropský stát má v sobě jazykové menšiny; malé státy a národy jsou minoritami mezi státy většími, a i ty největší státy a národy jsou konec konců menšinou ve srovnání s lidským světem. Proto správné řešení minoritní politiky je předpokladem lepší a světovější organisace světa.

Kus kosmopolitismu a polyglotství patří k výbavě moderního člověka. Znat druhé národy, abychom líp poznali jakost a osobitost národa vlastního. Velebit svůj národ jen proto, že ty druhé jsou nám cizí a neznámé, to je láska, řekl bych, slepá. Rozumí se: nebudeme se opičít po druhých národech. Kulturní universalism nevyklučuje intimní lásku k svému národu ani snahu udržet jeho kulturní svébytnost.

*Doklad k tomu: jak dovedl ctít a uchopat svůj životní svéráz národ tak světový a kosmopolitní jako Angličané.*

Ano, to je to: při světovosti uchovat své. A další veliké poučení z dějin: kultura, vzdělanost je mocnou politickou silou, je trvalejší než síla státní, vojenská a hospodářská. Neznám horší malomyslnost než je to dnešní povídání o zániku evropské kultury. Zajde-li, tož jenom v kultuře světové.

A co tedy znamená dnes Společnost národů, úsilí o Panevropu a všechny ty organizace nadnárodní? Máme už několik set mezinárodních a světových institucí vědeckých, právních, sociálních a tak dále - ano, i sport je dnes světový. Vidět, že národy počínají pochopovat to nejdůležitější, že nutná vzájemnost se dá uskutečňovat prostředky mírnými a rozumnými, nenásilně, federací, organizací samostatných států a národů. I světová válka byla federací dvou velikých skupin - dnes jde o to, napomáhat smírnému sjednocení kontinentů a člověčenstva celého. Nepůjde to hned a snadno, stěží kdo z nás se dokonalého sjednocení dožije; ale znova cituju ty boží mlýny.

Vzpomínám si, k čemu došel Napoleon na Svaté Heleně: že v Evropě už nebude možná jiná rovnováha než spolek národů. Že prý byl nucen Evropu zkrotit zbraněmi, ale dnes musí být přesvědčena; není důvodů, aby se mezi národy udržovala nenávisť... Nu, myslím si: kolik Napoleonů a Napoleonků bude muset ještě přijít k rozumu?

Vzájemnost, mezinárodnost, světovost - máme na to obzajdnější slovo: humanita. Vývoj světa míří k světové humanitě, k čistému člověčství, jak to nazval Kollár a věřil Palacký.

## **Dějiny a my**

*A což, může malý národ, jako jsme my, zasahovat silněji do toho dění, jak říkáte, světového?*

Může; právě v naší historii najdete příkladů a ažaž; jen se do ní pořádně podívejte! Řekl jsem vám, že jsem se na ní učil politice - theoreticky i prakticky. Naší historií jsem se zabýval pořád; přes to jsem psal proti historicismu, proti upřílišnému vzpomínání slavných minulých dob. Tak zvaná přítomnost je také historie; ne samo dění, ale věci, které se vyvíjejí, mají být předmětem našeho studia - odsud „realism“. Ať historik chce nebo nechce, vychází do minulosti z té přítomnosti, se kterou a ve které žije. Mně stále šlo a jde o filosofii historie, jde mi o smysl našeho, evropského a světového dějstva vůbec. Ale o tom všem bylo řečí dost.

Nemusím se zabývat otázkou, odkud a kdy jsme přišli do našich krajin; náš státní život se počíná v sedmém století; byli jsme, jako Němci a jiní, rozdělení na různé oblasti. Politicky a kulturně jsme byli pozadu za státy západnějšími, a proto závislí na nich. Římský vliv se přirozeně nejsilněji uplatnil v zemích románských; i Němci žili už několik set let před námi pod římským vlivem a v desátém století byli tak daleko, že mohli obnovit římskou říši. Náš začátek a vývoj byl jiný; proto také v literatuře humanism u nás nebyl tak pronikavý jako u Němců, kteří byli dřív a silněji zapojeni do světové kultury římské.

Náš stát od nejstarších dob pod dobrým vedením Přemyslovců tvořil část obnoveného římského imperia; je věcí našich historiků vyložit správně poměr našich zemí k německé říši. Jednu dobu naši králové se přímo stali římsko-německými císaři - náš poměr k středověké říši římské byl tedy hodně intimní; připomínám to, abych zdůraznil, jak Řím politicky působil také na nás. Naši králové se pokoušeli výbojem a dynastickou politikou zřídit ve středu Evropy mocnější státní organizaci; Břetislav I., Václav II., Přemysl Otakar II.

i Lucemburkové provozovali svého druhu imperialism, naše říše tenkrát sahala na čas na Krakovsko a Poznaňsko, na Uhry, Štýrsko a Korutany, Lužice, Branibory. Vidět z toho, že už tehdy se cítil problém Střední Evropy a byl politicky občas dost intensivně řešen. To byla politika v pravém smyslu evropská, politika, ve které šlo stejně o naše včlenění do širšího celku Evropy jako o naše zajištění na exponované křižovatce mezi západem a východem, jihem a severem. Ta evropská koncepce měla své zdvihy a klesy. vrcholí za Karla, kdy se česká královská dynastie uvázala v římské císařství a kdy se náš národ kulturně těsněji přimknul k Západu - zlatý věk naší gotiky.

Naši situaci ve středu Evropy politicky dobře vycítil lidový král Jiří, když mu tanul na myslí mírový spolek křesťanských panovníků - středověká anticipace Společnosti národů. Jen se zahlobejte do našich dějin uvidíte, že v nich nešlo jen o děje lokální, nýbrž také o světové.

Obdobný je náš vývoj náboženský. Vznik a šíření křesťanství mělo u nás, jako všude jinde, ohromný význam všekulturní. Církev středověká byla také naší učitelkou a vůdkyní; vliv Byzantia byl netrvalý, brzo a správně jsme se rozhodli pro západ. Vůbec třeba pochopit, že v středověku církev vedle státu společnost vedla a organisovala i politicky. Středověk byl právě theokratický.

Jako k nám přišel ze západu, z Německa, katolicism, tak k nám přišel také popud reformační ze západu, z Anglie: Wyclif - Hus. Byly sice už od třináctého století pokusy o reformu mravů v církvi, ale šíř a hlouběji zahájil reformu náš národ právě jako národ celý. O hodnotě naší reformace husitské a bratrské přijímám úsudek Palackého. Náš husitismrazil cestu reformacím v zemích ostatních; Luther se správně na-

zval husitou. Naše církevní reformace byla počinem opravdu světovým.

Pak máte protireformaci: i ta má ráz evropský a světový. Třicetiletá válka smetla naši politickou samostatnost a ustálila zhruba Evropu na staletí. Římská církev byla reformační revolucí donucena formulovat své učení přesněji na koncilu v Tridentě; musela sama provést reformy; začala se zvláštní pozornost věnovat výchově, školám a propagandě kulturní. Náš Komenský znamená vrchol naší reformace.

Objevením zámořských cest Evropa, do té doby obrácená k Asii, dává se na pochod k západu a zmocňuje se postupně celého světa. Tím vznikly nové mezinárodní síly a konfigurace politické. Tento vývoj, náš intimní poměr k německo-římskému císařství, naše reformace a protireformace zrodily Rakousko; spojení Rakouska, Čech a Uher se nestalo bez naší silné účasti - Rakousko nevzniklo přes noc. A nevzniklo jen pro obranu proti Turkům; nebylo ani prvním ani posledním řešením problému středoevropského.

Rakousko, ne bez pomoci našich vlastních lidí, provedlo protireformaci násilím; potlačilo českou reformaci a zeslabilo a zvrátilo naši politickou samostatnost; nastala nám doba úpadku. Zvláštní řízení: aby Rakousko mohlo národ rekatolizovat, zbavilo jej šlechty a hlav; tím z něho udělalo národ v jádře i slupce demokratický, který při první příležitosti shodil se sebe jeho absolutismu a monarchie. Dějinná spravedlnost!

Církevní reformace a protireformace, renaissance a humanism, pak rozvoj věd a nová filosofie způsobily v Evropě neklid a revolučnost: z nich vzešlo osvícenství, v podstatě proticírkevní, a francouzská revoluce. Osvícenství, zejména francouzské a německé, dalo kulturní prostředky našemu národnímu probuzení; jen si vzpomeňte, jak buditelům národa šlo

o povznesení vzdělanosti a kultury vůbec. To máte Dobrovského, Šafaříka, Kollára, Palackého, Havlíčka a tak dále. A v tom našem probuzení je zase silný prvek západní, prvek té nové světovosti: s novým národním vědomím spojuje se koncepce vzájemnosti, hlavně slovanské - Kollár; Palacký odkazuje k centralisaci světové - naše národní probuzení bylo zároveň probuzením demokratickým a světoobčanským.

Revoluce - Veliká i ty další revoluce menší - nás povzbudily politicky. i když jsme se jich prakticky, mohli účastnit malou měrou, naše politické ideje jsou vyvozeny z nich.

*To je vidět i na tom, že skoro všechny naše politické plány a tendence z roku osmnáct byly u nás vysloveny už v roce čtyřicet osm: vyvlastnění velkostatků, sociální reformy, národní církev, rovnoprávnost žen a tak dále.*

Ano. Rok 1848 zrodil také první politické strany a směry. Nastává doba režimu konstitučního, ovšem podle fasony vídeňské; po pochybném pokusu politiky abstinenční - nebyli jsme pro politiku aktivní dost připraveni, a proto jsme si našli zástěrku abstinenční - rozhodli jsme se pro politiku aktivní, pro konkurenci s Němci a Maďary na kolbišti parlamentním a delegačním v době, kdy se připravovala evropská konflakrace.

Ve světové válce jsme se domohli své politické samostatnosti; ale světová válka nebyla jen vojnou, byla i světovou revolucí; rozkotala tři císařství, tři poslední veliké državy absolutismu; svět se přiblížil k demokracii. Že v některých státech došlo k reakci a k nastolení absolutismu v takové nebo onaké podobě, to nás nemůže mást; starý režim ustupuje nové-

mu povlovně, a povlovně se vyvíjí režim nový: demokracie je ještě v plénkách.

To tedy je v kostce náš politický vývoj český a slovenský. Vidíte, že v něm od začátku rozhodovaly - a někdy i vznikaly síly hýbající dějstvím světovým. Malý národ, ano; ale i naše zeměkoule je malá, a přece je řízena silami vesmírnými.

## **Od theokracie k demokracii**

*Řekl jste, že světová válka byla také světovou revolucí. Myslíte, že ta světová revoluce je jednou z posledních?*

Revoluce byly vždycky; ale nová doba je takřka revolucí v permanenci. Připomeňte si krom reformační revoluce boje Holanďanů o svobodu, anglickou rebelii, americký odboj a hlavně Velkou revoluci francouzskou. Boje proti Napoleonovi sloužily protirevoluční reakci k potlačení zásad revoluce francouzské; proti této reakci došlo k revolucím roku třicátého, čtyřicátého osmého a tak dále. Itálie má v revolucionování Evropy vynikající místo. Žijeme de facto v století revolučním, revolučnost se stala téměř zvykem. Světová válka je dítětem té revolučnosti a sama velikou revolucí. Žil jsem dost dlouho, abych byl svědkem mnohých revolucí politických, ale i kulturních, literárních a jiných; revolučnost doby se neomezuje na pole politické: převraty politické jsou do značné míry vyvolávány revolučními ideami.

Je-li světová revoluce poslední - - přál bych si to, a podle celkové situace by to možné bylo. Je ohromnou vymožeností politickou, že se státy v Ženevě a jinde stále o akutních otázkách radí. Že lidé nemají dost trpělivosti, když se dílo veliké,

jedno z největších, nedaří ancvaj, v tom vidím jednu z časových politických slabostí - a dost silné zbytky duševního ancien

Opakuju: revoluce - myslím revoluce krvavé - budou zbytečné, jakmile překonáme útlak národa národem, třídy třídou, a násilné panování jedněch nad dušemi druhých. Revoluce mohou přestat, ale revolučnost zůstane. Což nemluvíme o revolučních vynálezech, a není každá nová veliká myšlenka svým způsobem převrat?

*To potvrzují i přírodní vědy; ukazují, že vývoj se neděje jenom povolnou změnou, ale i skokem, mutací - zkrátka revolučně.*

Správně. Revolucí byla reformace - revolucí náboženskou; ale protože náboženství mravně vede jedince i společnost, byla revolucí také společenskou a politickou. Katolické státy, protože neprošly tak silně revolucí náboženskou a církevní, jsou politicky revolučnější a radikálnější, rozpor církevního náboženství a proticírkevního osvícenství v nich udržuje větší duchovní a tudíž i politické napětí. To vidíte na pravoslavném Rusku a na chronické revolučnosti států románských; nebo na rozdílnosti protestantského temperamentu anglického a katolického temperamentu irského. U nás a v nás se potýká temperament katolický a protestantský, radikální a reformující; ten konflikt i to vzájemné vyvažování obou můžete pozorovat i v naší politice přítomné. Naše politika byla a je od našeho probuzení podstatně racionalistická, osvícenská. V tom se podobáme Francii odtud ty přirozené sympathie k ní.

*Říkáváte, že protestantské země jsou demokratičtější než katolické.*

Nu ano. Protestantství přece zrušilo aristokratické kněžství a celibát, zrušilo katolickou hierarchii; tím demokratisovalo církve a celou společnost Odkazem k bibli vedlo ke školení a k přemýšlení církevníků; tím, že poslední instancí ve věcech víry učinilo individuální svědomí, upevnilo individualism, subjektivism, osobní svobodu i osobní odpovědnost proti kněžské a církevní autoritě. Tím vším připravil protestantism politickou demokracii.

*Řekl byste i dnes, že protestantské země jsou demokratičtější?*

Vím, co myslíte; ale musíme počkat na další vývoj. Když mluvím o protestantských zemích, míním ty, které dost dobře znám: Anglii, Ameriku. Anglie svým parlamentarismem, Amerika svou deklarací lidských práv jsou přece učitelkami demokracie.

*A co Francie?*

Francie provedla svou reformaci také, jenže politicky - osvícenstvím a revolucí. Positivism je dítětem Francie, a Francie politická i hospodářská je vedena tím positivismem; vidět to na jejím kapitalismu. Novodobý kapitalism, industrialism a buržoasie se přece vyvinuly nejdřív a nejvíc v zemích protestantských, zejména kalvinistických, puritánských. O tom se vlivem Maxe Webra diskutuje stále. Celý systém a duch protestantismu tím, že zeslabil zázračivost a sakramentalism a posílil individuální iniciativu, vedl k uznání osobního úsilí a drobné práce. Moderní kapitalism a demokracie se vyvíjely zároveň a z téhož pramene. A obojí souvisí zase s novodobou

vědou a filosofií - není nahodilé, že moderní směr vědecký a filosofický byl energičtější v zemích protestantských. I národní hospodářství jako věda se nejučinněji vyvinulo v Anglii. Není nahodilé, že v Anglii vědecky dozrál socialism marxistický, rozdílný od socialismu francouzského nebo ruského; tento je političtější, utopističtější, onen vědecky orientovaný. Marx a Engels na konec - pod vlivem Anglie - uznali proti radikalismu revolučního roku 1848 taktiku demokratickou, parlamentární, za správnější. Jsou takto Marxové dva - to platí dodnes. Lenin se přidržel víc Marxe mladšího, nevykvašeného, revolučnějšího, a s ním Bakunina, než Marxe staršího, zralejšího.

Rozumí se, nestavím proti sobě příkře katolicism a protestantství. Vždyť v konfliktu reformačním se katolicism sám vniterně také reformoval, a od té doby je mezi oběma těmi směry křesťanskými silná vzájemnost - vzájemnost polemická, ale tím účinnější. Jde mi jen o to, zdůraznit znova ten hluboký vztah, který je mezi náboženstvím a politikou, církví a státem. Církev duchovně vedla společnost a tím i stát; na druhé straně stát chránil právo a zákony, založené v podstatě na mravnosti a tím i na náboženství. Katolicism svou velkolepou církevní organizací zřídil nejvyšší typ theokracie, papocaesarism. Pravoslaví bylo caesaropapistické, také reformace i protireformace - to je vysloveno v zásadě cuius regio eius religio. Moderní stát se víc a víc posvětštuje, přejímá kontrolu celé společenské organizace; zprvu absolutistický a autoritní, jako byla theokracie, přechází víc a víc v režim konstituční, polodemokratický a demokratický. Takto tedy demokracie, moderní úsilí státní, je následnice režimu theokratického. Theokracie odvozuje všechnu státní a politickou moc z vůle boží, demokracie z lidu; lid a jím volený parlament je zdrojem vší

moci a nejvyšší autoritou politickou. Ale nezapomínat, že už scholastikové uznávali politickou moc lidu, a že byli katoličtí i protestantští právníci a theologové, kteří hlásali právo na revoluci a zabití tyranů.

*Nemyslíte, že náboženství vede spíš k monarchismu než k demokracii?*

Náboženství ne, ale theokracie ano. Což se monarchism nedovolával toho, že je z boží milosti? Monarchism je státní forma aristokratismu - a nebyl jen aristokratism politický, ale i náboženský: hierarchie. Aristokratism říká: já pán - ty sluha nebo otrok; demokratism říká: já pán - ty pán. Učení Ježíšovo, učení lásky k bližnímu a obecné rovnosti jistě není aristokratické, naopak. Z lásky k bližnímu, ze synovství božího mně plyne demokratism, řekl bych, pravý.

## **Demokracie**

*Jak byste tedy formuloval svůj vlastní a nejhlubší důvod pro demokracii?*

Nejhlubší argument pro demokracii - víra v člověka, v jeho hodnotu, v jeho duchovost a v nesmrtelnou duši;

to je pravá, metafysická rovnost. Ethicky je demokracie zdůvodněna jako politické uskutečňování lásky k bližnímu. Věčné věčnému nemůže být lhostejné, věčné nemůže věčného zneužívat, nemůže ho vykořisťovat a znásilňovat.

*Vy tedy konec konců vidíte pravý základ demokracie v náboženství; smím-li to tak říci, jste také vlastně theokratem.*

Nebojím se slov, a proto nemám nic proti té formulaci, bere-te-li theokracii doslovně jako bohovládu. Pojímám stát, státní život, politiku, jako celý život, opravdu sub specie aetemi-tatis. Demokracie pravá, založená na lásce a úctě k bližnímu a k bližním všem, je uskutečňováním božího řádu na zemi.

Demokracie není jen formou státní, není jen tím, co je na-psáno v ústavách; demokracie je názor na život, spočívá na důvěře v lidi, v lidskost a v lidství, a není důvěry bez lásky, není lásky bez důvěry. Řekl jsem jednou, že demokracie je diskuse. Ale pravá diskuse je možná jen tam, kde si lidé na-vzájem důvěřují a poctivě hledají pravdu. Demokracie, to je hovor mezi rovnými, přemýšlení svobodných občanů před celou veřejností slovo „parlament“ má krásný smysl, jen je učinit tělem!

Řekl jsem, mezi rovnými. Víím, lidé si nejsou rovni; nikde na zemi, v lidech ani v přírodě není rovnosti je rozmanitost; jen jako nesmrtelné duše jsme opravdu rovnocenní. Liberté, égalité, fraternité - i francouzská revoluce přijala de facto při-kázání Ježíšovo, přikázání lásky k bližnímu. Zní to jako para-dox, ale je to pravda: i francouzští racionalisté byli - theokraté, třebaže Boha měli jen jako Nejvyšší Bytost.

Demokratický ideál není jen politický, je i sociální a hospo-dářský. Komunism odmítám. Bez individualismu, bez nada-ných a vynalézavých jedinců, bez schopných vůdců, bez ge-niů práce pro společnost se nedá rozumně a spravedlivě or-ganisovat. Demokracie po stránce sociální znamená překo-nání degradující bédnosti; v republice, v demokracii nesmí být možné, aby jednotlivci nebo stavy vykořisťovali své spoluob-čany - v demokracii člověk člověku nesmí být prostředkem. Ta přirozená rozmanitost musí být uspořádána dělbou a hierarchií funkcí a práce; není možná organisace lidí bez

nadřaděných a podřaděných, ale musí to být právě organizace a ne privilej, ne aristokratické panování, ale vzájemná služba. Demokracie potřebuje vůdců, ne pánů.

Přijímám demokracii i s důsledky hospodářskými a materiálními; ale zakládám ji na lásce - na lásce a spravedlnosti, jež je matematikou lásky, a na přesvědčení, že máme na světě pomáhat k uskutečnění řádu božího, k synergii s vůlí boží.

Vím, dnes se zásady demokracie často dovozují z materialismu; materialism je sice vědecky překonán - jen se podívat do moderních věd, co říkají o té materii - ale trvá v přeceňování hmotných podmínek života. Vím, byla a je útlak hmotný, ale ten je jen částí útlaku mravního. Namítá se proti theismu, že víra v nesmrtelnost a láska k bližnímu se spokojuje s filanthropií, s almužnou, že nevede k modernímu a socialistickému požadavku právního a zákonného odstranění bídy. Nevím, proč by nevedla. Theism, náboženství vůbec přece není jen osobní attitudou, je i kolektivním řádem a hledí vždy a všude se stát organizací. Láska rozumná, náboženství řízené rozumem bude uskutečňovat humanitu zákonem, ale nikdy nás nezbaví mravního závazku účasti a pomoci osobní. Byla by to vůbec divná demokracie, kde by nebylo místa pro mravní iniciativu individuální.

*Mluvíte o demokracii dokonalé; dnes je spíš zvykem hledat na ní chyby a mluvit o krisi demokracie.*

Krise demokracie - prosím vás, co dnes není v krisi? Žijeme právě v době přechodní; jak víte, Švehla říkal, že válka dosud trvá, i když se nestřílí. Jsme - všechny státy i národy - v těžkém přerodu; těžko žádat hned dílo dokonalé a na věky.

To neznamená, že by naše demokracie, vůbec naše řády nemohly být lepší, než jsou. Demokracie má své chyby, protože občané mají své chyby. Jaký pán, takový krám.

Podívejte se na nás: Neměli jsme po staletí své vlastní dynastie, neměli jsme - až na nepatrné výjimky ~ národně uvědomělé šlechty, neměli jsme svých boháčů a velkých pánů - jsme svou historií i náturou určeni pro demokracii. Kulturně náležíme k evropskému západu; zase odkaz na osvícený demokraticism. Jsme národ tělem i duší demokratický; má-li naše demokracie své nedostatky, musíme překonávat ty nedostatky, ale ne překonávat demokracii.

Říká se na příklad: prý parlament už nedostačuje. Ne už, ale ještě ne: parlament je volen voličstvem - kdo to voličstvo vychoval politicky a mravně? Starý režim; poslanců vyrostlých za republiky ještě nemáme. Demokracie nesmí být jen na ústavním papíře a v ústech demagogů. Ani ten nejlepší parlament není k tomu, aby odhlasoval, co je pravda, právo a mravnost; o pravdě, o základních zásadách politiky, práva a mravnosti se nemůže hlasovat podle většiny. Demokracie sama lidí nevychová. Slušní, opravdoví lidé se vychovávají rodinou, školami, církvemi, státní správou, literaturou, žurnalistikou a tak dále - překáží tomu demokracie? Není tu politický circulus vitiosus? Demokracii dělají demokrati a lepší demokracii lepší demokrati. Jen si přiznejme, že tu má svůj díl viny tak řečená inteligence - duchovní, učitelé, spisovatelé, úředníci a vůbec lidé, odchováající a vedoucí massy občanstva. Demokracie je majorita vedená - kdo a jací jsou tedy ti vůdcové? Francouzský spisovatel nedávno správně rozpoznal „zradu inteligence“.

Žaluje se na korupci - dobrá, jen do ní! Ale nedejme se svést ke generalisacím - a nevěřme korupčníkům, žalujícím na ko-

rupci. Je dost korupce tiché, toho šikovného obcházení zákonů, korupce skoro legální - té nestačí čelit negativně, ale pozitivně: víc úcty k zákonům a státu! Ano, myslím občanskou morálku - loyaltitu ve smyslu anglickém.

Stejně jako na korupci žaluje se na politické chyby, na neschopnost poslanců, vlády a všech možných veřejných činitelů. Ano, děláme chyby, sám jsem jich udělal dost, neumíme to ještě. Republika, demokracie, náš stát je mladý a dostal se nám skoro zadarmo. Nemáme tradice v politice a v administraci, a proto děláme

Nemluvím proti kritice, naopak přeju si kritiky všech vad a omylů; jenom že ta kritika nemá být k děláni demagogie, ale k poučení a k nápravě. Potřebujeme kritiků vzdělaných a poctivých, kritiků, kteří mají občanskou mužnost a kuráž; pravá kritika není negace ani svalování odpovědnosti na druhé, ale spolupráce a spoluodpovědnost.

Žaluje se na politické strany. Právem, pokud ty strany hoví stranickému sobectví. Ale strany přece nejsou a nemohou být jiné než průměr jejich voličů, ten zase závisí na tisku a občanské výchově - pořád ten problém vedení! Jedno musíme na stranách žádat stále a stále: aby za své poslance a představitele vybíraly slušné, politicky schopné a vzdělané muže a ženy. Pro mne je politika a demokracie věc nesmírně vážná: práce, řekl bych, pro ty nejlepší a nejvybranější lidi.

A když se budeme opravdu starat o nápravu svých věcí, nezapomeneme na politický dorost - to je tak důležitá otázka pro stát, pro jeho vlády a strany! Starý problém otců a dětí! A zase ten začarovaný kruh: jsou si toho dost vědomi naši duchovní, učitelé, spisovatelé a žurnalisté? Pamatují na to vlády, strany a poslanci?

*A co ty hlasy, volající po státě stavovském nebo po diktatuře?*

Nu, nebudete po mně žádat, abych podával celou státovědu; vyšli jsme prostě z daných politických poměrů a řekli to ono k nápravě našich veřejných věcí. Víím, jsou i u nás lidé, kteří mohou nechat oči na stavovských nebo diktátorských státech -

*Ale jen na těch velikých a mocných; ty menší už nedávají tak svůdný příklad.*

Rozumí se. Lidem se líbí moc, ale ta moc se přece napodobit nedá; žádný režim neudělá z malého státu velmoc. Lidé málo uvažují, co se hodí pro nás; často se jen opičí po cizím, místo aby se z cizího poučili - především vyčkat, jak se co osvědčí! Pět let, deset let je ještě málo na historický argument. Tak řekněme: stavy místo stran, stát stavovský? Za středověku býval všude stavovský stát - ptám se, proč si ho lidé nenechali? Byly stavy méně sobecké než nynější strany? A nejsou strany u nás z velké části stavovské? Dnes jsou sta a sta zvláštních zaměstnání a stavovských zájmů - jak chcete mezi nimi dosáhnout dohody, ne-li zase nějakým parlamentem? Diktatury zrušily parlament, ale dovolávají se vůle lidu; tedy vlastně se dovolávají demokracie. A zase: absolutní monarchie byly svého druhu diktaturami - proč si jich lidé nenechali?

Když se končila válka, myslel jsem: bude u nás republika, ale ze začátku řízená diktátorsky. A vidíte, naše republika se bez toho obešla. Nebojím se slov a řeknu, že bez jistého stupně diktatury není ani demokracie; když nezasedá parla-

ment, rozhoduje vláda a prezident republiky neomezeně; ale jsou vázáni zákony a podléhají budoucí kritice a kontrole parlamentu, kritice novin a schůzí. To právě je také základ demokracie: svobodná kritika a veřejná kontrola.

Jsem zásadním, ale ne slepým přívržencem demokracie; znám slabiny systému a neušla mi žádná špatná zkušenost, ale - nelituju ani na okamžik svého rozhodnutí, které jsem uvážil, když jsem se vracel z války; že budu sloužit demokracii a republice.

Demokracie je zárukou míru. Pro nás i pro svět.

## Národ

### Malý národ

*Řekl jste, že k státu a k církvi přibyl v novější době také národ jako hlavní politický činitel.*

Ano, ale hodně pozdě. Nacionalism a socialism jsou nejmladší politické síly; proto je v nich ještě tolik kvasu. Dřív nebyvalo národnostních otázek - církev svým universalismem pojila všechny národy; státy byly dynastické a teritoriální, ale ne národní. Pravda, byla xenofobie - už u našeho Dalimila ji najdete; ale vědomý nacionalism je dítětem teprve minulého století. Dnes jsou všechny státy v podstatě nacionální; dnes už, aspoň v Evropě, není palčivý problém národů svobodných a nesvobodných, ale národů velkých a malých, států mocných a početně slabších.

Vím, kvantita u národa znamená mnoho. Počet vojáků a jeho váha je nasnadě; také hospodářská síla závisí na počtu pra-

cujících. Všecka práce, tělesná i duchovní, dá se při větším počtu rukou a mozků líp rozdělit; to má vliv na kvantitu i kvalitu výroby, na schopnost soutěže a tak dále. A konečně velikost území - také výhoda znamenitá.

Ale počet přece jen nerozhoduje ve všem. Máme dost příkladů, že menší státy vzdorovaly úspěšně větším a porážely je; stejně v literatuře a v umění, vůbec v celém oboru práce kulturní nezávisí kvalita jen na početní síle. Ukazuje se na význam měst italských nebo německé Hansy, na staré Athény, staré Židy a tak dále. Také byla položena otázka, zda národy veliké nebo malé jsou šťastnější; srovnávají se Holandsko, Dánsko a jiné s Ruskem, Čínou, Indií. Ale kdo a čím může měřit štěstí lidské?

Je v Evropě pět velmocí, velikých národů, dva jsou prostředně veliké a skoro třicet malých; abych to řekl jedním slovem: běží o to, aby ti velicí dali těm menším a malým pokoj! Už před válkou mě poutal osud malých národů; viděl jsem pro ně jedinou cestu - politickou součinnost a vzájemnost hospodářskou i kulturní. Za války, to se mně rozumělo samo sebou: máme-li být osvobozeni my, musejí být osvobozeny všechny utlačené národy; otázka malých národů mně byla právě, otázkou světovou. Řekl bych to tak: veliké státy a národy jsou světové svou vlastní silou a početností; menší národy musejí být světové právě pro svou relativní malost a slabost. Dobrý příklad toho, co myslím, je Malá dohoda, dnes už také Balkánská dohoda a jiné.

Důležité je pochopit, že moderní pocit nacionalismu se vyvinul zároveň s pocitem mezinárodnosti. Národnost a mezinárodnost se nevyklučují, ale vyvažují se. Národové nejsou ohroženi mezinárodností, nýbrž druhými nacionalismy, jak jim říkáme, výbojnými. Moderní mezinárodnost, jak ji představu-

je Společnost národů a jiné organizace, je významným prospěchem právě po stránce národní.

Velké a malé národy - to konečně není dáno s platností nezměnitelnou; ti velcí se časem mohou stát relativně malými, malí většími až velikými. Máme dnes už slibné začátky vědecké populacionistiky. statistika podává státním správcům, státníkům i historikům důležité číslice. Dnes už se administrativa a politika nemůže provádět nazdařbůh; musíme počítat s tím, kolik je obyvatel a jakých, kolik nezaměstnaných, kolik obyvatel se může ročně vystěhovat, a tak dále. Pociťujeme už, že Amerika nepřijímá naše emigranty jako dřív; na Itálii, Japonsku, Německu vidíme, jak působí obavy z přelidnění. Dnes se žádný státník a administrátor nemůže vyhnout problémům populacionistickým - i etikové, duchovní a lékaři se jimi zabývají. Další doklad k tomu, že politika, ať chce nebo nechce, musí se stát politikou vědeckou.

Před válkou se počítalo, kolik přibude jednotlivých národů za padesát, za sto let. Francouzové byli prohlašováni za národ početně upadající. Dnes statistikové, a právě němečtí, ukazují, že počet německého národa také už klesá; budoucí Evropa prý bude většinou slovanská. Pro nás je důležité, že na Slovensku bude obyvatelstva rychleji přibývat než v historických zemích; naši Němci jsou o něco méně plodní než Čechové. To všecko má pro nedalekou budoucnost značný politický význam, a prozíravé vlády budou na to pamatovat.

*Opravňuje ten početní růst Slovanů program panslávský?*

Pozor na to slovo: program. Obyčejně bývá hrozně neurčitý - už Nerudovi se nelíbilo „slovanské žvanění“. Je přece tolik

rozporů mezi slovanskými národy; i my je máme. Dnes jsou všichni slovanští národové až na Lužičany svobodní, budeme se tedy každý starat především o povznesení národa svého. Jako samostatný stát budeme usilovat o přátelství se Slovy; k tomu nás nutí i to, že máme společné odpůrce.

Nepodceňuju citovou hodnotu slovanské vzájemnosti; ale vidím v ní stupeň k vzájemnosti širší a nejširší. Už Kollár hlásal vedle vzájemnosti slovanské také vzájemnost s národy neslovanskými!

## Láska k národu

*Často se u nás klade otázka po našem národním charakteru. Romantikové mluvili o holubičí povaze; dnes se spíše klade důraz na střízlivé, praktické rysy naší povahy. Tedy jací vlastně jsme?*

Těžko říci. Jsem skeptický k běžným definicím národního charakteru; také k těm, které o sobě dávají jiní národové. Byl pravým Čechem Žižka či Hus, Chelčický a Komenský? Dobrovský, Palacký a Havlíček či Hanka a Jungmann? Četl jsem knihu švýcarského autora o dvojí Francii. Žaluje se na naši nesvornost, jakoby charakteristicky českou a slovanskou, ale Němci žalují na sebe doslova totéž. A tak dále. Problém stává se zavítější, ptáme-li se, zdali a jak se národní charakter v různých dobách mění, a jsou-li nějaké charakteristické vlastnosti, které zůstávají neměnné. Také padá na váhu, že od nejstarších dob podnes je značné míšení národů a plemen. Té tak zvané „čisté krve“ není, aspoň v Evropě, ne.

A dál: jak a do které míry tvoří národní charakter poměry hospodářské - blahobyť, chudoba, potrava a zaměstnání, techni-

ka, kultura, náboženství a mravnost, hygiena a tak dále? A navzájem třeba přemýšlet: jak poměry hospodářské, jak náboženství a mravnost, jak kultura vůbec jsou určovány, a do které míry, národním charakterem? Je na příklad matematika určována národnostně, má matematika francouzská nebo anglická nějaký zvláštní ráz, a jaký? Je katolicism podstatně románský, protestantism germánský, pravoslaví slovanské?

Nepopírám, že národové mají svůj charakter duchovní i tělový, ale nepokládám anthropologické a ethnologické poznatky už za dost jisté, aby se z nich dala vykládat historie národů a budovat správná politika.

V naší historii chybí především skoro tři sta let plného a svobodného života politického a duchovního; z toho si vykládám jistou nehotovost naší politiky. neodvozuju naše nedostatky v politice z charakteru národa.

*Za druhé, jako společnost jsme bez tradic, lidová tradice selství se láme a jiné nemáme, skoro všichni jsme vyšli z chalup a neměli jsme dosud pokdy se zformovat*

A dál: prosím vás, jak je tomu dávno, co se Moravané považovali za něco jiného než Češi a mluvilo se o „národu“ moravském? A teď k nám přibyli Slováci a mluví se o dvou národech. A nešlo by pouze o postižení charakteru národa, nýbrž také charakteru rozmanitých krajů; jaký je rozdíl na příklad mezi moravským Valachem a Hanákem? Proto opakuju: žili jsme v nesvobodě, a každá nesvoboda brání charakteru vyvinout a rozvinout se plně po svém vnitřním zákonu.

*To je vidět i na naší literatuře. Máme dobrou poesii, ale chybí nám román a drama. Na poesii stačí život osobní;*

*román a drama předpokládají nashromážděnou zkušenost generací; romány jsou dílo celého století.*

Ano - nějaká básnička, tryskající z pravého silného citu, ta se podaří mnohým básníkům. Ale to je právě vyjádření určitého citu osobního; něco jiného je román a drama - i epos, předpokládající umělecké pozorování národa, společnosti, tříd, stavů a tak dále. Na našich románech mi vadívá jakási nezralost, omezená znalost života vlastního a cizího, málo světovosti. Málo se pozoruje.

Cizinci o nás říkají, že jsme nadaní, praktičtí, pracovití - nu, zaplať Pánbůh i za to. Opravdu, náš sedlák, náš dělník jsou z nejlepších; městské a intelektuální vrstvy jsou ještě nehotové, ale vždyť my, Češi, jsme se začali poměšřovat teprve před šedesáti, osmdesáti lety - já to ještě pamatuju, jaké to byly skromné začátky, a mohu říci, jaký značný kus cesty jsme od té doby ušli.

Potřebujeme padesáti let nerušeného vývoje, a budeme tam, kde bychom chtěli být už dnes. Není to slepá důvěra v naši schopnost a houževnatost - naše historie, třebaže poněkud nepravidelná, fakt, že jsme se ve velikých politických bouřích udrželi a že jsme si za světové konflagrace dovedli obnovit stát, to všecko svědčí o naší politické schopnosti. Nemyslím, že přeháním, řeknu-li, že naše historie je jedna z nejzajímavějších jsme chlapíci, ale často šlápne vedle. Nacházím u německých antropologů lebeční a mozkové indexy, řadíci nás mezi první národy - nadaní jsme, jen co je pravda, ale jsme trochu nestálí, nedosti rozvážní a politicky, řeknu, zelení; a politická nezkušenost je živnou půdou demagogie, a té máme víc než dost. Mluvení o krisi demokracie a nedostacích parlamentarismu má do značné míry původ

v té nedostatečné zkušenosti; odsud také to papouškování po cizích politických ismech - zkrátka nemyslí se dost po svém a po našem. Zvykli jsme si za Rakouska na negaci státu - to byl následek poroby. dokonce jsme si namlouvali, že už samostatnými být nemůžeme. Tož to zase ne, s tím názorem jsem se nikdy smířit nemohl; ale věděl jsem, že lidé utlačení, nesvobodní, porobou deformovaní stanou se ne lehko a ne obratem ruky svobodnými i duchem. Proto tolik lidí u nás stát neguje i dnes - nedůvěrou, odporem proti státní administrativě, špatným poměrem k celým vrstvám spoluobčanů - řeče-no drasticky: jsou ještě lidé, kteří drží palec spíš zlodějovi než policajtovi. Naši lidé mají tradici vlasteneckou, pravda, ale mnohdy zůstali příliš nestátní, protistátní, až anarchičtí; neuvědomují si, že to je stav starého rakušáctví. Odrakouštět, to znamená získat smysl pro stát a státnost, pro státnost demokratickou. To musíme žádat nejen na byrokracii a vojsku, ale na všem občanstvu. A nejen českém a slovenském.

Demokracie má být živější a čipernější než starý režim - zvláště ta naše. My musíme mít pořád na mysli, že jsme malý národ v nepříznivém postavení zeměpisném; prakticky nám to ukládá, abychom se měli víc k světu, víc myslili, víc dokázali než ti druzí; čili podle Palackého; každý uvědomělý Čech a Slovák musí udělat třikrát tolik co členové národů velikých a výhodněji položených. Vemte si jen, že každý vzdělaný našinec se potřebuje naučit aspoň dvěma cizím jazykům - co to stojí času a práce, ale jaký to je také zisk nejen pro vzdělání, ale i pro praktický styk s národy. A tak je to ve všem: máme-li se ctí obstat, musíme všecko své úsilí politické a kulturní pořádně zintensivnit. Ano, dá to práci; ale kdo si ji nechce dát, ať nepovídá o národě a vlastenectví.

Opravdová láska k národu je věc velmi krásná; u slušného a čestného člověka rozumí se sama sebou; proto o ní mnoho nemluví, tak jako slušný muž nevytrubuje do světa svou lásku k ženě, k rodině a tak dále. Pravá láska chrání, přináší oběti - a hlavně pracuje. A na tu práci pro národ a stát je třeba jasného, rozumného programu politického a kulturního - pouhé horování a rozčilování nestačí. Je přece rozdíl mezi vlastenectvím a vlastenčením; co se už Havlíček natrápil s tím jarmarečním vlastenčením, ale jako by ho pro mnohé nebylo bývalo!

Své vlastenectví musíme teď projevovat vědomou státností. Stát je sice náš, je náš podle historického práva, podle majoritního principu a z toho titulu, že my jsme jej vybudovali; ale máme značné minority, a proto si musíme být vědomi rozdílu státu a národa: národ je organizační kulturní, stát organizační politickou. Máme úkoly pro národ, a máme úkoly pro stát. Rozumí se, že nemohou být v rozporu. Ten stát jsme zbudovali my, my jej musíme umět vést a spravovat; je naším úkolem, získat pro ideu naší demokratické republiky minority, se kterými žijeme. Jejich početnost a kulturnost ukládá nám i jim demokratickou dohodu. Postup vůči menšinám je prakticky dán naší vlastní zkušeností pod Rakouskem-Uherskem: čeho jsme nechtěli, aby dělali nám, nebudeme dělat jiným. Program otce národa Palackého platí pro nás i budoucí. Naše historie, politika Přemyslovců, Svatého Václava, Karla, Jiříka musí být vzorem naší politiky vůči našim Němcům. Fakt, že jsme vůkol obklopeni velikým německým sousedem, nutí myslivého Čecha k politice obezřetné a přímo moudré.

*Není někdy konflikt mezi láskou k národu a humanitou, řekněme jinak: mezi nacionalismem a humanitními ideály, jako je pacifism, dorozumění národů a podobně?*

Mezi láskou k národu, láskou k vlasti a humanitou není rozporu; mezi moderním nacionalismem a humanitou bývá. Už to cizí a nové jméno naznačuje, že vlastenectví, jak je požadovali a žili naši buditelé, je něco jiného než nacionalism dnešní. Pokud běží o národní program náš, vzpomeňte si na to, co jsem vám řekl o vývoji Evropy a naší historie, že totiž musíme dělat politiku světovou, tedy být v živém a přátelském styku s ostatními národy. Naše národní probuzení je dítě osvícenství a pozdějšího romantismu, zrodilo se z humanitních ideálů osmnáctého a devatenáctého století, hláсанých ve Francii, v Německu, všude. Humanita - toť náš národní program, program Dobrovského, Kollára, Palackého, Havlíčka a už Komenského, králů Jiříka i Karla a Svatého Václava.

Humanita nevyklučuje ani neoslazuje lásku k národu; mohu, ba musím milovat národ svůj pozitivně, ale nemusím proto nenávidět národy jiné. Pravá láska se nedokazuje nenávistí, nýbrž jen láskou. Člověčenstvo je souhrn národů, není něčím mimo národy a nad ně. Humanita, láska nejen k sousedům, nýbrž k člověčenstvu - jak si mám to lidstvo představit konkrétně? Vidím chudé dítě, kterému mohu pomoci - to dítě je mně lidstvo. Obec, se kterou nesu její starosti, národ, se kterým jsem spojen jazykem a kulturou - je lidstvo. Lidstvo prostě je větší nebo menší úhrn lidí, pro které fakticky, skutkem a ne jenom slovy můžeme něco dělat. Lidskost není v tom, že horujeme o celém lidstvu, nýbrž v tom, že jednáme vždy lidsky. Žádám-li od politiky, aby sloužila člověčenstvu, neříkám tím,

aby nebyla národní, ale aby byla spravedlivá a slušná. To je všecko.

Ani jako jedinci, ani jako národy nejsme tu jen proto, abychom naplňovali své účely sobecké. Národ, který by žil jen pro sebe, byl by stejně ubohý jako člověk, který by žil jen pro sebe. Bez víry v ideje a ideály je život jedinců i národů jenom živořením.

*To je ovšem politické kredo idealisty.*

Kdepak, panáčku: realisty, ve filosofii i v politice. Politicky mně realismus znamenal: neztrácej se ve vzpomínkách na slavnou minulost, usiluj o slavnou přítomnost; nedrž se jen hesel a slov, ale věcí, neboť pak můžeš věci zlepšovat a dávat do pořádku; nelítej v oblacích, ale drž se své země, je nejjistější a nejnepochybnější. Ať čemukoli sloužíš, drž se reality -

*Jenom reality?*

Ano; ale realitou je přece i duchovost, duše, láska, mravní řád, Bůh a věčnost. Teprve s nimi žijeme plný život v plné a celé skutečnosti, ať jde o život jedince nebo dějiny národů. Teprve ten plný život je bez vnitřních rozporů, teprve takový život má pravý a jasný smysl - a je životem šťastným.

*Ano.*

# MLČENÍ S T.G.MASARYKEM

## Jak vznikaly „Hovory“?

### „Nechtěl jsem lhát...“

Mnoho lidí se ptalo pisatele „Hovorů s T. G. Masarykem“, jak vlastně ty Hovory byly dělány; zda je pisatel na místě stenoografoval, zda je zaznamenával den po dni a jak to vůbec bylo. Tedy jak to bylo a jak k tomu vůbec došlo.

Především se pisatel musí přiznat, že mu hodně dlouho ani ve snu nepřišlo na mysl, aby si nějak zaznamenal, co měl příležitost slyšet z úst presidentových. Budiž to přičteno k tíži jeho nepořádnosti; nikdy s sebou nenosí notes, do kterého by si něco zapsal, nikdy si nevedl deník a má beznadějný nepořádek ve svých vlastních papírech a vzpomínkách. Znáte snad takové lidi a jistě od nich nečekáte, že by vedli řádný protokol o tom, co slyší nebo vidí.

Ale jednou - bylo to v Topolčiankách - přšelo celý den. Pan president se svými i s hostmi seděl u krbu s hořícími poleny; rád se totiž dívá do živého ohně. A jak tak běží řeč, začalo se mluvit, jak to bylo za války a kdy se kdo octl v nejhorší situaci. „Má nejhorší situace,“ začal pan president, „to bylo, když jsem za války přijel do Moskvy.“ A pak vypravoval, jak ho naši z revolučního Petrohradu poslali do Moskvy, tam že je klidněji. Vystoupil v Moskvě na nádraží - slyšet střelení. Jde pěšky do hotelu, ale před nádražím ho zastaví kordon vojáků, prý nelze dál, střílí se tam. Přece se dostal na náměstí, a tam se s obou stran pálí z ručnic a strojních pušek, na jedné straně kerenští, na druhé straně bolševici. „Jdu,“ vypravoval, „a

přede mnou jde člověk, dá se do běhu a vklouzne do velkých vrat, která mu pootevřeli. Byl to hotel Metropol; tož já za ním, ale zatím mně zabouchli vrata před nosem. Tluču na ně a volám: „Co to děláte, otevřte!“, „Jste náš host?“ volal na mne portýr. „Jinak vás nemůžeme pustit, máme obsazeno!“ Nechtěl jsem lhát, tož jsem na něho vykřikl: „Nedělejte hlouposti a pusťte mne!“ On se zarazil a pustil mne dovnitř. „A tak dále; pan president se rozpovídal a vzpomínal na obléhání hotelu Metropol, na boje v Kijevě a na „naše hochy“, jak říká legiónářům. Ale pisatele Hovorů upoutala jedna malá větička: to „nechtěl jsem lhát“. Střílí se na moskevském náměstí, s obou stran cvrnkají kulky o dlažbu i průčelí domů, a profesor Masaryk stojí před zavřenými vraty hotelu, kam ho nechtějí pustit. Kdyby řekl, že je tam hostem, byli by ho pustili hned; ale on ani v tu chvíli, kdy jde o život, nechce lhát. A pak to vypravuje, jako by se to rozumělo samo sebou, jen suchou a malou větičkou: „Nechtěl jsem lhát.“ To bylo všecko.

Tedy po prvé zapsal a otiskl pisatel Hovorů slova pana presidenta: jen pro tuto jedinou malou větičku, aby nezapadla, aby si jí jednou někdo všiml, jak je krásná ve své prostotě a samozřejmosti. A pak mu zase nepřišlo na mysl, že by si měl zaznamenat, co takto občas slyší. Po léta na to nemyslel; až jednou - bylo to zase v Topolčiankách - seděl a povídal s panem presidentem pod starými kaštany; byl podzim, a co chvíli bouchl zralý, brunátný plod kaštanu o tvrdou zem. Přinesli poštu. Pan president četl své listy a také pisatel Hovorů dostal dopis. Z Německa. Amalthea-Verlag, nebo tak nějak. A pisatel Hovorů se dal do smíchu: „Tadyhle na mně chtějí, abych napsal váš životopis. Jako bych to dovedl! Na životopis musí člověk být aspoň trochu historikem, číst spoustu pramenů, ověřovat je a já nevím co ještě.“

Pan prezident pokývl. „Psát životopis, pravda: těžký úkol.“

Bylo ticho, jen ty zralé kaštiny pršely, až to kolem bouchalo a poskakovalo. Pisatel Hovorů si vzpomněl, jak pršely a klepaly ty kulky na náměstí v Moskvě a na hlavním bulváru kijejském. „Ledaže bych“, vyhrkl, „napsal to, co jste mně tak po chvílích sám o sobě vypravoval. To by také byl skoro životopis.“

Pan prezident se smál. „N u, dělejte si se mnou, co chcete.“

„Ale to byste mi musel pomoci, kdybych něco nevěděl,“ naléhal pisatel.

President vstal. „Co dělat, pomohu.“ řekl resignovaně. „Ale teď musím do práce. Visuri.“ Tedy tak došlo k tomu, že začaly být psány Hovory.

Ano, ale aby byly napsány, k tomu chybělo mnoho. Když pisatel vyškrábal všechno ze své paměti, shledal, že ví slušně mnoho o dětství pana presidenta, neboť na to president vzpomínal rád a často; o letech studií také bylo ledacos řečeno, ale pro další léta byl materiál hrozně kusý. Bylo nutno pana presidenta nutit, aby o sobě řekl něco víc.

Zpravidla se ten zápas odehrával ráno v topolčianském parku. K deváté hodině vycházel pan prezident a rovnou přes louky k své oblíbené besídce na výsluní. Pisatel Hovorů měl už připraven svůj útok, obyčejně frontální. Nechal uplynout průměrnou chvíli mlčení, a pak spustil: „Jak to vlastně bylo s tím rukopisním bojem?“

President potřásl hlavou. „Nepěkné,“ řekl po chvíli a začal si čistit skřípec. Pisatel čekal, co přijde dál. Pan prezident zvedl oči. „Četl jste už dnešní noviny?“ Všiml jste si tam toho

a toho -“ A pak už byla řeč o všem možném, jenom o rukopisném boji ne.

Druhého dne si připravil pisatel jinou otázku: „A co jste dělal v devadesátých letech?“

„Chyby,“ děl president lakonicky, a tím považoval věc za odbytou.

Jak vidíte, nebylo snadné dostat z pana presidenta mnoho podrobností o jeho životě, a než byly napsány Hovory, stálo to mnoho trpělivosti... u obou spolupracovníků.

Konečně bylo napsáno všechno, co pisatel slyšel. bylo toho málo a byla to samá mezera, ale co dělat.

„Mám to tisknout?“ ptal se pisatel jednou.

Pan president pokrčil rameny. „Nu, proč ne?“

„Nechcete se na to podívat?“ váhal pisatel. „A by tam nebyly nějaké chyby.“

„Když chcete,“ řekl pan president, a bylo to; tak se dostal rukopis do jeho rukou. Když z nich vyšel, bylo k němu připsáno mnoho nového Masarykovou vlastní rukou. Doplnky, nové vzpomínky, málo známé podrobnosti.

Pln radosti nad svým materiálem zpracoval to pisatel znovu. A zase to odnesl k ověření. Po náležitě době to dostal znovu. s novými doplňky, podrobnostmi i vzpomínkami.

„To nejde,“ protestoval, „vy s tím máte skoro víc práce než já!“

„Což to,“ řekl pan president.

„Ale jak já mám za to brát honorář?“ bránil se pisatel, potěžkáváje rozrostlý rukopis. „To by mělo být aspoň fifty fifty, na holport.“

Pan president jenom mávl rukou. To jsem to plácl, mrzel se na sebe pisatel Hovorů. To tak, nabízet honorář hlavě státu!

Ale příštího rána se hlava státu cestou k besídce náhle zastavila uprostřed louky s jiskřícíma očima. „Už vím,“ řekl pan prezident, „co udělám s tím honorářem, který od vás dostanu. Zním jednu vdovu, má takové pěkné, čisté děti; té jsem vždycky chtěl něco dát - teď na to budu mít své peníze.“

Snad i toto náleží k historii Hovorů.

## **T. G. M. hovoří a - mlčí**

Pisatel „Hovorů s T. G. Masarykem“ je si vědom, že by po dal obraz neúplný a dokonce skreslený, kdyby nenapsal tuto kapitolu. Jsou lidé, kteří připisují Hovorům věrnost skoro fotografickou. To tedy je omyl. Fotografie - nebo spíš zvukový film těch hovorů by vypadal asi takto: Besídka z březových dřev, zarostlá pnoucími růžemi a houštím jalovcovem. T. G. Masaryk sedí na hrubém sedátku, lokty opřeny o kolena, tahá se za knír a mlčí, myslí patrně na své věci. Také pisatel Hovorů mlčí, pokuřuje a myslí na své věci, třeba na sluníčko sedmítečné, které mu putuje po ruce. Konečně prezident zvedne hlavu, ukáže rukou dokola a řekne jenom: „To... „ To znamená: jaký pěkný den, podívejte se na ty hory na obzoru, na ten javor už ohnivě zbarvený. - Pisatel Hovorů kyvne mlčky hlavou, což znamená: ano, krásný den, není nad takové podzimní ráno; už i buky zežloutly; - hele, veverka; tiše, ať neuteče.

Nuže, nebylo těžko zapsat po paměti, co bylo promluveno za mnohých a mnohých takových dopolední; ~ ale chybí tomu to ticho, to mlčení, z něhož se rodila slova a spřádal pomyslný hovor. To mlčení tu bylo pořád, kladlo se mezi slova, uzavíralo věty; ne tíživé mlčení, při kterém není co říci, ale mlčení zamyšlené, mlčení člověka, který přemítá, který potřebuje spíš myslet na věci než o nich mluvit. A teprve pak, když domyslel,

počíná mluvit: váhavě a pomalu jako ten, kdo překládá z myšlenek do slov; nejde to snadno, protože slova jsou někdy příliš těsná a někdy příliš široká, aby vyjádřila myšlenku. Proto mluví nerad, a když už, tedy skoupě, aby těch slov bylo co nejméně; pomalu, aby v zahloubané pauzičce bylo možno hledat slovo přesnější; přerývaně, protože myšlení nemá mechanickou souvislost mluvené věty. Bylo mnoho mlčeno, aby vznikly Hovory ; jen jejich pisatel ví, jak jsou neúplné; nejvíc jim chybí ten kontrapunkt mlčení.

Je zářijové ráno; v besídce z březových dřev sedí starý prezident, drží čepici v rukou a hloubá. Z dědiny slyšet křik děcek, vysoko pod nebem pluje jestřáb, tiše se snáší list javorový. President zvedá hlavu, jako by chtěl něco říci, ale ukáže jen dlouhým, důtklivým prstem dokola a vydechne: „To... „ A já vím, co chcete říci: jak je to všechno krásné, a že máte rád slunce, zralost podzimu i veselý hlas života, a hlavně že v tuto chvíli myslíte na Boha.

Ano, ale jak to napsat beze slov?

T. G. Masaryk rozhodně není typ mluvný; nenáleží k lidem, kteří potřebují mluvit, aby mohli myslet, kteří myslí mluvením nebo psaním. Na příklad rozenému řečníkovi se nejlíp vybavují myšlenky, když mluví, tedy z řeči samotné; řeč má svou souvislost a plynulost, která s sebou unáší samo jeho myšlení. Masaryk není rozený řečník. U něho je vždycky cosi jako mezera mezi myšlením slovním projevem; vyjadřovat se mu není úlevou, ale spíš nepohodlím, neboť musí opouštět souvislost svého myšlení, překročit tu mezeru a tak říkajíc vnitřně se rozdvojit: vedle myšlení ještě mluvit, hledat slova, překládat myšlené obsahy do představ verbálních; nejde to bez jisté usilovnosti - a nejistoty, podobné nejistotě, kterou cítíme,

máme-li levičkou dělat něco jiného nežli pravičkou. Často velmi určitou myšlenku vysloví jenom v obrysu nebo náznakově; často nedopoví větu, mávne rukou, pokrčí rameny nebo ukončí vagně „... a tak“; ze souvislosti mluvené překlouzne do souvislosti myšlené. Řečeno termíny mluvnickými, vyjadřuje se často v aposiopesích, kusých větách a anakolutech. A jeho interpunkce, to jsou zamyšlené kousky ticha. Nebud' netrpěliv, neskákej do těch odmlk; zase si z nich bude hledat cestu uvážené slovo. Myslivý člověk se nerozbíhá slovy, ale myšlením..

Řekl jsem, u Masaryka je citelné rozpojení mezi myšlením a slovním projevem; jemu stačí myslet, k vyjádření se musí sám více méně nutit; v podstatě mluví nerad a ne lehce. To se v rázu jeho řeči jeví dvojitým způsobem. Předně, když může, užije rád výroku už hotového, formulace, kterou se o věci vyjádřil už dřív; má mnoho svých ustálených rčení, jenom je postupem času zhušťuje a zkracuje - to jsou ty známé masarykovské brachylogie a myšlenkové zkratky. Nerad obšírně opakuje, co už má promyšleno a zpečetěno; proto své hotové úsudky shrne v cosi jako ideogram. Řekne-li třeba: „Nepěkný člověk“, je v tom všechno jeho odsouzení divných lidí a jejich způsobu života, všechen jeho nesouhlas i pohoršení. víc neřekne. Výraz „slušný člověk“, co už znamená neobyčejně mnoho: mravní integritu, rozum, spolehlivost i mužnost, zkrátka spoustu dobrých a vzácných vlastností. „Krásný člověk“, to už je to nejvyšší, co dovede o člověku říci; mimochodem, jaká antičnost je v těchto slovech chvály!

Druhý důsledek Masarykovy nemluvnosti je právě opačný: jistá tápavost ve slovním výrazu. Kde jiní stačí pro celý život se zásobou hotových vět, soudů a formulací a mají je vždycky a pro každou příležitost po ruce, Masaryk ustavičně hledá vý-

raz, zaráží se před slovy, pronáší je jakoby váhaje, zda vyjadřují docela přesně a plně to, co má na mysli. Příznačné pro toto vyjadřovací úsilí je kupení synonym a homonym, obvyklé v Masarykově slovním projevu. Řekne třeba: „Stát, republika, demokracie potřebuje to a to.“ Tady vidíte, jak každým dalším slovem kontroluje, omezuje a doplňuje slovo předchozí. Stát, ano, ale stát republikánský; ano, republika, ale republika do všech důsledků demokratická; demokracie, ano, ale demokracie ztotožněná se státem a jeho řádem. Co chvíli najdete u Masaryka takový výčet pojmu po jeho obsahu i rozsahu, tu snahu definovat pojem současně s jeho použitím. A bych tak řekl, nemyslí a nemluví ve slovech, nýbrž v obsazích; proto ta kumulace slov, aby se dobral celé obsahové šíře a úplnosti věci, o které hloubá.

Má nerad verbalismus; vyhýbá se všemu, co se v řeči i v myšlení rodí z pouhé hry se slovy; vyhýbá se metafoře, analogii, opisu a zejména přepínání. Stejně má nerad i logickou hru se slovy, jako jsou umělé antithese, pojmová dialektika, problémy utkané ze slov a verbální řešení. Potká-li se s něčím takovým, mávne rukou: „To je samá scholastika.“ Ne slova, ale věci: přeložte toto jeho pravidlo myšlení do řeči politické, a bude znít: ne slova, ale skutky. Jako nerad mluví, nerad i píše; jednou o sobě řekl, že „by, mu stačilo poznávat a myslet“.

A po své nemoci řekl: „Já byl rád, že nemusím s nikým mluvit. Aspoň jsem mohl špekulovat.“

A když mluvit, tedy ne nadarmo. Vynoří se třeba v hovoru nějaká otázka; chvílku poslouchá a pak řekne: „O tom už je napsána ta a ta kniha.“ To znamená: nač o tom mluvit, můžeme-li si to přečíst? Nadmíru rád poslouchá, mluví-li o něčem znalec, ať je to znalec čehokoliv; všecko ho zajímá, pokud je

v tom skutečné poznání. „To je zajímavý člověk,“ říká o těch, kteří mu mohou povědět něco, co dosud neznal. Tehdy si hová a poslouchá zřejmě potěšen; dokonce se jich vyptává, on, který má jinak vůči každému zvláštní ostych klást otázky; patrně mu otázky připadají jak cosi, co vniká poněkud násilně do mlčení druhých. Poslouchá pozorně nejodbornější výklad; potom podotkne: „Mně se líbilo, jak byl ten člověk plně ve věci a jak měl při tom oživený výraz v očích.“

Nikdy nemluvit, co neznáme. Sám řekne každou chvíli, když narazí na něco, co leží mimo jeho obor. „Tož to nevím.“

„Nevzdělaný člověk,“ poznamená pohněvaně o komkoliv, kdo vykládá své rozumy a názory o věcech, ve kterých není dostatečně poučen a zkušen. To tak hned neodpouští. Daleko řidčeji, než je to (z důvodů praktických) v Hovorech zapsáno, užívá výpovědí apodiktických; spíš uvádí svůj názor slovy: „Myslím“, „řekl bych to tak“, „představuju si to tak a tak“. Někdy neodpoví na otázku, pokrčí rameny, nu, nevím; a den nato uhodí rovnou: „včera jste se mne ptal na to a to,

přemýšlel jsem o tom, je to tak a tak.“ A ještě po mnoha dnech se vracívá k tématu: „Jak jsme onehdy mluvili o té a té věci: myslím, že bych měl k tomu připomenout... „

Řekl bych, jeho veškerá řeč má dvě základní polohy: jednak jeho jistoty, nepochybné principy, pravdy, na kterých se ustálil.; ty vyjadřuje rozhodně, v brachylogické zkratce, neobyčejně zhuštěně, dáváje důraz sevřenou pěstí nebo energickým škrtem vztyčeného prstu. Druhá poloha je meditace, hledání, ustavičná cesta za poznáním, ustavičná kritika i autokritika. A já nevím, co ho z toho dvojího charakterisuje hlouběji; zda ta jasná, pevná, spolehlivá jistota člověka vědoucího a věřícího, nebo to nekonečné hledání a zkoušení pravdy.

Totíž v tom je to celé; pro něho mluvit znamená mluvit pravdu. Věřte tomu: sám styl, samy výrazové prostředky pravdy jsou jiné než styl polo pravdy, lži nebo nevědomosti. Není tu co zakrývat nebo překlenout pouhými slovy, není co zkrášlovat a opentlovat; tady není slovo rouchem, které odívá myšlenku, nýbrž snaží se být myšlenkou samou, nechce být ničím jiným než zprávou o myšleném obsahu. Když Masaryk mluví, referuje o tom, co myslí; referuje věcně, střízlivě, pokud možno stručně, a dává pozor, aby se nenechal unášet slovy. Obyčejně myslíme kuse, ale vypovídáme o tom celými, souvislými větami; vyslovujeme víc, než jsme skutečně mysleli. Proti tomu Masaryk hledí nejdřív domyslet myšlenku; výpověď musí počkat, nebo aspoň nebude předbíhat myšlení. Tempo, vazba i skladba jeho řeči jsou určovány tou neustálou prací myslivou. není tu ani automaticky běžící slovní mechanism, ani náhlé jiskření nápad zrozených ze střetnutí slov; pomalu, slovo za slovem, za přemítavých prodlevů vzniká mluvená věta. Taková věta není hotový formální a logický kadlub, do kterého se naleje trocha toho myšlení; nýbrž myšlení si teprve razí slovní cestu, zastavuje se, váhá, prodírá se kupředu svým vlastním směrem. Masarykova věta má být čtena pomalu, ne jedním dechem; dejte si s ní na čas, a vydá vám nejenom svůj celý smysl, ale i osobní přízvuk a duchovní typus toho, jenž ji vyslovil.

Řekl jsem, že v Masarykově mluvním projevu si myšlení pořád a pořád razí cestu svým vlastním směrem. Budiž to zdůrazněno už proto, že po té stránce jsou Hovory důkladně zfalšovány. Ve skutečnosti nebyly zdaleka tak souvislé, jak vypadají: žádné téma nebylo vyčerpáno na posezení a tak po pořádku, jak je napsáno. Myšlení Masarykovo právě sleduje svůj vlastní směr.

abych tak řekl, má svůj daný spád, po němž se vždycky dřív nebo později, ale skoro nevyhnutelně stáčí. Každý skutečný hovor se na konec obrátil buď k politické praxi nebo k Bohu: k činným starostem dne a zítřka nebo k věčnosti. Obyčejně Masaryk „utekl“ pisateli Hovorů od jiných otázek k těmto dvěma hlavním, které, jak se zdá, prožívá ustavičně; jsou přítomny, i když mluví o něčem jiném, a při nejbližší příležitosti se k nim vrací, hovoře - i tiše hloubaje. Ale ten dvojí terminus ad quem není antithetický; obojí je u Masaryka blizoučko sebe; je to jakoby jedna skutečnost, ale vzděná jednou sub specie aeterni a po druhé sub specie činného dne. Víte, že zbožnost je Masarykovi především humanitou, láskou k člověku, službou bližnímu; ale také veškerá politika je mu uskutečňováním humanity a lidské lásky. Od jednoho k druhému je mu jen krůček, Nikdy to dvoje nesměšuje, je cele věřící ve své zbožnosti a cele politický ve své politice; ale nikdy mu jedno a druhé není v rozporu, nikdy neslevuje z toho ani z onoho. Říká se tomu nekompromisnost; ale aby člověk mohl být tak nekompromisní, musí být opravdu jako z jednoho kusu.

Je vůbec charakteristické pro jeho myšlení i vyjadřování, že neuznává radikálních antithesí. Vykládá, dejme tomu, o demokracii a diktatuře; čekali byste, že vyhrotí. pojem proti pojmu a položí mezi ně zásadní rozpor, ale ne; zamyslí se trochu a dodá: „Ale nezapomínat, že ani demokracie se neobejde bez diktátu, že i diktatura se dovolává demokracie.“ A podobně ve všem. Není rozporu mezi teorií a praxí, nestojí proti sobě rozum a cit, nevyklučuje se navzájem víra a věda, není konfliktu mezi politikou a mravností; nelze klást proti sobě tělo a duši, není dualismu mezi časným

a věčným. všechny ty uměle disjungované, do protiv vyhrcoené pojmy se navzájem sblíží, prostupují a doplňují v celé, úplné, konkrétní skutečnosti, z níž jsou vyabstrahovány. Důraz je právě na té celosti a úplnosti; je nutno přijímat skutečnost plně a brát ji celou: to je to, co Masaryk nazývá svým konkrétismem a pluralismem; jenže bylo by třeba názvu, který by nevyjadřoval jenom tu věčnost a mnohost, ale také tu celost, synthesu a vyváženost, klid a úhmnost, nerozdvojenost, jedním slovem harmonii, jedním slovem klasičnost tohoto nazírání. Nepotřebuje smiřovat antithese a překlenou protivy, protože je pojmově nevyrábí; nepotřebuje hledat konečnou celost, protože z ní vychází jeho noetika je noetika celosti: poznává celý člověk se všemi schopnostmi, které v něm jsou. Jeho metafysika je metafysika celosti: přijímá „hmotný svět i duchovní, vnitřní svět osobního vědomí a vědomí nesčíslných, přijímá svět duší, přijímá Boha“. Jeho příkaz lásky je příkaz celosti: milovat cele a plně, milovat Boha i člověka, milovat všechny; jeho humanita je láska universální. Přítomná chvíle je kus dějin, žije v nás minulé i budoucí, žijeme každým okamžikem ve věčnosti: v tom je celost a plnost času a našeho života. Znovu a znovu, pořád a ve všem ta celost a úplnost. Je to, řekl bych, ideál statický: kde vše tvoří celek a úhrn, není život a nejsou dějiny ustavičným pohybem od něčeho k něčemu jinému, nýbrž zdokonalováním a prohlubováním toho, co trvá. To je to, co sám nazývá svým platonismem. Nejde jen o to, že je pohyb, ale o to, co se pohybuje a mění a co tedy trvá i v tom pohybu. A jak jinak pochopit to stálé, co trvá i ve vývoji, než jako plán, jako ideu účelovou? Vývoj není změna, nýbrž zdokonalování; ať nás nematou jeho nezdary a dočasné krise, - což nejsme teprve v počátcích vývoje?

Dejme tomu, klademe do protivy vědu a víru; věda vyvrací víru a chce ji nahradit poznáním. A tu zvedne Masaryk varovný prst: je věda a věda, je víra a víra. Věda vyvrací víru slepou, pověřčivou, nevědomou; a zase bývá věda mandarinská, sufisantní a polovědecká, která se domýšlí, že ví už všecko. Dokonalá věda a dokonalá víra se nevyklučují. To je příznačný masarykovský obrat: ne protiva mezi vědou a vírou, ale mezi vědou a lživědou, mezi vírou pravou a uvědomělou a vírou povrchní, nemyslivou a modlářskou. Není rozporu mezi svobodou a kázní, ale je rozpor mezi svobodou anarchickou a svobodou pravou, mezi kázní otrokářskou a kázní vzájemné službv. Tak je to ve všem. Ve svém dovršení, ve své plnosti a dokonalosti se lidské ideály přestávají vylučovat; domýšlejíce a dokonávajíce věci, dospíváme k jejich synthesi. Zase ten rys zvláštní klasičnosti: v celosti a úplnosti už není rozporů. Poznávající skutečnost líp a líp, řídíce své konání stále důsledněji poznáním a láskou, blížíme se skutečně a činně, krok za krokem, k objektivní harmonii světa k řádu božím, jak jej nazývá věřící Masaryk. Zvláštní je jeho pojetí času. Mluví třeba o politice a začne: „Podíváme-li se trochu nazpět... „ Čekáte, že bude mluvit o počátcích naší republiky nebo o Korberovi, ale ne; to „trochu nazpět“ je třeba římské císařství nebo středověká církev; celé dějiny jsou aktuálním argumentem, jako by se dály dnes. Dovolává se Platona, jako by Politeia vyšla loni a byla ještě pořád poslední novinkou politické literatury. Čas, který ho obklopuje, je tisíciletý; zahrnuje celé dějiny lidstva i jeho budoucnost. A při tom myslí pořád dopředu: co bude zítra, za deset let, za staletí; veškerým svým konáním pokračujeme v dějinách a připravujeme budoucnost; proto se musíme ptát, co jsou to dějiny a kam míří vývoj budoucí. Je skoro prost vzpomínek: ještě o svém dětství se rád

rozpovídá, jako každý starý člověk, ale jinak ho víc zajímá dívat se do budoucna. To je charakteristické pro jeho metafyzickou důvěru, že celý běh světa je vývoj k lepšímu a dokonalému. Zlatý věk není za námi, nýbrž je úkolem všeho lidského usilování; nesmíme být netrpěliví, že není na dosah našich rukou, a nesmíme ztrácet odvalu. Boží mlýny melou pomalu, říká. Není-li tato trpělivá a statečná naděje pravý optimismus, pak nevím, co tak pojmenovat. Ale nic z toho, co můžeme udělat už teď, není odročeno na budoucnost, a žádnou vírou, že za pár tisíc let bude lépe, se nevyzujeme z povinnosti uskutečnit už teď, nač stačí naše síly; i když žijeme ve věčnosti, žijeme opravdově a plně, jenom když zde a nyní pracujeme, poznáváme a milujeme. To je, řekněme, hlavní klíč k myšlení Masarykovu.

Tady nešlo o charakteristiku nebo dokonce rozbor Masarykovy filosofie, nýbrž o něco jiného: abyste měli na očích cosi jako duchovní pozadí nebo prostor, ve kterém se snovaly věty a kapitoly Hovorů. Pravda, bylo tehdy zářijové ráno, hodina desátá, rok ten a ten; před chvílí se skončila četba novin a za chvíli se začne úřední práce se vším, co „patří ke kšeftu“ prezidentovu. Ale zatím nad touto besídkou z březových kmenů se klene jiný, tisíciletý čas; v té besídce mluví Platon i Augustin, věky a staletí se rovnají vedle sebe; pomalu, zamyšleně se rozumuje o tom, co se právě stalo - rozpadlo se římské imperium, vznikly a zanikly světovlády, osvobodil se lidský duch; Hus usiloval o pravdu, Jiřík o mír a Komenský o vzdělanost; vše, co kdy bylo a co se dalo se světem i s námi, je bráno v počet, tak jako si ze svých ranních novin děláme obraz dne. Tož tak je to.

Jako když se řemeslník dává do práce: rozhlédne se nejdřív po své dílně a po všem, co tu je a má být na svém místě. Ano, všechno je na svém místě: dějiny všech věků, hlasy všech učitelů, boží řízení i lidské úsilí. A tu prodlí ještě president u toho neb onoho a myslí už na svou práci.

Myslí na svou práci: tak a tak věci jsou, bylo by třeba udělat konkrétně to nebo ono. Ale nad tou denní politickou situací, kterou věčně a starostlivě prožívá, se zase klene cosi jako ohromný prostor. ta úhrnná koncepce lidství a božství, součinnosti a prozřetelnosti. Třeba se na něco hněvá, třeba mluví o denních starostech, třeba mlčí: pořád je tu ten celý veliký pořádek. Někdy to, co říká, zní skoro suše; žádná veliká slova, žádné ohnivě kázání, žádné pojmové čarování; jenom holá fakta, střízlivé definice, věcná kritika nebo praktický common-sense. Ale dáte-li dobrý pozor, uslyšíte něco víc; s každou tou větou spoluzní celý ten rozlehlý, pevný a krásně sklenutý prostor. každé slovo je článek toho nosného systému poznání. víry a lásky ; je uděláno z látky země, ale náleží k výstavbě chrámové. Každou větu je možno potěžkat jako stavební kvádřík; ale pochopíme ji plně teprve tehdy, budeme-li mít na očích pilíře a sloupy, kladí i štít celé stavby. Teprve pak oceníme krásný a moudrý pořádek, jenž je uložen i v tom nejprostším kousku stavební látky.

To tedy je míněno tím, co jsme nazvali mlčení s T. G. Masarykem. Nenaslouchejme jeho slovům, ale tomu tichému a hlubokému souznění. Teprve v něm je pravý a plný obsah, jeho celá i plná pravda. Třeba je řeč, nu, o něčem tak těžkém a pozemském, jako je politika; a přece i tady to souzní, je to tu mlčky a beze slov. neslyšíte hučení dějin i příkaz boží? Nezní s sebou platonská antika i Ježíšovo kázání lásky, veliký

řád církve, ruch života světského, výdech osvobození i tichá trpělivost

rozumu? Co všechno musí souznít, aby se zrodila harmonie! Číst Masaryka, číst jej harmonicky, to také je hovor a mlčení. Hovor o všem časném, na čem nám záleží. A tiché přemýšlení o tom, co je věčné. Kdo na to nebude myslet, nebude si s ním nikdy rozumět plně.

## **A nakonec - trochu historie**

Prvá část „Hovorů“ byla po první knižně zveřejněna v roce 1928, druhá 1931 a třetí 1935. Části první a druhé vyrůstaly z rozhovorů současně od roku 1926, část třetí se objevila po první v obrysu hovorů 1927. Tož celkem to bylo asi devět let vyptávání, uvažování, vzpomínání, vypravování a - mlčení.